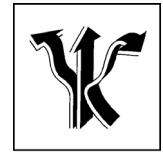
МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Матеріали Всеукраїнської
науково-теоретичної конференції
м. Київ, МАУП, 28 лютого 2006 р.

Київ 2007

ББК 66.5(4УКР)я43
П50

Редколегія: М. Ф. Головатий (голова), О. В. Антонюк,
В. І. Бурдяк, І. М. Варзар, І. В. Попеску

За науковою редакцією І. М. Варзаря

Відповідальний редактор за випуск В. М. Чирков
(видання здійснене в рамках проекту "Наукові праці МАУП")

Політолого-етнологічні проблеми розвитку сучасної України: Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., м. Київ,
П 28 лют. 2006 р. / Редкол.: М. Ф. Головатий (голова) та ін.;
За наук. ред. І. М. Варзаря. — К. : МАУП, 2007. — 388 с. —
Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-845-4

У матеріалах Всеукраїнської науково-теоретичної конференції рельєфно розкриваються зміст, соціумо- і державотворчий потенціал різних ідей, теорій та концепцій із контекстів сучасної політолого-етнологічної парадигми в аплікаціях до етнополітичних, етносоціальних, етнокультурних та етномовних реалій і проблем розвитку багатонародного українського суспільства. При підготовці видання зважалося на таку обставину: із середини 90-х років XX ст. в університетах України та інших країн політичну етнологію викладають як нормативну або факультативну навчальну дисципліну, з гуманітарно-етнологічних спеціальностей готують кадри, а з політолого-етнологічних проблем пишуть наукові праці та захищають дисертації. Під цим оглядом статті містять максимально повний і хрестоматійно усталений теоретико-праксеологічний матеріал — від генези його проблемної постановки за минулих часів до сучасної парадигмальної інтерпретації.

Для науковців і практичних етнополітиків, законотворців і законодавців, різнопрофільних державних службовців та активістів системи місцево-регіонального самоврядування, працівників засобів масової інформації, докторантів, аспірантів і студентів соціально-гуманітарних спеціальностей.

ББК 66.5(4УКР)я43

ISBN 978-966-608-845-4

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

Зміст

Замість передмови 6

Розділ І
БАЗОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ СУЧАСНОСТІ 10

Головатий М. Ф.
Політолого-етнологічний феномен
у пізнавально-праксеологічній призмі
сучасності: досвід актуальної інтерпретації
та репрезентації його молодій ученій генерації 11

Антонюк О. В.
До концептуальних засад етнополітичного
менеджменту 31

Бурдяк В. І.
Про деякі політолого-етнологічні проблеми,
що виникають і розв'язуються в контекстах
дуалітету "політична наука — політична практика" 44

Варзарь И. М.
К генезису политолого-этнологической
теории и науки, или Реферат авторской
интерпретации основных позиций нового
направления социально-политической
мысли в свете вызовов современности 59

Недюха М. П.
До логіки політолого-етнологічного
співвідношення явищ "соціального порядку",
"політико-правового простору" та
"ідейного націоналізму" у координатах
багатонародної транзитної країни 101

Попеску И. В.
Историология обоснования и реализации
государственной языковой политики:
украинская лингвопраксеология в свете
мирового политолого-этнологического опыта 129

Розділ ІІ
ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ
ТА НАЙБЛИЖЧОЇ ПЕРСПЕКТИВИ 154

Бідзюра І. П.
Елітологічна концепція В. Липинського в контекстах
політолого-етнологічної тріади буття багатонародної
країни: “периферійні території — політичний центр —
всекраїнова політична нація” 156

Бойко С. С.
Політолого-етнологічні аспекти сучасного
етнократизму 170

Варзар Є. І.
Політолого-етнологічна аксіологія історичного
менталітету багатонародної країни 183

Гольцов А. Г.
Теоретичні, етичні та праксеологічні аспекти
етногеополітики: постановка проблеми 196

Гордієнко М. Г.
Система державної етнічної політики
в політолого-етнологічній призмі 210

Дмитренко С. П.
Політолого-етнологічні аспекти феномена
політизації етносоціального життя у країнах
об’єднаної Європи та на пострадянському просторі 224

Доцяк І. В.
Політолого-етнологічна компонента електоральних
процесів у суверенній Україні 238

Дрінь О. Я.
Етносоціальна ситуація і галузь державної
етнополітики як специфічні локуси апробації
політолого-етнологічних проблем сучасності 248

Загоруй Г. В.
Політолого-етнологічні аспекти побудови
та функціонування політичної і соціальної
систем українського багатонародного суспільства 266

Зайченко Л. М.
Минуле, поточний стан і перспективи політичного
технократизму крізь призму деяких
політолого-етнологічних проблем сучасності 279

Козлова О. М.
Політолого-етнологічні виміри феномена
генерування та функціонування народного
менталітету 294

Ларченко М. Л.
До логіки конституювання та “розрядження”
етноконфліктів у недалекому минулому:
історіолого-концептуальні синтези у світлі
політолого-етнологічних проблем сучасності 312

Луцишин Г. І.
Деякі політолого-етнологічні проблеми в контексті
ділогії “політичні вибори — політична нація” 335

Лясота А. Є.
До історіології політолого-етнологічного
засадування концепції етноменшинського
лібералізму 361

Від редактора. Замість післямови 386

До 70-річчя І. М. Варзаря —
засновника політичної етнології
як науки і напряму досліджень

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Читач тримає в руках неординарне видання. Задум скликання цієї наукової конференції та видання її матеріалів плекався протягом кількох років. Орієнтирами на шляху реалізації задуму слугували два — ледь помітні збоку — посування поточного інтелектуального часу: п'ятнадцятиліття остаточної відкристалізації політолого-етнологічного напряму теоретичних досліджень (відштовхуючись від рубежу 80 і 90-х років XX ст.) і десятилітня пізнавально-педагогічна "відмітина" — викладання (починаючи з осені 1995 р.) у низці університетів України та інших країн нормативного і факультативного теоретичного курсу політичної етнології.

Ідеям про специфічне місце та ролі народів як етноісторичних спільнот у політичному житті певне значення надавали та ситуативну увагу приділяли доволі давно. Достатньо згадати такі імена, як Дж. Віко ("Засади нової науки про загальну природу націй", 1725 р.), І. Стройновський ("Наука про засади політичної економії та природне право народів", 1795 р.), К. Бернуллі ("Довідник з популяціоністики", 1841 р.), Ж. Мішле ("Народ", 1846 р.), О. Конт (тритомна "Система позитивної політики", 1851–1854 рр.), Е. Енгель ("Нарис наукової демології", 1871 р.), А. Радкліфф-Браун ("Структура і функції етносу у примітивному суспільстві", 1948 р.), П. Куусі ("Цей людський світ", 1985 р.), Л. М. Гумільов ("Етносфера", 1987 р.). Але все те виявилося лише певним передуванням гіпотетичного "цілого", у ліпшому разі — сегментарним вступом до нього. Саме ж оте "ціле" й було відкристалізоване і закладене в зазначені терміни нашим сучасником І. М. Варзарем.

Група фахівців МАУП здійснила попередній аналіз основних наукознавчих параметрів доробки нашого колеги (за вимогами

так званого "сайєнтологічного подвійного квадрата" О. Конта — Г. Спенсера). Виявилося, що у політичної етнології є всі належні та суто свої сайєнтологічні характеристики: 1) об'єкт пізнавальної уваги та предмет профільного дослідження; 2) сукупність законів та закономірностей, що вивчаються і відкриваються в об'єкт-предметних реаліях; 3) окремий дослідницький метод і певно цілісний методологічний інструментарій; 4) новостворені термінологічна мова та понятійно-категорійний апарат. А тому логічним виявилося прохання оргкомітету до І. М. Варзаря професійно відредагувати рукопис майбутнього видання.

Влітку 2006 р. оргкомітет лютневої наукової конференції перетворився на редколегію видання. Почалася буденна робота над проблемно-тематичною структурою та — "під неї" — теоретичним змістом гіпотетичної публікації. Із півсотні матеріалів, що надійшли до оргкомітету, для подальшого вдосконалення було відібрано зо три десятки тем, найбільш співзвучних проблематиці конференції. Авторам було рекомендовано скорелюватися з теоретичними позиціями основних публікацій І. М. Варзаря, аби найадекватніше істині визначити жанр майбутнього видання. У грудні того ж 2006 р. із дороблених статей і було скомпоновано рукопис цього видання. І ось — результат. Редколегія дійшла однозначного висновку: перед нами — не пересічна "збірка матеріалів", а проблемно-тематичне видання, що цілком підставно можна назвати науково-навчальною хрестоматією з теоретичного курсу політичної етнології.

Різноманітний проблемно-тематичний зміст видання пронизує єдиноцілісний концепт про гостро актуальну необхідність плюралістичного державно-політичного, адміністративно-правового та соціально-культурного облаштування представників більш як ста тридцяти народів-етносів світу на збуреному українському терені. Учасники конференції, а тепер і співавтори, компетентно констатують: йдеться не просто про демографічну "фіксацію" цих не-українських етнолюдностей на конституційній геоплощині країни чи про формальну реалізацію принципу їх юридичного рівноправ'я, а про органічне їх "вписання" у координати українського політико-цивілізаційного соціумотипу. Вже півтора десятка років поспіль дедалі влучніші щодо цього рекомендації центральним і місцевим властям вироблює й вису-

ває політолого-етнологічна наука, яка на конференції та в рядках цього видання без сумніву дістала подальшого розвитку. До цього видання можна ставитись по-різному. Та членам редколегії зрозуміло одне: навіть за найприскіпливішого підходу байдужих до нього не виявиться. А тому й рекомендацію нашу сумніву не піддаємо — видання присвячуємо І. М. Варзарю, якому цього року виповнюється солідна дата життя.

Аби видання виявилося потрібним якомога ширшому колові читачів, у редколегії певний час точилися дискусії з приводу його тематичної та авторсько-іменної архітектоніки. Здається, дійшли нестандартного рішення: аби видання слугувалося не лише теоретичним джерелом, а й навчальною хрестоматією для студіюючої молоді, — статті згруповано у два змістосенсові розділи. Між авторами та їх темами в межах обох розділів вирішено не робити жодних ієрархічних позначок (вчені звання/наукові ступені, вчителі/учні, старші/молодші, посадовці/пересічні громадяни тощо) — усіх подано за українською абеткою.

Композиція першого розділу — попри незначне порушення абеткового принципу — не містить жодних хитромудростей. Редколегію тут хвилював лише змістосенсовий аспект питання. Розділ відкривають статті М. Ф. Головатого — ґазди й фундатора конференції (до того ж його стаття крім наукового має ще й загальнорепрезентативний характер) та І. М. Варзаря — автора-фундатора і дослідницького напряму, і нової соціогуманітарної науки (крім фахового навантаження стаття має ще й "тональнісне призначення"). Поза всіх ієрархічностей подано статтю І. В. Попеску — теоретика і практичного політика-законотворця та законодавця (у статті творчо розроблено не просто актуальну, а доволі "гарячу" та доленосну для нашої сьогоденної країни проблему). Статті О. В. Антонюка, В. І. Бурдяк та М. П. Недюхи мають саморепрезентативне призначення — вони і розширюють проблемні межі політолого-етнологічного напряму, і певно виходять за них. Як не парадоксально, можна констатувати: тим ще примітнішою виявилася політична етнологія, що вона не консервує, а імпульсує наукову думку до концептуального новотворення, динамізує суміжні галузі та проблемні контексти ідейно-теоретичного дискурсу. Остання нестандартність — мовно-артикуляційного характеру: оскільки до виступів І. М. Варзаря та І. В. Попеску на конференції виявили доволі виразний

інтерес зарубіжні російськомовні вчені та політики (з України, Росії, Молдови, Азербайджану та інших країн), ці дві статті вирішено подати російською мовою.

Висловимо впевненість у тому, що й цього разу апробованою виявиться давньолатинська максима: Nullus est liber tam malus, ut non aliqua parte prosit (“Немає такої поганої книжки, яка хоч би чимось та комусь не виявилася корисною”). А тому закликаємо читачів до зацікавленого осмислення нашого витвору, а фахівців-політетнологів — до подальших релевантних роздумів і співпраці: готуватимемо нові й нові наукові форуми та видання з обговорення далеко не вичерпаної проблематики сучасності. Як слушно зауважила наша співавторка А. Є. Лясота, політолого-етнологічну ниву сучасної України “розорювати” по суті лише розпочинаємо. Наша конференція та видання її матеріалів — перші на ній “борозни” і творчі “відмітини”. Нехай на цьому шляху девізом залишиться мудра медитація давньолатинської класики: Ad discendum, non ad docendum (“Для подальшого вивчення, але не для повчання когось”).

Редколегія

Розділ І

Базові концептуальні засади політолого-етнологічної теорії сучасності

- **З історії відкристалізації політичної етнології як науки та напряму теоретичних досліджень**
- **Політолого-етнологічні грані концепції етнополітичного менеджменту**
- **Сучасний дуалітет "політична наука — політична практика" у політолого-етнологічній призмі**
- **Наука політичної етнології у дзеркалі своєї генези та викликів сучасності**
- **Політолого-етнологічна тріада "соціальний порядок — політико-правовий простір — ідейний націоналізм"**
- **Державна мовна політика та лінгвопраксеологія у призмі світового політолого-етнологічного досвіду**

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ
д-р політ. наук, проф.,
ректор Міжрегіональної Академії управління персоналом,
м. Київ

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН У ПІЗНАВАЛЬНО-ПРАКСЕОЛОГІЧНІЙ ПРИЗМІ СУЧАСНОСТІ: ДОСВІД АКТУАЛЬНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЙОГО МОЛОДІЙ УЧЕНІЙ ГЕНЕРАЦІЇ

Мій виступ, якщо абстрагуватися від деяких обставин і деталей, складається з двох частин — теоретичної і праксеологічної, між якими, втім, немає суворих розділювальних стін. Я намагатимусь так подати матеріал, щоб насамкінець підвести аудиторію до висновку: ця наукова конференція в Міжрегіональній Академії управління персоналом скликана не випадково і базується на непересічній проблематиці. Упевнений і у правомочності перифразу расселової логістики "знання — сила" у наведеній далі паралелі, яку я запозичив у М. Вебера. Якщо умовно взяти нашу країну за велике людське зібрання, а всіх, хто виступить на цій конференції, — за одного сукупного оповідача, то наше спілкування звелося б до такої діалогово-медитаційної диспозиції. Вислухавши нас, зібрання змушене було б констатувати, як давні латинці: та це ж прямо про нас сказано (de nos fabula narratur), а оповідач міг би з почуттям виконаного обов'язку сказати зібранню: вважайте, що вас попередили (discite moniti)[1]. Отже, до справи…

Політична історія другої половини XX ст. виявилася переривчасто-"хвилястим" історичним рухом різних соціоцивілізаційних груп народів — рухом, наскрізно пройнятим етносоціовизвольним началом: антиколоніальні війни у "третьому світі",

[1] Див.: Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика: Пер. з нім. — К., 1998. — С. 9.

створення на планеті низки етнополітичних "дуг напруги" між різними підгрупами розвинених/слаборозвинених/нерозвинених країн, розпад у Центрально-Східній Європі кількох псевдоетнічних федерацій, вибух на постсоціалістичному просторі серії міжетнічних конфліктів тощо. У вітчизняній науці на початку 90-х років ці тектонічні зрушення узагальнено було названо "політизацією етнічностей" та "процесом етнізації політики в усіх її вимірах"[1]. Кілька років потому це узагальнення я доредагував так: планетарні соціополітичні процеси "все ще зберігають чітку регіонально-державну визначеність, а людство все ще залишається полікультурним і прямує в майбутнє не вирівняною лавою, а витягнутою процесією"[2].

У наведених теоретичних синтезах назовні ледь проглядають наслідки однієї гносеологічної операції, здійсненої кількома дослідниками ще у другій половині 80-х років XX ст. (за абеткою: Ю. В. Бромлей, І. М. Варзар, Р. Ф. Ітс, Ю. І. Римаренко, М. О. Шульга та ін.), — операції з "розщеплювання" прадавнього поняття "народ" на дві досі (у політологічному сенсі) несубординовані одиниці: "народ-населення" (народонаселення) і "народ-етнос" (народ як етноісторична спільність). Це послугувало поштовхом до виокреслення сенсового поля двох — антропологo-філософського і політико-кратологічного змісту — тез всесвітнього звучання: а) про справжній суб'єктний субстрат людства (окрема людина чи окремий народ-етнос?) та б) про джерело політичної влади в будь-якій країні світу. Перша теза була конкретизована у вкрай лаконічній формулі-назві книги Ю. В. Бромлея і Р. Г. Подольного: "Людство — це народи" (перше російське видання — 1990 р.). Як бачимо, це прозвучало далеко не в унісон тезі, закладеній у підтексті Загальної Декларації прав людини ООН (1948 р.).

З другою тезою справи затягнулися на всю першу половину 90-х років, коли в постсоціалістичних країнах було започатковано напружений конституційний процес, який в Україні триває й досі. Тоді й прояснилися три показові етнополітологеми. По-перше, у багатьох конституціях новостворених країн полі-

---

[1] Див.: Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 9, 189, 429, 477.

[2] Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. — К., 2003. — С. 378.

тичні феномени "джерело політичної влади" та "носій політичного суверенітету країни" розглядались окремо, — найчіткіше це відображено у ст. 5 Конституції України (1996 р.), у дещо зредукованому вигляді — у ст. 2 Конституції Македонії (1991 р.) та ст. 33 Конституції Білорусі (1994 р.). Для всіх конституцій цих країн характерно одне: у колізії визначення суб'єкта-носія, політичної влади у країні та політичного суверенітету країни акцент зроблений на той самий загальнодемографічний феномен — на "народ-населення".

По-друге, у жодній постсоціалістичній країні конституція взагалі не акцентується на політико-владну та політико-суверенiабельну суб'єктність народу як етноісторичної спільності. Вони містять хіба що нечіткі натяки на уособлення системи державної влади у країні титульною нацією — ці натяки є у преамбулах конституцій України, Молдови та Угорщини. У цій колізії й самовимальовується головна, "гніздова" та всесвітньо значуща політолого-етнологічна проблема сучасності: якщо людство та й окремо взяті поліетнічні країни становлять не окремішні люди як особистості та пересічні населенські спільноти, а конкретні та неповторні народи-етноси, — хто ж то має бути аутентичним і джерелом/співджерелом політичної влади в будь-якій такій країні, і носієм/співносієм її (країни) політичного суверенітету?.. Цієї колізії ми торкнемося ще не раз, я ж повернуся до перерваного логістичного ряду.

По-третє, етнополітичні есенції в конституціях постсоціалістичних країн більш-менш чітко артикульованими виявилися лише стосовно етнонаціональних меншин. Подібних країн виявилося чотири: Угорщина, де існує безпрецедентний у світі парламентський "Уповноважений з прав національних та етнічних меншин" (Конституція 1989 р., ст. 19, 32/B, 68), Естонія (Конституція 1992 р., ст. 50–52), Молдова (Конституція 1994 р., преамбула та ст. 10, 13, 16) і Україна (Конституція 1996 р., ст. 10, 11, 53, 92, 119, 138). Лише в контексті цього питання (коли, — бодай і в запобіжному сенсі, — мова, зрештою, пішла про народ-етнос як джерело влади) діалектично зійшлися явища політики та етніки (останнє поняття увів І. М. Варзар, 1994 р.[1]). Колізій-

[1] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 109, 167, 220.

на новизна виявилась у такому: у трьох політико-державотворчих документах того перехідного етапу — Конституції Угорщини 1989 р. (ст. 68), Декларації прав національностей України від 1 листопада 1991 р. (преамбула) та Конституції Молдови 1994 р. (преамбула) етнічні та національні меншини визнано складовими народу-населення відповідної багатонародної країни.

На "перехресному" аналізі зазначених трьох пунктів політико-кратологічної ситуації в багатонародних постсоціалістичних країнах команди "нових суверенізаторів-управлінців" чітко й доконечно так і не сформулювали очікувані висновки про політичну суб'єктність народів як етноісторичних, а не "просто" населенських спільнот, та, головно, про те, що й меншинські народи-етноси так само є політико-владними джерелами і носіями — бодай, частки — суверенітету відповідних країн. Природно, що й концепції державної етнополітики у відповідних країнах тоді не скоригували. Як наслідок, у царині соціальної практики етнополітичний фактор — як позитив і конструктив — досі залишається "майже непоміченим", — про нього здебільшого згадують у кризових ситуаціях та етноконфліктних колізіях. Усе це від початку 90-х років і стало радикалізувати обстановку в усіх багатонародних постсоціалістичних країнах: почалася серія етнополітичних конфліктів; дедалі частіше "вибухали" міждержавні суперечності ще позавчора "братніх навіки народів"; на регіональних периферіях багатьох з цих країн задомінував автономістський ренесанс, — та ще й особливо в середовищі тих меншинських народів-етносів, які, як доречно зауважив нещодавно А. М. Круглашов, на теренах нинішніх постсоціалістичних країн "колись у минулому вже мали свої політико-державні утворення"[1].

Наведені по-своєму новаторські "перехідні положення перехідної науки" рубежу 80 і 90-х років у пізнавально-праксеологічному сенсі утворювали колізію, коли динамізована практикою теорія підказувала тій же практиці: оновлюйтеся на засадах найновітніших досягнень світових соціогуманітарних наук. І не

[1] Див.: Круглашов А. Спокуси та небезпеки регіоналізації // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки. — Чернівці, 2000. — С. 21–22.

лише в цьому проблема. Титульному народові разом із мислячими та активними елітами етноменшинських народів слід наполегливо створювати єдинокраїнову політичну націю — повпреда держави всередині країни та на міжнародній арені, — бо ж у противному разі ім'ярек країна поступово та об'єктивно опиниться на узбіччі цивілізації. Приблизно в такій "контурній артикуляції" робив застереження на адресу багатьох транзитних країн — у тому числі й України — у березні 1999 р. президент Всесвітнього банку Д. Вульфенсон[1]. Судячи з тональності телезвернення до народу Президента України В. А. Ющенка з нагоди 88-ї річниці Дня Соборності (22 січня 2007 р.), у нашій політичній історії помаранчеві елітники вперше замислилися над цією політолого-етнологічною проблемою[2].

В історико-соціальних "надрах" зазначеної "дифузної обстановки загибелі старих якостей життя і започаткування нових якостей" (Є. Дюринг) у першій половині 90-х років зародилася низка політолого-етнологічних проблем, які "зафарбували" подальший шлях утвердження фундаментальних засад державно-політичної незалежності постсоціалістичних країн та об'єктивно зумовили диспозицію кожної з них стосовно євроатлантичних рубежів заможного життя будь-якої людини та будь-якого народу-етносу, прав людини і світових стандартів політичної демократії. А тепер давайте зануримось у глибини колізії, що утворилася: на "нетверді натяки" слабкої ще на той час науки поступово стали надходити символічно так само доволі анемічні "відповіді" ще твердої практики минулого. Із певно сумішної множини наведу лише десять показових пунктів.

1. Нашвидку та стихійно складена політична система міцно була (й досі залишається) "затиснута" сильною державою, яка в усіх країнах не поспішає йти на самореформування за західноєвропейською дерегуляційною моделлю, поступаючись деякими своїми функціями та кратологічними повноваженнями громадянському суспільству.

---

[1] Цит. за: Гуревич А. Извлечет ли Украина уроки из минувшего десятилетия // Зеркало недели. — 2000. — № 1–2. — 12–19 янв.

[2] Див.: Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності // Офіц. інтернет-представництво Президента України. — http://www.president.gov.ua

2. Соціальна система в народному фундаменті більшості постсоціалістичних країн або ледь животіє, або її не існує взагалі. В Україні цю ущербність доведено до певної критичної межі: "одержавлено" стрижневі інститути соціальної системи взагалі — політичні партії, громадські організації, майже всі ЗМІ, ембріональну систему місцево-регіонального самоврядування, науку, освіту, культуру, на черзі — церква, релігійно-етичні інститути.

3. Політико-конституційний лад у більшості постсоціалістичних країн надто натужно піддається розбудові та реформуванню "на марші" ані за однією з ефективних західноєвропейських моделей — консервативною, ліберальною, соціал-демократичною. Напевно, тому, реалістично корелюючись з істиною, у згаданому телезверненні від 22 січня 2007 р. Президент України В. А. Ющенко зазначав, що Україна розвивається не в контексті із Західною Європою, а "у загальному руслі процесів Центральної і Східної Європи"[1].

4. У більшості багатонародних постсоціалістичних країн неприпустимо "затримався у дорозі" процес розбудови по-справжньому не залежних від держави громадянського суспільства, по-європейськи компактної та по-справжньому плюралістичної партійно-політичної системи та всекраїнової політичної нації.

5. Політичні еліти — у центрі та регіонах — надто вже повільно консолідуються на засадах єдинокраїнової етноесенціальної ідеї, а коли ж їм і доводиться "ситуативно кучкуватись", — як я щойно зазначав, — то те найчастіше робиться не з намірами реалізації соціумо- і державотворчих цілей, а задля досягнення поточних ефемерних інтересів і хвилинних потреб[2].

6. "Затиснутий" і вкрай "вузькоспектральний" партійно-політичний та ідейно-культурний плюралізм початку 90-х років під кінець XX ст. змодифікував у бік аморфної множини прагматичних "орієнтирів багатовекторного руху країни в нікуди", і (знову пошлюся на власне нещодавнє спостереження) серед "плюралістичних борців за цілком суверенну країну" помітно

---

[1] Там само.

[2] Див.: Головатий М. Політична еліта сучасної України: регіональний і національний контекст // Політичний менеджмент. Спец. вип. — 2006. — С. 42–43.

стало більшати тих "елітників", кого просто дратує сама собою незалежна Україна[1].

7. Від початку тих же 90-х років правлячі політикумні кола майже всіх постсоціалістичних країн кратологічні концепції провідних галузей державної політики почали базувати не на новітніх засадах політолого-правничих і державознавчих наук, а на застарілих суспільствознавчих поглядах, а подекуди, як зазначав майже триста років тому Дж. Віко, — і "на підставі простонародної мудрості…"[2]. Приклад України тут, на жаль, найпоказовіший: у країні відсутня навіть подібність до якоїсь системи широконародної політпросвіти; політичні науки у вищій школі (особливо ж у негуманітарних вищих навчальних закладах) перебувають у занедбаному стані; апробовані в цивілізованому світі з відстані у три тисячі років традиції тріадного засадування соціумо- і державно-політичної творчості (китайські, давньоелліньські, давньоримські, німецькі, французькі та ін.) піддано забуттю, і суспільство знову кличуть до концентрації уваги навколо односкладних "унітаризмів" на кшталт "національної ідеї", "української мрії" або "майданового ідеалу".

8. З європейських пострадянських країн у "методиці вибору" перспективного шляху розвитку Україна "пропустила поперед себе" хіба що Білорусь і Молдову. І по-справжньому винна в цьому та сама недопрофесійна і воістину непатріотична політична еліта… Але цей пункт (і наступні три) мого короткого аналізу мав би докладніше прояснити підходи до теми і проблематики нашої конференції з деяких "периферійних точок дотику".

Оптимально динамічної та справжньої — у сутнісному розумінні — соціальної суверенізації молодої (або ж новоствореної) країни можна досягти лише за умови правильного вибору політичного способу здійснення соціальних перетворень у країні. З арсеналу всесвітнього політичного досвіду (від Хаммурапі та Дарія I) відомо, що всі мислимі соціальні перетворення можна здійснити двома політичними способами: революційним і реформаційним. Відомо, що революціонером можна бути лише "за почуттям", а реформістом — тільки за знаннями. Кожний з нас (особливо у молодому віці) апріорі готовий революціо-

---

[1] Див.: Головатий М. Ф. Соціологія політики. — С. 378 (прим.).

[2] Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций: Пер. с итал. — М.; К., 1994. — С. 457.

нер, а реформістом можна лише акцентно колись стати. До процесу практичного застосування обох способів загальнокраїнова політична еліта має залучати всі верстви поліетнічного населення країни. Та й сама та еліта, говорячи "старорежимною мовою", мусить мати інтернаціональну кадрову структуру, інтеретнічний світогляд та фундаментальну політолого-етнологічну підготовку. На нерозумінні елітою цих "деталей" у наших країнах вже виникали кризові ситуації, які на кілька соціоцивілізаційних стадій відкинули нас назад, у ретроспекцію. Згадаймо…

Передуюча нам суспільна система життєдіяльності базувалася на революційному способі, а все "реформістське" апріорі піддавалося "критичній анафемі" та ідеологічному остракізму. З перших же кроків суверенного буття в усіх постсоціалістичних країнах "курс" був безоглядно узятий на реформу, але навкруги, як і раніше, — "море революціонерів", а грамотних реформістів — нуль. Таке саме співвідношення в політико-елітному середовищі. Як наслідок, стихійно був запущений у дію "парадокс В. Зомбарта": кожний новий уряд у наших країнах оголошував себе "командою професійних реформаторів", а вже протягом перших же ста днів члени уряду виказували себе звичайнісінькими стихійними революціонаристами. Головна їх слабинка — незнання бодай азів діалектики співвідношення суспільних потреб і логіки реалізації групових та особистих інтересів у реформаційному процесі. Один з них такий: "… Незадоволені колись потреби і свого часу нереалізовані інтереси до "історичного архіву" не здаються, — вони лише поринають у соціальний ґрунт, "конденсуючись" там неначе задля того, аби "вибухнути" у найнесподіваніший для центральних державних властей момент…"[1]. Ось і неупереджено умовиводимо: ці "невмільці" та "невдахи" і зумовили в Україні початку XXI ст. усілякі революціонаризми на кшталт "За УБК", "зУзЮ-рухів", майданів, тритурових виборів/перевиборів, "коаліціонад", "боротьби за народні джерела політреформи".

9. Можливо, за винятком Угорщини, Чехії і трьох країн Східної Балтії, в усіх інших постсоціалістичних країнах з перших же кроків суверенного розвитку почала виявлятись така закономір-

[1] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос в політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 486.

ність: у суміжжях етноісторичної сфери зі сферами економічною, політичною, культурною і духовною колись неодмінно запанує "Гесіодова інверсія" (не "порядок із хаосу", а навпаки...), якщо 1) невчасно, волюнтарно та некомпетентно практичні етнополітики почнуть вирішувати дві групи етносоціальних питань меншинських народів, — уникати зумисне сенсове заплутування понять (а) корінні/некорінні меншинські народи-етноси, (б) етнонаціональна меншина/етнічна група, (в) ототожнювати кордони розселення меншинських народів/етносів з кордонами етноісторичними/географічними/адміністративно-примусовими, та якщо 2) будуть зволікати у справі доконечної ліквідації так званих історичних несправедливостей, заподіяних минулими політичними режимами меншинським народам-етносам (депортації з етноойкуменних місць проживання, позаправові конфіскації майна і об'єктів нерухомості, невизнання етнополітичних партій і етнокультурних репрезентацій, нелегітимація етнічних виборчих округів тощо). Політичний досвід підтвердив: невирішування подібних елементарних питань буття перетворює інертну масу іноетнічних людей на апатридних бунтівників ("тихих" чи "буйних" залежно від конкретної ситуації). Стосовно суто України бадьора нота щойно прозвучала. У згадуваному телезверненні Президента України від 22 січня 2007 р. наголошувалося на тому, що у країні вже конституюється "єдина політична нація, сформована українством і збагачена всіма людьми, які живуть в Україні, — росіянами, кримськими татарами, поляками, болгарами, євреями, угорцями, ромами..."[1].

10. Три галузі державної політики — етнічна, регіональна і міжнародно-зовнішня — мають так гармонійно взаємодіяти, аби в синтезі перетворити будь-яку периферію багатонародної країни на квітучу провінцію, а не на антицентристську мікроВандею. За умов невирішування чи навіть половинчастого вирішування цього специфічного етногеорегіополітичного питання прикордонні етноменшини (компактні, напівкомпактні чи майже дисперсні — не має значення!) об'єктивно примушуються до буття в режимі трьох "або": а) або вимагати від державного центру всезростаючої патерналістської турботи про себе, б) або мілі-

[1] Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року. — Офіц. інтернет-представництво Президента України. — http://www.president.gov.ua

тарною силою завойовувати доступні межі та рівні "автономного життя для себе і у себе", в) або ж кожному "не-нашому етнікусу" дати можливість перманентно та ще й у геометричній прогресії накопичувати екзистенціальний негатив під гнітючим титлом: "Шкодую з того, що я невчасно народився і живу не в тій країні!.."

Хаотичне та хвилеподібне нагромадження критичної маси подібних апатридних, "нічиїх" людей поступово перетворює один регіон за іншим, а затим і всю країну на перманентно кризуюче, революціонарно-деструктивне середовище. У подібній країні не всім вистачає сил і енергії на соціумотворчий поступ, увесь потенціал йде "у пісок", а кратологічний потенціал політичного керівництва — у "вказівний свисток". Уже з кінця XX ст. Україна стала схожою на таку країну. Причинників багато. Один з них — етнополітико-науковотворчий фактор, який перебуває в центрі уваги нашого форуму.

Суто теоретичну частину виступу завершено. Розумію, що вона дещо "розтягнулася". Це зроблено зумисне, і я маю пояснити, чому. Я до цього вдався з кількох міркувань, які б прояснили вибір оргкомітетом теми та проблематики нашої наукової конференції, без зайвих слів вказали б на їх загальносенсову значущість.

У багатонародній країні — за всієї розвиненості/запущеності окремих "ділянок життя" у ній людей — центральною та формоутворюючою назавше залишається етноісторична сфера буття. Цей постулат із знаних у західному світі книг К. Реннера "Нація і держава" (1899 р.) та "Держава і нація" (1918 р.) за роки Української Незалежності зазнав певно хвилястої пізнавальної та "впроваджувальної" еволюції. Найбільше йому пощастило "бути на слуху" у політичного керівництва країни в першій половині 90-х років. Політичні романтики того часу по-своєму влучно спростували думку Б. Спінози про те, що жодних політичних владарів та управлінців "ніколи не можна схилити керуватись у їхньому житті одним розумом..."[1]. Результати неупередженого аналізу засвідчують, що, не будучи — бодай "по-середньому" — ознайомлені зі світовою етнополітичною думкою, романтики не

[1] Спиноза Б. Избранные произведения: В 2 т.: Пер. с лат. — М., 1957. — Т. II. — С. 310.

змогли б виробити та правом злегітимувати такі визначні документи епохи, як Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.), Декларація прав національностей України (1 листопада 1991 р.), закони України "Про громадянство України" (13 листопада 1991 р.) та "Про національні меншини в Україні" (25 червня 1992 р.).

Аналіз теоретичного багатства цих документів не є моїм сьогоднішнім завданням (тим більше, що це вже давно зроблено, і, напевно, цього торкнуться і учасники нашої конференції). Але в цьому зв'язку можна констатувати таке. Ідейний плюралізм, що міститься в цих документах, послугував певним поштовхом до започаткування з тієї самої пори кількох нових етноконцептуальних дослідницьких напрямів, зокрема: 1) етнополітології (І. Ф. Курас); 2) етнодержавознавства (Ю. І. Римаренко); 3) політичної етнології (І. М. Варзар); 4) етнокультурології (Л. Є. Шкляр); 5) етносоціології (М. О. Шульга); 6) етнополітичного менеджменту (О. В. Антонюк). З деякого часу, схоже на те й хочеться вірити в те, що міцнішають першооснови ще одного напряму — політичної етнолінгвістики, який наполегливо започатковує І. В. Попеску.

З того часу всі ці напрями, успішно продовжуючи самозростати, зазнали різного суспільного резонансу та ступеня "праксеологічного впровадження" у поточну практику політико-духовного висходження країни. З низки об'єктивних і суб'єктивних чинників найапробованішими — у ЗМІ, науковій літературі та у справі концептуалізації кількох споріднених галузей державної політики — виявились етнополітологія та етнодержавознавство. У науково-довідковій та енциклопедичній літературі початку XXI ст. доволі рельєфно вирізняється названий напрям О. В. Антонюка. У навчально-виховний процес та суто у систему професійної підготовки кадрів найповнішу апробацію вже друге десятиліття дістає політолого-етнологічний напрям, який започаткував І. М. Варзар. Проблематика цього напряму й послугувала канвою програми скликаної сьогодні наукової конференції. Чому та як це сталося? — про це наступне моє міркування.

Кілька років тому, готуючи до видання "Політологічний словник" як навчальний посібник для системи вищої школи

(вийшов друком у МАУП 2005 р.), члени редколегії звернули увагу на назву однієї наукової публікації І. М. Варзаря ще 1972 р. У тій праці йшлося про "… роль у політиці народу як етноісторичної спільності". "Прокрокувавши" далі щаблями його наукової біографії аж до порогу 90-х років, дійшли висновку: усі ці роки людина цілеосмислено йшла "паралельним курсом", — послідовно і засадовуючи дослідницький напрям, і окреслюючи контури нової науки й навчальної дисципліни: у монографії 1992 р. вона була названа "політичною етнологією", а в 1994 р. монографію було видано як навчальний посібник.

Навесні 1995 р. на одному із засідань Науково-методичної комісії з соціально-політичної теорії (згодом — з політико-правових наук) було звернено увагу на те, що цей посібник має належну сцієнтистську атрибутику підручника для системи вищої освіти: а) об'єкт пізнавальної уваги та предмет дослідження; б) комплекс дослідницьких принципів і понятійно-категорійна мова аналізу; в) набір суто профільних ("своїх") законів і закономірностей, які ця наука вивчає та відкриває в етнополітичних реаліях; г) суто власний методологічний інструментарій та дослідницький (історіологічний) метод інтерпретації етнополітичних реалій. Невдовзі ми дізналися про рішення Міністерства освіти України того часу: починаючи з вересня 1995 р. політичну етнологію включити до навчальних планів соціогуманітарних факультетів і спеціальностей вищих закладів освіти — і як самостійну нормативну дисципліну, і як контекстний розділ суміжних соціально-політичних наук. Серед перших університетів-апробаторів цієї науково-навчальної дисципліни виявилися Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова та Міжрегіональна Академія управління персоналом. Років два-три потому дізналися й про те, що наш почин упосліджують у деяких університетах Росії, Молдови, Польщі, Куби.

У цьому прецеденті будь-кого підкуповують такі науково-дослідницькі новаційні речі. По-перше, кажучи сьогоденною дисертаційною мовою, вже у працях початку 90-х років І. М. Варзар чітко позначив об'єкт своєї пізнавальної уваги — це світ політичного життя не пересічного та змішаного народу-населення, а окремо взятого народу-етносу або ж етноісторичної спільності. (Відкрию дужки і запитаю в аудиторії: у "гарячі" як сьогодні — та й у буденні часи, — хіба ж "пройняті" однотональ-

нісним політичним життям із титульним українством східно-південні росіяни, поліські білоруси, приазовські греки, галицькі поляки, трансністрійські молдавани, закарпатські угорці, буковинські румуни, буджакські гагаузи, кримські татари та інші не-українські людності? Політична етнологія — у розглядуваному сенсі — внесла в контекст сучасних соціально-політичних наук сутнісно важливий акцент теоретичної новизни, певно вартий нашої уваги. Закриваю дужки і йду далі…)

По-друге, автором уперше та рельєфно було окреслено політичну суб'єктність усіх виявлених на сьогодні розрядів народів — титульних, меншинських, домінуючих, рецесивних, діаспорних, маргінальних тощо, — це державотворення, партієтворення та елітотворення. Наскільки відомо, таку чіткість не часто доводиться спостерігати. Серед названих засновників етнологічних напрямів певним винятком є Л. Є. Шкляр і О. В. Антонюк. Оскільки вони ще молоді, про них добре аксіологічне слово ще скажуть, а я повернуся до розглядуваного прецеденту.

По-третє, безперечним для мене моментом новизни є той, що нова наука на початку "оприлюднення" була озброєна власним методом дослідження етнополітичних матерій, — історіологічним методом, який уже з десяток років успішно "працює" у соціогуманітарному дослідницькому просторі. Судячи з формулювань тематичних виступів на нашій конференції, про нього ще йтиметься не раз.

Нарешті, четвертим моментом новизни є введення І. М. Варзарем у дослідницький обіг до двох десятків нових понять, категорій і термінів (я та інші диспутанти на конференції цих нововведень ще торкнемось), за допомогою яких світ етнополітики концептуальніше піддається осмислюванню, легше артикулюється на письмі, прозоріше прогнозується та чіткіше піддається політичному урядуванню.

Сукупність тільки-но наведених сцієнтистських обставин спонукала нас, у МАУП, без вагань зазначити в капітальному політологічному виданні 2005 р.: І. М. Варзар є "засновником нової соціогуманітарної науки — політичної етнології"[1]. В аплікації до нашої конференціальної справи ця констатація так само зіграла

[1] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 104–176; Варзар І. Історіологізм політолого-етнологічного мислення // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996. — С. 516–517.

певну роль. Коли два роки тому до Міністерства освіти і науки України подавалась заявка на проведення сьогоднішньої конференції, члени Оргкомітету анітрохи не вагалися щодо акцентики мотивів її скликання. На підтвердження заявки ми знайшли аж два подійно-хронологічних мотиви, — п'ятнадцять років від початку інтенсивної розробки політолого-етнологічного напряму досліджень і десять років від початку процесу викладання науки політичної етнології в закладах системи вищої школи.

Подальші наші дії логічні та зрозумілі: отримавши міністерський дозвіл, надіслали інформаційне повідомлення на понад сто українських адрес. Оприлюднюючи тему конференції та "зондуючи" умонастрій на загал, члени Оргкомітету, природно, ще не знали про можливий резонанс. І ось місяць потому, "зачиняючи ворота для отримання інформації з місць", ми були приємно вражені. Результати навіть поверхового аналізу сенсового звучання більшості тем доповідей засвідчують: дослідники з усіх куточків великої країни політолого-етнологічну проблематику вже з десяток років сприймають як "свою", а тому не схильні "здати її до архіву" чи навіть "тимчасово забути". Вчитайтеся у формулювання основних і стрижневих тем "гарячого сьогодення", що відображені у програмі конференції, — і ви самі в цьому переконаєтесь.

Але в деяких речах мало хто з учасників конференції переконається без додаткових пояснень. Від імені Оргкомітету це завдання виконаю я. Принаймні, спробую підійти до них із суто пізнавального боку. Напевно, через те що далеко не всі твори засновника напряму і науки — І. М. Варзаря (головно згадані посібник, монографії та півсотні найбільших профільних наукових статей) відомі та професійно засвоєні в усіх куточках країни, більшість доповідей підготовлено "у стилі взагалі": взагалі про народ і етноси, взагалі про меншини та етнополітику, постародавньому про так зване національне питання, національну державу та однонаціональну країну, абстраговано про національні та етнічні меншини, автохтонні народи та корінні народи тощо, а не про аутентичні, "профільні" політолого-етнологічні проблеми та ще й суто сучасної України. Нас, в Оргкомітеті, засмутило те, що окремі автори подібних "доповідей" — це солідні державні службовці у своїх регіонах і авторитетні у своїх місцевостях викладачі суспільствознавчих дисциплін. Мимовільно

дійшли висновку: усе це свідчить про те, що вони так "взагалі" й вирішують ці проблеми, "за старинкою" роз'яснюють їх студіюючій молоді. А коли так, Оргкомітет вирішив: таких "просвітителів" на конференцію не запрошувати, їхніх тем у програму не включати, текстів до друку не рекомендувати. Упевнений, що наш суворо відповідальний підхід до справи присутні схвалять. І не лише присутні, — нехай усі почують і зрозуміють: у МАУП з подібними слабкостями не миряться.

Нарешті, членів Оргкомітету та учених МАУП засмучує одна річ, яка дещо виходить за межі тематичного розмаїття програми нашої наукової конференції. Йдеться про нечітке, проте реальне явище — амбітне замовчування деким з регіонів теоретико-понятійної новизни, внесеної в соціогуманітарні науки поточного моменту І. М. Варзарем, — та ще саме за роки Української Незалежності. Давайте скорелюємо ситуацію! За конкретними джерелами мені, наприклад, точно відомо, що знані політетнологи — І. Ф. Курас, Ю. І. Римаренко, М. О. Шульга, Л. Є. Шкляр, М. Т. Степіко, В. І. Кафарський, І. В. Попеску та ін. — свого часу по достоїнству оцінили такі теоретико-понятійні нововведення І. М. Варзаря, як "етноплацента", "етноойкумена", "етнокультурний ареал", "феномен титульного народу-етносу", "етнополітична нація", "етнодевіація політичної поведінки народів", "етновалентність народів", "етнополітична партія" та ін. Адже ці нововведення (а) уможливили самопрояснення етносоціальної картини України та політичного потенціалу її багатонароддя; (б) прояснили логіку переміщення народів географічною мапою, їх локалізації та укорінення на терені якоїсь країни у статусі титульного або субтитульного народу; (в) дали методологічний ключ до розуміння сутності та перспектив буття двох цілком нових для нас явищ — етнополітичної партії й етнополітичної нації; (г) озброїли науковотворчу молодь новим суспільствознавчим методом досліджень — історіологічним методом у контексті утвердження на планеті методології нового політико-філософського мислення[1]. І я розумію справу так, що все це діялося за давньолатинською інтенцією: Invenit et perfecit ("відкрив і вдосконалив").

---

[1] Рассел Бертран. Практика и теория большевизма: Пер. с англ. — М., 1991. — С. 96.

А що дали науці та практиці суверенізаційної епохи неназвані амбітники? Відомо ж бо, що дві третини суспільствознавців "старого гарту" нині перебуває в апаратах понад 130 політичних партій. Та ось і концентрований вираз теоретичної новотворчості цієї старої інтелектуальної еліти — унікальне видання: тритомник "Політичні партії України" (усі три томи підписано до друку 15 липня 2005 р.). Тут містяться всі мислимі офіційні документи 126 (зафіксованих на початок 2005 р.) політичних партій (програми, статути, заяви, маніфести, комюніке, протоколи, листи, прес-релізи та ін.). Етносоціальна компонента цих документів — найвагоміший у словесно-артикуляційному аспекті соціально-політичний концепт. Але якої вони — компонента і концепт — ідеологемно-теоретичної якості? Коротко та символічно кажучи, сучасна наука тут і "не ночувала": найвищий політ теоретичної думки в цих документах — постсталінські анальфабетизми з так званого остаточно вирішеного нацпитання М. А. Суслова, М. І. Куліченка і В. Ю. Маланчука 70-х років XX ст.

Із цього не надто складного спершу аналізу Оргкомітет конференції виявив ще два суто "практичних" висновки. Перший такий: вилучити з попередньо складеної програми ті теми та тексти, де містяться застарілі уявлення, термінологія та оцінки давно минулої і поточної етносоціальної ситуації у країні. Другий висновок конструктивніший: рекомендувати (за абеткою) О. В. Антонюку, І. М. Варзарю та І. В. Попеску в міру збагатити зміст і дещо розширити проблематику своїх доповідей, які ми, в Оргкомітеті, вважаємо стрижневими та формоутворюючими для загальної концепції нашої конференції. І ще нюанс: йдучи назустріч присутнім на конференції представникам Росії, Білорусі та Молдови, рекомендуємо названим доповідачам по можливості виголошувати доповіді російською мовою.

На початку нового століття та тисячоліття маємо реалістично констатувати: світ переживає нині безпрецедентно напружену обстановку. Народи і країни планети дедалі чіткіше відчувають взаємозалежність і необхідність дедалі тіснішої інтеграції. Після недавніх етновибухових подій у Франції та багатьох східномусульманських і західноєвропейських християнських країнах цю конфліктогенну обстановку вже охрестили "третьою повзучою світовою війною" та "дисперсною війною цивілізацій". Цю

обстановку як феномен посилено стали вивчати і обговорювати скрізь та на всіх сутнісно-профільних рівнях. Найактивнішими та найдотичнішими суб'єкт-інтерпретаторами цієї обстановки, звісно, є вчені та етнополітики-практики. Усі та скрізь запитують: де та в чому закорінено основні причини об'єктивації згаданої перманентно вибухоподібної обстановки? Упевнений, що й ми на цій науковій конференції зосередимось на цьому доленосному питанні. На завершення розгляну лише кілька його нюансів.

У першій половині XX ст. основними акторами світової політичної арени були так звані великі держави, які й розв'язали дві світові війни. Ще з півстоліття потому напружено антагоністичний "діалог" зав'язали титульні народи-етноси колишніх "класичних колоніальних країн" і раніше "підпорядковані" їм народи так званого третього світу. Починаючи із середини 80-х років як основні політичні актори — особливо ж у багатонародних країнах та поліетнічно-геополітичних регіонах — почали самовисуватися не титульні, а меншинські народи-етноси, яких Б. Рассел ще на початку XX ст. назвав "великими інтеграторами та водночас дезінтеграторами людства"[1]. Таку оцінку можна аплікувати й до окремо взятої багатонародної країни.

З певними корекціями зазначена колізія почала бути притаманною й незалежній Україні. Вже в першій половині 90-х років неоромантичні етнополітики (напевно, не цілком усвідомлено) затіяли волюнтарну кореляцію абстрактної політико-правової істини та всекраїнової етносоціальної конкретики, — неначе за Дж. Оруеллом: усі етноменшини країни рівні, але деякі з них рівніші від інших... Нагадаємо з того контексту лише три різносенсових приклади.

(1) Крим. Усі етноменшини півострова рівні між собою, а ось у спряжінні автономістських прав кожної з них стосовно аборигенних репатрійованих кримських татар "найрівнішою з-поміж рівних" виявилася найчисленніша російська громада, — і на референдумне прохання кримських татар надати їм (або ж повернути відняту 1944 року) етнодержавну автономію влітку 1992 р. Криму автономію дали, але фактично дали не татарам, а росія-

[1] Див.: Політологічний словник: Навч. посіб. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005. — С. 85.

нам, і не етнодержавну, а адміністративно-територіальну. Конфліктогенну ситуацію законсервовано і "загнано у ґрунт", а не розв'язано: позавчора нас "флотували", вчора — "тузлували", сьогодні — "маячать"... Що далі?

(2) Етногрупи у складі титульного українства. На початку 90-х років науковці та практичні етнополітики виявили у складі українського народу-етносу кілька споріднених етнічних груп: русини, бойки, лемки, гуцули, гуралії, поліщуки та ін. Вже тоді, аксіологізуючи культпобут цих "так само українців", представники романтичного керівництва вдовольнялися старими, сталінських часів, буденними "оцінками" на кшталт: в одних найпримітніше кептарики, інших — флояра, третіх — галушки із сиром, четвертих — деруни із салом; одні від інших у вимові відрізняються м'яким "л", а треті від п'ятих — позацензурною лексикою; п'яті на третіх не схожі манерою родичатися, а ті-то хтозна на кого схожі у громадсько-політичному житті... Отими першими "диваками" виявилися русини, у лідерів яких навесні 1992 р. спиталися, чого вони "взагалі хочуть"? У відповідь почули неочікуване: хочемо хоч якоїсь автономії... Подальші "діалоги" Києва і русинських лідерів велися цілком "у дусі" Дж. Оруелла, аж поки наприкінці 1992 р. їх не остракували... у словацький екзил, де їхня "незаляжна" республіка й досі існує, не визнана ніким у світі...

(3) Останній приклад: етнополітичні партії та інші громадсько-політичні організації як репрезентації етноменшин на політичній арені країни. Вже під кінець періоду романтичного правління (навесні 1994 р.) подібних асоціацій у країні було понад тисячу, з-поміж яких Мін'юст України злегітимував не більше трьох десятків. "Принцип Дж. Оруелла" і тут спрацював. Але при прояснюванні соціально-політичної ваги особливо меншинських етнополітичних партій основним вважався не критерій вагомості внеску конкретної етноменшини в розвиток економіки і культури країни або, скажімо, міра її активності під час державотворчих чи плебісцитарних кампаній. Ні, на жаль, подекуди до уваги брався інший "критерій": яка з етноменшин може бути "хлопчиком для побиття", та ще й "на повчання іншим"? Подібний "вибірковий аналіз", розпочатий за романтиків, було продовжено за прагматиків, коли незвично загострилося питання про підготовку низки кардинально значущих для

українського суверенітету базових договорів з усіма сусідніми країнами. Коли ж довелося порівнювати потенціали кількох етноменшин та співставляти їх потенціал з потенціалом їх материкових зарубіжних етносів, — тут і вийшли на чотири "напружені" дуалітети: Україна — Росія, Україна — Угорщина, Україна — Польща, Україна — Румунія. І що маємо? Базові договори давно укладено, а всілякі "кризи" у відносинах із цими сусідами досі не подолано. Головна політолого-етнологічна причина вбачається у відсутності творчо-конструктивного діалогу Києва з етнополітичними репрезентаціями всіх вітчизняних етноменшин.

Подібних прикладів можна навести багато, — і це, на жаль: Закарпаття, Мараморівщина, Буковина, Придністров'я, Буджак і навіть найстрижнева та найнадійніша для долі Української Незалежності — Галичина. Що ж до останнього регіону переконливу аргументацію нещодавно навів учасник нашої конференції львів'янин Ігор Танчин: Галицький сепаратизм — це ще не відчутна загроза, але вже реальна політолого-етнологічна проблема[1]. Як бачимо, у гносеологічному плані до осмислення поставлено не тільки проблеми геоетнополітичні та такі, що вже "дотично оприлюднені", а й проблеми етносоціологічні та такі, що в гіпотетиці "готові вибухнути".

Усі названі та неназвані "гарячі" політолого-етнологічні проблеми минулого й сьогодення власне суверенізаційною історією країни передано для осмислення, концептуалізації та практичного вирішення помаранчевим етнополітикам. Сподіваємося, що вони з ними впораються, — судячи, наприклад, із наведеного далі вислову чинного Президента України. "Ми, українці, є різними, — зауважив В. А. Ющенко 6 квітня 2005 р. у Конгресі США. — Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою. У цьому — наша сила"[2].

---

[1] Див.: Танчин І. Галицький сепаратизм: ще не загроза, але вже проблема // Політологічні та соціологічні студії: Зб. наук. пр. — Т. 3: Етнополітика та етнополітологія країн Центральної та Східної Європи: темат. вип. — Чернівці, 2005. — С. 56–62.

[2] Україна — США: час реальних кроків назустріч. Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднаному засіданні палат Конгресу США 6 квітня 2005 року // Уряд. кур'єр. — 2005. — 8 квіт.

Так історично сталося, що навколо етнічних і національних меншин та їх реальних зносин із титульною нацією від самого початку епохи Незалежності сконцентрувались основні соціальні проблеми трансформації країни. У цих проблем виявився один стрижень — політолого-етнологічний. Давайте обговорювати ці проблеми компетентно і відповідально, доводячи всім та й собі, що саме в цьому — наша сила. При цьому не побоїмося того, що не всі обговорювані та зрозумілі нам, як Божий день, проблеми державним етнополітичним кратологам видадуться "незрозумілими" чи "неприйнятними" задля того, аби взяти їх "на пробу", а затим — на практичну реалізацію. Бо ж політолого-етнологічні проблеми — з розряду тих, про які свого часу зауважував Г. Гегель: вони "можуть претендувати на практичну реалізацію лише тією мірою, якою вони здійсненні, — значущість же їхня не змінюється від того, чи дістають вони втілення в реальність, чи ні..."[1]. На втіху всім і нам наголосимо ще раз: замислюючись над цими проблемами, кожний на своєму місці мав би пам'ятати мудру думку з популярної пісні наших днів: "Україна у нас одна, й іншої у нас нема".

[1] Гегель Г. Политические произведения: Пер. с нем. — М., 1978. — С. 76.

О. В. АНТОНЮК
д-р політ. наук, проф., проректор
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ДО КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ЕТНОПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Поняття "етнополітичний менеджмент", що з'явилося не так давно в українській суспільно-політичній літературі, запозичене з арсеналу сучасної зарубіжної політології. Менеджмент (від англ. management — керування, управління) як науковий концепт пройшов довгий та суперечливий шлях розвитку, і осмислювати його доцільно з урахуванням історичних обставин, цілей і завдань, які ставилися на різних етапах його конституювання. Власну інтерпретацію теоретичного феномена ми дали відносно нещодавно[1], ненав'язливо акцентуючись на тому, що з часом він міг би конституюватись у самоціннісний напрям етнополітичних досліджень, що концептуально межує з політичною етнологією І. М. Варзаря. Для прояснення генезису питання вдамося до коротенького історіологічного екскурсу.

Як ерзац соціально-економічного вчення менеджмент з'явився у вигляді соціально-економічного вчення наприкінці XIX ст., коли було зроблено перші спроби синтезувати накопичені на той час знання в галузі управління виробництвом. Перший відносно систематизований "Курс управління" (для викладання цієї наукової дисципліни в коледжі) розробив 1881 року американець Дж. Вартон. Після публікації в 1911 р. праці Ф. Тейлора "Принципи наукового управління" розпочалося широке впровадження теоретико-управлінської концепції менеджменту у практику. Заслугою Ф. Тейлора було прагнення про-

[1] Див.: Антонюк О. Етнополітичний менеджмент // Малий етнополітичний словник. — К., 2005. — С. 106–107; Антонюк О. Етнополітичний менеджмент // Політологічний словник: Навч. посіб. — К., 2005. — С. 251–253; Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. — К., 2005. — С. 40–48.

тиставити науковий підхід існуючим дещо умоглядним на той час традиціям, підійти до трудового процесу як системи і дати наукові засади організації та нормування праці людини.

Подальшим кроком у розвитку концепції менеджменту була спроба західних учених створити загальну теорію управління суспільним виробництвом. Важливу роль у цьому відіграли керівник великої вуглевидобувної компанії Анрі Файоль (1841–1925) та його однодумці, які сформулювали основні принципи і функції управління, що й досі побутують як класичні та універсальні, сприяючи успіху будь-якої організації. Оті принципи сформульовано — у вербальному розумінні — надто лапідарно, а в концептуальному — доволі містко та стисло. Це — необхідність підтримання дисципліни; ієрархічне підпорядкування; одноосібне управління; корпоративний дух; орієнтація на прибуток тощо. Зрештою, згідно з А. Файолем, процес управління складається з кількох взаємопов'язаних функцій: планування, організації, мотивації та контролю[1].

Історія розвитку управлінської думки склалася так, що у XX ст. виникли наукові концепції в межах сімох нових шкіл: наукового управління (класичної чи адміністративної), людських відносин, поведінкових наук, кількісного, ситуаційного методів та системного аналізу. Наукова думка навколо концепції менеджменту на сучасному етапі доповнюється дедалі новими знаннями завдяки появі кібернетики та широкому впровадженню у практику обчислювальної техніки. На розвиток менеджменту впливають також підвищення рівня гуманітарної освіченості інженерів, технологів, управлінців та "практичної" робочої сили, швидкі зміни технологій, карколомні посування на ринках та у споживчому попиті.

Отже, під менеджментом розуміють процес управління матеріальними та людськими ресурсами в інтересах їх ефективного використання з метою досягнення цілей управління суспільством, політичною, економічною або соціальною структурою, окремими спільнотами тощо. Історичний досвід, життєва практика засвідчують: усе, що стосується менеджменту на виробництві (на рівні фундаментальних принципів уп-

[1] Цит. за: Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1: Поняття та терміни. — К., 1997. — С. 34–48.

равління), можна й необхідно застосовувати загалом і в політичній діяльності, зокрема в управлінні етноісторичною сферою, з урахуванням її особливостей та специфіки починаючи з об'єктів і суб'єктів етнополітики та завершуючи процесами прийняття управлінських рішень та прогнозування наслідків їх реалізації.

У вітчизняній соціально-політичній літературі термін "етнополітичний менеджмент" з'явився в 1997 р. в "Етнічному довіднику". У ньому, зокрема, зазначено: "Етнополітичний менеджмент є складовою системи державного менеджменту (управління), що здійснює контрольно-регулятивні функції держави у сфері міжетнічних відносин"[1]. Відштовхуючись від цієї "робочої" дефініції, одразу акцентуємось: у багатонародній Україні — хитко та в'яло, — але все ж розпочалися реформаційні процеси в усіх сферах та галузях суспільного життя; радикальних перетворень потребує й етносфера життя, конкретніше, — її основні компоненти: відносини, інститути та ідейні концепти. І дуже важливо, щоб ці зміни дістали гуманно-етичних рис та відбувались у гіпотетичній перспективі на суто науковому підґрунті. З огляду на етнореформаційний досвід сусідньої Росії, хотілося б щоб в Україні не повторювалися потрійні одіозні риси "сучасного російського організаційного менеджменту", — а) "оскаженілий бюрократизм", б) "жорсткий автократизм" і в) "крутий технократизм"[2].

Зважаючи на поточний контекст політолого-етнологічних проблем, крізь "Кавдинські ущелини" яких проходить сучасна Україна, наша концепція етнополітичного менеджменту (в основних теоретичних обрисах) передбачає кілька прелімінарних заумов аналітико-аксіологічного застосування. Зокрема:

- по-перше, з'ясування суб'єктом етнополітики (теоретиком-політетнологом, практичним етнополітиком, аналітиком, етнополітичним менеджером, законотворцем та ін.) об'єктивних і вже "діючих" закономірностей та презумовних тенденцій розвитку всіх народів-співвітчизників, усієї мережі міжнаціональних і міжетнічних відносин, соціоетнічних інститутів та розробку на цій основі опти-

[1] Там само. — С. 59.

[2] Див.: Красовский Ю. Д. Организационное поведение: Учебник. — М., 2001. — С. 9.

мальної концепції державної політики в етноісторичній сфері;

- по-друге, застосування суб'єктом етнополітики комплексного підходу до аналізу політолого-етнологічних проблем з урахуванням усіх аспектів етносоціальних відносин, інститутів та ідей — аспектів історичних, політичних, економічних, культурних, мовних, психологічних та ін.;
- по-третє, цілеспрямоване урядування суб'єктом етнополітики всією етносоціальною панорамою багатонародної країни з урахуванням менеджментських потенцій кратологічної тріади "планування — регулювання — контроль";
- по-четверте, диференційований підхід суб'єкта етнополітики до здійснення всіх мислимих акцій етнополітичного менеджменту з урахуванням різних аспектів буття народів-етносів на терені ім'ярек-країни, — етноісторичних аспектів, природнокліматичних умов, соціально-історичних особливостей формування та існування народів-етносів, меншинських утворень та етнічних груп;
- по-п'яте, широке охоплення суб'єктом етнополітики у своїй менеджментській матриці всіх існуючих рівнів і форм міжетнічної взаємодії, "комунікативних валентних/авалентних особливостей етнокультурного менталітету конкретних народів-етносів та їх соціоцивілізаційних характеристик"[1], а також, звісно, і міжгрупових рис народів-етносів;
- по-шосте, своєчасне виявлення суб'єктом етнополітики реальних суперечностей та перешкод на шляху інтегративного розвитку етносфери в суміжжі з іншими сферами, зокрема економічною, політичною, духовною та культурною, що й перетворює етнополітичний менеджмент на специфічний аспект політичної кратології та на делікатну галузь етнолюдського життя;
- по-сьоме, визначення суб'єктом етнополітики та впровадження ним належних заходів забезпечення стабільності, міцності й подальшого вдосконалення механізму жит-

[1] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 195, 461.

тєдіяльності етносфери та відображення його "менеджментської матриці" у структурі концепції державної етнополітики в багатонародній країні.

За подібних умов виокреслені теоретичні параметри етнополітичного менеджменту синтезують надбання та уроки світового етносоціального досвіду, збагачують призму сьогоденного бачення вітчизняних політолого-етнологічних проблем і, звісно, запобіжними засобами динамізують поступ багатонародної країни в майбутнє. За роки Незалежності України далеко не всі суспільні сфери та галузі життя розвивались одномодульно та єдинорезультуюче. Найстабільнішою виявилась етносфера, і попри всі труднощі, негаразди та навіть потрясіння, як зазначає чинний Президент України В. А. Ющенко, на початку XXI ст. "ми розвиваємось як стабільна політична нація, у загальному руслі процесів Центральної і Східної Європи"[1]. Хоча на сьогодні мріяти про західноєвропейські стандарти життя в теперішній специфічній сфері ще не доводиться.

Реалізаційний потенціал етнополітичного менеджменту — особливий зріз не одніє, а цілої низки споріднених (мінімум суміжних) політолого-етнологічних проблем сучасності. Об'єктивація можливостей етнополітичного менеджменту в кожній поліетнічній країні має певні характерні особливості, зумовлені специфікою прояву етнонаціонального фактору в усіх сферах і галузях суспільного життя країни. Це й потребує від суб'єкта етнополітики знання об'єктивних потенцій і здатностей суто кратологічного ("директивно-управлінського") сектора етнополітичного менеджменту. А це знання може, у свою чергу, слугуватися йому, суб'єктові, теоретичною підставою а) для формування вмінь та навичок цілеспрямованого впливу на належні (як кажуть природознавці) "точки зростання" елементів та структур етносфери; б) для своєчасного врахування і "коригування" тонусу відносин політичного центру багатонародної країни з її історичними етнорегіонами (провінціями) та особливо з новоствореними "єврорегіонами"[2]; в) для гнучкої перебудови

---

[1] Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року // Офіційне інтернет-представництво Президента України. — http://www.president.gov.ua

[2] Див.: Єврорегіони: потенціал міжетнічної гармонізації: Зб. наук. пр. — Чернівці, 2004.

структури і етнополітичної приназначеності етносоціальних, етнокультурних та суто етнополітичних інститутів; д) зрештою, для своєчасної теоретичної апробації у фаховому середовищі та політико-правової легітимації до того моменту засадованої Концепції державної етнічної політики[1].

Концепція державної етнополітики визначає мету, основні завдання та напрями здійснення етнополітичного менеджменту, який становить головний засіб її реалізації. У демократичному суспільстві вищою метою етнополітичного менеджменту є створення згідно з науковими та юридичними законами та з огляду на об'єктивні тенденції, що "побутують" в етнічній сфері, життєвої системи оптимального розвитку і зміцнення всіх етноспільнот країни, перманентної реалізації їх потреб та інтересів, своєчасного розв'язання поточних політолого-етнологічних проблем і суперечностей. Об'єктивація (за термінологією І. М. Варзаря: праксеологізація) цієї змістосенсової матриці Концепції (мети, завдань, напрямів тощо) підносить виклад матеріалу під основний конструкт етнополітичного менеджменту, — під визначення його соціумо- і державотворчих функцій у багатонародній країні.

Отже, у короткому викладі головними є такі функції етнополітичного менеджменту:

1. Функція планування, тобто визначення цілей, завдань та конкретних етнополітикотворчих дій, розробка програм перспективної діяльності практичних етнополітиків відповідно до інтересів усіх етнокомпонентів багатонародної країни. Цей "план дій" дає уявлення про сучасний стан, напрями необхідного та вірогідного етносоціального розвитку, а також про найефективніші способи вирішення поставлених завдань.
2. Організаційно-регулятивна функція визначає організаційну побудову етнооб'єктів управління, їх внутрішню структурну ієрархію, конкретні кратологічні завдання, повноваження суб'єктів етнополітики та відповідальність

[1] Див.: Антонюк О. В. Основи етнополітики. — С. 144–155; Варзар І., Романюк О. Державна етнічна політика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз // Наук. зап. ІПіЕНД. Сер. "Політологія та етнологія". — Вип. 30. — Курасівські читання-2005: У 2 кн. — К., 2006. — Кн. 1. — С. 107–116.

управлінських підрозділів або окремих людей, забезпечує їх вплив на цілісний етнополітичний процес.

3. Інструментальна функція полягає в розробленні певних проектів прийняття політико-кратологічних рішень для досягнення конкретного етнополітичного результату з урахуванням науково-теоретичних (економічних, правових, соціологічних та ін.) розробок, методик та факторів (етносоціальних, етнокультурних, етнопсихологічних), які впливають на реалізацію цілісної Концепції державної етнополітики.
4. Виховна функція сприяє вихованню людей у дусі поваги до етнонаціональної гідності кожного етнопоходженця, виникненню в суспільстві високої культури міжетнічного спілкування, культивує непримиренне ставлення до проявів шовінізму, націонал-радикалізму, етноцентризму, етноекстремності тощо.
5. Інтегративна функція спрямована на соціокультурне зближення і налагодження співробітництва між усіма етноспільнотами країни на основі відкристалізації спільних потреб країни та окремих їх етноінтересів і цілей.
6. Прогностична функція охоплює розробку превентивних засобів попередження можливих ускладнень і загострення етносоціальної ситуації у країні, бодай і в окремо взятому її етнорегіоні.
7. Функція розв'язання міжетнічних суперечностей полягає головно в розробці ефективних заходів і методів врегулювання реальних та гіпотетичних етнополітичних конфліктів.
8. Світоглядна функція сприяє об'єктивному оцінюванню співвідношення загальнолюдських, загальнокраїнових, внутрішньоетнічних, етногрупових, особистих інтересів, визначенню місця конкретної етнічної людини в етносоціальному житті поліетнічного суспільства.
9. Прогностична функція втілює прагнення суб'єктів етнополітики осмислити основні тенденції розвитку етнополітичних процесів, а в їх контексті — ймовірних подій, своєчасне коригування "практичного сектора" Концепції державної етнополітики.

10. Контрольна функція зводиться до перевірки процесу виконання сформованих і затверджених планів, визначених у них конкретних заходів на всіх рівнях державно-управлінської системи, урядування етносоціальною ситуацією в поліетнічній країні.

У науковій, зокрема в енциклопедичній, літературі роблять-ся спроби розкрити механізм розробки і конструювання технології етнополітичного менеджменту. Цей механізм складається з трьох послідовних етапів: творчого, пов'язаного з визначенням об'єкта етнополітичної "технологізації", "розщепленням" об'єкта на складові з метою з'ясування його структури та об'єктивно існуючих між його елементами соціальних зв'язків; методичного, що полягає у виборі методів, засобів отримання інформації, її опрацювання, аналізу, виявлення логіки її трансформації в конкретні висновки та рекомендації; процедурного, тобто організації практичної діяльності суб'єктів етнополітики з розробки конкретних управлінських етнотехнологій[1].

Усе це становить систему розробки соціальних етнотехнологій, яка складається з низки процедур, кожна з яких — це сукупність конкретних операцій. Певний час тому ми вже висловлювалися з цього приводу[2]. А тут стосовно суто зазначеної системи та якнайстисліше торкнемося лише кількох стрижневих аспектів питання. Отже, та, умовно кажучи (це наша "робоча" назва), "етнотехнологічна система" охоплює кілька операційних конструктів:

- діагностика реального стану етносфери, виявлення її "больових точок", уточнення актуальних проблем її подальшого розвитку, цілей і завдань;
- розробка можливих варіантів досягнення раніше визначеної мети, аналіз гіпотетики майбутнього;
- вибір альтернативних рішень на основі побудови імітаційних моделей, що зумовлює систематичні опитування гро-

---

[1] Див.: Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія. — К., 1998. — С. 479.

[2] Див.: Антонюк О. Етнополітичний менеджмент // Малий етнополітичний словник. — С. 107; Антонюк О. Етнополітичний менеджмент // Політологічний словник. — С. 253; Антонюк О. В. Основи етнополітики. — С. 45–47.

мадської думки, проведення соціологічних експериментів тощо;

- визначення оптимально необхідних операцій, що забезпечують науково-прогнозне регулювання всекраїнського етносоціального процесу та його "сегментів" в етнорегіонах;
- підготовка програми конкретних сценаріїв дій та їх затвердження (визначення форм взаємодії об'єктів та суб'єктів системної етнотехнологізації, ефекту застосування методів управління та суб'єктивних умов реалізації технологій);
- визначення об'єктивної потреби в політико-правовому забезпеченні кожного з етапів розробки та застосування заходів із контексту раніше розробленої "системи соціальної етнотехнології";
- контроль за процесом реалізації сформованої програми конкретних сценаріїв дій із визначенням їх очікуваного ефекту та уточненням методів подальшого діагностування процесу на проміжних етапах руху до кінцевої мети.

Етнополітичний менеджмент як специфічний вид кратологічної діяльності держави, громадсько-політичних організацій та етносоціальних інститутів із середовища меншинських етносуб'єктів багатонародної країни передбачає також врахування розмаїття етнонаціональних особливостей буття народів-етносів суто у складі поліетнічних суспільств. За оригіналітетом, етнополітичний менеджмент як системне ціле та політолого-етнологічна концепція є зарубіжною, а не вітчизняною цінністю. Його генеза — у контекстах американсько-британського філософсько-етнологічного структуралізму.

Зокрема, у західній науковій літературі поширене структурування в цілому науки управління за національним принципом (К. Паркінсон, М. Растомджі, С. Сапре, У. Оучі, Р. Шонберг та ін.). Виокремлюють, як правило, три школи менеджменту: американську, японську і західноєвропейську. Аналіз літературних джерел з цього питання дає змогу виокремити основні тенденції структурування цієї проблеми. В японській моделі менеджменту застосовується так званий ефект пізнього розвитку. Японці запозичили основні методи та положення з американського менеджменту і творчо адаптували їх до національної специфіки. Приблизно те саме можна сказати про західних єв-

ропейців — специфічних адептів менеджменту США. Водночас американські дослідники працюють над проблемою можливого використання і європейських, і японських методів управління в умовах своєї країни.

У такий спосіб намітилася тенденція інтегральних досягнень усіх трьох шкіл-моделей менеджменту. Процес інтеграції здійснюється у двох (основних) напрямах: 1) інтеграція досягнень національних моделей управління, що характеризується універсальністю використання; 2) інтеграція досягнень національного і психологічного підходів в управлінні на базі наукових розробок інформаційного напряму[1].

За нинішніх обставин формування української концепції етнополітичного менеджменту — в умовах посттоталітарного та поліетнічного соціуму — має певні особливості. На наш погляд, становлення вітчизняної моделі етнополітичного менеджменту може базуватися, по-перше, на особливостях національного характеру; по-друге, — на конкретних умовах сучасного перехідного періоду; по-третє, — на врахуванні міжнародного досвіду країн класичної моделі демократії. Специфічно сутнісним є перший момент. Український вчений П. Гнатенко зазначив: "Національний характер — це сукупність соціально-психологічних рис (установок, стереотипів), які властиві нації на певному етапі розвитку і виявляються в цілісному ставленні до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях та обрядах"[2].

Незважаючи на мінливість рис національного характеру, зумовлених конкретними історичними та соціально-економічними умовами існування різних народів-етносів, можна, порівнюючи всі відомі дослідження в історичному контексті характерологічних особливостей українців, виокремити у них блок "наскрізних", найстійкіших, притаманних їм стереотипів.

1. Розвинене особистісне начало, що виявляється в почутті власної гідності, незалежності та індивідуалізмі. Українські вчені В. Павленко і С. Тагіл підкреслюють, що владі українці завжди служили віддано, однак без раболіпства. Намагались уникати таких ситуацій, коли б їх принижували. Як правило, у зно-

[1] Див.: Бізнес-менеджмент: Навч. посіб. / За ред. Л. І. Федулової. — К., 2002. — С. 79–80.

[2] Гнатенко П. І. Український національний характер. — К., 1994. — С. 78.

синах із будь-якою владою українці не настирливі у своїх проханнях[1].

2. Любов до природи. Дослідники зазначають особливий вплив природних умов на український характер. Природа, як зауважує В. Скребець, впливає на формування української ментальності через певних "посередників", якими часто є сонце, земля, дощ, дерева, рослини, вода, річка, ставок, тварини тощо. Український фольклор має багато усталених тваринних і рослинних образів, які символізують певні людські якості: барвінок — символ молодості, явір — символ краси і кохання та ін. Основними природно зумовленими характеристиками українців є господарський індивідуалізм, загострене почуття власності, працьовитість, доброзичливість, чуйність, м'якість, розвинена уява, певна сентиментальність. В українському менталітеті віками складався архетип ставлення до природи як батьківського, рідного, найціннішого, що випливає з виняткової важливості всього природного у житті взагалі.

3. Терпимість (толерантність). Про цю рису характеру українців писали М. Костомаров, І. Сікорський, М. Данилевський та ін. На це помітно вплинула їх взаємодія з іншими народами, яку М. Костомаров називав "взаємним тертям народів". На його думку, різнорідний етнічний склад населення України, постійна взаємодія з іншими народами (українці традиційно наймалися на роботу до сусідніх країн, служили у військах інших держав і одночасно торгували з усіма сусідами) зумовили "дух терпимості, відсутність національної зарозумілості", які "перейшли згодом у характер козацтва й залишилися дотепер". Поза сумнівом, такі цінні якості українського народу, як толерантність, повага до інших народів і їхніх культур збереглися до наших днів. Так, Україна — одна з небагатьох країн зі складу колишнього СРСР, в якій немає міжетнічних конфліктів, незважаючи на поліетнічний склад її населення.

4. Індивідуалізм. М. Костомаров зазначав, що "в натурі українського народу переважає власна воля". У відомих "Листах" В. Липинського йдеться про український "анархічний індивідуалізм". Д. Чижевський звертав увагу на важливість визначення

---

[1] Цит. за: Пономарьов А. Українці (самоназва) // Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 2: Етнічні меншини. — К., 1997. — С. 146–149.

“великої цінності кожного українського індивідуума” — права на власний шлях.

5. Інтровертивність. Цю характеристику деякі дослідники вважають основною ознакою української духовності. Поряд з Україною до інтровертивних суспільств зараховують Корею, Японію, В’єтнам, Індію, Китай, для яких характерні насамперед закритість і орієнтація при проведенні реформ на внутрішні тенденції та традиції, потреби, можливості, інтереси. Іншими словами, для таких суспільств характерна здатність вчитися, спираючись на власний досвід, завдяки чому вони мають вищий та ефективніший інтелект, пристрасну відданість власним ідеалам.

Із викладеного випливає, що українець — людина “малих груп”, в які він безпосередньо “вростає” і в яких зі знанням справи діє. Для нього община, сім’я означають набагато більше, ніж абстрактні “групи однодумців”. В інтровертованих суспільствах народ відносно спокійний, терплячий, не агресивний, миролюбний. Інертність, стриманість, терпеливість і наполегливість вирізняли ще давніх предків українців — східних слов’ян Київської Русі[1].

Зазначені визначальні риси етноісторичного характеру українського народу втілені в кількох спробах сформувати етнополітичну парадигму розвитку нашого багатонародного соціуму та її складової — етнополітичного менеджменту. Одну з них здійснив я, описавши її в найлапідарніших рисах та намагаючись по-своєму аплікувати до матриці сучасних політолого-етнологічних проблем модернізованої України.

Однієї з цих проблем я не так виразно торкався — проблеми суб’єкт-кратолога етнополітичного менеджменту. Міркую я щодо цього дещо самозастережливо… У щойно оприлюдненому (лютий 2007 р.) парламентському Законі Україні “Про Кабінет Міністрів України” таким суб’єктом визначено Уряд країни, — та ще й на рівні однієї з його правових повноважень та кратологічних функцій[2]. Але далі я міркую так: доки в політикумних колах дискутуються фундаментальні політологічні ма-

[1] Див.: Льовочкіна А. М. Етнопсихологія: Навч. посіб. — К., 2002. — С. 82–83.

[2] Див.: Закон України “Про Кабінет Міністрів України”. — Розд. IV: Компетенція Кабінету Міністрів України. — Ст. 21: Основні повноваження Кабінету Міністрів України // Голос України. — 2007. — 2 лют.

терії, зокрема форма правління країною, конституційний лад держави, тип політичного режиму, модель співвідношення гілок політичної влади та ін., доти, виходить, ця політолого-етнологічна проблема для правлячого політикуму не є праксеологічним феноменом. Наразі й для мене вона залишається побутувати в дискурсному режимі. Експлікативний на письмі час для цієї суб'єкт-етноменеджментської проблеми ще не настав. А для мене вона — ще й окрема дискурсна тема.

В. І. БУРДЯК
д-р політ. наук, проф.
Чернівецький національний університет

ПРО ДЕЯКІ ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ І РОЗВ'ЯЗУЮТЬСЯ В КОНТЕКСТАХ ДУАЛІТЕТУ "ПОЛІТИЧНА НАУКА — ПОЛІТИЧНА ПРАКТИКА"

Різноаспектні етносоціальні процеси — консолідаційно-етноісторичні, етноекономічні, етнокультурні, релігійно-етичні, територіально-геополітичні, адміністративно-розселенські, історико-правові, ідеолого-психологічні, регіонально-природничі та ін. — у численних нашаруваннях із феноменами політики, держави і права створюють у синтезі мозаїчну суміш політолого-етнологічних проблем, багато в чому нагадуючи елліноміфічну "скриню Пандори". Із двох груп країн сьогоденного світу — моно- і поліетнічних — ці проблеми важко прогнозовано виникають і конвульсивно розвиваються — найчастіше "курсом у нікуди" — на геополітичних аренах поліетнічних країн[1]. У вітчизняній науці найрельєфніше це законовідповідне явище, як на мене, вивчив І. М. Варзар. До цих проблем я вирішила предметніше підійти у світоглядно-теоретичній призмі історіологічного методу, засадованого років п'ятнадцять тому цим самим автором[2].

У кожній багатонародній країні політолого-етнологічні проблеми — і в теоретико-дослідницькому, і в праксеолого-"впроваджувальному" аспекті — завше актуальні, а у країні кризуючій, — і поготів та ще й у "перманентному режимі". На жаль,

[1] Див.: Бромлей Ю., Подольный Р. Человечество — это народы. — М., 1990. — С. 342.

[2] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 160–164; Варзар І. М. Історіологізм політолого-етнологічного мислення // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996. — С. 516–517.

такою і є Україна суверенізаційної епохи: багатонародна, кризуюча, застійно недореформована, перманентно готова до революціонарно-охлократичного вибуху... Одна з найфундаментальніших причин вбачається в невмінні всекраїнової політичної еліти (бодай, — у прелімінарному її прагненні) налагодити наукове урядування тією "ділянкою" життя поліетнічного соціуму, де сходяться краї економічної, політичної, культурної та духовної сфер із сутнісним полем етноісторичної сфери[1]. Згодна з думкою І. М. Варзаря: саме там і "угніздюються" об'єктивні генези всіх мислимих політолого-етнологічних проблем. Придивімося до них крізь призму історіології, яка, на думку її засновника, М. І. Кареєва, дає "наукове розуміння того, як відбувається будь-яка історія, де і коли б вона не відбувалася"[2].

Саме в історіологічному сенсі суто українські сьогоденні політолого-етнологічні проблеми "зав'язано" на транзитній "точці" початку 90-х років XX ст. та питанні про історичний сенс проголошування політико-державної незалежності України. Тоді абстрактно-ліберально налаштована романтично-дисидентська еліта приступилася до творення нової країни (називаючи її "державою"!), не маючи при цьому адекватних наукових уявлень ані про фактурний зміст майбутньої країни, ані про наявність/відсутність у ній бодай якоюсь мірою зрілості громадянського суспільства, ані про "ступінь боєздатності" у ній політичної та соціальної систем, ані про status maturis власних лав. Як наслідок, у цієї героїчної когорти людей уже з літа 1990 р. почали спостерігатися дивні "спряжіння" геніальних прозрінь і хлоп'ячих помилок, фрагменти західноєвропейської політичної грамотності та залишки "пізньобільшовистської просвітності", рефлексії сміто-рікардового реформізму та горбачовського "перебудовчого" революціонаризму, сміливі соціумо- і державотворчі формули і анальфабетне спрощення їх наукового змісту.

Давайте прослідкуємо за політолого-етнологічною думкою ліберально-романтичної пори... Вчитаймося, наприклад, у рядки та підтексти Декларації про державний суверенітет України, прийнятої Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р.: вона проголосила верховенство права, самостійність, повноту і неподіль-

[1] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 64–79, 216.

[2] Кареев Н. Историология (Теория исторического процесса). — Пг., 1915. — С. 16.

ність влади в республіці у межах її сучасної території, незалежність та рівноправність у зовнішніх відносинах. У Декларації наголошувалося й на тому, що єдиним джерелом влади в Україні є її народ, який становлять громадяни республіки всіх національностей; що країна самостійно визначає власний економічний статус і зовнішньополітичний курс, закріплюючи його в законах; що народ має виключне право на володіння й використання національних багатств; що Україна є самостійною в розв'язанні питань науки, освіти, культурного й духовного розвитку української нації (розуміючи під нею "народ-населення"), при цьому гарантуючи всім національностям, що проживають на її території, право на вільний соціально-культурний розвиток[1]. Декларація також проголошувала, що відносини України з іншими країнами (особливо з колишніми республіками СРСР) вибудовуватимуться на основі договорів, які укладатимуться на принципах рівноправ'я, взаємної поваги і невтручання у внутрішні справи інших. За рік, 24 серпня 1991 р., ці положення були продовжені і модифікувалися в Акті проголошення незалежності України. У цьому документі проголошувалося створення "незалежної держави України" (маючи на увазі "країну") і підкреслювалося, що політична влада в ній є суверенною, а територія — недоторканою і неподільною[2].

У наступні роки зусилля народу й уряду спрямовувалися на розбудову у країні "суверенної, національної держави". Це й є центральна та формоутворююча в багатонародній країні політолого-етнологічна проблема сучасності. Ми вже казали про непрофесійне й несвідоме ототожнення в тих документах "країни" і "держави", — ця вада упосліджена й наступними, прагматичними та помаранчевими, елітниками. Це — якась "родима пляма" нашого політичного мислення взагалі. Але — тоді й нині — це насамперед стосується самопроголошених (а в подальшому народом обраних чи ним же легітимованих на урядування) елітників — поетів, артистів, архітекторів, колишніх номенклатурних господарників, вчителів, спортсменів, інженерів та інших дилетантних, непрофесійних політиків.

---

[1] Декларація про державний суверенітет України // Правда України. — 1990. — 17 лип.

[2] Див.: Україна на міжнародній арені: Зб. док. і матер. (1991–1995 рр.): У 2 кн. / Відп. ред. Г. Й. Удовенко. — К., 1998. — Кн. 1. — С. 7–8.

Водночас у науковому середовищі, озброївшись тією самою ліберально-романтичною термінологією, уже з середини 90-х років почала все ж виокреслюватися думка: поняття "національна держава" не тотожне поняттю "етнічна держава". Бо ж, мовляв, субстратом української державності є не лише етнічні українці, а й представники інших меншинських народів-етносів та етнічних груп, що проживають в Україні[1]. Однак у вітчизняній науці (що й говорити про політикумне середовище) досі не відкристалізувався теоретичний політолого-етнологічний концепт: у поліетнічному соціумі одноетнічна (однонаціональна) державність — нонсенс або свідомо закладене в суспільні підвалини конфліктогенне джерело. Та й взагалі етнодержавознавчі, етнокультурні та етноідеологічні проблеми на євроатлантичному рівні так ніхто в Україні навіть не ставить для вивчення бодай у перспективі. Що ж до цього показовим є оголошення центральним науково-навчальним закладом — Київським Національним університетом імені Тараса Шевченка прийняття до аспірантури та докторантури на 2007/08 навчальний рік: з огляду на це оголошення доходимо висновку, що нам, буцімто, не потрібні висококваліфіковані наукові кадри з таких дисертаційних спеціальностей, як 23.00.03 "Політична культура та ідеологія" і 23.00.05 "Етнополітологія та етнодержавознавство"[2]. Таке ставлення до політолого-етнологічних матерій створює в багатонародній країні "відповідний ґрунт" для перманентного живлення сумнозвісного концепту "Україні — українську владу!". Останній — та ще й з офіціозного середовища — щойно висунуто в аутентичній політолого-етнологічній одежі: "Всеукраїнське об'єднання "Свобода", — зазначено у програмі цієї політичної партії, — виступає за Українську Державу, в якій український народ посідатиме належне йому панівне становище", а в силу цього партія виступає також "за прийняття закону про титульну націю, в якому було б зазначено як обов'язки, так і її права"[3].

---

[1] Див.: Вільсон Е. Національна ідентичність в Україні // Політична думка. — 1999. — № 3. — С. 17.

[2] Див.: Київський Національний університет імені Тараса Шевченка оголошує прийом до докторантури та аспірантури на 2007–2008-й навчальний рік з відривом та без відриву від виробництва // Уряд. кур'єр. — 2007. — 10 лют.

[3] Цит. за: Політичні партії України: У 3 т. / Уклад. Ю. Шайгородський. — К., 2005. — Т. 1. — С. 192, 196.

Політолого-етнологічні сюжети про титульний народ-етнос та про корінну/некорінну етнонаціональну меншину поставлено до обговорення і в солідній частині вирішено ще в першій половині 90-х років XX ст. Теоретичним концентром і корелянтом у спряжінні обох сюжетів є та сама держава. Держава як сукупність політико-управлінських та адміністративно-правових інститутів, що мають урядувати суспільними справами народу (та за дорученням того ж народу, який в усьому цивілізованому світі є джерелом політичної влади, а не "матеріалом" і "випробувальним полігоном" для неї) виконує суто політико-кратологічні завдання: вона послідовно забезпечує кордонне обрамлення країни та її оборону, організовує політичне життя народу, виробляє для нього політико-правове поле життєдіяльності та представляє країну на міжнародній, зовнішньополітичній арені. А все інше — тоталітаризм і диктатура не сумісні з цивілізованістю та сучасною політичною культурою.

"Розбудовуючи багатонародну країну", цивілізована держава перевагу завше повинна надавати тій більшості народонаселення, найпаче ж тому народу-етносу, які слугуються конструктивним авангардом у розвитку економіки, у господарському, громадсько-політичному та культурному житті країни. Керуючись цим соціоцивілізаційним критерієм, держава поступово відкристалізовує з тієї народонаселенської більшості та із середовища народів-етносів співвітчизників титульного народу-етносу країни. На думку І. М. Варзаря, ним є "найкрупніший своєю фізичною чисельністю та найстаріший (автохтонний, не просто аборигенний) житель на даній геополітичній площині; то є також народ-етнос, який вносить найвагоміший вклад у соціальну результативність життєдіяльності всього даного суспільства. Титульний народ-етнос є основним ойкуменним номінатором, — він дає своє ім'я не тільки країні, а й державі і державно-політичним атрибуціям владарності, — території і кордонам, природній специфіці і ландшафту, копалинам і шельфу, територіальним водам і повітряному басейну, дипломатичній службі і збройним силам, валютно-фінансовій системі і типу економіко-господарської діяльності, парламенту і уряду, мові офіційного спілкування і моделі культурного засвоєння людиною світу, торговельно-культурним і зовнішньополітичним взаєминам народів і т. п."[1].

[1] Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 127.

Як правило, титульний народ-етнос є першорозрядним корінним народом конкретної поліетнічної країни. А як бути з іншими народами-співвітчизниками, особливо з етноменшинськими? Ще двадцять років тому ця "болюча та колюча" політолого-етнологічна проблема не мала бодай прелімінарних наміток науково-адекватного вирішення. Те, що перші українські "практичні" етнополітики (О. І. Ємець, М. І. Іванеско, Р. Ш. Чілачава та ін.) висували як "основний критерій" "укорінення" якогось народу на певному терені факт наявності/відсутності у ім'ярек-народу "історичної батьківщини за межами сьогоденної країни перебування", — викликало, наприклад, у латиноамериканських, арабських, канадських, австралійських та інших дипломатів й етнофахівців коли гомеричний сміх і жарти, а коли й здивування… Подальші події засвідчили: "Наших сміхом-жартом не проймеш!..", — і цей квазікритерій потрапив навіть до Конституції 1996 р. і Закону про Уряд 2007 р.

Концептуальна серцевина цієї проблеми — саме історіолого-об'єктивні критерії визначення міри "укоріненості" якогось народу-етносу на геополітичному терені певної країни, аби ж йому — підставно претендувати на правонаділення першорядного соціумо- і державотворця в цій країні. За вирішення проблеми взявся І. М. Варзар, причому, за його ж недавнім визнанням, ще з кінця 60-х років минулого століття[1]. Перші напрацювання опублікував уже на початку 90-х років, запропонувавши концепцію триступеневої локалізації/передислокації народів-етносів на географічній карті. У цій концепції (1) етноплацента — місце, де якийсь народ народився як етноісторична спільнота; (2) етноойкумена — місце, де народ-етнос найчастіше у співпраці з іншими спільнотами виявився самодостатнім соціумотворчим суб'єктом історії, а (3) етнокультурний ареал — місце, де народ-етнос — в обов'язковій співпраці з іншими народами! — створив єдинокультурний простір на всій геополітичній площині певної багатонародної країни.

Усвідомлюючи концепцію як певно цілісний гносеологічний феномен, доходиш висновку: далеко не всі народи-етноси в цей момент живуть там, де колись народилися, більшість народів

[1] Варзарь И. Слово искреннее — о замечательном современнике [И. Ф. Курасе] // Наук. зап. ІПіЕНД. Сер. "Політологія та етнологія". — Вип. 30. — Курасівські читання-2005: У 2 кн. — К., 2006. — Кн. 1. — С. 23.

планети є пілігрімами. На звання корінний може претендувати, по-перше, той народ-етнос, який усі три генезисні локалізації зберіг в одному місці, по-друге, той, який зберіг дві локалізації, по-третє, той, який зберіг лише одну локалізацію[1]. Наприклад, угорці мають своєю етноплацентою індійський штат Мадхья-Прадеш ("мадьяри"!); етноойкумена ж угорців — у сибірському Приоб'ї, а етнокультурний ареал вони "завоювали" в Паннонії, у географічному центрі Європи.

Ще один, вітчизняний, приклад декого може дещо здивувати. Адже далеко не всі знають, що нинішнє українство складається з трьох різнолокальних етнотипів: 1) із наддніпрянських киян і чернігівчан (які пережили всі три локалізації на одному місці), 2) приазовських тмутараканців (які все ж зазнали одну передислокацію) та 3) галичан (які народилися в Південній Франції, у Галлії, а етноойкумену та ареал створили в Карпатах. Такою не дуже поширеною є точка зору українського класика політико-правової думки С. П. Шелухіна[2]. Звідси випливає не така вже й простісінька думка: навіть три гілки сучасного українства не однаковою мірою можуть претендувати на першість у титулюванні та аутентичній "укорінізації" на нинішньому геополітичному терені України. Обидві ці стрункі концепції на початку XXI ст. А. М. Круглашов збагатив сутнісним акцентом: при визначенні першості на звання "корінний народ-етнос" (а інколи й на титулювання колись цілого етнорегіону багатонародної країни) перевагу слід надавати тим етнонацменшинам, які на нинішньому геополітичному терені країни колись мали свої різнотипові політико-державні утворення[3].

---

[1] Див.: Варзарь И. М. Этническая территория // Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник / Под ред. Ю. И. Римаренко. — К., 1991. — С. 83–86; Варзарь И. Этнический ареал. — Там само. — С. 90–92; Варзар І. Етнокультурний ареал // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1993. — С. 443–444; Варзар І. Етноойкумена. — Там само. — С. 446–447; Варзар І. Етноплацента. — Там само. — С. 447–448.

[2] Див.: Гетьманчук М. П., Турчин Я. Б. Сергій Шелухін: суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали. — Л., 2006. — С. 72–94.

[3] Див.: Круглашов А. Спокуси та небезпеки регіоналізації // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки: Матеріали Міжнар. наук. конф., Чернівці, 18–19 вересня 2000 р. — Чернівці, 2001. — С. 21.

“На перехрестях” двох уже зазначених парно-дуалітетних етнополітичних одиниць — “країна — держава” і “титульний народ-етнос — корінний/некорінний меншинський народ-етнос” — в історії всіх багатонародних країн бере свою генезу політолого-етнологічна проблема особливого ґатунку — зміст і структура всекраїнової політичної нації. Тут справи в Україні розігралися в інверсному порядку: не “політична наука — політичній практиці”, а навпаки. І одразу практика задала науці певно фальшиву тональність: етноісторична нація — це політично активне народонаселення, а останнє і є політична нація “у дії” (зауважимо в дужках: ця анальфабетична редукція повториться ще раз у преамбулі Конституції 1996 р. та “помаранчевих контекстах” початку 2000-х років). Такою була в загальних рисах думка Л. М. Кравчука, оприлюднена ним у виступі в ізраїльському парламенті 12 січня 1993 р. Суто етнополітичний стрижень питання прозвучав чітко й однозначно: “Кожна етнічна спільнота в Україні розвивається за своїми внутрішніми закономірностями, живе за своїми традиціями, звичаями. Але водночас всі вони... становлять одну політичну націю — український народ”[1].

Два конструкти проблеми — а) помилкове ототожнення етноісторичної нації з народонаселенським масивом країни та б) марний пошук “локуса розташування” етноменшинських народів у складі всекраїнової політичної нації — ці етнополітологеми в подальшому ще двічі зазвучать у виступах перших політико-державних осіб України. У лютому 2003 р. Л. Д. Кучма в парламентському Посланні “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році” наголошував на необхідності реалізації в найближчій перспективі “ідеї творення української модерної політичної нації, де мають знайти відображення органічно вписані в європейський консолідаційний процес природні права як українського етносу, так і національних меншин”[2]. Екстраполяція такого суто внутрішнього політико-соціумотворчого завдання на євроінтегративні процеси, схоже на те, п’ять років потому

---

[1] Цит. за: Виступ Президента України Л. М. Кравчука на засіданні Кнессету Держави Ізраїль // Еврейские новости. — 1993. — № 2 (22). — Янв.

[2] Послання Президента України Л. Д. Кучми до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році”. — К., 2003. — С. 14–15.

дістала неочікуваний модифікаційний ефект. У січні 2007 р. у телезверненні до народу з нагоди Дня Соборності чинний Президент України В. А. Ющенко вже прямо констатував факт: "Попри усіх потрясінь ми розвиваємось як стабільна політична нація у загальному руслі процесів Центральної і Східної Європи"; мало того, перед усім світом "ми постаємо як єдина політична нація, сформована українством і збагачена всіма людьми, які живуть в Україні, — росіянами, кримськими татарами, поляками, болгарами, євреями, угорцями, ромами..."[1].

У справі розробки концепту "етнологічні засади єдинокраїнової політичної нації" за роки Незалежності виявлено, напевно, ніким не скерований дубляж: паралельно з наведеною "тріумфальною ходою" офіційної думки вчені-професіонали рухали питання "у самостійному режимі". Вирізнилося кілька суб'єктних одиниць. Зокрема, це група фахівців Інституту стратегічних досліджень (на чолі з В. С. Крисаченком), яка у 2003 р. випустила капітальну працю "Українська політична нація: генеза, стан, перспективи", та група фахівців Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса (на чолі з Ю. А. Левенцем і М. І. Михальченком), яка у 2006 р. випустила двотомник "Еліти і цивілізаційні процеси формування націй". Обидві групи різнопрофільних спеціалістів, гносеологічно перебуваючи в контексті "казусу Т. Гоббса" "als ob..." ("так, ніби..."), немов відштовхуються від презумованого факту вже реального існування в сьогоденній Україні "у міру зрілої" політичної нації; окреслюють її філософсько-смислове поле; виявляють основні етноісторичні, соціально-політичні та етико-культурні її риси; всебічно досліджують її соціологічні, ідеологічні та психологічні засади; описують сьогоденну динаміку її процесного становлення цілісністю.

Із персоналій, умовно кажучи, достойні окремого згадування два дослідники. М. В. Попович на феномен політичної нації в Україні певний час неначе й не звертав уваги. Аж поки у 1996 та 2005 р. не випустив дві підсумовуючі монографії "Україна і Європа: праві і ліві" та "XX Червоне Століття". У його інтерпретаціях розглядуваний феномен майже позбавлений етнологічних

[1] Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року. — Офіц. інтернет-представництво Президента України. — http://www.president.gov.ua

барв, — вони лише "легкими натяками" де-не-де проступають назовні. Натомість політологічні аксіології чіткі та бездоганні. У незалежній Україні політична нація — не константа, а ситуатив: якщо "надворі" вирує активне політичне життя, — вона є (дещо аморфна, часом чітко зорієнтована на загальнозначущісну мету, але — є!); у розколотій Україні (автор переконаний у тому, що вона розколота, насамперед в етнополітичному, а не в економіко-культурному сенсах[1]) політична нація ще довгий час залишиться "партійно-клаптиковою" і умовно роздвоєною на "правих" (зорієнтованих на євроатлантичні рубежі) та на "лівих" (чия "родова пуповина" ще не відрізана від екс-радянських реалій); оскільки "свого", вітчизняного політичного центризму в нас ще немає, — немає в нас і центристськи зорієнтованого сегмента політичної нації. Найвищий злет політичної нації в Україні спостерігався наприкінці 1991 та 2004 р. під час "оксамитових" мікросоціальних революцій, ініційованих "згори". З останньою, помаранчевою революцією автор, як і багато хто з нас, пов'язує сподівання на те, що "Україна остаточно увійде в своє XXI століття"[2].

У розглянутому контексті тематики нашої конференції другою помітною персоналією з усіма підставами можна назвати І. М. Варзаря. Для нього політична нація — предмет конкретних досліджень протягом трьох десятиліть: у працях 70–80-х років вона в нього є майже цілком революціологічним феноменом, у працях рубежу 80 і 90-х років — переважно реформаціологічним феноменом, а у працях із середини 90-х років — суцільно політолого-етнологічним феноменом. Показово, що останній етап творчості автора розпочався з рельєфної алармізми: якщо у нас політична нація не виявиться мультиетнічною за кадровим змістом та інтеретнічною за характером, — "Україна просто перестане існувати як держава"[3]. Він і досі упевнений, що це не умоглядне "страшидло", а реальна небезпека[4]. Для

---

1 Див.: Попович М. Європа — Україна: праві і ліві. — К., 1996. — С. 62–63.

2 Попович М. XX Червоне Століття. — К., 2005. — С. 859.

3 Варзарь И. В противном случае Украина перестанет существовать как государство // Зеркало недели. — 1995. — 11–17 нояб.

4 Див.: Варзар І. М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові та функціонуванні політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — К., 2006. — Т. 2. — С. 92–93.

І. М. Варзаря кілька нюансів питання особливо характерні, почасти — й неповторні: 1) у багатонародному суспільстві (країні) політична нація змушена фактично існувати у статусі етнополітичної нації[1]; 2) етноменшинські народи-співвітчизники "спілкуються" з адміністративно-політичним центром країни та правлячим політикумом не безпосередньо-охлократичним чи мітингово-вічевим способом, а за посередництва своїх етнополітичних партій, які й становлять разом з іншими партіями та громадсько-політичними організаціями всекраїнову політичну націю[2]; 3) усі структури та інститути політичної і соціальної систем багатонародного суспільства змушені бути поліетнічними за кадровою репрезентацією; 4) із навколишнім світом багатонародна країна спілкується не через абстрактно взяту "титульну націю" ("державницьку націю", "державотворчу націю"), а за посередництва чітко артикульованої політичної нації, — мінімум "з інтеретнічним характером" (таким має бути, наприклад, чиновничо-дипломатичний апарат)[3].

До останнього пункту я б додала політолого-етнологічний аспект регіонально-міждержавного ґатунку: доволі часто імпульси до запанування на кордонах обстановки миру та співпраці країн і народів тон задають не так абстрактний "центр" або урядові (міністерські) органи міжетнічної чи міжнародної політики, як етновалентні якості (термін І. М. Варзаря) меншинських народів та етногруп, що споконвіку проживають там по обидва боки тих кордонів[4]. Починаючи з 80-х років XX ст. навколо таких "деталей" на Заході та в Центрі континенту фахівці почали базувати теоретичні концепції життєдії "зон вільної торгівлі", "ареалів науково-технічної співпраці", "районів спільно-

---

[1] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 50, 301–302, 396–404, 458–459, 477–478.

[2] Див.: Варзарь И. М. Этническая территория // Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник. — С. 84.

[3] Див.: Варзар І. М. Політолого-етнологічні аспекти української дипломатії суверенізаційної доби // Наук. вісн. Дипломат. Акад. України. — К., 1998. — Вип. 1. — С. 122–126.

[4] Див.: Бурдяк В. Феномен буковинізму та його конкретний вияв щодо німецької спільноти краю // Наук. зап. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. Сер. "Політологія і етнологія". — Вип. 30. — Курасівські читання-2005: У 2 кн. — Кн. 1. — С. 87–96.

го міжнародного природокористування", "енерготранспортних коридорів", а найостаннішим часом — "єврорегіонів". Вважаючи, що з часом саме собою соціально-політичне та економікокультурне життя перетворить ці та аналогічні "зони пріоритетного розвитку" на специфічні "лабораторії апробації" дедалі нових і нових політолого-етнологічних проблем взаємопов'язаного людства.

Регіональна специфіка етносоціального життя чітко простежується в електоральних перевагах не лише українського етносу, а й більшої частини етноменшинських народів. Зокрема, спостерігаються зміни політичних симпатій від правого до лівого спектра за віссю Захід — Схід і Північ — Південь[1]. Ще виразніша диференціація зовнішніх політичних орієнтацій населення східних і західних регіонів країни за лінією російський вектор — євроатлантичний вектор. Місцеві відмінності наочно виявилися в усіх президентських виборчих кампаніях. Зауважимо, що розбіжності в політичних перевагах є лише зовнішнім проявом соціокультурної недосформованості як титульної нації, так і ледь не всіх етноменшинських народів країни. Акцентуючись на "гарячому" на сьогодні мовному питанні, слід додати й той факт, що не тільки серед етноменшин, а й серед етнічних українців є значна частина російськомовних, переважна більшість яких проживає у східних, південних і центральних областях країни.

Століттями український етнос був роз'єднаний різними державами, і це помітно відбилось на політичних, психологічних, культурних орієнтаціях населення. Свідомість українців більшості західних регіонів формувалася в ліберальніших політичних умовах, а національний самовияв не мав тих жорстких перешкод, які чинила українцям Півдня і Сходу Російська імперія. Спроба відродити етнонаціональне обличчя українців у 20-х роках XX ст. була потоплена у крові, згодом цьому стали на заваді різні так звані націоналістичні ухили, голодомор, нищення інтелектуального потенціалу українського та інших народів тощо. Тож контури навіть титульної української етноісторичної

[1] Див.: Михайлик О. Динаміка електоральних орієнтацій 2006 року // Соц. психологія. — 2006. — № 2. — С. 132–133; Варзар І. Підсумки виборів-2006: Чому ми опинилися у "популістському полоні"? // Вісн. ЦВК. — 2006. — № 2. — С. 97–98, 101–102.

спільноти почасти умовні, і це створює сьогодні певні труднощі для її самовизначення й утвердження принципів взаємодії з представниками етнонаціональних меншин, найперше з росіянами.

Україна, як з'ясувалось на практиці, не має власного досвіду вирішення центральної політолого-етнологічної проблеми — проблеми відносини держави й нації, міжетнічних відносин, адже її етнополітику впродовж століть визначали Росія, Польща, Литва, Румунія, Австро-Угорщина. Це породило проблему живучості в суспільстві догм стародавнього етнополітичного мислення, етноідеологічних стереотипів колоніальних часів. Водночас буквально з початку 90-х років стало правилом зіткнення політичних інтересів у колі вузькокорпоративних "владних груп", що вели конкурентну боротьбу за контроль над ключовими державними інститутами та соціополітичними ресурсами і не торкались етнонаціональної політики, яка фактично повторювала відому з радянських часів практику примусового утвердження нової етносоціальної спільноти — у цьому випадку "українського народу". Додамо, що відсутність в Україні впродовж усіх років Незалежності власної національної ідеології, без якої неможлива консолідація суспільства, так само негативно впливає на міжетнічні відносини та до певної міри пояснює факт демонстративного замовчування всіма урядами міжетнічних суперечностей у країні.

Запізнілий розвиток України визначив бурхливий процес політизації її етносів та меншинських народів та етногруп і затулив від властей необхідність безпомилкового вирішення сукупності міжетнічних проблем у системі державної етнополітики. Вважаємо, що найважливішими, сутнісними теоретичними позиціями досі відсутньої Концепції державної етнополітики та напрямами її практичної реалізації могли б бути такі: визнання поліетнічності українського суспільства і виходячи з цього підтвердження рівних прав і обов'язків усіх громадян України незалежно від етнічного походження; гарантування всім громадянам — представникам усіх етнічних спільнот рівноправної участі в усіх сферах життя українського суспільства; неупереджена оцінка внеску кожного громадянина, етнонаціональної меншини в розвиток соціумо- і державотворчих процесів та утвердження принципів і норм незалежного від держави грома-

дянського суспільства; підтримання взаєморозуміння та творчої взаємодії усіх складових етнічної структури українського суспільства; створення психологічного мікроклімату, високої поваги, любові та шанування етнокультур, звичаїв, релігій усіх народів-етносів, які проживають в Україні; забезпечення всебічного розвитку і функціонування державної української мови в усіх сферах суспільного життя на теренах України поряд із суворим правовим гарантуванням вільного розвитку мов усіх народів-етносів України; сприяння участі всього українського народу в розбудові демократичної України та її духовно-культурному відродженні; визнання прав осіб, незаконно колись депортованих за етнонаціональною ознакою за межі України, та сприяння їх поступовій етногромадянській інтеграції в українське суспільство тощо.

Подібні до зазначених питання Україні особливо необхідно динамічніше, ніж досі, вирішувати у зв'язку з її прагненням увійти в Європейський Союз, який відіграє визначальну роль на континенті та у світі. Європейський вибір України зумовлений передусім критичною оцінкою завдань, що постали перед нею зі здобуттям політичної незалежності, і потребами політичного та економічного характеру. Адже саме європейська спільнота останніми десятиліттями постійно вдосконалює рівень власної безпеки за одночасного поліпшення життєвих стандартів соціуму, обстоює провідну інституцію в поєднанні інтересів безпеки і прагненні процвітання переважної більшості європейців. Для України європейський вибір — це шлях модернізації економіки, подолання технічної відсталості на основі залучення новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, виходу на світові, передусім європейські ринки, зняття соціального напруження в суспільстві.

Відновлення Україною європейської ідентичності — специфічна політолого-етнологічна проблема. Попри певне поширення прозахідних настроїв серед національної політичної еліти безпосередньо в Україні бракує інституціалізованих носіїв цінностей європейської ідентичності, конкретних носіїв "європейського вибору України". Незважаючи на те що всі президенти, парламент усіх скликань та всі чотирнадцять урядів офіційно декларували як основний вектор своєї діяльності співпрацю з

Євросоюзом, реальне співробітництво переважно здійснюється з Росією. Напевно, потрібен певний час, щоб українське суспільство чітко усвідомило, куди йому прямувати і який вибір зробити "саме зараз та остаточно". Вважаємо, що згодом, з розвитком в Україні європейських інтеграційних процесів, відбуватиметься й ідентифікація вітчизняної етнонаціональної реальності зі звичною для Європи концепцією провідної, але не тоталітарної ролі титульного народу-етносу у відносинах з етнонаціональними меншинами, які в кінцевому синтезі зможуть утворити колись об'єднану спільним громадянством всекраїнову політичну націю. Дорогу здолаємо разом, бо ж Україна — наш спільний дім.

И. М. ВАРЗАРЬ
д-р полит. наук, проф.
Национальный педагогический университет
им. М. П. Драгоманова, г. Киев

К ГЕНЕЗИСУ ПОЛИТОЛОГО-ЭТНОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И НАУКИ, или РЕФЕРАТ АВТОРСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОСНОВНЫХ ПОЗИЦИЙ НОВОГО НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ В СВЕТЕ ВЫЗОВОВ СОВРЕМЕННОСТИ

Мне трудно определить жанр изложенного далее материала. Возможно, это та же концептуальная мемуаристика, выдвинутая мною ранее в исследовательский оборот. Содержание материала имеет некий двойственный субстрат: личностно-акцентный и научно-общезначимостный. Оба смысловых субстрата по-своему служат иллюстрацией к прадавней пословице о том, что не одни боги горшки лепят, а также к мудрой максиме поэта: “Нам не дано предугадать, как слово наше отзовется”. Надеюсь, что изложенное далее в интеллекте всех, кто ознакомится с материалом, отзовется адекватными рефлексиями. Надеюсь также на то, что мне простится русский, а не украинский слог изложения материала, — мотивация же коллизии самопроясснится позже.

I. Короткое концептуальное и смыслоисповедальное вступление

Относительно недавно в кулуарах одного международного научного форума я оказался среди коллег, “щадяще” дискутировавших компаратив социальной научно-исследовательской и этнополитической ситуаций в России и Украине наших дней. Дискуссию разожгла тирада известного русского ученого и политика, потомка обрусевшего азиата, — назову его Иксом, —

о том, что-де "секрет стабильности сегодняшней российской политсистемы в целом и ее этносоциальной компоненты состоит в том, что правящий класс смог мобилизовать и утилизировать творческую энергию всех не-русских народов и теоретические потенции особенно не-русских ученых-обществоведов на построение в этой огромной колымаге по имени "Россия" какого-то подобия гражданского общества внизу и более или менее правового государства вверху..." Не скажу, какое впечатление произвела на меня эта, нежно выражаясь, ненаучная контроверза. Мой же ученик (докторант) и парламентарий, — назову его Игреком, — был ею явно раззадорен:

— Я не буду вам напоминать про Чечню, Дагестан, Татарстан, Осетию и другие этнонервические диссонансы в российской политсистеме, — это, как говорится, ваши проблемы. Но посмотрите в глаза этого профессора (указывает на меня), давно уже названного "ведущим этнополитологом страны", и я скажу, какой вопрос он хотел бы вам задать: у нас тоже раскована инициатива не-украинских народов и всех мало-мальски мыслящих титульных и не-титульных ученых, — тем не менее, наша политсистема трещит по швам, все избирательные кампании начала XXI в. превращаются в малые политические революции, и страна дрейфует "в никуда", — почему же?

Икса, похоже, застали врасплох, однако он молчал. Я же, объективно будучи втянутым в беседу, счел нужным ограничиться лишь одной "ссылочной ремаркой":

— По мнению Стивена Коэна (привожу уточненное позже его высказывание), никакая политсистема "не будет стабильной, если она не рождена в самой этой стране, на ее почве и как результат развития собственной политической культуры"[1]. Я эту оценку относил бы к обеим нашим странам — Украине и России...

Меня отвлек телефонный звонок. Воспользовавшись перерывом, Икс стал просматривать наши с Игреком визитки. И — "в атаку":

— Я уточнил и выяснил: мы трое — и ученые, и политико-публичные люди, — а потому не будем мелочиться и ловить бло-

[1] Цит. по: Ольшанский Д. В., Пеньков В. Ф. Политический консалтинг: Учеб. пособие. — М.; СПб., 2005. — С. 48.

шек! Предлагаю говорить по-крупному и по-ответственному. Предварительный мой вывод таков: вероятно, у вас что-то не ладится с "материализацией" научных исследований в государствотворческих процессах… Однако, прошу вас (в мой адрес), экстраполируйте на нас приведенную мысль С. Коэна.

— Плоховато знаю сегодняшнюю русскую специфику, — отозвался Я. — А вот украинская беда мне представляется более или менее ясной и трехгранной. Во-первых, в организационно-модельном плане три поколения политических суверенизаторов Украины — романтики, прагматики и "оранжевые" — нашу политическую систему строили и достраивают "по-гоголевски" (Н. В. Гоголь "Женитьба"): кусочек от дяди Сэма, штришок от французского маркиза, мазок от "русского друга" и т. д. Во-вторых, в этносоциокультурном плане, в нашей политсистеме нет ничего от отечественных не-титульных народов, — ибо-де все они — "не тутейші". Наконец, в-третьих, в теоретико-конструкционном плане, в сегодняшней политсистеме Украины мало взято от живой науки текущего момента, — всего же более в ней от героев-гетманов, "батьків УНР" и теоретических классиков седой и недавней старины…

Меня прервал Игрек:

— Относительно теоретической компоненты политической системы, мне кажется, вы и не во всем правы, и не совсем справедливы по отношению к себе же. Еще лет двенадцать тому назад вас глава Администрации Президента и нынешний гуманитарный вице-премьер Правительства Д. В. Табачник называл одним из основателей концепции государственной этнополитики, а гуманитарный вице-премьер одного из правительств 90-х годов И. Ф. Курас ставил теоретический потенциал вашей книги 1994 г. об основах науки политической этнологии на одни весы с этнотеоретическим арсеналом целого научно-исследовательского института тех лет[1]. Вспомните и не умаляйте, — а то нас неадекватно поймут даже такие лояльные к украинцам гости, как наш московский политик-парламентарий и этнополитический профессор.

---

[1] См.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народетнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 269, 270. (Далее: Варзар І. Із контекстів минулих літ. — Кн. 1.)

Наступила пауза. С лица Икса стала исчезать игривая улыбка:

— Коллеги! Как говорится, обидеть никого не собирался. Хочу, однако же, уточнить (в мой адрес): если вы тут известны, — почему мы о вас в российских научных центрах не знаем? Целый НИИ этнополитики, соответствующая секция в РАН, политологические кафедры, отделы и т. д., — а вас там нет…

Я, естественно, в растерянности. Отмалчиваюсь. Игрек пытается спасти положение:

— Вы, россияне, нас изолируете, — то притягиваете к себе, то отталкиваете…

— Нет! — воскликнул Икс. — Истина — рядом: став независимыми, вы стремительно начали писать об элементарных вещах такой европейской заумью, что даже то, что к нам поступает от вас в библиографические отделы библиотек, НИИ, вузов и т. д., — уже на этапе апробации отправляется в макулатурную переработку…

— Ну, насчет языковой заумьи, — сказал Игрек, — вы, извините, явно загнули. У нас — отдельный язык отдельного народа. Это — азбука. Что касается профессора (указывает на меня), — он такой же неславянин, как и вы, уважаемый гость…

Икс угрюмо молчал. Я, не зная, чем и как замять коллизийную неровность беседы, все "завернул" на себя:

— Вы правы насчет вычурного языка. Упомянутая моя книга 1994 г.[1] действительно написана таким "непопулярным" языком, что я и до сих пор, перечитывая, в смущеньи спрашиваю себя: "Неужели это — я?" Но вы должны учесть идеологический умонастрой нашего политикума начала 90-х годов: основной канал суверенизации страны ему виделся не в экономике и практической государственной политике во всех областях жизни, а в языковой плоскости.

Икс решительно перебил:

— Бог с ними. Оставим экономику и государственные дела экономистам и кесарям. А вот о политической и этнополитической науках имеется рассуждение и предложение: пожалуйста (в мой адрес), переведите свою новаторскую книгу начала 90-х го-

[1] См.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. (Далее: Варзар І. М. Політична етнологія як наука.)

дов на русский язык и — просто в манускриптной форме — пришлите мне. Уверяю вас: мы ее напечатаем, растиражируем, я лично сделаю в секции РАН доклад-представление. Что и говорить о кафедрах и научной прессе, — все вас будут знать. Шутка ли, — изобретена наука, теоретически и понятийно обоснована, миниморумным тиражом отпечатана — и что? В архив? Это же достояние нашей бывшей общей страны! Или вы кому-то посвятили без права оглашения и наследования?

— Нет, — отвечаю Я. — В конце Введения есть ремарка, специально оговоренная с Н. Г. Жулинским, тогдашним гуманитарным вице-премьером, насчет того, что-де "автор кладет свое исследование в общеукраинское течение всемирной политологоэтнологической мысли..."[1].

— И даже после этого — в архив? — снова закручинился Икс.

— Нет, — отбивался Я. — На основе книги мной подготовлена и защищена вторая докторская диссертация. Сама же книга, по совету упомянутого вице-премьера, в качестве "учебного пособия" была рекомендована "всем, кто изучает политолого-этнологические проблемы".

— В качестве аксиолога науки, — снова отозвался Икс, — я бы уточнил: в нормальной стране этот феномен должен был бы носить название "Открытие отдельного направления политических исследований, а в его русле — основание новой социально-политической науки". А далее — внедрение в учебный процесс, в информационно-культурологический контекст и в политическую практику, — не так ли?

— Так примерно и произошло со мной, — уточнил Я. — Министерство высшего образования тех лет включило науку в реестр нормативных дисциплин для изучения и аттестации специалистов на гуманитарных факультетах и специальностях. Лично я уже много лет неизменно читаю этот теоретический курс на социально-гуманитарном факультете (ныне — Институте политологии, социологии и права) Национального педуниверситета им. М. П. Драгоманова. С 1997 г. получил развитие и научно-аттестационный аспект вопроса: по инициативе упомянутого вице-премьера Правительства И. Ф. Кураса, опиравшегося в том числе и на основанное мною направление теоретической мысли,

[1] Там же. — С. 31.

ВАК Украины в 1996 г. открыла отдельную диссертационную специальность 23.00.05 “Этнополитология и этногосударствоведение”, т. е. направление и наука мало-помалу начали внедряться в текущий информационно-культурологический контекст, учебный и политико-практический процессы…

— Позвольте, однако, уточнить и негативные детали тогдашней ситуации, — включился Игрек. — Все деялось в обстановке бедности и разрухи, неустоявшейся политсистемы, досрочных центральных и местных выборов, реорганизаций и переориентаций управленческих инстанций, — и все это обусловило целую несуразицу: книга была издана мизерным тиражом и не дошла даже до библиотек областных центров и основных вузов страны. С 90-х годов и поныне Иван Михайлович по политолого-этнологической тематике опубликовал более сотни разноформатных работ, — но и они мало известны в информационном пространстве не только СНГ, но и собственной страны, Украины.

Негативная констатация Игрека меня почему-то не очень смутила, и меня “понесло” в апологию:

— Вопреки всему этому совсем недавно два украинских энциклопедических издания 2005 г. назвали меня “основателем новой социогуманитарной науки — политической этнологии”[1].

Но тут Икс прервал:

— Умалчивать об этом отныне — непростительная роскошь! — И ко мне: — Переиздать книгу и относящиеся к ней разносмысловые материалы — это вопиюще актуальная задача! Восполнить пробел в информационно-культурологическом пространстве — тоже. Найдите повод и способ публично высказаться, — конференция, интервью, телерадиовыступление и прочее, — да на русском языке. Почему? Подозреваю, что под патриотическим флером — “державна мова”, “приоритеты родного языка” и др. — вас втихаря изолируют… Ведь это — принципиальный момент: ваша идейно-теоретическая новизна — культурное достояние минимум группы славянских народов и стран, а то и всего постсоветского региона!.. Постойте же за себя! При этом не бойтесь так называемой демаскирующей критики или “диффамационных атак”: в борьбе по аргументации новой

[1] См.: Політологічний словник / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005. — С. 85; Енциклопедія сучасної України. — Т. 4. — К., 2005. — С. 82.

истины и дезавуации устаревшей истины будьте отважны по Миллю-Младшему (я уточнил это высказывание Дж. Милля): “Всегда нужны люди, которые могут и открывать новые истины, и указывать на то, что кое-что из того, что когда-то было истинным, более может и не быть истинным…”[1] Вот примерно такой я вижу самоответственную высоту проблемы! И очень прошу выслать мне этот материал-выступление на русском языке, даже несколько ранее согласованной рукописи книги, — чтобы предварительно ознакомить русскую публику с автором открытого мною феномена. Считаю, мы во всем поняли друг друга и обо всем договорились…

Мы распрощались. Признаюсь, “иностранец” заразил меня своей логикой и “привел к барьеру” самооценки и переоценки кое-чего из политолого-этнологического наследия последней четверти прожитых лет. Не скрою и того, что и суждение либерала Дж. Милля насчет “нужности” людей, способных и открывать новые истины, и указывать на архаизацию старых истин, — и эта мысль змейкой все чаще с тех пор стала посещать меня, вопрошая: “Ты — один из тех людей или нет?..” Некоторое время я искал удобного повода как можно полнее высказаться, — да еще на русском языке. Тональность “арии московского гостя” на этот счет я стал все осознанней разделять: если, мол, ты ответственно сознаешь, что сделал открытие общезначимого характера, — следует как можно шире ознакомить с ним русскоговорящую “заинтересовавшуюся сторону” как в рамках страны, так и в ее запредельи, — ведь может статься, что многие из них твой замысел адекватно поймут уже и с пользой для себя… Тот “удобный повод” намедни подвернулся, и я с благодарностью принимаю руку помощи от МАУП — лидера современного украинского высшего образования, смею надеяться, и в самой родной для меня области теоретического знания.

Приведенные далее “кванты” излагаемого материала по сенсибильности много менее этико-исповедальны и всего более идейно-концептуальны. Отважусь на формулирование главного из них и исходно значимого: в призме суровых современных требований к социогуманитарным наукам откристаллизован-

---

[1] Мілль Джон С. Про індивідуальність // Лібералізм. Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К., 2002. — С. 157.

ная мною политолого-этнологическая теория и основанная в ее лоне социально-политическая наука политической этнологии выдерживают аксиологию высокоприоритетной критериальной значимости исследований, о которой говорилось в недавнем Обращении Президента Украины к парламенту, — они содержат, как это ни выспренно звучит, "принципиально важные и общеценностные ориентиры", а сугубо для научного творчества — сердцевинное и неотъемлемое — "инновационные идеи"[1].

Хотя верно и то, что в самом начале исследований подобного целеполагания перед собой я не ставил. Цель исследований, говоря словами американского политолога Х. Дж. Линца (1989 г.), состояла "лишь в выяснении возможностей и тенденций, а вовсе не в формулировании абсолютов"[2]. По прошествии многих лет поисковых исследований проявившиеся возможности оказались, как по мне, манящей высокотворческой потенциальностью, а откристаллизовавшиеся тенденции — столь же бодрящими, сколь и настораживающими... "Отдельного внимания, — говорил Президент Украины в упомянутом Послании парламенту, — заслуживают те научные школы и направления, которые занимаются перспективными исследованиями". Из далее изложенного, надеюсь, будет видно: политолого-этнологические исследования несомненно не только актуальны, но и безусловно перспективны. В этом убедится всякий, кто окунется со мной в историологические волны творчески пережитого прошлого времени. В этой связи и на этом фоне позвольте приступить к центральному пункту выступления.

II. Основные положения политолого-этнологической теории как направления социально-политической мысли, или На каких посылках зиждется наука политической этнологии

Приглашаю в лабораторию своей неспокойной мысли минувших лет переходного времени... "Во всяком начале свое начало есть. Каким туманным ни было б оно, — вглядись, узри его пер-

---

[1] См.: Звернення Президента України до Верховної Ради України... // Уряд. кур'єр. — 2006. — 10 лют.

[2] Цит. по: Лінц Хуан Дж. Небезпеки президентства // Глобальне відродження демократії: Пер. з англ. / За ред. Ларрі Даймонда, Марка Ф. Платтнера. — Л., 2004. — С. 197.

возерно" (Саади). На грани 60 и 70-х годов я натолкнулся на то первозерно. Им оказалось незаслуженно малоосмысленное до сих пор гениальное открытие староэллинских мыслителей (Антифонта, Демокрита, Платона, Аристотеля и др.): в физиолого-ментальной структуре каждого человека "одновременно сидит несколько человечков". Наиболее рельефны среди них — "деятельно благоищущий" (homo economicos, экономикус), "общественно активнический" (homo politicos, политикус), "мысляще самоохранительский" (homo sapiens, сапиентикус), "умелый во всем творец" (homo habilis, хабилитатус)[1]. Самый же активный, вечно неугомонный в истории вообще — это "этнический человечек", этникус. Именно этникус, — беря во временные "союзники" или постоянные "соратники" других "со-человечков", особенно сапиентикуса и политикуса, — и творит конкретную историю конкретных народов, а вместе они — региональную, континентальную и всемирную историю.

Всемирная история не есть гетерогенный поток. Деятельностное взаимодействие этникуса с другими "со-человечками" в структуре отдельных людей, их социальных групп и целых народов-этносов "расчленяет" всеобщую историю на профильные "отрасли". Так, акцентное взаимодействие этникуса с экономикусом кристаллизует отрасль экономической истории отдельных стран и народов (вот они, "японские трудоголики", "французские гобсеки" и "протестантский дух немецкого капитализма" по М. Веберу); взаимодействие же этникуса с сапиентикусом открывает отрасль духовно-культурной истории (вот они, Китай, Греция, Италия и Чехия — страны и народы, в лексиконе которых нет понятий "начальное образование", "среднее" и "высшее", — у них оно столетия и тысячелетия — высшее и единоцелостное), а взаимодействие этникуса с политикусом — искомую отрасль этнополитической истории.

Уже Платон отмечал, что именно взаимодействующие этникусы и политикусы — да еще при согласованном "выталкивании" ими с переднего плана "идиотикуса" ("человечка крайне неразумного" и "предельно аполитичного", которого римляне уже называли "индифферентикусом", т. е. безразличным ко всему), — только они внутри каждого из нас "делают свое дело от-

[1] См.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 9–11.

носительно правления и подчинения”[1]. Таким образом, взаимодействующие “внутри нас” политикусы и этникусы и “делают” политику, а нас — политиками или… популистскими идиотикусами. Критически “диспропорциональная концентрация” тех и других на отдельных этапах развития стран и народов русско-американский ученый, коих по этнопроисхождению П. А. Сорокин в начале XX в. называл “периодами политизации общественной жизни” тех стран и народов (книга “Проблема социального равенства”, 1917 г). На указанном рубеже 60 и 70-х годов это явление я связывал с эпохами социальных революций и этноосвободительных движений “в принципе” — в истории любых стран и народов[2]. В конце 2005 г., в момент неожиданного начала “войны цивилизаций” — предельно конфликтного возбуждения ближневосточных мусульман и западноевропейских христиан из-за неэтических карикатур датской газеты на пророка Мухаммада, — это явление вполне логично можно связывать уже и с актуализацией этнорелигиозного фактора.

В лоне этнополитической истории, условно говоря, и “зародилась” открытая мной как направление мысли политолого-этнологическая теория. Прежде чем указывать на ее объект внимания, важно показать ее “в работе” хотя бы в некоторых социально-политических и теоретико-гносеологических коллизиях. (а) Концентрация некой “критической массы” однородно мыслящих и активно деятельных людей в отдельных сферах и отраслях жизни обусловливает появление во всех странах и у всех народов-этносов так называемых элит (профильно-деятельностных, художественных, культуротворческих, религиозно-этических, политических и др.), которые — синергетическим или чаще всего политико-целеосмысленным образом — консолидируются в группы единомыслящих и единодействующих людей, во всемирной истории названных общественными движениями и политическими партиями.

(б) В многонародных (иначе: полиэтнических) странах взаимодействующие этникусы и политикусы в структуре отдельных людей кристаллизуют разнопрофильные элитные группы “од-

---

[1] См.: Платон. Сочинения: В 3 т. — М., 1968. — Т. III. — Ч. 1. — С. 229.

[2] См.: Варзарь И. М. В. И. Ленин о роли в политике народа как этноисторической общности / Вестн. Ленинград. ун-та. — Сер. “Исторические науки”. — Вып. 39 (338). — Л., 1972. — С. 64–65.

нотонусно настроенных" лиц, которые мало-помалу синтезируются в особую парсиологическую разновидность, названную мной еще в мае 1982 г. "этнополитической партией"[1]. И вот — парадокс: за столько лет это понятие в украинской политике и политических науках "не работает", — хотя такие "партии на этнополитической основе" у нас уже есть: кому не известны, скажем, такие формации, как "Меджлис крымскотатарского народа", "Фолькcрат немцев Украины", "Христианско-демократический альянс румын Украины", "Демократическая партия венгров Украины" или "Русский союз"? "Вкусовая" легитимация/нелегитимация подобных этнополитических парсиологий Минюстом — еще не есть свидетельство наличия/отсутствия научных критериев мышления у того сектора правящего политикума, который еще вслепую курирует этнополитическую жизнь многонародной страны. Еще больший парадокс состоит в следующем: мало кто у нас подозревает, что первой в Украине этнополитической партией оказался "Народный Рух", который много лет кряду систематически "раскалывается" на мелкие партийки не по идейно-платформенному критерию, а в силу ситуативного преобладания в "центральном руховском руководстве" то "суперпатриотов"-политикусов, то пустопатриотических индифферентикусов...

(в) Пятерка указанных деятельно активных "человечков внутри нас" жизнеохранительски испытывает — постоянно и неизменно — пять групп объективных потребностей, без удовлетворения которых и сама жизнь человеческая теряет аутентичный смысл. Это — потребности в пище, одежде, жилье, размножении и общении. Любая из названных объективных потребностей может быть удовлетворена лишь тогда, когда человеком осознается как субъективный интерес. Наиболее остро и экстремно — буквально на уровне гамлетовской экзистенции! — людьми ощущаются потребности и интересы (1) экономические, (2) политические и (3) акцентного бытия в качестве не "людей вообще", а именно "этнически особенных людей". Эта триада потребностей и интересов проективно "набрасывается" на другую ориентационную триаду: человек — (1) образ всеобщего этнического начала, человек — (2) творец материально-вещест-

[1] См.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. — Кн. 1. — С. 61.

венных благ, человек — (3) носитель духовно-культурных ценностей и этических ориентаций. Совпадение или несовпадение этих двух триад приводит в действие своеобразный политолого-этнологический закон: корень счастья или несчастья многонародной страны — в признании/непризнании ее политическим руководством равного/неравного за всеми народами-соотечественниками права считаться и в реальности быть равнозначимыми и равноразличимыми субъектами в координатах обеих только что обозначенных триад. Любая мера проявления действия этого закона обусловливает какую-то меру политизации того многонародного общества, — вплоть до социальной революции, этноосвободительного движения или "мини-политического" переворота. Возможно, именно с этими явлениями Украина и имеет дело во все первые годы XXI в.

(г) Дуалитет "потребности — интересы" — малоисследованный специфический социально-политический феномен эпохи взаимозависимого, глобализирующегося человечества. Первичным ориентиром и предпосылочной ценностью по отношению ко всевозможным частным и групповым интересам людей являются их общие потребности. Политическая этнология акцентируется: диалектика потребностей и интересов касается политики государств как в рамках отдельно взятых стран, так и на региональной, континентальной и мировой аренах. В этом свете давно уже лишен аутентичного смысла известный с середины XIX в. афоризм Г. Пальмерстона о том, что у Великобритании на планете нет постоянных друзей, а есть постоянные интересы. В этом же свете логично дезавуируется и современная, усиленно барражируемая в наши дни гегемонистская установка Москвы, — "готовность защитить во что бы то ни стало национальные интересы России" в Закавказьи, Центральной Азии, Крыму, на Балканах, Ближнем и Среднем Востоке и т. д.

Свежий и довольно позитивный пример решения подобного вопроса, — но "в режиме от противного", — в конце 2006 г. продемонстрировали Украина и Румыния относительно микрорегиона острова Змеиный. Во время двух-трех дипломатических раундов этот вопрос обсудили и решили в координатах такой диалектической контроверзы: отталкиваясь от общезначимых приоритетов всеобщего мира и равной безопасности для всех гео-

политических субъектов региона Черноморского бассейна и учитывая специфику аппликации национальных интересов двух стран к геоэкономическому потенциалу островного микрорегиона, стороны договорились о всемерном укреплении сотрудничества и взаимодействия в целях и т. д. Мне об этом приятно писать вдвойне: во-первых, потому, что лестно осознавать, что в умонастрое политикумных кругов двух соседних стран наконец победил не просто обыденный здравый смысл, а одна из центральных позиций сложнейшей политической диалектики современного взаимозависимого мира; во-вторых, потому, что еще лет пятнадцать тому назад "змеиноостровной узел" я предлагал "развязывать" именно в координатах диалектического соотношения общерегиональных потребностей и национальных интересов историко-геополитических соседей[1].

(д) Возвращаюсь в геополитические пределы отдельно взятой страны. Удовлетворение и реализация указанных групп потребностей и интересов людей всегда "выстраиваются" в целостный и долговременный процесс, который, в свою очередь, объективируется в так называемых сферах общественной жизнедеятельности людей, — социоисторических областях бытия, в которых люди удовлетворяют и реализуют свои потребности и интересы. Над этой — не "чисто" политологической или "чисто" этнологической — проблемой я упорно, буквально "долбежным" образом, работаю с самого начала 80-х годов XX в. И кое-что удалось... Преодолевая семантическое многословие и понятийный разброд на этот счет, политическая этнология выделяет лишь пять подобных сфер: экономическая, политическая, духовная, культурная, этноисторическая (по терминологии Л. Н. Гумилева, — этносфера). Они последовательно расположены в соответствии с "европоцентристской цивилизационной концепцией" А. Дж. Тойнби: слева направо и по кругу движения часовой стрелки, — с тем, чтобы в базисе общественной жизни людей оказалась экономика, политика бы составляла "левое крыло" сооружения, культура — "правое крыло", все же сооружение увенчивалось бы духовностью, а в его эпицентре оказалась этносфера[2].

---

[1] Там же. — С. 416–448.

[2] См.: Варзар І. Політична етнологія // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. —

Из хотя бы предварительного и поверхностного анализа этого с виду не очень сложного социологического сооружения проистекают три (основные) научно-познавательные коллизии методолого-мировоззренческого характера. 1) Центральное место и ведущие роли этносферы относительно всех других сфер указывают на фундаментальный в человеческом мироздании факт: никто из людей на земле не есть безликая и бескорневая абстракция, все люди — отдельностные категории конкретного этноисторического происхождения и осязаемо социоэтнического текущего статуса. Если об этом забывают в политико-государственных "верхах" многонародного общества в особенности, имеем дело с тоталитарно абстрактным шовинизмом, если же в простонародных "низах", — это свидетельствует о том, что там идет бессознательный диалог "старших" и "младших", не-родных братьев или, — что еще опаснее для того общества, — "диалог неравных": "самополноценностных людей" и "чучмековских недочеловеков". А это уже — разновидность гоббсовской "войны всех против всех".

Этот социоцивилизационный феномен дает о себе знать в самых разнообразных историко-социальных ситуациях, формах и проявлениях, — экономико-имущественных, политико-управленческих, духовно-культурных, языково-коммуникативных, религиозно-этических и т. п. В наши дни эта неброская истина на мировой арене демонстрируется остроантагонистическим противостоянием ближневосточных мусульман и христианских западных европейцев, спонтанно начатым в конце 2005 г. с виду малозначущими уже упомянутыми карикатурами датской газеты на пророка Мухаммада, а внутри, на всеукраинской арене — бестолковым требованием лидеров великорусской общины признать коммуникативное бытие в Украине русского языка в

К., 1993. — С. 262; Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 63–72, 172–181, 215–216; Варзар І. Політична етнологія // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996. — С. 578–579; Варзар І. Про політичну науку слово правдиве промовимо, — не апологетичне, а історіологічне… // Нова політика. — 1997. — № 3. — С. 46–49; Варзар І. М. Ідейно-теоретичні засади державотворчої політики Л. Д. Кучми. — К., 1999. — С. 74–78; Варзар І. М. Сфера і галузь суспільного життя // Державне управління: Слов.-довід. / Кер. творч. кол. В. Д. Бакуменко. — К., 2002. — С. 190–191; Варзар І. Із контекстів минулих літ. — Кн. 1. — С. 103–105, 316, 468.

качестве “второго государственного” и столь же бестолковым сопротивлением на этот счет государствующих лидеров титульных украинцев. Это противостояние — и на мировой арене, и в рамках нашей страны — самотеком может быть доведено до “апокалиптической развязки”, если все коллизийные акторы не вспомнят о том, что все они — обыкновенные этносоциальные типы или просто этнически конкретные люди, соотечественники.

2) Каждую сферу общественной жизни людей изучает конкретная область обществоведческой теории: экономическую сферу — социально-экономическая теория, политическую — социально-политическая теория, этноисторическую (или этносферу) — политолого-этнологическая теория. Этим именем нарек ее я, — и не сегодня, а много лет назад. На ее концептуальном базисе — тоже довольно много лет назад — мною же создана и науковедчески “обставлена” (определив сугубо для нее объект познавательного внимания, предмет конкретного анализа, понятийно-категориальный аппарат, методолого-исследовательский инструментарий и т. п.) наука политической этнологии. Некоторых других нюансов дела коснусь позже.

3) Каждая из названных сфер структурно состоит из трех (основных) “секций”: а) отношений людей по поводу очень важных для них в конкретной сфере потребностей и интересов; б) институтов (или учреждений), которые люди создают для более успешного удовлетворения и реализации своих потребностей и интересов в конкретной сфере, наконец, в) совокупности идей и взглядов людей на собственные отношения и институты в определенной сфере жизнедеятельности, где они объективируют свои потребности и интересы (эту “секцию” правомочно называть также “идеологией”). Триада “отношения — институты — идеология” в конструкции и жизнедеятельности этноисторической сферы многонародной страны — вещь далеко пострашнее античного “ящика Пандоры”.

4) Указанные сферные области обществоведческой теории должны — “по-равномерному” и адекватно — освещать все три “секции” общественных сфер жизнедеятельности людей. Эта гносеологика более или менее точно отражена в диссертационной специализации какой-то профильной группы наук. Это — болонско-парижско-магдебургская университетская традиция XIV–XVIII вв. “Вернувшись к своим баранам”, мне нелегко себе

объяснить, какая же традиция экстраполируется на явление разнобойного поименования политолого-этнологической теории и науки, — называя их то "этнополитологией", то "политнациологией", то "этногосударствоведением". Может, в возникновении этой разноголосицы есть и доля моей вины?..

Первоосновы идейно-теоретического разумения политолого-этнологического феномена, — естественно, в довольно неразвитой форме, — мною заложены в нескольких малоформатных работах рубежа 60 и 70-х годов, из которых — в перипетиях "трудного времени развитого социализма в отдельно взятой за горло стране" (Е. Евтушенко) — уцелели и оказались опубликованными две статьи: в 1972 г. — в Ленинграде и в 1973 г. — в Киеве[1]. Извилисто отнеслись и к самой формульной номинации "политолого-этнологическая теория": ленинградский редактор заменил лишь последнее слово, — "теорию" на "концепцию", а киевский редактор... вообще "вытравил" всю формулу. Однако смыслосодержание теоретического дискурса и там, и там осталось более или менее в нетронутом виде. Над тем смыслосодержанием — "про себя" и "в стол" — работал безустанно все последующие годы, а первозданную формулу обновил лишь в 1990 г. При этом про себя всегда имел в виду самоочевидное в интеллектуально-творческой среде: в лоне проложенного теоретического направления можно и нужно основывать все новые и новые концепции, науки, школы и даже новые ответвления первоначального, материкового направления. Это и есть "новаторское научное творчество". Поэтому из создавшейся гносеологической коллизии у меня, как у гайдаевского киногероя "товарища Саахова", "есть два выхода": во-первых, считать, что указанная разноголосица означает все же одно и то же, и, во-вторых, надеяться, что молодые исследователи когда-нибудь наведут и здесь надлежащий порядок.

5) Вернусь к логике размещения сфер общественной жизнедеятельности людей. Пора подчеркнуть неочевидное: каждая сфера "выхватывает" у соседок часть их содержательного поля,

---

[1] См.: Варзарь И. М. В. И. Ленин о роли в политике народа как этноисторической общности // Вестн. Ленинград. ун-та. — Сер. "Исторические науки". — Вып. 39(338). — Л., 1972; Варзар І. М. Національне питання в ленінській теоретичній спадщині періоду 1894–1903 рр. // Укр. іст. журн. — 1973. — № 1.

а сугубо этносфера "отбирает" у четырех соседок по целой четверти их материкового поля. Образовавшиеся "поля взаимного покрытия" — это и есть межсферные области общественной жизни. Структурно они состоят из тех же, как и сферы, трех секций (отношения, институты, идеология), но теоретически "обслуживаются" не односферными, а межсферными научными концепциями. Например, в политических межсферных областях дела обстоят таким образом: политико-экономическую область освещает политическая экономия; политико-духовную — политическая философия, политическая социология и др.; духовно-культурную область — культурологическая теория, психолого-социологическая концепция и др.

Соотношения между политической и этноисторической сферами — локус формирования и "деятельностной апробации" большинства политолого-этнологических проблем современности. Да и предметно-генетические корни самой науки политической этнологии здесь же обнаруживаются. Своеобразной "точкой роста", как говорят биологи, здесь является само по себе "межсферное пограничье". На стыковой площади между этими сферами образуется триада "межсферных областей взаимного покрытия": а) политико-этническая область, б) политико-этноэкономическая область и в) политико-этнодуховная область. Для многонародной страны эти три области — не просто кибернетический "черный ящик", а прямо — упомянутый уже этнополитико-конфликтогенный "ящик Пандоры". Формообразователем этих взрывоопасных "ящиков" в каждой стране, особенно же — во многонародной — является... государство. Почему же?..

В политической истории многонародных стран указанные выше "аннексионистские поползновения" всех сфер (стремление "выхватывать" друг у друга межпограничные области) особо рельефны "в деяниях" всех трех секций политической сферы, — институтов, отношений и идеологии. Все начинается с самовыделения "из общей институциональной среды" института государства, продолжается "огосударствлением" всех мыслимых человеческих отношений и заканчивается освещением и "одобрением" сложившегося порядка со стороны политико-государственной идеологии. Наиболее четко это проявляется в тех многонародных странах, где еще слабо развиты или вовсе от-

сутствуют гражданское общество и всестрановая политическая нация. В подобной стране, — отмечают наши современники, политические социологи, — "государство покрывает собою все общество или само общество становится одновременно и государством"; в результате эта страна является "тотально огосударствленным обществом, в котором все социальные процессы возможны лишь как государственные, а все государственные отношения отождествляются с общественными"[1]. Кто скажет, что это относится только к СССР, России, Гаити или Северной Корее, а не — в солидной степени — и к современной Украине, — пусть кинет в меня камнем...

Однако практическим политикам — практическую политику, а теоретическим работникам, как сказал украинский классик, — "своє робити"... Перефразируя английскую пословицу о человеке, всегда пребывающем на своем и нужном месте (the right man in the right place), можно сказать и так: не только люди, но и теоретические концепции и научные дисциплины должны быть и на своем концептуальном месте, и в нужном познавательно-дискурсном месте. В какой мере это относится сугубо ко мне самому, теоретическому работнику? Перефразируя теперь вольтеровского Кандида, мог бы спрашивать себя: насколько в ближней ретроспекции удавалось тебе ратовать не "о возделывании какого-то сада вообще", а конкретнически — "о возделывании своего сада"? Ответом был бы наиболее "насыщенный" и массивный материал третьего и последнего раздела моего выступления.

III. О некоторых политолого-этнологических новациях ближней ретроспекции и их объективной потребностности текущему моменту и угрожающе приближающейся перспективе

Каждому из наших современников, естественно, "по-своему" запомнился зачин первого этапа политической суверенизации Украины — самое начало 90-х годов XX в. Мне он запомнился такой вопиющей антитезой: политикумные элитники "романтической окраски" звали "ученых всех родов оружия, — особенно

[1] См.: Гавриленко І. М., Мельник П. В., Недюха М. П. Соціальний розвиток: Навч. посіб. — Ірпінь, 2001. — С. 436.

политических обществоведов", — к "теоретическому обоснованию предпосылок построения в стране зрелого гражданского общества и правового государства"[1]. Будучи одним из тех "политических обществоведов", из внутренне осмысленного побуждения, я буквально кинулся к романтикам на помощь. Нуждались ли они в моей помощи, — это другой вопрос. Но почему же я вообще обратился к ним?..

Обнародованные романтиками на пороге фактического начала эпохи политической суверенизации Украины теоретические визии этносоциополитических реалий страны, — рельефнее всего отраженные в Декларации о государственном суверенитете Украины от 16 июля 1990 г., Акте провозглашения независимости Украины от 24 августа 1991 г. и Декларации прав национальностей Украины от 1 ноября 1991 г., — эти визии, увы, подтверждали вывод, письменно зафиксированный мною осенью 1991 г.: это — "облегченное представление о происходящих в межнациональных отношениях процессах, смесь наивности и некомпетентности"[2]. Первая же "живая" встреча с "самым романтическим этнополитиком" того времени — председателем Госкомнацмиграцрелигии А. И. Емцем (от 16 апреля 1992 г.) показала: тут не только "наивность" и "некомпетентность", — налицо априори занятая антинаучная позиция, чем-то сродни царски-барски-большевистской указке "Быть только по-нашему и никак иначе!" После нескольких моих попыток поставить к обсуждению две-три аспекции общестрановой этносоциополитической ситуации пан министр обозвал их "науково-архівними речами"[3]. Тогда-то и подумалось: иной перспективы бытия на научном поприще для "политического обществоведа" нет, кроме как давно апробированного на Западе сенсимонистского "писательского долбления непросвещенных голов светлым словом новых научных материй, а не плутовской или мифологизованной в быту мыслью"[4].

---

[1] См.: Зустріч із віце-прем'єром Миколою Жулинським // Рада. — 1992. — 9 січ.

[2] См.: Варзарь И. М. Этническая общность, этноисторическая общность, этнос // Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник / Отв. ред. Ю. И. Римаренко. — К., 1991. — С. 77–78.

[3] Цит. по: Варзар І. Із контекстів минулих літ. — Кн. 1. — С. 31.

[4] См.: Изложение учения Сен-Симона: Пер. с фр. — М.; Л., 1947. — С. 293.

Под “новыми научными материями” с тех пор я стал иметь в виду вещи двоякого рода: а) материи, давно или с недавних пор известные всему миру, кроме нас, и б) вновь выработанные научные истины, — мною или кем-либо еще, — да такие, что объективно требуют предварительного “внедрения” в мыслительский оборот, а затем — в практически-политический быт. Выходя на мировоззренческую “тропу противостояния” с романтическим (позже — и с прагматическим) политико-этнологическим обскурантизмом, я сознательно брал на вооружение либеральную нонконформистскую установку Дж. С. Милля, — “отказ преклонить колени перед утвердившимся обычаем” и “эксцентрическое стремление преодолеть тиранию общегосподствующей не-истинной точки зрения”[1]. Разумеется, в моих нонконформизме и эксцентризме не было и намека на противопоставление своих взглядов взглядам коллег, — речь шла и идет лишь об этнополитических власть предержащих. Более того, из некоторых моих “эксцентрических нонконформизмов” проистекали плюралистические коллизии, — когда со мной соглашались или спорили, однако мои выводы и обобщения считали для себя отправными и, опираясь на них, восходили далее. Так и должно происходить в нормальной творческой среде. На все подобные consensus omnium далее будут даны соответствующие ссылки.

Прояснительский момент. И политолого-этнологическое направление, и наука политической этнологии мной были концептуально откристаллизованы и письменно “зафиксированы” преимущественно во второй половине 80-х — первой половине 90-х годов. Тогда же они в основном оказались “отраженными” в полусотне разноформатных публикаций. В самом же начале 90-х годов “на дворе” еще был “доконституционный этап” утверждения политического суверенитета Украины, когда официальные власти акцентней, чем позже, прислушивались к мнению ученых, а “поле идейно-политического плюрализма”, как это кому-то ни покажется парадоксальным, было несколько шире, чем позже и даже сейчас. Для сравнения. В СССР 60–80-х годов — под бдительным оком КПСС — конкурировали в основном две этнологические концепции: а) политико-классовая,

[1] См.: Мілль Джон С. Про індивідуальність // Лібералізм. Антологія. — С. 159.

основанная Ю. В. Бромлеем и "дозволенная" властями, и б) естественнонаучная, основанная Л. Н. Гумилевым, умалчиваемая и "тихо отрицаемая" властями. Мне же, в Украине первой половины 90-х годов, никто конкуренции не составлял и открытого сопротивления не оказывал. Даже наоборот, такие крупные научные фигуры, как (по алфавиту) В. Д. Бабкин, А. В. Картунов, И. Ф. Курас, А. Н. Мироненко, Н. И. Михальченко, Б. В. Попов, М. В. Попович, Ю. И. Римаренко, Л. Е. Шкляр, Н. А. Шульга и др., во многом тогда помогали и поддерживают сейчас. Почему?

Лично-этический момент я априори ставлю вне сомнения. Речь о другом… Я не зря упомянул о политико-кратологической "крыше". В СССР она известна. А в Украине первой половины 90-х годов ее просто не было, и чуть ли не каждый из нас, "выходцев из советского оттуда", при постановке политико-теоретических вопросов, "озираясь наверх", как бы спрашивал: А в какой оболочке ("обертке") этот вопрос прозвучит в будущей Конституции?.. Конечно, и я на этот "верх" озирался. Но, в 1992–1994 гг., ознакомившись с несколькими конституционными проектами, уже тогда удалось избавиться от "шор", "табу" и "эвфемизмов", которые те проекты лишь пунктирно намечали. Вот на этом-то фоне я и решил идти своим путем. Уже после принятия Конституции, в 1997 г., Л. Е. Шкляр, добровольный мой научный биограф, назвал его "социально-гуманитарным путем" и таким, что проложен в теоретико-методологическом русле "гуманитарной этнологии", а годом позже, в 1998 г., он уже инкадрировал это направление в им же названную "сферу политической этнологии"[1].

В лоне и рамках этого направления и сферы рассматриваемая область научного творчества мной обставлена несколькими, как представляется, существенно значимыми аспектами теоретической новизны. Новизна эта — двойственного свойства: 1) реставрационного характера (когда кое-что воссоздано из прошлого арсенала, внедрено в современный оборот и аппликовано к требованиям текущей повседневности) и 2) оригинального характера (когда все сотворено вновь и впервые предложено совре-

[1] Цит. по: Життя етносу: соціокультурні нариси: Навч. посіб. / Кер. авт. кол. Б. В. Попов. — К., 1997. — С. 56–59; Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б. В. Попова. — К., 1998. — С. 231.

менникам к осмыслению). Каждый раз при этом с благодарностью буду указывать на моих современников-апробаторов и аксиологов. Начну с самых азов, и пусть это никого не смущает…

1. На сегодняшней планете проживает около четырех тысяч народов как этноисторических общностей, или народов-этносов (термин взят у Ю. В. Бромлея), “из которых не более 800 пребывают на стадии нации, остальные (примерно 3200 народов) — на донациональных стадиях. Государственно организованных стран же в мире всего около 200, это и есть члены ООН. Откуда следует вывод: все страны современности представляют собой многонародные сообщества”. Приведенные цифры и взятые в кавычки мысли я впервые услышал в феврале 1986 г. из уст немецкой (ГДР) исследовательницы, сотрудницы аппарата ЮНЕСКО Маргариты Мундт. Еще точнее: из ее “беседы за круглым столом” в АОН при ЦК КПСС в Москве с другим немцем (ФРГ), Юргеном Хабермасом. Публикаторский текст на этот счет встретился совсем недавно[1].

Во второй половине 80-х годов, “обработав с пристрастием” доступные мне работы Л. Моргана, Ф. Энгельса, М. Вундта, Г. Шпета, Б. Малиновского, А. Гелена, Б. Рассела и др. и переосмыслив неказистый с виду термин М. Мундт “национальные и донациональные народы”, пришел к необходимости его теоретико-смысловой трансформации. В ряде малоформатных работ конца 80 — начала 90-х годов ввожу в оборот понятие “социально-цивилизационные стадии зрелости народов-этносов”. Таковых стадий оказалось четыре: род, племя, народность, нация. В общих чертах обрисовываю социокультурную атрибутику бытия народов-этносов на этих стадиях: тип homo (позже, уже в гражданском обществе, — тип личности), семья и брак, метаязык/язык, символика общения, быт, труд, уровни приватизации собственности, мера демократизма в публичной жизни, предэтатизм/формы государственности, геолокализация местожительства и др. Но все это на том этапе подаю в довольно расплывчатых теоретико-терминологических “мазках”. Тем не менее, через 4–5 лет все это было замечено и весьма по-

[1] См.: Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К., 2003. — С. 43.

зитивно воспринято несколькими уважаемыми мной современниками[1].

2. Растолковывая себе теоретическое богатство Декларации прав национальностей Украины от 1 ноября 1991 г. и Закона Украины "О национальных меньшинствах в Украине" от 25 июня 1992 г., на фоне сформулированной позиции пришел к некоторым "самопрояснительским" мыслям, которые подспудно подводят и к пониманию специфической роли меньшинских (миноритарных) народов-этносов в политической жизни многонародных стран. В нескольких разноформатных работах 1992–1994 гг. откристаллизовались, в частности, такие позиции.

1. Долго пребывать в гетерогенном, однородном состоянии народ-этнос не может. К взаимодействию — и даже к этнометисизации с другими народами — люди побуждаемы развивающейся экономикой, торговлей, геотерриториальным соседством, необходимостью совместного природопользования, особенно же чисто политическими факторами — войнами, агрессиями, постконфликтными контрибуциями, аннексиями, революциями, переворотами, государствотворческими процессами и т. п. Поэтому нет оснований говорить о "чистых" или "нетронутых историей" народах, — по общему правилу все народы этносмешаны. Разумеется, за исключением каких-то действительно нетронутых цивилизацией мест в Амазонии, Тропической Африке или на островах Тихого океана.

Однако понятийная пара этнически "смешанные"/"несмешанные" народы — сложное и мало изученное этнополитическое явление. Оно девиациируется на две единицы: а) низкостадийно развитые (в просторечьи — просто "неразвитые") народы-этносы и б) определенного уровня развитую народонаселенческую общность отдельно взятой местности или даже целой страны. Представляется, что мудрость и искусство государственной этнополитики в многонародной стране состояло бы, во-пер-

[1] См., напр.: Життя етносу: соціокультурні нариси: Навч. посіб. — С. 56–59; Основи етнодержавознавства: Підручник / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1997. — С. 126–129, 301–306; Нація і держава. Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз: У 2 кн. / За ред. Ю. І. Римаренка. — К.; Донецьк, 1997–1998. — Кн. 1. — С. 68–72, 101–103; Кн. 2. — С. 402–403, 461–464, 516–517; Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади: Підруч. — К., 2001. — С. 201–203; Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. — С. 42–44.

вых, в том, чтобы перестать считать разноуровнево развитые меньшинские народы-этносы только объектами политического влияния, "пассивными участниками" политического процесса, и, во-вторых, чтобы вовлекать их все в политический процесс не только на (1) электоральном и (2) плебисцитарном уровнях, но и на почве таких широко понятых явлений, как (3) государствотворение, (4) политико-элитотворение, (5) парсиотворение (партиетворение), а также в "низовой" (6) регионалистике и (7) муниципалистике. Все эти "уровни политической активности" с середины 90-х годов стал считать проявлениями политической субъктности народов-этносов любой стадии социоцивилизационной зрелости. Через два-три года эти мои мысли были замечены коллегами именно по разряду "новой научной политолого-этнологической литературы"[1].

2. Научно неартикулируемой оказалась мысль о логике межэтнического синтезирования народов ("этнометисизация" — термин Б. Малиновского). В первом подходе вроде бы все ясно: этнометисизация искони осуществлялась посредством семейно-брачного института, и у самых древних народов главными институтами-регуляторами тут являлись религия, церковь и этика, а с начала христианской эры (речь идет особенно о Европе) активные роли политика начала играть через посредство государственных институтов. А каков сугубо этнический механизм метисизации? Насколько известно, политической этнологии впервые довелось приоткрыть завесу над этим явлением. В нескольких работах 80–90-х годов я попытался доказать, что этносинтезирование происходит по тем же стадиям социально-цивилизационного возмужания народов-этносов, по — с виду крайне простой! — модели: представители минимум двух родов (он и она) синтезируются в племя; минимум два племени — в народность; минимум две народности — в нацию.

Попутно я "напал на след" явления периферийной межэтнической флуктуации (термин я перенял у П. А. Сорокина): на периферии крупного народа-этноса (да при условии, что в процессе метисизации участвует по великому числу представителей нескольких разногенезисных народов-этносов) отдельные мар-

[1] См.: Феномен нації: основи життєдіяльності. — С. 228–230; Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади: Підруч. — С. 201–202.

гинальные этномассивы людей не успевают интегрироваться в новое качественно-количественное целое и "застывают" на прежней социоцивилизационной стадии. По состоянию на вторую половину 80-х годов во иллюстрирование этого явления у меня было два примера — кавказские бассяки (которые переселились на Иберрийский полуостров и на Юго-Запад Франции, так и не став ни "среднетипическими" испанцами (это — сегодняшние баски), ни французами (это — гасконцы), а также приуральские киржаки — некая смесь полувеликороссов — полутюрок. В мае 1988 г., будучи в Ленинграде, поделился этим своим "открытием" со знаменитым этнологом Л. Н. Гумилевым:

— Русоманов и тюркоманов не трогайте! — отрезал он, — лучше займитесь своими прибалтами, скажем, пруссами с бодричами да лютичами…

— Но я не прибалт, — сказал я нерешительно. — Я — восточный романец со славянской примесью…

— Вот и хорошо, займитесь своими романи, хотя там все ясно, как стеклышко…

Долго я ходил раздосадованный этим диалогом с великим ученым, который, как оказывается, в частностях тоже ошибался. В 2003 г. читаю его интервью в "Московской правде" от мая 1990 г. и "попадаю прямо в тему". Касаясь этого же явления на средневековой территории Молдовы, в том интервью Л. Н. Гумилев отмечал: согнанные византийцами отовсюду "разномастные преступные люди" трудно приставали к дакскому этносу, но все они, владея латинским языком, "тоже начали себя называть "романи" — румынами. Но румыны, в конце концов, не римляне. Всем ясно, что между Чаушеску и Калигулой — большая разница"[1]. Мне стало ясно, что Л. Н. Гумилев не прав ни в теоретико-этнологическом плане (в разумении историологии и практического механизма формирования современных восточнороманских и других народов-этносов карпато-балканского региона), ни в логическом правомочии проводить подобные субъектные параллели. Вчитавшись в последнюю коллизию, — и меня потянуло на одну параллелизму: если бы я попробовал показать какие-то "ущербные черты" нынешнего великорусско-

[1] См.: Гумилев Л. Чтобы свеча не погасла. Сборник эссе, интервью, стихотворений, переводов. — М., 2003. — С. 9, 65.

го народа-этноса, предварительно набросав себе "генезисные мостики", скажем, от Микулы Селяниновича к Борису Ельцину, — посчитали ли бы меня в России достойным внимания?.. Однако вернусь к реальному этноисторическому феномену. К середине 90-х годов для иллюстрации этого явления я подобрал и "местные" примеры: полуславянские-полуроманские гуцулы и полугалицкие-полупольские бойки. В 1993–1995 гг. со своими наблюдениями и обобщениями на этот счет — и не только — я выступал на 2-м симпозиуме румынской этнологии (г. Яловень — Сорока, Молдова, сентябрь 1993 г.) и на 5-м европейском конгрессе славянской этнологии (г. Варшава, Польша, январь 1995 г.). "По следам" этих выступлений опубликовал две статьи концептуального содержания[1].

3. В январе 1993 г. экс-Президент Украины Л. М. Кравчук, выступая в парламенте Израиля, отмечал: "Каждая этническая общность в Украине развивается по своим внутренним закономерностям, живет по своим традициям и обычаям"[2]. Я тогда не собирался морализировать по поводу истинности/неистинности сопоставления провозглашенной этнологемы с этноисторико-политической действительностью, — меня тогда интересовала теоретическая сторона констатации. Подумалось: если народ-этнос жизнедействует соответственно зрелым требованиям объективных закономерностей и это его бытие ментально успевает "застыть", закрепиться в форме традиций и обычаев, — значит, он уже сконституировался в законченный тип социума, и из его недр лучшие, элитные слои людей непринужденно "вливаются" в состав единострановой политической нации (кстати, именно таким был словесный конец приведенной мысли экс-Президента Украины). Это — импульс к размышлениям...

Общетеоретический, исходно значимый момент. Человек типа homo sapiens — это органическое единство трех "чисто" со-

---

[1] См.: Варзар І. М. Етнополітичні міфологеми крізь призму політичної етнології (На прикладі України і Польщі) // Вибір. — 1995. — № 2. — С. 112–121; Варзарь И. М. Политическая этнология как новая социально-политическая наука // Revista de filozofie, sociologie şi drept. (Chişinău). — 1995. — № 3. — P. 43–49.

[2] Цит. по: Виступ Президента України Л. М. Кравчука на засіданні Кнессету Держави Ізраїль // Еврейские вести. — 1993. — № 2(22). — Янв.

циоцивилизационных характеристик: язык, интеллект, мораль. Народы складываются из отдельных людей, и каковы отдельные люди — представители какого-то конкретного народа-этноса, — таков в основных чертах и тот народ как этносоциоисторическая целостность. Приведенная триада и синтезирует разрозненные черты в среднедопустимый тип личности человека и народа-этноса: отсутствие одной из характеристик, — это уже на одну треть "недоцивилизованные" человек и народ, отсутствие двух характеристик — на две трети "недо…", отсутствие всех трех, — увы! — нет ни человека, ни народа-этноса…

Не погрязая в деталях украинской конкретики тех и этих лет, напомню, какой я тогда, в начале 90-х годов, ставил перед собой общетеоретической значимости исследовательский вопрос: Какие же типы социумов вообще вырабатывают народы-этносы, восходя по обозначенным социально-цивилизационным стадиям, и как это "отражается" на общестрановой и отраслевой политике государства? Поскольку ни много лет назад, ни сейчас адекватной искомой истине терминологии в восточно-славянском лексиконе не нахожу, прибегаю к латинице.

— На стадии рода люди в состоянии создать джинтильный тип социума (от лат. djens u djintis — изолированные, дикие и разрозненные жители). Это — первоначальное, условно названное "сообщество" разатомированных предлюдей, обладающих лишь элементарными начатками языка, интеллекта и морали. В силу этого "высший уровень политики" для них — податливость/неподатливость вождистским повелеваниям, а в "самоуправленческом низу" — или-или: или полная апатия и инфантильный индифферентизм во всех "местных делах", или гоббсовская "война всех против всех". В обыденной же, спонтанно текущей и почти неосмысленной "не-политической" жизни — примитивная борьба за выживание. По итогам Всеукраинской переписи населения от декабря 2001 г., в Украине проживают представители 136 народов-этносов мира, среди них также родовые образования цыган, караимов, кипчаков и др. Здесь и далее: в экспликативной коллизии — никаких комментариев…

— На стадии племени люди создают уже трибусиальный тип социума (от лат. tribus — племя, низкоразвитый люд) — рыхлую совокупность еще мало внутренне сконсолидирован-

ных, но некоторыми чертами быта уже различающихся групп разнородового генезиса людей. Они уже обладают некоторыми первоначатками основных цивилизационных характеристик, — языковыми диалектами, первонавыками мышления на уровне folk-solidarity и ментальными начатками "своей культуры" (обычаи, "узнаваемые" черты индивидуально-группового быта и "поведения на людях"). Своей элиты вовне племя, как правило, еще не выдвигает, — если она и начинает появляться, то еще переживает "коконную фазу" развития. Сферы духовной и культурной жизни слиты в общечеловеческом феномене folk, очень редко существующем в письменной форме. В силу всех этих обстоятельств "высший уровень политики" для племенного социумного типа — регионально-провинциальное (да еще "назначенческое") представительство; во время проведения электоральных и плебисцитарных кампаний — непросвещенный абсентеизм и элементарное "голосование ногами", а в "самоуправленческом низу" — всевозможные, как правило, сумбурные и плохо управляемые "народные собрания". Из названных 136 народов-этносов страны ассирийцы, гагаузы, турки-месхетинцы и другие миноритетные народы-этносы Украины объективно относятся к этому типу. Все остальное — без комментариев…

— На стадии народности ситуация существенно изменяется. Корень вопроса — в сугубо этноисторической плоскости: сама по себе народность состоит минимум из двух племен, а те, в свою очередь, каждая — минимум из двух родовых образований. Таким образом, "в чисто структурном плане" народность — это определенного уровня единство минимум пяти этноисторических и социокультурных единиц, — вот почему тут может начинать "работать" диалектический закон количественно-качественных соотношений. Поэтому же на народнической стадии люди уже в состоянии синтезироваться в такой попорациосоциумный тип (от позднелат. poporatio — простонародье, "черный люд"; сравн. современный итальянский слэнг papparazzi), который характеризуется рельефно проявившимися цивилизационными чертами бытия: довольно развитый язык (нередко "обработанный" интеллектуально-художественной элитой); "народновские массы" проявляют относительно зрелые образцы мышления и этического осмысления своего бытия, — что и отражается в фактах наличия у них развитых форм и жанров

фольклора и письменной литературы, хоть какой-то системы образования, а главное — рельефных групп элитных людей, которые проявляют тенденции к созданию “внизу” своей, местной системы самоуправления и “выдвижения наверх” своих предпартийных представителей. Собственно, в этом и проявляется объективная готовность данной народности “сознательно участвовать” в политической жизни страны и, в частности, в политико-государствотворческих процессах. Трудно удержаться от некоторых сопоставительных аппликаций в историко-современнических корреляциях, — но без анализа: (а) галицкая и волынская народности периода этнокультурного расцвета в политико-государственном контексте Великого Княжества Литовского — Речи Посполитой XIV–XVII вв.; (б) киево-наддне-прянская и черниговская народности периода их этнокультурного расцвета в политико-государственном контексте Московии-России XVII–XVIII вв. и (в) русинская и крымско-татарская народности конца XX — начала XXI в. — периода официально объявленного “пути политической самосуверенизации”. И — лишь намек на комментарий: разве же это — не “три пары великих разниц”?..

— Наконец, на стадии нации (от лат. natio — народ) создается уже высший, интерэтнический социоцивилизационный тип социума, который, фигурально говоря, подводит черту под едва ли видимый кому сегодня ориентир этноисторического развития всех народов мира. Продолжая начатый “подсчет количества” этнических единиц в структуре предыдущих социоцивилизационных стадий (остановились на выявлении в структуре народности пяти единиц), констатируем: в состав нации входят все социоцивилизационные стадии — и аутентичные (“сами по себе такие, как есть”, и смежно-маргинальные, флуктуационные), — и роды, и племена, и народности, по минимуму — всего семь этнокомпонентов. Это и есть объективно-фактурное богатство нации, основа для “развертывания работы” уже названного закона диалектики: именно здесь и на этом этапе количество переходит в качество и наоборот. Что и проявляется в адекватной полноте основных цивилизационных характеристик полноценного этносоциального бытия любого национально зрелого народа на земле: а) язык не просто развит, — он “всесторонне отшлифован интеллектуалами всех областей мысли и мастерами пера”

(А. М. Горький) и становится литературным языком в функциональной роли официального языка общения государства со своими гражданами и со всем миром; б) на стадии нации наиболее эффективно и согласованно работают три великих учителя и воспитателя всех народов мира — религия, просвещение, наука и, как результат, всенародное мышление интеллигентно отточено и продуктивно в культурологическом смысле; в) только на стадии нации этика народа-населения страны в существенной степени приближается к общечеловеческой модели моральности жизни на земле по известному императиву И. Канта.

На этих трех общецивилизационных китах базируются зрелые профильные элиты (политическая, хозяйственная, художественная, технико-инженерная, научная, военная, технологическая, управленческая и др.), которые в идеолого-деятельностных комбинациях создают политико-гражданские организации и политические партии, а в итоге — и их алгебраический синтез — всестрановую политическую нацию. Под ее общим началом в народном фундаменте страны строится зрелое гражданское общество, а в надстройке — "с дозволения" низовых политических граждан — возводится правовое и социальное государство. Стало быть, эту голубую мечту человечества, идущую к нам из глубин классической Антики, можно реализовать только в лоне цивилизованных этноисторической и политической наций. К этому выводу я пришел поздновато — аж на грани 2004–2005 гг.[1]

До сих пор в анализируемом контексте я вел речь преимущественно об однонародной (моноэтнической) стране, каковых в современном мире считанные единицы. Это, так сказать, "для чистоты эксперимента" или "для однозначного толкования выводов". Но и многонародные страны тоже неоднородны. Они делятся на две подгруппы: 1) страны, населенные народами-этносами на национальной социоцивилизационной стадии зрелости, — таковыми в общем и целом являются страны Западной Европы и 2) страны, населенные разноуровнево развитыми народами-этносами, — каковыми сегодня являются четыре пятых части стран всего мира. Среди последних — и Украина: вот по-

[1] См.: Варзар І. М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові та функціонуванні політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — К., 2006. — Т. 2. — С. 81–93.

чему так “неровен” и “долог” ее диалог со странами — членами ЕС. Во всех многонародных странах центральной областью государственной политики является этнополитика. Для второй же подгруппы стран (стран, населенных разноуровнево зрелыми в социоцивилизационном отношении народами-этносами) этнополитика является не только центральной, но и особенной, и судьбоносной областью государственной политики. Концептуальная сердцевина проблемы — объективный статус миноритетных народов-этносов, чаще всего именуемых меньшинствами. На этом теоретико-мировоззренческом фоне для меня — к середине 90-х годов — прозрачной стала грань между псевдоодносмысловыми понятиями “этническое меньшинство” и “национальное меньшинство”: не-титульные народы-этносы, пребывающие на донациональных стадиях социоцивилизационного развития, — это этнические меньшинства, а пребывающие на национальной стадии, — национальные меньшинства.

Вся жизнь людей, человеческих сообществ и человечества в целом протекает в диалоговых координатах соотношения места и времени, иначе — геополитического пространства и социоисторических условий. Все изложенное относительно социоцивилизационных стадий возмужания этноисторических общностей, народов-этносов может выглядеть по минимуму ламентацией, а по большому счету — этносоциальной утопией, если не учитывать творческой силы, созидательного потенциала названной ранее пары координат — геополитического пространства и социоисторических условий зарождения и бытия народов-этносов. Эта пара составляет мало изученный политолого-этнологический феномен. В самом начале 90-х годов на более, чем раньше, пристальное его изучение меня натолкнули три разносмысловых этнополитических факта-события: а) принятие “романтиками” беспрецедентно прогрессивного в этнополитической истории вообще Закона Украины “О национальных меньшинствах в Украине” от 25 июня 1992 г., б) провал автономистских устремлений двух отечественных народностей — русинов и крымских татар весной и осенью 1992 г. и в) “кулуарное оглашение” в октябре 1992 г. — не “для всех”, а “Для СП” (“для служебного пользования”) — одного из самых “нетипических” конституционных проектов, в котором дерзко и крайне неком-

петентно поднимались вопросы этнофедерализма политико-государственного устройства многонародных стран и выработки объективных критериев классификации народов-этносов с точки зрения их "полезности/вредности" для укрепления украинского политико-государственного суверенитета. Эти три факта-события и "вдохновили" меня на... попытку к новаторской, также по-своему "дерзкой", постановки нескольких еще "не избитых" на то время политолого-этнологических проблем.

Еще с 70-х годов привлекала к себе проблема сфер общественной жизни людей, о чем эпизодично уже сказано. На грани 80 и 90-х годов, "вплотную" подойдя к этноисторической сфере, "наткнулся" на вопрос о соотношении форм общественного сознания и качественных уровней их интерпретации людьми в процессе познания окружающего мира. Тут-то спонтанно я вышел на "открытие для себя": пришел к выводу о необходимости признания еще одной формы общественного сознания — этники, произвольно расположив ее в конце известного ряда: наука, философия, политика, мораль, право, религия, искусство и — этника[1].

Как известно, исследовательская мысль работает "каскадно" (иногда говорят, — и "по концепции домино"): одно положение обусловливает другое, а то — третье и т. д. Так произошло и со мной: в процессе обоснования вопроса об этнике самопрояснилось еще одно "пятно"... Оказалось, что двух уровней осознавания людьми и качественного усвоения ими форм собственного общественного сознания — идейно-теоретического (или "идеологического") и обыденного (или "здравого смысла") — уже недостаточно. Когда я — по рекомендации гуманитарного вице-премьера Н. Г. Жулинского — докладывал упомянутому 2-му румынскому этнологическому симпозиуму (сентябрь 1993 г.) об итогах своих исследований проблем этноисторической сферы и этники как формы общественного сознания, молдавский социум-модемограф Д. Зеленчук и румынский этносоциолог Р. Антофи заметили: если я "поместил этносферу в центр мироздания и ввел в гносеологический оборот новую форму сознания", — остается мне же "снять мифологическую завесу" над фактом реально мною созданной "политической этнологии и как новой науки, и

[1] См.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 104–105, 220.

как области обществознания", — мол, "только тогда научное открытие ученого оказывается открытием самого этого ученого".

Я всерьез призадумался над этим псевдокаламбуром, придя к выводу: в призме этники — да и сами по себе — все формы сознания "смотрятся в зеркало" не двух качественных уровней осознавания людьми окружающего мира (идеологического и здравого смысла), а трех уровней. Я сформулировал его как "уровень мифотворческий (или умозрительный)". Оказалось, что и тут срабатывает "концепция домино": если формы сознания коррелируются с качественными уровнями осознавания мира, то в каком виде они откристаллизовываются и "фиксируются" в общественной артикуляции и — особенно же! — в пиарполитико-информационном пространстве? Этот вид информационногемной откристаллизации я назвал "культурологемой". Всю же эту экспликативную коллизию прояснил себе таким образом: все формы общественного сознания на идейно-теоретическом уровне откристаллизовываются и "оседают" в менталитете людей и их социумных групп в виде идеологем, на уровне здравого смысла — в виде праксеологем, а на мифотворческом уровне — в виде мифологем.

Эти же материи (но с преимущественным выделением этнико-мифотворческих акцентов) я уже уверенней прежнего излагал на упомянутом 5-м европейском конгрессе славянской этнологии (Варшава, январь 1995 г.). Там изложенные мои новации не комплиментарно, а по существу одобрили москвич Автандил Цуладзе (позже, в 2003 г., выпустивший книгу "Политическая мифология", — правда, без ссылок на меня, хотя и обещал), а главным образом поляки — историк Михал Пирко, социолог Ежи Шацки и геополитолог Лешек Мочульски. Последний, известный политик и ученый, позитивно отзывался и о моем более давнем обобщении относительно "геоэтнологического самодепортирования" (слова Л. М.) ляхов из-под Полтавы и полян из-под Киева в прибалтийские земли, — с тем, чтобы там, "синтезируясь" с лютичами, боричами, лужичами, ледзянами, пруссами и другими западнославянскими племенами, создать нынешний польский этнос[1], "который, как оказывается, издрев-

[1] См.: Варзарь И. М. Этническая антропология // Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник. — С. 73–75.

ле занимал с украёнцями пространство од можа до можа" (от Балтийского моря до моря Черного). Будучи гостем, я не счел нужным как-то рефлексировать на слова хозяина встречи.

У каждой формы общественного сознания есть один или несколько объектов познавательного внимания, условно говоря, некий "участок" мироздания (или окружающей реальности). У этники им, несомненно, является этноисторическая сфера жизнедеятельности людей, которую она, как я уверен, гносеологически "осознает" через посредство политолого-этнологической теории, а конкретнее, — познает средствами политической этнологии. А потому и пришел к концептуальному выводу: непосредственным аналитико-исследовательским предметом науки политической этнологии является место и роли народа-этноса в политической жизни любой конкретной страны, особенно же — многонародной.

В самом начале 90-х годов я стоял "в гогеновой гносеологической позе", вопрошая: Как подойти к этому предмету сугубо в познавательной призме этники как формы общественного сознания? Когда же в октябре 1992 г. ознакомился с упомянутым конституционным проектом "Для СП", "наскочил" на великое множество "бородатых" стереотипов и старорежимных ошибок обыденного мышления и уровня осознавания политико-этнологических реальностей — типа: "народ без родины", "исконная земля [такого-то] народа", "чужеземный/аборигенный народ", "автохтонные/пришлые люди", "переходящая из рук в руки страна", "государствующий/негосударствующий народ" и т. д. и т. п. Над этой массой "архаизмов" витали три атавизма старого мышления: а) запутывание и отождествление "страны" и "государства", б) неведение содержательных граней между понятиями "народ-этнос" и "народ-население" и в) исповедование наивной мифологемы о том, что будто бы все народы земли когда-то появляются на свет божий — раз и навсегда! — "в однородно чистом виде", как мифическая богиня Афина из волн морских…

Вот тогда-то я и решил: следует приступить к основательному осмыслению проблемы "этногеополитического локуса бытия" — места зарождения и развертывания жизнедеятельности народа как этноисторической общности. В первом же приближении к проблеме откристаллизовались три предварительных обобщения концептуального характера: а) как правило, в исто-

рико-политической судьбе любого народа-этноса планеты обнаруживаем не один “локус бытия”, а и два, и три; б) очень многие народы-этносы не остаются на первоначальном месте зарождения и, “сочетаясь” с другими, чуть ли не всю жизнь (а живет народ-этнос, как считает Л. Н. Гумилев, 1200–1500 лет) “пребывают в дороге”, — чаще всего не целиком, не всем этномассивом, а частями, и таким образом почти у всех четырех тысячах народов-этносов земли возникают так называемые диаспоры; в) своеобразным “куратором” процесса перемещения народов-этносов по своим геолокусам бытия выступает государство.

В самом начале 90-х годов я установил, что перволокусом зарождения какого-то народа является то место на земле, где произошло упомянутое уже “синтезирование” (или “метисизация”) представителей двух и более родов, в результате чего возникло племя. Это еще весьма ограниченное геопространство я назвал этноплацентой (от лат. placenta — родовое место ребенка и старогреч. ethnos — народ). Метисизирование представителей двух и более племен, в результате чего возникает народность, происходит, естественно, на несколько более широком пространстве (сегменты которого ранее принадлежали предшественникам — родам и племенам). Этот локус я назвал этноойкуменой (от старогреч. ethnos — народ и oikumenē — населенная людьми площадь). Наконец, куда более широким, чем прежде, пространством последующего синтезирования двух и более народностей в нацию, — этот локус я назвал этнокультурным ареалом (от старогреч. ethnos — народ, старолат. cultus и culturae — возделанное и искусно новосозданное, area и arealis — окультуренная площадь, пространственно возделанное место обитания).

Уже ближе к середине 90-х годов я все уверенней стал говорить и писать о “внедрении” в область казалось бы “чисто этнологических экзерсисов” явлений политики, государства и права. Тогда и сама “этногеолокусовая проблема” стала актуализироваться с несколько неожиданной для меня стороны. Именно тогда, — в ожидании смены команд политических суверенизаторов страны (“романтиков” — “прагматиками”), досрочных парламентских и президентских выборов и принятия новой Конституции, — среди немногочисленных узкопрофильных ученых-этнологов и многочисленных, но малокомпетентных парламентариев коллизийно и крайне “неровным образом” об-

суждались “билатеральные” вопросы: (а) определения статуса коренных/не-коренных народов; (б) правомочности/не-правомочности государственной автономизации отдельных миноритетных (меньшинских) народов; (в) целесообразности/не-целесообразности открытия/не-открытия ряда национальных округов на разноуровневых предстоящих выборах; (г) теоретико-мировоззренческого выяснения меры компактности/дисперсности проживания этнических меньшинств; (д) выработки первой концепции государственной этнической политики в многонародном обществе и др.

Когда же в декабре 1993 г. поделился своими соображениями по всем приведенным “билатералиям” с экс-Премьером и будущим Президентом Украины Л. Д. Кучмой и получил его положительную оценку и поддержку в своих поисках, — я решил вплотную заняться “политизацией” своей же “геоэтнолокусовой проблемы” под таким углом зрения: в чем должно состоять “вмешательство” государства в постановку и решение указанной проблемы? В январе 1994 г. я задал этот вопрос Л. Д. Кучме и сам попытался на него ответить. Одобрив мой ответ, он посоветовал подготовить для его “команды” соответствующую аналитическую записку. Подготовил и представил, — и 9 февраля 1994 г. получил от него весьма положительный отзыв[1]. Самое интересное — для меня, во всяком случае, — оказалось впереди: когда в двух программных выступлениях Президента Украины нашел два несомненно моих “следа” постановки названной проблемы. (1) Государство, отмечал он 19 июля 1994 г. в парламенте, — “это не икона, на которую следует молиться, это — чрезвычайно важный институт, который должен эффективно работать в интересах людей, служить им”[2]. Лучшей и более четкой акцептации этого вопроса у наших первых государственных лиц с тех пор я не находил. (2) Не менее для меня значим и другой “след”. Выступая на межрегиональном совещании во Львове 15 февраля 1995 г., Президент Украины акцентировал: “Украина не однородна ни по уровню развития экономики в регионах, ни по политическим ориентациям, ни по религиозным и даже этническим признакам. Угроза разлома Украины на части реальна”. Сберечь

[1] Цит. по: Варзар І. Із контекстів минулих літ. — Кн. 1. — С. 312.

[2] Кучма Л. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи. 1994–2000. — К., 2000. — С. 8.

целостность страны можно двумя способами, — “оздоровлением экономики” и “объективным учетом в государственной политике всех современных реалий в Украине...”[1]. Остается лишь недоумевать, почему — на этом фоне — у нас до сих пор не реализуется подготовленная в те годы с моим участием довольно рационалистическая Концепция государственной этнической политики?..

Возвращаясь к рубежу 1994–1995 гг., искренне констатирую: тем фактом, что Президент Украины говорил об этих архиважных политолого-этнологических материях “в моей тональности” и “почти моим” понятийным языком, — этим я был окрылен, и в нескольких малоформатных работах того времени попытался оперативно дать общетеоретическое обрамление ответа на поставленный вопрос: Как избегнуть этнополитического разлома страны? Итак, роль политического государства в обустройстве народов-этносов полиэтнической страны по фазам указанных трех этногеополитических локусов (этноплацента, этноойкумена и этнокультурный ареал) состоит, в частности, в том, чтобы (1) в согласии с геополитическими соседями консенсусно очертить этнические, географические и административно-территориальные границы обитания всех народов-соотечественников; (2) правонаделительским образом обеспечить подданством (в монархиях) и гражданством (в республиках) всех разностадийно зрелых народов-соотечественников; (3) правополитическими и организационно-административными средствами споспешествовать всем народам-соотечественникам в налаживании “своей”, местно-региональной системы самоуправления; (4) обеспечить политическую и общественно-культурную жизнь всех этноменьшинств — компактных и дисперсных — автономистской системой политико-государственного бытия, правом закрепив за ними признанные в цивилизованном мире разноуровневые автономии, — подгосударственнические, административные, территориальные, культурнические, персонально-групповые, этико-религиозные, куриальные и др.; (5) стимулировать появление в соответствующих этнорегионах страны профильных групп элит и их платформенное объединение в местные и всестрановые общественные организации и политические партии; (6) постоянно

[1] Там же. — С. 66.

вербовать из среды этнических элит кадры на государственную, административную и дипломатическую службы в регионах, в центре и за рубежами страны[1]; (7) систематически обновлять общестрановую Концепцию государственной этнической политики с учетом сдвигов в жизни всех народов-соотечественников по фазам указанных этногеолокусов бытия, а также с учетом позитивных сдвигов в развитии политолого-этнологического знания и др. Спустя год-полтора мои новации относительно стадиальности восхождения этнополитической жизни многонародного общества рельефней прежнего стали замечать и высоко оценивать не только представители властей, но и ученые коллеги[2].

В нескольких работах 1992–1996 гг. я акцентно разрабатывал издавна волновавшую меня тему типологизации народов как этноисторических общностей, а не населенческих "государственных жителей" А. Платонова. Это оказалось моей рефлексией на публично не артикулированную, но реально бытовавшую в СССР брутальную "концепцию уравнивания всех разноценностных народов путем утапливания их в интернационально безликом котле" (М. Восленский). Выделяя в "массе народов-этносов — соотечественников" псевдопарные группы титульных и субтитульных, доминирующих и рецессивных, маргинальных и диаспорных народов (терминология — моя), я ратовал за "высвобождение" социумо- и государствотворческой энергии всех сущих в полиэтнической стране народов, — больших и малых (к "концепции маленького украинца" я не причастен), прадавних и нововозникших, аборигенных и мигрантских[3]. И в этой связи важно подчеркнуть: изложенная этногеолокусная концепция в

---

[1] См.: Варзар І. М. Історична місія прем'єрства В. П. Пустовойтенка у призмі вимог основного закону діалектики соціальної реформи // Перспективи (Одеса). — 1997. — № 1. — С. 7–9.

[2] См.: Степико М. Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи. — К., 1998. — С. 23–24, 36–37; Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. — К., 1998. — С. 88–89; Кафарський В. Нація і держава. — Івано-Франківськ, 1999. — С. 189–190; Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. — С. 37, 222–223; Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. — С. 42–44.

[3] См.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 96, 128–144; Варзар І. Із контекстів минулих літ. — Кн. 1. — С. 123, 201, 306, 356, 386–387, 415–416, 418.

приведенный типологический ряд вносит теоретико-этические акценты и уточнения. В частности: а) с обыденного понятия "мигрантский народ" снимает хулительно-пренебрежительную вуаль; б) псевдотриаду "коренной/автохтонный/аборигенный народ" наполняет дифференциирующим, объективно научным содержанием; в) демифологизирует содержание понятий "этническое государство", "этническая родина", "этническая территория" и др. и г) посильным образом "снижает напряженность", а в некотором смысле — и дезавуирует жесткость однолинейного соотношения потенций в дилогии "государственный язык — официальный язык" в процессе общения народов-соотечественников друг с другом, государством и окружающим миром.

В двух монографиях 1993 и 1994 г., а также в цикле разноформатных работ 1995–1996 гг. с "концентровой" тематикой вокруг "романской дуги Украины" и двухтомной "Абетці етнополітолога" 1996 г. (там я — один из стержневых соавторов) стремился уделить особое внимание судьбоносным социумо- и государствотворческим ролям титульного народа-этноса любой многонародной страны[1]. Это было замечено и коллегами[2], и властями. О властях — два ситуативных нюанса. Первый. Обозначенная мною логика соотношения социумо- и государствотворческих потенций титульного народа-этноса и миноритетных народов-этносов в 1995–1997 гг., — по востребованию тогдашнего гуманитарного вице-премьера И. Ф. Кураса, — была "взята в работу" практическими этнополитиками страны — для "использования" в процессе подготовки упомянутой Концепции государственной этнической политики, а также — на ее фоне — и узкопрофильной концепции этнокультурного развития меньшинских народов-этносов страны. Второй нюанс — и вовсе специфический. В эти же годы, будучи штатным государственным служащим, я постоянно готовил "наверх" определенное количество материалов политолого-этнологического характера.

---

[1] См.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 136–140; Абетка етнополітолога: У 2 т. / Кер. авт. кол. Ю. Римаренко. — К., 1996. — Т. І. — С. 53–57, 78–79, 88–89, 91–93, 120–127; Т. ІІ. — С. 29–42; Варзар І. Із контекстів минулих літ. — Кн. 1. — С. 48–50, 62–64, 155–160, 274–297, 399–400, 402–407.

[2] См.: Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи. — С. 119–120; Кафарський В. Нація і держава. — С. 21–22; Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. — С. 81–82.

С 1998 г. часть из них мне стали разрешать публиковать под собственным именем. Среди них — и двуязычное монографическое издание "Ідейно-теоретичні засади державотворчої політики Л. Д. Кучми (Науково-публіцистичні нариси про Президента України)", вышедшее в свет в августе 1999 г., и ряд менее форматных материалов, опубликованных в 1999–2002 гг. в газете "Україна і світ сьогодні", а также помещенных в справочном издании "Державне управління", выпущенном в 2002 г.

Теоретико-концептуальным "венцом" моим политолого-этнологическим исследованиям последнего двадцатипятилетия является своеобразная триада: "этнополитическая элита — этнополитическая нация — этнополитическая партия". Она, триада, и в понятийном, и в теоретико-концептуальном смысле — моя авторская инициация[1]. Символична она для меня и в историко-субъектном смысле, ибо именно эти три этнополитических субъекта есть и носители, и реализаторы моих научно-методологических ценностных ориентаций. А потому, оглядываясь на свой возраст и переживаемую страной и миром ситуацию, ничего более не пожелал бы себе, как еще одного подобного творчески полноценного... надцатилетия. Однако даже если бы судьба не

[1] См.: Варзарь И. М. Народ и нация в политике. Политолого-этнологические размышления над запутанной политико-практической проблемой современности // Политология: Курс лекций / Под ред. И. С. Дзюбко. — К., 1992; Варзарь И. "...В противном случае Украина перестанет существовать как государство" // Зеркало недели. — 1995. — 11–17 ноября; Варзар І. М. Етнополітичні міфологеми крізь призму політичної етнології (На прикладах України і Польщі) // Вибір. — К., 1995. — № 1; Варзар І. М. Політологічні та історіологічні засади феномена "політична опозиція" // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика / Відп. ред. І. М. Варзар. — К., 1996; Варзар І. М. Історіологізм політолого-етнологічного мислення // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996; Варзар І. М. Про політичну науку слово правдиве промовимо, — не апологетичне, а історіологічне... // Нова політика. — К., 1997. — № 3; Варзар І. М. Філософські медитації з приводу негараздів у справі політичної освіти // Концепція гуманізму в становленні та розвитку професійної освіти. — Одеса, 1997; Нація і держава. Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз; Моногр.: У 2 кн. — К.; Донецьк, 1998; Варзар І. Деякі етносоціальні та етнорегіональні аспекти формування єдинодержавної політичної еліти в багатонародному суспільстві // Регіональні та національні еліти: хто формує політику? — Чернівці, 2002; Варзар І. Проблема політичної нації в класичних інтерпретаціях і сучасних етнополітичних акцентуаціях // Політологічні та соціологічні студії: Зб. наук. пр. — Т. ІІІ. — Чернівці, 2005.

подарила мне этого творческого долголетия, — я бы все равно остался умиротворенным, осознавая реалию: проложено творческое направление мысли, в его русле основана научная дисциплина, в исследовательский оборот выдвинут новый, историологический метод[1], в контекстных спряжениях этих новоначинаний опубликовано более сотни разноформатных работ.

Подведу некоторые итоги. Политолого-этнологическое направление теоретической мысли в качестве "общечеловеческой интеллектуальной самоценности"[2], зачатое на рубеже 60 и 70-х годов XX в., оказалось относительно четко откристаллизовавшимся лишь к концу 80-х годов. Все это двадцатилетие мои — часто рассеянные — усилия поддерживал и стимулировал выдающийся ученый-этнолог второй половины XX в. эстонец Итс Рудольф Фердинандович, которого считаю первым своим учителем в этнологических материях[3]. С его "легкой подачи" 1972 г. я постепенно утверждался в мысли о том, что в теоретико-контекстном русле направления речь должно вести о месте и роли народа как этноисторической общности (народа-этноса, а не народа-населения) в многогранной политической жизни любой, особенно многоэтнической страны.

В сциентистском аспекте говоря, концепт о "месте и роли народа-этноса в политической жизни многоэтнической страны" впоследствии стал исходным объектом познавательного внимания и предметом исследования науки политической этнологии, созданной мною в уже обозначенном русле теоретического направления. Подстегнутый общеполитической ситуацией в латентно кризисном СРСР и, естественно, "неотстоявшейся" обстановкой в новосуверенной Украине, времени на сциентистское "конструирование" и инструменталистское "обоснование" своей науки я дать не мог, — сама судьба выделила на это не более пяти лет. В полусотне разноформатных работ 1990–1994 гг. (большей частью упомянутых уже в выступлении) довелось посвоему откристаллизовать так называемый сциентистский квад-

---

[1] См.: Варзар І. М. Історіологізм політолого-етнологічного мислення // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — С. 516–517; Варзар І. М. Про політичну науку слово правдиве промовимо, — не апологетичне, а історіологічне… // Нова політика. — 1997. — № 3. — С. 48–49.

[2] Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 31.

[3] См.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. — Кн. 1. — С. 54.

рат О. Конта — Г. Спенсера в аппликации к политической этнологии как к научной дисциплине: 1) объект внимания и предмет исследования; 2) методолого-исследовательский инструментарий; 3) основной закон, исследуемые и открываемые в реалиях новые закономерности; 4) собственный понятийно-терминологический язык. В этих многотрудных занятиях неоценимую помощь оказывал мне выдающийся украинский ученый переходной эпохи Юрий Иванович Римаренко, которого также считаю одним из своих учителей в этнологических материях[1].

И вот я у важной жизненной черты и на завершающей полосе обоснования теоретического направления, а в его русле — новой социально-политической науки. Много или мало сделано? Качественно и профессионально ли все обосновано и "оснащено"? Не мне об этом судить. Да и вообще, когда речь идет о научном творчестве, подобные аутоаксиологизмы — род апологетической утопии. Целиком согласен по этому поводу с мнением Л. Колаковского: это было бы сродни "указаниям на идею конечного строения или совершеннейшего стиха"[2].

В согласии с позицией американского классика Дж. Г. Себайна, особенно в годы политико-государственной суверенизации Украины, я прилагал посильные труды к тому, чтобы "политическая теория, которая действует на практике, была рассматриваема таким же образом, что и книжная политическая теория"[3]. Увы, не многое из задуманного реализовано. Но и то, что удалось, — результат не одних моих рачений. За последние, особенно суверенизационные годы обозначилась группа талантливых учеников, соратников и последователей, некоторые из них присутствуют и, наверняка, выступят на этой конференции. Хочется, естественно, верить в то, что они-то и доведут до завершения многие мои начинания и не дадут иссякнуть открытому глубинному источнику и теоретического знания, и живительной подпитки праксеологического инструментария концепций ряда родственных областей практической государственной политики.

---

1 Там же. — С. 187.

2 См.: Колаковський Л. Мої правильні погляди на все: Пер. з польськ. — К., 2005. — С. 9–10.

3 Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки: Пер. з англ. — К., 1997. — С. 8.

М. П. НЕДЮХА
д-р філос. наук, проф. КНУКіМ, м. Київ

ДО ЛОГІКИ ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ЯВИЩ "СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ", "ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ" ТА "ІДЕЙНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ" У КООРДИНАТАХ БАГАТОНАРОДНОЇ ТРАНЗИТНОЇ КРАЇНИ

Дослідження проблеми співвідношення явищ соціального порядку та етнопатріотичної ідеї безпосередньо пов'язані з політолого-соціологічними розвідками таких відомих учених, як Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, П. Сорокін, Дж. Морено, Г. Спенсер, Дж. Нісбет, П. Бергер, Т. Лукман та ін., що здійснювалися переважно у площині класичних уявлень про високорозвинену (та, як правило, моноетнічну) країну, на політико-правовому просторі якої свідомо, вільно та координовано життєдіють законослухняні та просвітні політичні громадяни. У подібній країні провідною політичною ідеєю може бути волелюбно конструктивний націоналізм людей, юридично рівних і політично самовідповідальних[1]. Під цим оглядом Е. Сміт соціальний порядок визначає як "усталений тип відносин між людьми", який характеризується "національно усвідомленою єдністю", високим рівнем соціальної взаємодії, моральної цілісності й успадкування у вільно коригованому політичному часі.

Однак мусимо реалістично констатувати: сьогоденна Україна не є ані розвиненою, ані впорядковано усталеною, ані моноетнічною країною; у ній ще немає (бодай у відносно цілісному стані) свідомих політичних громадян — носіїв благопозитивної націоналістичної ідеї, а тому й "у масовому масштабі" ще не до-

[1] Див.: Сміт Д. Ентоні. Націоналізм. Теорія, ідеологія, історія: Пер. з англ. — К., 2004. — С. 68–69.

водиться мріяти про той "усталений тип відносин між людьми". Ледь не все обстоює "з точністю до навпаки": багатонародна країна кризує, а суспільство і держава в ній розатомовані та дезорієнтовані; на просторах великої центральноєвропейської країни "вузько регіональний націоналізм" одних геоетнолюдностей компенсується однобічно кострубатим "інтернаціоналізмом" інших співвітчизняних спільнот з інших регіонів; уряди, що калейдоскопічно змінюються у керма, апріорі оголошують себе "командами професійних реформаторів", а на практиці виявляються пострадянськими "командними" революціонаристами: давно розпочату реформу політичної сфери фактично зведено до "латання" тексту Конституції України 1996 року. Усе це безладдя, як зазначає І. М. Варзар, зумовлює стагнування статусу України: з позиції географічної, — центральноєвропейська країна, а соціально-політичної — "євразійська яма"[1].

Чи є вихід із тієї "ями"? Звісно, є. Уявляється досить реалістичним і "працюючим на перспективу" самий собою тематичний задум нашої наукової конференції. Я його так собі інтерпретую: з огляду на багатонародний характер країни перетворити політолого-етнологічний фактор на динамізатор її руху євроатлантичним вектором. У цілепокладальній призмі моєї теми роль політолого-етнологічного фактора розтлумачую так: він має бути координатором "взаємоопліднюючої співпраці" конструктивного націоналізму титульного українства та усвідомленої всіма необхідності дотримуватися належного соціального порядку.

Політико-правовим простором розгортання зазначеної взаємодійної співпраці названих факторів вважаю давно завойовану країною державну незалежність. Але при цьому обов'язково слід пам'ятати суворе застереження російського класика О. І. Герцена: "...Далеко не всі народи відають про те, що державна незалежність сама собою не дає нічого, окрім права повноліття..."[2] Конституція України (ст. 5) проголосила народ дже-

---

[1] Див.: Варзар І. Проблема політичної нації в класичних інтерпретаціях і сучасних етнополітичних акцентуаціях // Політологічні та соціологічні студії: Зб. наук. пр. — Т. III. — Тематичний випуск "Етнополітика й етнополітологія країн Центральної та Східної Європи". — Чернівці, 2005. — С. 52.

[2] Герцен А. И. Собрание сочинений: В 30 т. — М.; Л., 1957. — Т. XI. — С. 475.

релом політичної влади у країні й носієм політичного суверенітету країни на світовій арені. За п'ятнадцять років наш поліетнічний народ не перетворився на повнолітнє та "екологічно чисте" джерело політичної влади — цей факт побічно засвідчує, що й титульні українці, і етноменшинські народи-співвітчизники ще не сповнилися почуттям здорового і політично зрілого націоналізму, а державна незалежність не створила у країні належної обстановки відповідального соціального порядку задля пришвидшеного творення нового життя. Реалізація цих завдань — справа найближчої перспективи.

У сьогоднішньому світі налічується до півсотні (із майже двохсот!) "благополучних" або ж "цілком цивілізованих" країн, де приблизно 120–150 років успішно "працюють" названі соціально-політичні фактори. "Кожна країна, — констатував ще у 80-х роках XIX ст. видатний російський учений і дипломат Ф. Ф. Мартенс, — йде до свого цивілізованого майбутнього не всліпу. Компасом на тому шляху їй послуговується наука"[1]. У нас, на жаль, і сто з чвертю років потому тієї науки ще немає. Немає й мініморуму, — бодай, однозначного тлумачення фахівцями сенсозмісту тієї трійки зазначених факторів, якими збираємось оперувати у короткому дослідженні. А тому, природно, звернемось до визнаних авторитетів із по-справжньому цивілізованих країн.

Що ж до розуміння сутності соціального порядку в західній науці усталилися два основних підходи. Так, представники структурно-функціонального аналізу (Т. Парсонс, Р. Мертон, К. Девіс, У. Мур) соціальний порядок вважають результатом злагодженого функціонування суспільства, його підсистем заради цілого як "своєрідної системної якості" (нормативного порядку, злагоди, стабільності, соціальної рівноваги, консолідації тощо). Скажімо, Т. Парсонс соціальний порядок визначав як такий, що заснований на підтримці та прийнятті всіма громадянами й особливо "політичними асоціаціями" соціальних норм і цінностей[2]. Для Р. Нісбета соціальний порядок постає як тип людських відносин, основа стабільності та каркас соціальної будівлі, як умова розумного стримування суб'єктивістських

[1] Мартенс Ф. Международное право цивилизованных народов: В 2 т. — СПб., 1882. — Т. 1. — С. 9–10.

[2] Див.: Parsons T. Action theory and the human condition. — N. Y., 1978.

амбіцій, подолання соціальної зневіри та недопущення безладдя. Натомість спокій він тлумачить як своєрідний соціальний баланс між індивідуалізмом, взаємодією людей та індивідуальною активністю, високою мірою особистих взаємосимпатій з одночасною повагою до особистості ("розумний егоїзм")[1].

Конфліктуалістське трактування соціального порядку (А. де Сен-Симон, К. Маркс, Р. Дарендорф, Л. Козер, Е. Райт, Дж. Рекс) полягає у використанні понятійно-термінологічного апарату соціально-політичних наук для "фіксації" соціальної нерівності, протистояння, напруження і навіть боротьби, оскільки останні "долають слабкі ланки" соціальної системи (спільність потреб та доволі частий антагонізм інтересів і, як правило, їх протиборство), перетворюються на своєрідну рушійну силу соціальних змін, на засіб утвердження соціального порядку. Модерні інтерпретації соціального порядку розглядають його як результат "соціального конструювання", впорядкування соціального простору, його легітимізації (розвитку як процесу) та легітимації (закріплення як результату) певним суб'єктом дії — індивідом, групою чи класом[2].

Складовою соціального порядку слід вважати правовий порядок. В умовах України йдеться передусім про формування такого правового порядку (у межах демократичного політичного режиму), який базується на засадах соціально орієнтованого ринкового господарства, балансу в розмежуванні та взаємодії приватно- і публічно-правових засад суспільного ладу. Саме цей баланс можна вважати передумовою досягнення оптимального співвідношення між саморегулюванням суспільних процесів та їх державною організацією і управлінням, рівноваги між економічною ефективністю суспільного виробництва та соціальною справедливістю розподілу його результатів, — матеріальних і духовних благ. Зазначений баланс формує засади оптимального співвідношення між свободою волі індивіда та юридичною рівністю людей, їх правами, обов'язками та відповідальністю, між правовою культурою, правосвітоглядом, правосвідомістю та правовим порядком.

---

[1] Див., напр.: Nisbet P. History of the idea of progress. — N. Y., 1980.

[2] Див., напр.: Бурдье П. Начала. Социальное пространство и символическая власть: Пер. с фр. — М., 1996.

У випадку, коли не спрацьовують ціледосягальна, адаптивна й інтегративна функції життєдіяльності суспільства, важлива роль відводиться процесам самоорганізації. Так, згідно з А. Смітом, якщо правитель не здатний подолати анемічний стан суспільства (що характерно, зокрема, для країн з перехідною економікою, а ми б ще додали: і багатонародних країн із різнорівнево розвиненими народами-етносами), задля утвердження соціального порядку як нормативності мають бути забезпечені щонайменше три первинні умови як засоби самоорганізації: а) раціоналізація дій на суб'єктному рівні фізичних і юридичних осіб, — щодо можливості легітимно вести свою справу, сприяти чи хоча б не заважати кожному суб'єкту соціальної дії, і тим посильно унормовувати соціальні процеси, надавати їм цілеспрямованого характеру; б) запровадження "легких податків" як засіб стимулювання розвитку підприємництва, його прозорості, недопущення "тінізації" або ж, навпаки, сприяти його "детінізації"; в) недопущення конфронтації, забезпечення соціального миру і спокою, злагоди у країні[1].

Важливу роль щодо забезпечення соціального порядку відіграють механізми утвердження політичної відповідальності, зокрема, на засадах впровадження в електоральну практику пропорційної виборчої системи. На жаль, українському виборцю вкотре пропонують вибирати між "родинними" партіями і блоками та уявною (принаймні поки що) політичною "відповідальністю перед народом взагалі". А остання, як практично відомо, поки що формується етично й політично безвідповідально. Звідси постають запитання.

По-перше, чи можна будувати праведну справу неправедними засобами? Це — запитання не "з ефіру" і не "в ефір". Воно закономірно постає при бодай поверховому аналізі аргументів опонуючих сторін у справі "за" чи "проти" продовження давно розпочатої політичної реформи, яка й має започаткувати процес наведення очікуваного всіма здавна політико-правового порядку у збуреній країні. Логіко-теоретичні засади тих аргументів є такими, що на дотик видають їх авторів... Не закінчимо думки, — покличемо "на допомогу із залу" Гете і Гегеля.

---

[1] Див.: Сміт Д. Ентоні. Націоналізм. Теорія, ідеологія, історія. — С. 17–18.

На адресу людей, які "фальшивими технічними деталями" засадовують фальшиву, неправедну справу, Гете зазначав таке: "…Копирсання у технічних дрібницях завжди є ознакою непродуктивної епохи, як, звісно, і особи того, хто в них загрузає"[1]. А Гегель — у бесіді з Гете — тих фальшивців, які "добрі справи" засадовують "поганими засобами", прямо називав "розумово травмованими" або "людьми, хворими на діалектику"[2]. Отже, можна умовивести: наведення соціального порядку в будь-якій країні може розтягнутися на цілу "непродуктивну епоху", особливо за умов, коли на політико-правовому просторі країни волюнтарно діють політичні суб'єкти — індивідуальності, групи та партії, — "хворі" на політичну діалектику. Схоже на те, що наша країна вже друге десятиліття переживає таку "непродуктивну епоху". Недарма, напевно, В. А. Ющенко свою правлінську каденцію розпочав констатацією: "…Досі ми були незалежними, але ми не були вільними…"[3]. Є над чим замислитись усім політичним суб'єктам. Зі свого боку зауважимо: це є своєрідним відлунням наведеного застереження О. І. Герцена 50-х років XIX ст.

По-друге. Впорядкування соціально-політичного простору будь-якої країни, — та не "на якийсь час", а "на тривалу перспективу", — завжди є потенційно успішною справою лише за умов його теоретико-правоюридичного засадування та політико-"технологічного" забезпечення шляхом законотворчо-законодавчого та електорального процесів. Гляньмо крізь цю призму на легітимований 2005 р. парламентом Закон України "Про вибори народних депутатів України". Його норми в цій частині набирають характеру ледь не абстрактно-"натякувальних" "викликів комусь", які вже "матеріалізовано" у підсумках березневих (2006 р.) парламентських виборів. Синтезний же підсумок: суцільний безвідповідальний популізм з усіх боків — і політичних суб'єктів-переможців, і електорату[4].

---

[1] Цит. за: Эккерман И. П. Разговоры с Гете в последние годы его жизни: Пер. с нем. — М., 1986. — С. 385.

[2] Там само. — С. 547–548.

[3] Цит. за: Ми і незалежні, і вільні… // Уряд. кур'єр. — 2005. — 5 січ.

[4] Див.: Варзар І. Підсумки виборів — 2006: Чому ми опинилися у "популістському полоні"? // Вісн. ЦВК. — 2006. — № 2. — С. 97–102.

Чому так сталося? Якщо не "апелювати у безадресний ефір", відповідь виявиться доволі неприємною. Що ж до цього відомо, як М. Вебер наставляв політиків і політичних аналітиків, — "визнавати незручні факти" і поважати "неприємні істини", пам'ятаючи про те, що "істинне може не бути прекрасним, і воно буде істинним лише через те, що не прекрасне, не святе й не добре"[1]. Одна "некрасива істина" блукає нашим політичним простором ще з радянських часів: наші елітні (паретівські) "лисиці" та "леви", які нещодавно вийшли з народних низів, уже встигли виробити "стійку та безпардонну манеру — особливо ж під час проведення плебісцитарних акцій та державотворчих процесів — дивитися на народ як безтямну масу, нікчемну політичну величину і "матеріал одноразового використання". Одночасно "обурює й те, що і народ до цих апреціацій та маніпуляцій звикає, "притерплюється"[2].

Але це — лише один, хоча й сукупний — "незручний факт". У "закутках" правоелекторального та інших державотворчих процесів натрапляємо на першу — і так само дуже "некрасиву" — політолого-етнологічну істину. Починаючи приблизно з 1998 р., центральний правлячий політикум впритул став "не помічати" ("незручний" для нього) той факт, що понад чверть загальнокраїнового активного населення, — а отже, й солідний сегмент політичного електорату, — становлять не-титульні, етноменшинські людності. Проявами цієї "етнополітичної сліпоти" виявилися два великих факти осені 2001 р.: у черговій редакції Закону України "Про вибори народних депутатів України" вже не було основних об'єкт-суб'єктних "етносоціополітичних репрезентацій" не-українських людностей: а) були ліквідовані національно-виборчі округи, а б) етногромадські асоціації були позбавлені прав політико-електоральної суб'єктності.

Фактично ж це означало, що після березневих парламентських виборів 2002 р. було припинено дію ст. 6 Закону України "Про національні меншини в Україні" (від 25 червня 1992 р.), тобто з внутрішньополітичної арени остракували від 10 до 12

---

[1] Див.: Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика: Пер. з нім. — К., 1998. — С. 326–327.

[2] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. X.

мільйонів виборців. Іншими словами, солідний сегмент народу України був позбавлений статусу джерела політичної влади країни та ролі носія її політичного суверенітету. Як на ці, м'яко кажучи, великодержавні, навмисне загострені націоналістичні кроки зреагували лідерські групи етноменшинських народів? Ані яких етно- та міжетнічних конфліктів або націосепаратистських проявів, — вони майже цілковитим масивом перейшли на бік комуністів, соціалістів і "соціал-справедливців". А ось на Заході звернули увагу ще на один феномен — аналог шовіністичних витівок "старшого брата" радянських часів. Це був "натяк" на неадекватні поведінські кроки титульних українців на адресу етноменшинських народів: мовляв, "сидіть собі тихо…". А що залишалося робити отим етноменшинцям?.. Тому й не дивно, що на шпальтах і хвилях світових ліберальних ЗМІ "прозорими натяками" на Україну та із заданою періодичністю, — немов з вуст українських етноменшинців, — часто лунала відома ще з 1914 р. у національно-культурницьких колах сленг-максима голландця Хендрика Лоренца: "Моя нація надто мала, аби припуститися великих дурниць"[1].

Політолого-етнологічна саркастика із Заходу кому слід до вуха не дійшла, а на етнополітичному просторі країни та на тонус соціального порядку в ній об'єктивно "відбилася", — знахабнів "народно-низовий націоналізм" неначе під титлом: якщо зі "своїми нацменами" можна поводитися "якось не так", то чи є резон бути "делікатними" з кольоровими чужинцями?!! "Жертвами кривавих злодіянь у столиці, — констатувала нещодавно одна з київських газет, — дедалі частіше стають вихідці з інших країн", — анголець, гамбієць, нігерієць, бенгладешець та інші й навіть лідери іноземних етногромад на українському етногеополітичному просторі. Усе це "сколихує громадськість, викликає хворобливу реакцію представників національних меншин у Києві". А що ж власті? "Правоохоронні органи щораз неохоче коментують трагічні епізоди і в категорійній формі спростовують міжнаціональне чи міжетнічне підґрунтя злочинних подій"[2].

---

[1] Цит. за: Душенко К. В. Словарь современных цитат. — М., 2002. — С. 247.

[2] Див.: Грабовский Б. В Киеве снова зарезали темнокожего иностранца // Сегодня. — 2007. — 3 апр.

У подібній обстановці й спрацьовує політолого-етнологічний "закон В. Вундта" (10-томна праця "Психологія народів", 1900–1920 рр.): максі-шовіністична нетерпимість стосовно "етночужинця" колись обов'язково обертається політико-психологічною нетолеранцією стосовно й "нашинського націонала, який чимось не так виглядає та й не так поводиться, як усі ми"[1]. Маємо тут свою, "місцеву ілюстрацію". Ця закономірність чітко виявилась у публічних висловлюваннях та політичній поведінці відомої "народної революціонерки" П. В. Королюк (відомішої як "баба Параска") з приводу, як на її погляд, "нечіткої поведінки" екс-Президента Л. М. Кравчука під час помаранчевих подій рубежу 2004–2005 рр. Два роки потому, ставши членом опозиційної партії НС-НУ, "національна героїня" освідчувалася "у любові до якихось там євреїв, казахів, узбеків" і підтвердила свою давню "патріотичну позицію": "... Як тоді кричала, що Кравчук — "жидівська морда", так і зараз не змінюю своєї думки"[2]. Подібні ж настрої, — але під знаками "усе обстоює навпаки!" та "ворог на тому боці!", — протягом 2004–2006 рр. зматеріалізувались у відомі фальшиві етноміфологеми "дві державні мови", "сєвєродонецький сепаратизм", "антикризовий ревізіонізм" та ін., — причому, як на народнонизовому, так і урядовуючо-політикумному рівнях.

Якщо відома світова політологема "народ — джерело політичної влади і носій політичного суверенітету країни" формується в такому нетривкому, збіднілому і в матеріально-економічному, і в інтелектуально-етнологічному сенсі середовищі, — про її метаморфози дізнаємось і в умонастроях, ідеях, поглядах, концепціях, проективних документах і навіть у законодавчих актах на соціальному просторі політико-урядовуючих сил. І з тим же, що "у низах", стороннім етнофантомом: "зовнішній ворог" ("сусідський національний суперник/опонент/противник"). У колізії, коли, наприклад, йдеться про перемогу/поразку на виборах, більше позитивних шансів має та сила (особа, угруповання, партія), яка спирається і на усвідомлений патріотизм/націоналізм вітчизняних "низів", і на сильні/слабкі/розважливі

[1] Цит. за: Dogan Mattei şi Pelassy Dominique. Cum să comparăm naţiunile. Sociologia politică comparativă // Trad. din engl. — B., 1993. — P. 85–86.

[2] Цит. за: Гришина К. Параска покаялась перед евреями // Сегодня. — 2007. — 3 апр.

позиції означеного зовнішнього опонента/сусідського противника, а позиції останнього зрозумілі й "розраховані" на популістськи налаштованих "низів" етноменшинських народів поліетнічної країни. З аналізу політичної історії політична наука вивела законовідповідний урок: при цьому велике значення має форма правління багатонародною країною. Бо саме вона є "тереноутворюючою площиною" для воцаріння у країні соціально-правового порядку. У новітній політичній історії України вперше — та "по-крупному" — це політолого-етнологічне явище підтвердилося, як засвідчив Л. М. Кравчук, на президентських виборах у 1994 р. "Я всім сказав тоді: переможе Кучма… Тому що він орієнтувався на Росію, на мову… Такі популістські речі народ захопили своєю суттю. Кравчука ж представили тоді як націоналіста крутого… Серединка на половинку, — щось таке у такому суспільстві не проходить"[1]. Іншої інтерпретації феномена "соціальний порядок у країні" у тій ситуації, напевно, не було.

Вдруге ця колізія, схоже на те, настала на початку квітня 2007 р., коли для всіх гілок влади самовиявилися позитиви/негативи/ситуативи феномена реально зміненої форми правління країною. Але… Якщо суб'єктивно інтерпретованій першій "прем'єрській заяві" на безперешкодне "правління країною" шляхом надання парламентом уряду "оптимально великих економічних повноважень" (на додаток маємо на увазі відому заяву Л. Д. Кучми у парламенті 12 листопада 1992 р. із летючою максимою тих років: "Ви скажіть, що ми будуємо, і я це зроблю!"[2]) та за умов, коли форма правління країною була президентсько-парламентська, то нині, при парламентсько-президентській формі політолого-етнологічному акцентові чинний Президент України дав зовсім незвичну редакцію…

Вдумуємось-вчитуємось… Якщо того часу Л. М. Кравчук, буденно вже тоді названий "крутим націоналістом", носіїв російської мови в Україні природно називав співгромадянами (див. раніше), а отже, й рівноправними суб'єктами вітчизняного полі-

---

[1] Кравчук Л. Якби ми з Іваном Плющем зійшлися на тому, що не потрібно ніяких дострокових виборів, ситуація зараз була б зовсім інша // Голос України. — 2007. — 3 квіт.

[2] Див.: Корж Г. Леонид Кучма. Настоящая биография второго Президента Украины. — Харьков, 2005. — С. 17.

тико-правового поля, то зараз В. А. Ющенко мислить і чинить ледь не навпаки: його опоненти — "регіонали", соціалісти та комуністи, яких він же рік тому назвав "об'єктивними переможцями на по-справжньому демократичних виборах" (березня 2006 р.), — вони для нього сьогодні є ледь не… "просто етноіноземці", яких слід негайно піддати остракізму зі святої, "чисто української землі". Подібний умовивід випливає з вислову Президента 2 квітня 2007 р. на їх адресу: "Майдан вас кийками вижене з України"[1]. Отже, йдучи за Гегелем, колізія 1992–1994 рр. виявилася трагічною, а 2007 р. вона може змодифікуватися на фарс.

Слово — не горобець… Ось чому, відгукуючись на "кийків сюжет", у німецькій газеті "Франкфуртер рундшау" зазначалося: "Правові питання — це питання влади, і навіть якщо Ющенко отримає благословення від суддів вищої інстанції, реальної влади йому це не додасть"[2]. Той же "кийків сюжет" і того ж дня знайшов політолого-етнологічний відбиток у спеціальній "Декларації" українського парламенту: означений деструктивний Указ Президента України від 2 квітня 2007 р. "створює штучну напругу у суспільстві, розколює його за географічними, етнічними та політичними ознаками…"[3].

Наші ж політолого-етнологічні висновки "в тему" могли б бути й такі. Якщо Конституція та закони України визнають меншинські етнолюдності рівноправними з титульною нацією, а практичні державні етнополітики ставляться до останніх як рівноправонаділених суб'єктів єдинокраїнового соціально-політичного простору, — від того й той простір ширшає, і форма правління міцнішає, і народонаселення стає надійним джерелом політичної влади та носієм суверенітету багатонародної країни. І "щось-таке навпаки": що сильніший та невмотивовано "суворіший" стає кратологічний тисковий "вплив" диктаторських "верхів" над зовні покірними етноменшинськими людностями, то неминуче вужчає по-справжньому підконтрольний тим "вер-

---

1 Цит. за: Чаленко А, Соломко И. Президент распустил Раду. Рада дает понять: Ющенко — преступник // Сегодня. — 2007. — 3 апр.

2 Цит. за: Світ знову згадав про Майдан // Голос України. — 2007. — 5 квіт.

3 Декларація Верховної Ради України щодо конституційного втручання Президента України в діяльність Верховної Ради України // Голос України. — 2007. — 5 квіт.

хам" політико-правовий простір "урядовуваної країни", — особливо на її етноперифеpіях. Такими симетрично взаємокорелюючими є зносини "політичних верхів" і "поліетнічних низів" у невидимій назовні геометричній фігурі, що утворюється у країні логікою ст. 5 Конституції України: в одній ситуації — це рівносторонній квадрат, в іншій — спаплюжений ромб, а ще у третій — мізерабельний паралелепіпед. У цьому сенсі слід прислухатися до спостереження Л. М. Кравчука: за зазначених умов державній владі в етнорегіонах країни "доводиться дедалі аритмічніше працювати на ресурсній межі"[1]. На цю ж "межу" натякає й процитована раніше німецька газета.

В умовах сьогоднішнього стану України особливого значення набувають питання розробки концептуальних засад модернізаційного розвитку, засадничою підвалиною якого міг би бути націоналізм як політична ідеологія щонайменше у трьох площинах: а) як ефективний засіб пошуку варіантів відповідей на виклики, ризики і небезпеки, страхи і жахи, що постали за глобалізаційної доби; б) як певне осереддя формування механізмів політичної відповідальності; в) як засіб протидії дезінтегративним тенденціям, політичному сепаратизму та іншим загрозам трансформаційного стану пострадянських країн. Реформування політичної системи українського суспільства, формування повноцінних політичних партій за умов соціальної трансформації передбачає використання можливостей вітчизняного політичного поля, його структуризації відповідно до європейських політико-ідеологічних орієнтацій. У контексті — почасти вже проаналізованих — подій важливй роль відіграє націоналізм як соціальний феномен, відповідна політика та практика, які можуть набирати як поміркованих, так і крайніх форм втілення. Звідси в західній політичній науці націоналізм може розглядатися, з одного боку, як засіб, знаряддя "перетворення відданості своїй нації на тверді принципи та програми", як ідеологія та політика, а розуміння власне нації — як вищої цінності та форми спільності; з іншого боку, подібне трактування набирає рис "національної зверхності" та "національної винятковості", що можуть зблизитися з расизмом, перетворитися на шовінізм,

[1] Див.: Кравчук Л. Держава і влада: досвід адміністративної реформи в Україні. — К., 2001. — С. 69.

призвести до гострих внутрішніх міжетнічних/міжнаціональних та міждержавних конфліктів[1].

Зазначені характеристики дають змогу розглядати націоналізм як багатофункціональне, доволі суперечливе соціальне явище, яке набирає особливої ваги на етапі не лише становлення незалежних, суверенних багатоетнічних країн, а й їх модернізаційного розвитку. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі націоналізм завдяки отриманому праву громадянства розглядається на трьох взаємопов'язаних рівнях — соціально-етнологічному (етноісторичні ознаки, політолого-етнологічні риси), побутовому (настрої, почуття), науковому (націоналізм як світогляд, доктрина, тип ідеології) та політичному (націоналізм як політичний рух). Не маючи можливості детальніше проаналізувати кожний із зазначених рівнів націоналізму, наголосимо на їх спільній підвалині — ідеї нації. Її живий політолого-етнологічний організм визначає духовні, вольові та інтелектуальні чесноти її членів, які ідентифікують себе як самодостатню структуру із власною історико-політичною вдачею, характером, соціо- і державотворчим потенціалом, історичними метою та завданнями діяльності[2].

Прийнято вважати, що націоналізм є типовим політичним явищем для "цивілізацій локального типу", культура яких фондована осьовою аксіологічною опозицією "ми — вони". Націоналізм, як правило, виникає як реакція народу-етносу на деструктивні впливи зовнішнього середовища економічного, політичного, соціального спрямування, ризики та небезпеки, що ними породжуються. Для окремого індивіда даний, рідний йому народ-етнос за умов кризи традиційних інститутів є "найстійкішою референтною групою", тоді в цій призмі націоналізм розглядається ним як "засіб подолання стану фрустрації"[3]. До характерних особливостей ідеології політичного націоналізму можна зарахувати а) пріоритет етнонаціональних цінностей перед особистісними; б) домінування державності як засобу пуб-

---

[1] Див.: Націоналізм // Короткий Оксфордський політичний словник: Пер. з англ. / За ред. І. Макліна, А. Макміллана. — К., 2005. — С. 432.

[2] Див.: Недюха М., Михайлич О. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій // Політичний менеджмент. — 2006. — № 2 (17). — С. 49–50.

[3] Див.: Грицанов А. А. Национализм // Всемирная энциклопедия: Философия. — М.; Минск, 2001. — С. 677.

лічної орієнтації буття "моєї нації"; в) наявність самореалізаційних засад функціонування і розвитку "мого народу-етносу", його культурної самобутності; д) пріоритет "героїчного минулого" та бажаного "світлого майбутнього", які фетишизуються й міфологізуються щодо сьогодення як "недосконалого" і недостойного політичного стану.

Націоналізм попри ідеологічні штампи та "ярлики" недалекого минулого прийнято вважати передовою ідеологією, бажаним політичним принципом, виходячи насамперед з його спроможності розбудити етнонаціональну свідомість, піднести її до осягнення спроможності "етнічного-Я", як засобу утвердження його незнищенності, вічності в часі та просторі. Як політичний принцип націоналізм реалізується у процесах утворення та консолідації політично суверенних країн, розпаді імперій та метрополій. У цьому сенсі він постає як протидія інтернаціоналізму й імперіалізму, у результаті можна стверджувати про перемогу, торжество конкретного "етнічного" над розпливчастим "глобальним", планетарно діючим. Хоча набирати він може різних, а то й протилежних вимірів — від політики "спирання на власні сили" (Китай доби Мао-Цзедуна, КНДР доби Кім Ір Сена — Кім Чен Іра), ізоляціонізму (Албанія часів Е. Ходжи) до "японського дива" і експансіонізму "азійських тигрів" Південно-Східної Азії.

Україна як "розколоте" в етнополітичному вимірі суспільство, яке характеризується кризовим станом інституційного середовища, потребує відповіді на питання про власну політолого-етнологічну парадигму розвитку, яка як уособлення національно-всекраїнових потреб, інтересів і пріоритетів запропонувала б ідентифікований інтегративний варіант ідеології в єдності її основних складових — економічних, політичних, соціальних, психолого-етнологічних, інтелектуально-культурологічних, геополітичних тощо. Останню складову — геополітичну — можна зарахувати, поза сумнівом, до однієї з найсуперечливіших, зважаючи на офіційно проголошений курс інтеграції до євроатлантичних процесів і структур, з одного боку, і необхідності налагодження співробітництва в межах пострадянського економічного простору — з іншого. Щонайменше модель пошуку адекватної відповіді на виклики українського сьогодення продовжує залишатися затребуваною, з тією відмін-

ністю, що на місце "злагоди" і "соборності" (як ідей "всеукраїнської єдності") має прийти етнонаціонально ідентифікований та соціально верифікований європейський різновид ідеології.

Омріяна багатьма політичними партіями та елітними групами "ідеологія всеукраїнської єдності", яка відповідає корінним інтересам народів України й визначає геополітичну та геоекономічну політику держави[1], за умов поглиблення політичної реформи трансформується в європейський тип ідеології, важливою складовою якої має стати політико-громадянський націоналізм. Останній — за умов "травмованого суспільства" — може претендувати на місце "офіційної ідеології недалекого минулого"[2]. На користь зазначеного проекту може свідчити й політико-практична вичерпаність ідеологічної компоненти програм тих політичних партій, що утворили нині чинну парламентську більшість (Партія регіонів, СПУ та КПУ) і — проте — сформували перший в історії України політично відповідальний коаліційний уряд.

Соціально-політичні реалії в Україні, зокрема започаткована груднем 2004 р. політична реформа, підписання 4 серпня 2006 р. Універсалу національної єдності, намітили розірвання "зачарованого кола" українського політичного егоїзму, засвідчили пріоритетність національного як ефективного засобу подолання вузькопартійних підходів, недовіри і невизначеності, досягнення доленосних компромісів як передумови політичної порядності та відповідальності. Це з одного боку. А з іншого, діяльність політичних партій в їх кореляції національною складовою дає змогу започаткувати засади відносин "відповідальна влада — конструктивна опозиція", їх нормативно-правового визначення, законодавчого закріплення. У разі потреби (скажімо, виникнення суттєвих розбіжностей щодо пріоритетів соціального розвитку, геополітичних орієнтацій тощо) політико-громадянський націоналізм як поміркований тип ідеології дає змогу ідентифікувати процеси соціальних змін, запропонувати необхідні методики, технології та процедури їх розв'язання чи

---

[1] Див., напр.: Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К., 2001. — С. 427–428.

[2] Див.: Уайт С., Лайт М., Лоуэнхарт П. Белоруссия, Молдавия, Украина: к Востоку или к Западу? / МЭиМО. — 2001. — № 7. — С. 60.

подолання, механізми можливих стримувань, противаги та взаємодії, діалогу та співпраці.

Однією з переваг політико-громадянського націоналізму як європейського типу ідеології політичної нації є його інтелектуальна та культурна підпорядкованість "світу нації", що визначає структуру світогляду, ідеали, систему символів, орієнтацій, надій і сподівань, ставлення до себе і світу. Іншими словами, політична ідеологія дає змогу, як свідчить, зокрема, угорський досвід, визначитись з пріоритетами процесу соціальних змін, спертися на віковічний досвід поліетнічного народу, його усталені традиції, архетипи поведінки, соціальної дії з поточними та перспективними завданнями й засобами їх досягнення, тобто побудувати таку матрицю політичного мислення та дії, що зрозуміла всім, — "orbi" і "urbi", собі та світові. Зазначені сутнісні ознаки націоналізму дають змогу суб'єктам політичної дії позиціонуватися в соціальному просторі та часі, конструювати соціальне середовище відповідно до завдань своєї діяльності.

Політико-громадянський націоналізм як відносно самостійна ідеологія і ще доволі вузька соціальна практика має необхідний інтегративний, об'єднуючий у межах вітчизняного політичного простору потенціал, здатність досягти виважених компромісів, угод загальнонаціонального значення. Розгортання його можливостей сприяє ідентифікації українського суспільства, його різних соціальних груп, окремо взятих індивідів (за термінологією І. М. Варзаря) в "єдинокраїнову етнополітичну націю", формує підмурки громадянського суспільства "внизу" і правової держави "вгорі"[1]. Разом з тим національно ідентифікований тип ідеології формує особливий стан громадської думки, в основі якої, як свідчать вересневі (2006 р.) події в Угорщині, громадянське почуття відповідальності за долю країни, морально-етичні імперативи поведінки всіх політичних суб'єктів, прозорість відносин влади і громадян країни, їх взаємодії, відкритість процесу прийняття рішень як засіб легітимації влади, забезпечення ефективності управлінського процесу. Угорський досвід особливо цінний для України, зважаючи на-

[1] Див.: Варзар І. М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові та функціонуванні політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. / За ред. О. О. Рафальського. — К., 2006. — Т. 2. — С. 91–92.

самперед на ту обставину, що руйнування посттоталітарних структур в обох країнах відбувалося парламентським шляхом.

Розколотість України в регіональному вимірі, своєрідність менталітету українців, перипетії процесу політичного реформування українського суспільства дають підстави стверджувати про значущість фактора етнонаціональної ідентичності, яка у православних країнах практично однаковою мірою формується, як відомо, державою як політичною інституцією і церквою як соціальною інституцією. Це означає, що політичним партіям і блокам, їх лідерам не вдасться уникнути відповіді на запитання щодо доцільності створення в Україні єдиної Помісної православної церкви, фундатором концепції якої є УПЦ КП на чолі з Патріархом Філаретом. Окрім того, зазначене питання набирає особливої ваги в контексті обмеження (а то й нейтралізації) можливих російських впливів, унеможливлення в перспективі будь-яких спроб інтегрувати Україну в ЄЕП чи оновлену на чолі з Росією імперію.

Громадянський націоналізм в умовах "розколотості" політичної свідомості в Україні спроможний сформувати культуру довіри, утверджувати її як соціальний капітал і відповідно ідентифікувати можливі зміни, зниження чи зростання довіри до діяльності різних суб'єктів соціальної дії, визначити, які явища, події, факти чи артефакти (скажімо, виборчі технології) можуть бути означені як "травматичний симптом", як "соціокультурна травма", за словами П. Штомпки. До останньої можна зарахувати, зокрема, посткомуністичні трансформаційні зміни у країнах Східної та Центральної Європи в їх етапній послідовності (як от: недовіра, незадоволеність, песимістичний погляд на майбутнє, ностальгія за минулим, політична апатія, безпорадність, втрата впевненості у власних силах, зростання проявів негативних емоцій тощо). За таких умов особливого значення набувають особистісні якості людини, її соціальні характеристики, що пов'язуються зі здатністю генерувати зміни, "розумний ризик", базуючись на усталених засадах самоорганізації, національних традиціях, цінностях і пріоритетах. Сприяючи формуванню соціально адаптованої, мобільної особистості, здатної ризикувати й покладатися водночас на власні сили, самоорганізаційний потенціал процесу соціальних змін, політико-громадянський націоналізм спроможний стати засобом подолання

“посткомуністичної травми”, коли травмуючі ситуації зникають чи втрачають актуальність, злободенність впливу на перебіг трансформаційного процесу у країні. У цьому контексті націоналізм може бути названий і політолого-етнологічним.

Уникаючи крайніх форм прояву сутності, він не може уникнути відповіді на злободенні запитання сьогодення, насамперед “проклятущі” — “Хто ми?”, “Звідки ми?” і “Куди йдемо?”. А за таких умов він неспроможний визначитися з орієнтирами і перспективами, ідеалами розвитку, сприяти формуванню суспільства в єдності його базових функцій: цілеДосягальної, адаптивної, інтегративної, відтворення структури та зняття напруження. Загальнолюдські цінності, спільне минуле, актуальне сьогодення та гідне майбутнє мають об’єднати різні сегменти вітчизняного соціально-політичного простору в єдину країну, державу і суспільство, в основі яких — вільна людина, самодостатня особистість, законослухняний громадянин. Органічна єдність людського, особистісного та громадянського формує й утверджує країну, державу й суспільство в їх онтологічному сенсі, функціональних проявах, атрибутах вічності, незнищенності буття. Людина, укорінена в просторі та часі, формує соціально адаптовані, інтегровані й зорієнтовані у вічність форми соціальної самоорганізації. Звідси націоналізм, що базується на таких засадах, можна вважати ще політичною ідеологією народної волі й усвідомленої соціальної дії. Його першочерговими завданнями можна, зокрема, вважати такі:

1. Подолання існуючих у політичній системі країни антидемократичних, архаїчних елементів, утвердження у пріоритетах процесу соціальних змін, що зумовлюються інтересами багатонародної країни, зокрема: а) авторитарного режиму (розпливчасто широкі, юридично невизначені повноваження Президента, Парламенту й Уряду, “закритість” політичної влади, доволі обмежена відповідальність за зміст та результати політико-управлінської діяльності та й загальні наслідки своєї роботи); б) автократичного режиму (обмеженість кола осіб, які здійснюють реальну політичну владу, відокремленість більшості народу від процесу формування та здійснення політики); в) тоталітарного режиму (покладання надії на власну непогрішність, нетерпимість до інакомислення, антиінтелектуалізм щодо гуманітарного знання, догматизм та ін.); г) анархіч-

ного режиму (анормативність суспільних відносин, свавілля сильнішого, відсутність гарантій безпеки, конфронтація владних структур, втрата владою здатності до компетентнісної дії); д) охлократичного режиму (презирливе ставлення "низового народу" до гуманітарного знання і чужого соціального досвіду, відсутність почуття громадянської відповідальності під час електоральних та плебісцитарних процесів, ставка на маргінальні верстви населення тощо). Як уявляється, зазначені напрями дають змогу визначитись із завданнями орієнтованого процесу соціальних змін, суверенного розвитку, ідентифікувати суб'єкт впливу за віссю "ми — вони", "ми — не-ми".

У контексті глобалізації, модернізаційного розвитку Україна має визначитися в історичному часі та геополітичному просторі, знайти адекватні часу відповіді (для себе і світу) на виклики і загрози, ризики та небезпеки, страхи і жахи, які пов'язуються з пошуком власної ідентичності, власної долі у глобалізованому світі. Український варіант відповіді полягає також у створенні політико-правового поля країни, конституційних засад його функціонування. На кожному кроці нас підстерігають народжені новітнім часом проблеми, які зводять нанівець самоорганізаційний потенціал суспільства, засади самоврядування, породжують масові почуття апатії, безвір'я, "гордієві вузли" гострих соціально-політичних проблем з невизначеною перспективою їх розв'язання: влада як політичне владарювання і влада як конкурентне підприємництво; майбутнє України — авторитаризм чи демократія, унітарна чи федеральна країна, громадянське чи корпоративно-кланове суспільство; що на нас чекає, — прорив до постіндустріалізму чи сировинний анклав світової економіки тощо. З відповідями на ці й інші наболілі соціальні та політичні "хвороби" процесу становлення незалежності молодої країни не можна далі зволікати, адже зазначені питання набирають ознак доленосності, потребують приведення у відповідність з перспективними потребами та інтересами народу.

2. Намагання втілити базові цінності політичного у тканину ідеології свободи і відповідальності, власності, праці та безпеки як засіб національної ідентифікації та збирання сил по всьому спектру вітчизняного політико-правового поля, "приборкання" зазначених цінностей теплом людського розуміння, співпраці й успіху, утвердження і розвитку, зовнішньополітичного позиціо-

нування та просування. Очевидно, що зазначений блок необхідний для ідентифікації суб'єкта діяльності відповідно до національно орієнтованих пріоритетів, світоглядних переконань та ціннісних орієнтацій ринкового типу.

3. Започаткування соціальних механізмів самоорганізації суспільства на засадах приватної власності, плюралістичної демократії, демократичних прав людини заради формування суспільства "рівних можливостей", "народного капіталізму" тощо, тобто забезпечення пріоритетів та перспектив модернізаційного розвитку індустріального типу. Останні забезпечуються участю працівників у розподілі прибутків підприємств, купівлі акцій, підприємницькою активністю тощо. Йдеться, таким чином, про ідентифікацію національно орієнтованого суб'єкта з професійною, підприємницькою діяльністю, отриманням професії молодими людьми, формуванням соціальної впевненості й утвердженням відповідного вітчизняного політико-правового поля.

4. Пошук відповідей на виклики, ризики та небезпеки сучасності, суверенного існування у глобалізованому світі на засадах оптимального співвідношення "глобального — національного — особистісного" у його зорієнтованості на пріоритети соціального розвитку. Усе значуще, що створене історією, має, як відомо, троїстий характер: особистісний, етнонаціональний та універсальний (вселюдський), — нехай то буде єврейська біблія, грецька філософія, індійський буддизм, римське право, латинська теократія, італійський гуманізм, німецька реформація тощо. Будь-яка соціальна творчість базується на особистих силах й індивідуальних обдаруваннях, має особистісний вимір, зумовлюється етноісторичним середовищем і набирає ознак значущості, вселюдського значення. Так, скажімо, арабське мусульманство, французький імпресіонізм чи американський джаз як феномени світової культури формувалися, мають джерелом особистісне в його корекції, оздобленні, урізноманітненості національним. Троїстий вимір має будь-який феномен світового значення, у тому числі й націоналізм як духовне породження, політична доктрина чи соціальна практика: присутність зазначених трьох компонентів безсумнівна. Ступінь їх унормування й підпорядкування, субординації та координації визначає насамперед його змістовне наповнення, смислові ха-

рактеристики, функціональне призначення і відповідно роль і значення в історії того чи того народу-етносу.

Уявляється, що зазначена соціальна спрямованість суб'єкта дії необхідна для адекватної ідентифікації викликів, ризиків та небезпек, що пов'язуються з тенденцією глобалізації як засобу нівелюючого впливу на національний та особистісний розвиток. Звідси можна стверджувати, що націоналізм як відповідна психологія, ідеологія та соціальна практика адресується насамперед проринковим силам, як реальним, так і потенційним, спрямований безпосередньо до їх інтересів, цінностей, очікувань та сподівань. Відповідно до ступеня готовності (зрілості) суб'єктів впливу можуть пропонуватися різні типи (різновиди) однієї й тієї самої політико-громадянської ідеології — орієнтаційної, мобілізаційної та амортизаційної. При цьому засадничою підвалиною ідеології політико-громадянського націоналізму має бути ідея обраної (бажаної) України відповідно до специфіки її бачення кожним суб'єктом ринку. Орієнтаційний тип ідеології може бути адресований малим і середнім підприємцям як засіб підтримки, лобіювання і стимулювання їхньої діяльності як власників, працедавців, вітчизняних товаровиробників, наповнювачів бюджету тощо. Мобілізаційний тип ідеології надихатиме насамперед молодь на освітню та професійну підготовку, соціалізоване входження в самостійне життя. Амортизаційний тип ідеології адресується пенсіонерам, соціально незахищеним верствам і передбачає систему заходів запобігання негативним наслідкам ринкового реформування або як варіант — оперативного і кваліфікованого реагування на них, передбачає дотримання усталених (визнаних світом) стандартів життя, соціальний захист і соціальну допомогу.

Важливим чинником становлення й утвердження громадянського націоналізму можна вважати територіальний патріотизм людей будь-якого етнопоходження. Це поняття увів в обіг В. Липинський (1922 р.). Стосовно України це означало, що вона має стати батьківщиною всіх її громадян — безвідносно до їх етнічного чи класового походження, віросповідання, соціального статусу чи рівня національної свідомості тощо; засобом політико-громадянської єдності може бути пробудження єдиноцілісного почуття солідарності всіх жителів певної етногеополітичної території, почуття любові до рідного краю як органічної

цілості, що колись у перспективі дасть змогу країні виконати покладену на неї історичну місію, — створити "нову цивілізацію на порубіжжі Сходу і Заходу", тим самим "поєднати цивілізаційні полюси людства". Хто зануриться у глибини цієї складної політолого-етнологічної проблеми, той зрозуміє і неодмінно констатуватиме: створення політичної нації бодай у геополітичних межах однієї провінції (одного регіону) багатонародної країни — це завдання поколінь і років, численних зусиль і "мільйонів терзань". А коли так, напевно, буде здивований констатацією М. В. Томенка: у центрі країни єдиноцілісної політичної нації ще не існує, а ось на її периферіях "уже існує низка зрілих територіальних політичних націй"[1]. Ми впевнені: це — або романтична веселка, або "приклад превентивного мислення" у контексті "казусу Т. Гоббса" "als ob" ("так, ніби…").

Чому ж уповільнюється процес створення єдинокраїнової політичної/етнополітичної нації починаючи з центру, — справжня проблема проблем. Тому насупроти — тисяча негативів. Зокрема. Сутнісні ознаки "масового суспільства", що формується в Україні, виявляються в послабленні родинних і класових відносин, релігії, поширенні ідеї "загального громадянства", яке не зважає на етнічні та патріотичні почуття, у прагненні до єднання різних соціальних груп, територій і регіонів, національних та етнічних меншин. Показово, що при цьому має відбуватися зменшення ролі та значення центральної влади (на користь регіональної), послаблюватися деякі традиції, а людина має стати справжнім носієм громадянськості, національного характеру, що працює на визнання легітимності влади. Результатом втілення "принципу політичної громадянськості" є той факт, що харизма соціального порядку розподіляється між пересічними громадянами, влада втрачає священний характер, соціальний контроль стає справою мас, а мова постає згідно з Е. Шилзом засобом єднання членів соціальної спільноти між собою та всіх разом із центром, тобто перетворюється на загальний політико-етнічний інтеграційний чинник формування єдинокраїнового соціального простору.

Негативи на шляху формування масового суспільства в Україні можуть бути суттєво послаблені шляхом запровадження

[1] Див.: Томенко М. Є політична нація на основі територіального патріотизму! // Голос України. — 2007. — 12 січ.

такого зразка ідентифікації, як нова регіональна ідентичність. Останню ми розуміємо як системну сукупність культурних відносин, пов'язаних з поняттям "мала батьківщина", які ідентифікуються як спільне громадянство на засадах однієї, місцевої мови. Нова регіональна ідентичність передбачає, що до традиційних засобів ідентифікації має додатися неотрадиціоністська, в основі якої — відоме твердження: "Ми пишаємося нашою землею, тому що ми — наші". Можна припустити, що "міра" поєднання традиції і модерну в регіональному вимірі різна, однак "сила ідентичності" найбільша в тих регіонах, де досягається оптимум між "традицією" і "новацією". Так, зокрема, за результатами аналізу підсумків останніх політичних подій перших років XXI ст. можна стверджувати, що "традиція" у різних регіонах виявляється по-різному, — пасивна і дещо депресивна на Півночі країни, активна на Півдні та Сході, що іноді виявляється як "втрата ідентичності", тоді як тенденція до "пасіонарності" посилюється зі Сходу на Захід з деяким послабленням у Центрі країни. Отже, традиція потребує модернізації в її, зокрема, європейському вимірі.

Звідси є підстави стверджувати, що формування громадянської ідентичності має насамперед регіональний вимір як визначальний і перехідний водночас до ідентичності, в основі якої перебуває явище ідентифікації індивіда із суспільством і країною. Іншими словами, "культура укоріненості" потребує "культури мобільності", здатності до розвитку і соціокультурних змін, експансії мирними засобами. Отже, нову регіональну ідентичність можна визначити як здатність до громадянської і соціокультурної активності, демонстрації власної спроможності засобами поєднання "традиції" і "модерну". І все це, звісно, у межах закону, уникаючи при цьому спроб поставити під сумнів територіальну цілісність країни, протиставлення одних регіонів іншим, поділу на "своїх" і "чужих". Завдання полягає в тому, щоб запропонувати соціально та просторово репрезентативну сукупність регіонів як самодостатніх і залежних один від одного водночас, тобто як цілісну різнорідну єдність, об'єднану єдиним соціо- та медіапростором, спільними потребами та інтересами, пріоритетами соціального розвитку, засобами загальнонаціонального єднання, інтеграції та цілеспрямування.

Важливим питанням є врахування індексу, або коефіцієнта, регіональної ідентичності, який значною мірою корелюється, з одного боку, "природним патріотизмом", а з іншого — "набутим патріотизмом", характерним, зокрема, для столиці країни. На цій підставі й можна стверджувати, що громадянську ідентичність як підвалину політико-громадянського націоналізму, її "силу" визначає "міра" конвергенції традиційних засад життя в їх регіональному вимірі з інноваціями новітньої доби, модерном як засобом конструювання соціальної дійсності, суспільства в єдності та взаємодії його складових. Звідси одним із пріоритетних завдань можна вважати утвердження соціального порядку в його модерному розумінні й інтерпретації, тобто як результату соціального конструювання, впорядкування соціального простору.

В умовах сучасного стану України — процесу трансформаційних змін — особливого значення набувають питання розробки концептуальних засад модернізаційного розвитку, засадничою підвалиною якого могла б бути національна ідея. Виходимо з того, що вона виростає і стверджується на засадах усвідомлення людьми спільності потреб та інтересів, неподільності історичної долі, осягнення своєрідного "духу народу", що реалізується в адекватній відповіді на виклики часу, у спробах віднайти власний природний шлях розвитку, самоорганізуватися, утвердити власну велич та історичне безсмертя. Національна ідея постає як єдність етнонаціонального і загальнолюдського, соціально-психологічного і теоретичного, традиційного і модернізаційного, громадянського й політичного, як усвідомлення сутності, генези і перспективи розвитку, історичного безсмертя власного "Я" як народу. У творчості таких видатних діячів української культури, як Пилип Орлик, Григорій Сковорода, Микола Костомаров, Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Олесь Гончар, Ліна Костенко та багатьох інших, національна ідея тісно пов'язувалася з визвольними змаганнями, боротьбою за свободу та незалежність, власну гідність та пристойне життя.

Шевченкове почуття "сім'ї єдиної", відданість свободі, незалежності завжди допомагало українцям відчувати себе непереборюваною нацією, долати труднощі, будувати сучасне, вірити в майбутнє, знаходити відповіді на проблеми національного буття

відповідно до викликів часу, накопиченого досвіду, норм, традицій, обрядів, звичаїв, світобачення та світосприйняття. Українська національна ідея не має нічого спільного ні з гіпертрофованою зарозумілістю, шовінізмом, винятковістю української нації, ні з "комплексом меншовартості", "молодшого брата", ні з твердженнями, що український народ попри модернізаційні процеси кінця XX — початку XXI ст., характеризує національна свідомість доби феодалізму, психологія гетьманщини ("два українця — три гетьмани") тощо. Українська національна ідея, як зазначав Іван Багряний, не є шовіністичною, адже вона ніколи не будувалася на вузьких етнічних засадах. Мало того, їй органічно притаманна "інституція згоди", прагнення до соціальної толерантності, єднання, інтеграції, а не протистояння чи відчуження. Саме тому національна ідея — це насамперед ідея об'єднуюча, яка спонукає до відродження, до пошуку власних шляхів загальнонаціонального розвитку. Однак українська національна ідея не була ідеологією, вона завжди була й залишалася ідеєю — їй бракувало попри харизматичність творців, свого парадигмального виміру.

В умовах трансформаційного стану українського суспільства сутність національної ідеї полягає у збиранні сил з усього поля вітчизняного політичного спектра, єднанні демократичних, національно-патріотичних, реформаторських сил задля виходу на перспективні траєкторії сталого розвитку. Подолання трансформаційної кризи уможливлює перетворення української національної ідеї з територіально-замкненої на відкриту до Європи і світу, надання їй загальнолюдського звучання, цивілізаційного виміру, сприяння подоланню усталених психологічних та пропагандистських стереотипів, міфів і кліше, ціннісного релятивізму, забезпечення переходу до конструктивної взаємодії суб'єктів вітчизняного та світового цивілізаційного процесу. Саме тому реалізація сутності національної ідеї передбачає чітку визначеність щодо пріоритетів, цілей та перспектив процесу соціально-політичних змін.

Виходячи з досвіду цивілізованих країн світу можна сказати, що сучасні США, мабуть, не відбулися б як постіндустріальне суспільство, якби ще в роки "великої депресії" не було проголошено "Нового курсу" Ф. Д. Рузвельтом. Держава Ізраїль за історично короткий термін, завдячуючи ідеї "Землі обітованій",

кратно виросла і зміцніла, перетворилася на бастіон на Близькому Сході. Здається, що важливість осягнення сутності національної ідеї починає розуміти політична еліта Росії, її політики. Б. М. Єльцин, колишній Президент Російської Федерації, неодноразово наголошував, що Росії потрібна загальнонаціональна ідея, яка згуртовувала б, об'єднувала і підіймала людей на відродження, була противагою політичному розбрату. Віддає належне російській ідеї як засобу консолідації суспільства і чинний Президент Росії В. В. Путін.

Кілька аргументів на засадування української національної ідеї як підвалини політико-громадянського націоналізму:

- поява в центрі Європи суверенної України стала потужним консолідуючим та стабілізуючим геополітичним чинником, котрий попри негаразди сьогодення сприяє національному відродженню, започаткуванню основоположних норм демократії та цивілізованого життя, торує шлях до світового співтовариства вільних народів. Визнання світовою спільнотою нашої країни як повноправного суб'єкта демократичного соціального розвитку має реалізуватись у відповідних засобах самоорганізації, самоствердження, самореалізації та самозвеличення її народів;
- у суспільстві перехідного типу кратно збільшуються кількість і масштаби загроз національній безпеці. Під гаслами наведення конституційного порядку можуть викликатися до політичного життя доволі жорсткі лідери з відповідними методами вирішення проблем. Саме тому мають бути певні гарантії, застереження від можливих найжорсткіших варіантів суспільного розвитку, легітимно-консенсусні механізми розв'язання соціальних конфліктів, подолання криз тощо;
- українське суспільство дедалі більшою мірою політизується й ідеологізується. І це природно. Стерильного, позапартійного суспільства бути не може. Мало того, тільки за допомогою партій, політичних еліт формується громадянське суспільство, без якого Україна не має перспектив стати цивілізованою спільнотою євроатлантичного співтовариства;
- Україна — багатонародна країна, її населення складається з представників 136 народів-етносів — великих і малих, вона має кілька центрів етнокультурного, соціально-полі-

тичного тяжіння, до її складу входять різні етно- і геополітичні регіони та ін.;

- здійснення важливих доленосних кроків на загальнодержавному рівні має передбачати "компромісний варіант з'ясування істини", — та з тим, аби стратегія загальнонаціонального розвитку мінімально залежала від суб'єктивних побажань вищих посадових осіб, окремих лідерів політичних партій тощо, а втілювалась у життя всіма лідерами незалежно від того, перебувають вони при владі чи в опозиції. У цьому контексті національна ідея сприяє політико-ідеологічній визначеності влади, її політичній відповідальності. Саме тому важливо зрозуміти, що національна ідея нерівнозначна національній зашореності, так само як нетотожні державність і тоталітаризм, порядок і диктатура;
- осягнення сутності національної ідеї в контексті сучасного стану та перспектив розвитку країни дає змогу вийти на розробку новітніх політичних технологій, зокрема формування спільної платформи дій партій, громадських організацій, органів державної влади, створення засадничих підвалин блоків і об'єднань, укладення угод, досягнення компромісів тощо. За допомогою такого підходу кожна структура може знайти власне природне місце, "екологічну нішу", уникаючи при цьому прогалин, пустот, політичного та ідеологічного вакууму.

Чому важлива постановка цілей соціального розвитку? Тому що це дає змогу досягти стану так званої керованої і регламентованої демократії, коли набір цілей, соціальних пріоритетів здатний викликати не тільки соціальну солідарність, а й суспільний ентузіазм. Якщо ж цілі соціального розвитку не можуть бути викристалізовані та сформульовані, легітимна влада має забезпечити необхідні умови для дії закону, за визначенням А. Сміта, "природного розвитку суспільства" ("легкі" податки, відсутність війн, можливість відкрити і легітимно "вести приватну справу" тощо), тобто надати кожному громадянинові можливість займатися власною справою за умови, звісно, що вона не є соціально загрозливою. Раціоналізація діяльності окремо взятого індивідуума надає можливість раціоналізувати життя соціуму, підняти його з колін і звести на ноги, надати першопочат-

ковий імпульс для розвитку, створити умови для запровадження правових механізмів та дії соціальних регуляторів.

Якщо зазначений механізм природного соціального розвитку покласти в основу моделі розвитку, то це означає, що вона повинна бути збалансованою, врівноваженою в її тактичній та стратегічній лініях політичної поведінки, виражати рівнодіючу інтересів суб'єктів політико-ідеологічного процесу з метою об'єднання співгромадян, забезпечення їм оптимального, повнокровного функціонування і розвитку. Призначення такої моделі — сприяти ефективній самореалізації народу шляхом подолання стану соціальної анемії та політичного розбрату, формуванню громадянського суспільства, досягненню цілей соціального поступу. Суб'єктами ідеології соціального творення мають бути, на наш погляд, титульна нація, інші народи-етноси, що проживають у країні, суспільство загалом, а не розпливчаста "соціальна держава" (як це часто позиціонується).

Підіб'ємо підсумки. Модель розвитку, її концептуальні засади становлять комплексне, системне утворення, що складається з трьох (основних) компонент: 1) конституційних соціальних та правових норм (це й є "каркас" аналізованого політико-правового простору багатонародної країни); 2) системи ідей, концептуальних положень, цілей, ідеалів процесу соціальних змін суспільства, його пріоритетів, які об'єктивно відіграють роль інтегративно-спрямовуючих чинників, факторів мотивації, солідарності та соціального ентузіазму (це й є викладений домінантний лейтмотив — сукупність політолого-етнологічних проблем багатонародної країни, осмислених у призмі теорії національної ідеї); 3) політико-ідеологічних принципів здійснення, функціонування влади, взаємодії центру і регіонів, держави і громадянського суспільства, влади і громадянина, політичних партій, профспілок, громадських об'єднань тощо (це й є контекстно подана щойно синтезна матриця політичного мислення та дії соціоісторичних суб'єктів сьогочасної багатонародної країни).

Змальовуючи загальні контури моделі, зазначимо, що остаточну відповідь на її відповідність реаліям сьогодення може дати виключно її "соціальна ціна", основними вимірами якої є модернізаційний розвиток країни та гідний рівень життя її поліетнічного народу. Матеріалізація моделі — справа конкретних конструктивних наших дій найближчої перспективи.

И. В. ПОПЕСКУ
д-р философии, канд. филол. наук,
народный депутат Украины, г. Киев

ИСТОРИОЛОГИЯ ОБОСНОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ: УКРАИНСКАЯ ЛИНГВОПРАКСЕОЛОГИЯ В СВЕТЕ МИРОВОГО ПОЛИТОЛОГО-ЭТНОЛОГИЧЕСКОГО ОПЫТА

Изложенный далее материал — значительно доработанная ранее опубликованная статья[1]. В этой редакции материал максимально адаптирован к политолого-этнологической концепции И. М. Варзаря, базирующей тему и проблематику научной конференции в родной для меня Академии. Язык изложения материала — русский — выбран не мною, — я пошел навстречу просьбе группы украинских и русских коллег-парламентариев, а также внял рекомендации Оргкомитета конференции. Постараюсь не выказывать партийно-политических пристрастий, — мною руководит исключительно научная истина! В ходе изложения материала собираюсь по-своему опровергать логику старолатинской максимы: Plus usus sine doctrina, quam citra usum doctrina valet (“Практика без теории иногда ценнее, чем теория без практики”).

Языковую политику я рассматриваю в качестве не сферной или отраслевой, а специфической проблемной области государственной политики, объективно являющейся “своеобразным каналом связи государства и общества, точнее: руслом взаимовлияния власти и народа”[2]. На конференции уже была озвучена мысль Бенедикта Спинозы о будто бы невозможности приучить

[1] См.: Попеску И. В. Теоретические аспекты языковой политики // Твое время. — 2003. — № 1.

[2] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 263.

и народ, и его политических властей "руководствоваться в жизни одним разумом"[1]. Со "своей колокольни" осмеливаюсь дезавуировать эту средневековую фацетию. Мой опыт законотворческой и законодательной работы в украинском парламенте трех созывов, а также опыт многолетнего общения с иностранными гражданами и политиками убеждает в том, что — в определенном и значительном смысле — и властей, и народы можно многому научить, — и именно в исследуемой мною области языковой политики. Вовсе не "условно говоря", можно сказать и так: через язык и посредством языка народ может многому научить своих властей, а то и чем-то иногда и "проучить" их, а властям — последовательно наставлять народ к тому, чтобы он совершенствовался в качестве надежного, неисчерпаемого и "экологически чистого" источника системы политической власти в стране.

Материал собираюсь излагать в обозначившемся уже теоретико-методологическом ключе — экстраполяции некоторых политолого-этнологических закономерностей на процесс развития языково-коммуникативной отрасли общественной жизни. Преследую при этом две (основные) цели: а) прояснить доступным мне образом политолого-этнологический генезис области государственной языковой политики вне пределов конкретной страновой аппликации проблемы, а также б) откристаллизовать историологию языковой политики сугубо украинского государства суверенизационной эпохи. С помощью историологического метода, некогда обоснованного и выдвинутого в исследовательский оборот И. М. Варзарем[2], указанные цели выстраиваю в такую реализационную линию, чтобы выявить сугубо политико-функ-

---

[1] Спиноза Б. Избранные произведения: В 2 т.: Пер. с лат. — М., 1957. — Т. II. — С. 310.

[2] См.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 160–164; Варзар І. М. Історіологізм політолого-етнологічного мислення // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. Римаренко. — К., 1996. — С. 516–517; Варзар І. М. Про політичну науку слово правдиве промовимо, — не апологетичне, а історіологічне... // Нова політика. — 1997. — № 3. — С. 48–49; Варзар І., Романюк О. Державна етнічна політика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз // Наук. зап. ІПіЕНД. Сер. "Політологія та етнологія". — Вип. 30. — Курасівські читання-2005: У 2 кн. — К., 2006. — Кн. 1. — С. 107–116.

циональные роли языка в политической жизни современной цивилизованной страны вообще и многонародной в особенности. В исследуемом мною аспекте проблемы подлинно цивилизованной является та страна, в фундаменте которой жизнедействует зрелая социальная система, а в надстройке — юридико-правовая политическая система. Таково мнение русского классика политико-правовой мысли, политика и дипломата Ф. Ф. Мартенса, высказанное еще в 80-х годах XIX в.[1] За скобками же оставил бы гипотетический ответ на вопрос: Существует ли в современной Украине зрелая социальная система в условиях, когда (а) партиетворение осуществляется "сверху" и "под конкретного лидера"; (б) прочно "огосударствлены" наука, образование и культура; (в) в адрес рудиментов системы местно-регионального самоуправления и церковных конфессий "сверху" постоянно звучат "просьбы" "стати, зрештою, дійовими державотворчими факторами"; (г) за этнополитическими партиями фактически отрицается право на существование и легальную общественно-политическую деятельность; когда, наконец, (д) тормозится процесс реализации права национальных меньшинств на национально-культурную автономию — включительно с политико-языковой компонентой, — права, давно легитимированного Законом Украины "О национальных меньшинствах в Украине" от 25 июня 1992 года?

Вернусь к политологическому вопросу о ролях языка в политической жизни цивилизованной страны. Выделяю лишь две такие роли: 1) инструмента кратологического общения политического государства и гражданского общества и 2) ситуативно значимого политического символа. Первая роль в истории развития любой цивилизованной страны, как правило, константна и во времени протяженна. Вторая же роль, как резонно отмечает Л. М. Дробижева, более характерна для среднеразвитой многонародной (и, стало быть, добавляю я, многоязычной) страны да еще "в напряженных условиях социальных и политических перемен"[2]. Если абстрагироваться от многих деталей, политическую историю суверенной Украины условно можно разделить на

---

[1] См.: Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов: В 2 т. — СПб., 1882. — Т. 1. — С. 11–12.

[2] Дробижева Л. М. Социальные проблемы межнациональных отношений в постсоветской России. — М., 2003. — С. 65.

два этапа: 1) 90-е годы XX в. и 2) годы первой декады XXI в. На первом этапе, как я себе представляю, превалировала инструментально-кратологическая роль, на втором (особенно начиная с лета 1999 г., с импульсивным возрастанием накала "президентской гонки") рельефней, чем ранее, самопроявляться стала политико-символическая роль. Однако сей историологии ролей доподлинно не прояснить, не прояснив теоретических основ исследуемой политико-языковой проблемы. Приступим к ним.

I. Прелиминарные подходы к политологической лексикогеме "языковая политика"

Можно ли правительственным решением определить, что с какой-то временной отметки кафедры будут называться "катедрами", акушерки — "пупорізками", гениальные — "геніяльними", что люди будут ездить "у метрі", а "зніматися у кіні"; можно ли заставить людей говорить на неродном языке не только в официальных институциях и во время представительских выступлений, но и в курилках? Что такое языковая политика вообще? Прежде чем глубокомысленно рассуждать о языке, надо хотя бы разобраться в операциональных терминах и понятиях.

Со дня провозглашения государственной независимости Украины прошло более пятнадцати лет, однако дискуссии относительно языковой модели, приемлемой для нашей многонародной страны, все еще не утихли. Наоборот, после повторной (15 мая 2003 г.) ратификации Европейской хартии региональных или миноритарных языков эта тема вновь стала актуальной. Оставляя специалистам-диспутантам выработку приемлемой для Украины модели Концепции государственной языковой политики, сконцентрируюсь на кратком анализе теоретических аспектов понятия "языковая политика", основных ее типов, типологии языкового статуса и этапов конституирования феномена государственной языковой политики.

Сразу же следует заметить, что никогда в истории европейского континента проблема сознательного воздействия общественных институтов на развитие, функционирование и взаимодействие языков не была столь актуальной, как сейчас, а среди основных путей, способов и приемов воздействия государства на языковую коммуникативность общества наиболее заметное место занимает государственная языковая политика. Эта область

государственной политики является не только одним из важнейших факторов, формирующих и изменяющих языковую ситуацию, но и одним из ее (ситуации) существенных аспектов. Поэтому языковую ситуацию в любой стране изучают не только политологи, политические социологи и лингвопедагоги, а прежде их всех — социолингвисты, специфические социологи широкопрофильной лингвоориентации. Именно в силу этого обстоятельства я ранее и языковую политику называл "специфической областью государственной политики". Поскольку язык минимум на четыре пятых части сущности — социальный феномен, а лишь затем (максимум на одну пятую часть) — феномен политический, — к самому понятию и явлению "языковая политика", как это ни парадоксально, большую причастность имеют не столько политологи-государствоведы, сколько лингвисты социологического профиля.

Теперь еще одно замечание относительно понятия-слэнга "государственная политика". Им оперируют, как говорится, все, кому не лень, — особенно в странах Центральной и Юго-Восточной Европы, преимущественно в славяноязычных странах. Чаще других этим "грешат" именно социолингвисты. Хотя здесь уместнее говорить не столько о сознательно содеянном "грехе", сколько о неумышленном "грехе" — подсознательных редуктивных деяниях со смыслоподтекстом: не "так надо...", а "так стало принято...".

Откуда же это "общепринятое" взялось?.. В Правобережной Украине со времен польско-литовских великих князей-королей и пропольских/протюркских гетманов, а в Левобережной — со времен Петра I, министра Г. Уварова, президент-академика И. Разумовского и ученейшего историка Н. Карамзина, — примерно со второй половины XVII в. стало общепринятым отождествлять "страну" и "общество" и "слить" их общую эссенцию в другой "сосуд" под названием "государство". И с тех пор любое общественное начинание, дело или деяние автоматически становилось "государственным". Это — тоже автоматически! — привело к тому, что уже в первой четверти XX в., по саркастическому замечанию писателя А. Платонова, обыкновенные, "рядовые" русские (и украинские, и все прочие тогдашние советские) люди фактически стали ощущать себя... "государственными жителя-

ми". Отечественный аналог этого "гомункулуса" — "маленький українець".

Этот "новояз" (по Дж. Оруэллу) — по наследию! — достался и независимой Украине, где, как оказалось, тоже все "огосударствлено" и "заполитизировано" (даже деторождение у нас — "государственное дело", — заметили?). Понятия "государство" и "политика" оказались очень "удобными" для мифологизации обыденного мышления "маленьких украинцев", потому что они, эти понятия-слова, уже "не описывают вещи или отношения между вещами, — они лишь стремятся производить действия и изменять явления в обществе и природе"[1]. Вследствие такой метаморфозы даже профессионалы-политологи и профессиональные политики, — даже они временами с трудом в этих дифференциациях разбираются. Какой же спрос в таком случае с простых филологов, языковых историков, лингвопедагогов, газетчиков и социолингвистов?!

Яснее ясного, почему в социолингвистической литературе понятие "языковая политика" находит далеко не однозначное толкование, или почему довольно часто в качестве синонимов используются такие понятия, как "языковое строительство" и "языковое планирование". Я же выделил бы еще одно понятие — "языковое прогнозирование" и вместе с двумя первыми определил бы их как взаимосвязанные этапы "процесса выработки языковой политики". В итоге я определил бы языковую политику в качестве языкового аспекта области государственной этнической политики. В дальнейшем буду рассматривать "языковую политику" как систему осуществляемых государством мер сознательного воздействия на функциональные роли языка и в известных пределах — на его структуру. История выработки языковой политики свидетельствует о том, что все успешные попытки сознательного вмешательства государства в развитие языкового функционирования в многонародной стране были основаны на учете как внутренних тенденций языкового развития, так и социальных факторов, влияющих на функционирование того или иного языка. Поэтому очень важное значение имеет выбор типа проводимой государством языковой политики.

---

[1] Белкин А. Вожди или призраки? — М., 2001. — С. 387.

II. Опыт типологии языковой политики

Языковая политика — в многонародной стране особенно — может носить как конструктивный, так и деструктивный характер. Под конструктивной языковой политикой имеется в виду та, которая направлена на приумножение функций языков всех сущих в стране народов-этносов, расширение социальной площади их применения, облагораживание их социально-коммуникативной роли, предполагает реализацию в перспективе плодотворных мер по развитию литературных языков всех народов-соотечественников. Классическим примером тут является языковая политика, проводимая в Швейцарии, где статус официального предоставлен всем языкам автохтонного населения. Как констатирует Ж. Зиллер, "во имя избежания трудностей при решении деликатных политических проблем, связанных с употреблением разных языков"[1], пример Швейцарии унаследовали все полиэтнические (многонародные) страны — члены Евросоюза 90-х годов XX в. Хотя цитированная только что книга опубликована в Украине еще в 1996 г., для украинского уха, наверняка, окажется новостью сообщение Ж. Зиллера: в Бельгии признаны три официальных языка (и ни одного "государственного"!), в Ирландии — два, Дании, Германии, Люксембурге, Нидерландах — три, Великобритании — четыре, Италии — пять, Испании — шесть, Франции — десять[2].

Примером деструктивной языковой политики может служить языковая политика русского царизма конца XVIII — начала XX в., которая была направлена на то, чтобы задушить среди этнических групп и национальных меньшинств зачатки всякой государственности, стеснить, а затем и ликвидировать их языки или по возможности русифицировать их. Если бы я не был официальным и действующим политиком, — несколько "горбатых" аксиологизмов мог бы адресовать на этот счет и титульным украинцам наших дней, которые частенько сползают на позиции "старшего брата" относительно представителей 135-ти народов-этносов мира, населяющих нашу общую страну (таковы данные Всеукраинской переписи населения, проведенной в декабре

---

[1] См.: Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз: Пер. з фр. — К., 1996. — С. 12.

[2] Там же. — С.13–14, 17, 19, 21, 24, 26, 27, 31.

2001 г.). А моя землячка и конационалка С. М. Ротару пропела бы им специально самый свежий в обсуждаемом контексте артефакт: “Одна Вкраїна в нас, і іншої нема!”

Следует различать централизованную и нецентрализованную языковую политику. Централизованный характер носит обычно языковая политика, проводимая государством и предусматривающая систему общеобязательных и всестрановых политических мероприятий. Этим признакам отвечала языковая политика, проводимая в бывшем СССР. Нецентрализованной является политика местных органов власти, не имеющая обязательной силы за пределами конкретного региона, а также не пользующаяся государственной поддержкой политика отдельных партий и общественных движений. В качестве примера можно привести программу так называемой Гаэлльской лиги, издавна боровшейся в рамках ирландского национально-освободительного движения за возрождение ирландского языка и возведение его в статус национального языка — соперника метрополь-но-колониального английского.

Необходимо также различать типы языковой политики в зависимости от типов языковых ситуаций в однонародных и многонародных странах. Во-первых, это языковая политика в условиях одноязычной страны; во-вторых, это языковая политика в условиях многоязычной страны и, в-третьих, это языковая политика за пределами страны. Несмотря на перманентные усилия некоторых шовинистических сил, первый тип не стал характерным для Украины, и поэтому не может играть роль консолидирующего фактора. Третий тип соответствует нынешней концепции внешней политики украинского государства и нашел первоначальное отражение в ст. 12 Конституции Украины, а также в законопроекте о зарубежном украинце.

Для многонародных (полиэтнических) стран характерно наличие так называемых многоязычных регионов. В них языковая политика аксиологизируется такими признаками, как плюрализм, интеграция, ассимиляция, сегрегация. Вокруг этих “стержней” нанизывается множество политолого-этнологических проблем. Плюрализм выражается в стремлении сохранить самобытность групп меньшинств, что достигается путем предоставления им значительной свободы в решении собственных вопросов (этот принцип заложен в ратифицированном варианте

Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств). Интеграция — процесс, направленный на объединение различных этногрупп общества и предоставление им возможности сохранить отличительные особенности. Плюрализм и интеграция — две политические линии, которые могут проводиться одновременно, если государственная этнополитика направлена на консолидацию многонародного и полилингвистического общества, стабилизацию межэтнических отношений, обеспечение реального равноправия всех этнонациональных и языковых групп.

При ассимиляции группы этнонациональных меньшинств вынуждены отказаться от своих традиций, культуры и языка в пользу доминирующих групп титульного народа-этноса. Ассимиляция предполагает ряд мер прямого или косвенного принуждения, направленного на "денационализацию" меньшинств и лишение их права на самостоятельность. Сегрегация означает изоляцию группы меньшинств и проживание ее в худших условиях. В Украине ассимиляционная и сегрегационная языковая политика запрещена. Тем не менее, негативистские, минимум: уничижительные акценты на этот счет содержатся в программных документах нескольких политических партий правопатриотической ориентации[1].

Среди параметров, характеризующих ту или иную языковую политику, следует назвать и проекционные направления: ретроспективность (ориентация на сохранение существующей языковой ситуации, на противодействие изменениям или даже "возрождение мертвого языка", как, например, иврита в Израиле) и перспективность (ориентация на радикальное изменение существующей языковой ситуации). Выделяются также направления по содержанию: демократичность (учет интересов широких масс этносмешанного населения) и антидемократичность (преимущественный учет интересов правящей элиты, как правило, титульного народа-этноса). Наконец, самопроявляются и направления по сугубо этнической ориентации: интернационалистичность (учет интересов всех этнических и языковых групп) и националистичность (учет интересов лишь одной этнической группы).

---

[1] См.: Політичні партії України: У 3 т. — К., 2005. — Т. І. — С. 193, 196, 424–431, 561, 586–588; Т. ІІ. — С. 563–565, 874–875; Т. ІІІ. — С. 619–621.

Во многих полиэтнических странах целью конкретных программ языковой политики является изменение или сохранение сложившегося функционального распределения языковых образований. Речь идет в основном о выборе языка для общестранового и межэтнического уровней общения. В Европе, особенно в последние годы, стали общепризнанными принципы всеобщего равенства, которые гарантируют защиту прав всех этнических национальных меньшинств, а языковые трудности преодолеваются в ходе гармонического развития соответствующих полиэтнических обществ. Эту диалектическую дисфункцию, по-моему, наиболее удачно сформулировал бельгиец Жак Зиллер: "...Уметь высказываться на каком-то языке — это одно, а уметь использовать его в качестве рабочего инструмента для официальных документов — это совсем другое"[1].

Центральной проблемой языковой политики молодых, вновь возникших многоэтнических стран, наряду с выбором государственного или официального языка является также определение статуса языков этнических и национальных меньшинств. И хотя в Украине на уровне Конституции решен вопрос о государственном языке, все-таки следует выделить факторы, определяющие выбор официального или государственного языка или языков. Это — численность языковых общин, их политическое и экономическое положение в стране; степень развитости того или иного языка как эффективного средства широкого функционирования во всех сферах общественной жизни всех соотечественников. Московский социолингвист К. Бахнян выделил такие основные варианты решения вопроса о статусе языков этнонациональных меньшинств: 1) статус государственного, национального или официального предоставляется всем языкам основных этнических групп (как это определено в Швейцарии, десяти названных странах — членах ЕС, а также в Сингапуре); 2) некоторые языки национальных меньшинств вводятся как официальные (например, в Новой Зеландии язык маори признан официальным наравне с английским); 3) допускается официальный статус для языков некоторых этнонациональных меньшинств только на региональном уровне (например, в Гане, Ниге-

[1] Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз. — С. 32.

рии, Ираке); 4) языкам этнонациональных меньшинств не предоставляется официальный статус ни на национальном, ни на региональном уровнях, однако их применение гарантировано конституцией, отдельным законом или конкретным договором.

Типы языковой политики наиболее ярко прослеживаются в полиэтнических многоязычных обществах. Поэтому большой интерес представляют и исторические причины возникновения многоязычных обществ, с существованием которых и связывается возникновение тех или иных типов языковой политики. Среди основных причин их возникновения обычно выделяют экспансию, унификацию, послеколониальные ситуации, иммиграцию и космополитизм.

Экспансия. Все народы, пережившие в процессе исторического развития экспансию за пределы своих первоначальных границ (некогда И. М. Варзарем названных "этноплацентой"), приносили с собой собственный язык и обычно навязывали его аборигенам. Но могли оставаться и группы населения, непроницаемые для новых влияний (как, например, кечуа в Эквадоре и Перу).

Как правило, политическая унификация проповедуется титульным народом-этносом или этнической и культурной группой, стремящейся навязать свой язык в качестве государственного. Этот процесс в рамках одной многонародной страны имеет некоторые особенности.

1. У европейских народов имеется некоторое идеологическое обоснование, которое вытекает из давно сложившихся теорий формирования социума и политического государства, обосновывающих требования языкового единства во имя "национального и государственного единства", а также "взаимоприемлемого политико-языкового развития всех народов-соотечественников", невзирая на их этноколичественные масштабы. Наиболее яркий пример тут был бы финский: 90 % жителей — финны, 9 % — шведы, 1 % — другие. Языковая же ситуация, как сказали бы у нас в прошлые времена, — "образцово-показательная". Даже в шведскоговорящей провинции Остерботтен, свидетельствует украинская корреспондентка, устройство на государственную службу, в структуры местного самоуправления или хотя бы и на предприятиях сферы обслуживания без знания финского языка невозможно. В органичное целое сплелись разнородные полито-

лого-этнологические явления — государственное право, официальная языковая политика, всеобщее законопослушание и личная этика обычных граждан. В итоге: “Швед имеет свободу не изучать финский язык, — констатирует корреспондентка, — однако без его знания он не имеет в Финляндии ни малейшего шанса получить хотя бы какую-либо работу”[1].

2. Вместе с идеологическим обоснованием политико-языковая унификация имеет и практическое обоснование: единая для всего государства администрация требует единого языка, при котором реализация ее кратологических задач значительно упрощается. Однако добиваться “обязательного господствующего статуса государственного языка” политико-правовыми средствами — чрезвычайно опасная затея. Возможно, далеко не все у нас понимают, что этноязыковая диктатура — особо губительный для многонародного общества срез репрессивной политики государства вообще. Подобное “недопонимание” я недавно встретил в одесской областной газете. Местный “журналист и языковед” предлагает “на законодательном уровне и строго правовыми нормами” бороться с теми, кто “не спешит выучиться государственному языку”: а) не выдавать паспортов; б) запрещать включение в списки на выборы в центральный парламент и местные советы; в) освобождать с должностей армейской и гражданской служб и т. п.[2] Я неплохо знаком с политико-языковой ситуацией в странах балканских и карпатско-альпийских, центрально-, северно- и западноевропейских и могу твердо засвидетельствовать: подобные примеры этнополитического экстремизма там не встретишь. Одесский пример свидетельствует о том, что всемирная теория и идеология прав человека и народа как этноисторической общности для нас по большей части еще terra incognita.

3. Языковая унификация активно внедряется благодаря государственной языковой политике в области образования, осуществляемого на официальном языке. Этнополитический опыт современности, однако, предостерегает: политика “языковой унификации во что бы то ни стало” может вызвать сопротивление со стороны населения, говорящего на разных языках и за-

---

[1] Титаренко Л. Містечкові жителі // Голос України. — 2007. — 1 лют.

[2] См.: Мацюк М. Двомовність — роздвоєне жало змії // Чорноморські новини (Одеса). — 2006. — 28 жовт.

трагиваемого этим процессом, а конфликт между "унификаторскими силами" и "автономистскими сопротивленцами" может привести к возникновению широкого веера языковых политик (например, в Приднестровье, Боснии, Косово), — как симптом резкого обострения ряда "смежных" политолого-этнологических проблем. Во всяком случае, эти процессы — одна из наиболее очевидных причин конфликтов, возникающих в условиях дву- и многоязычных ситуаций.

Послеколониальные ситуации наблюдаются в странах, получивших политико-государственную независимость в условиях большого языкового разнообразия. Это разнообразие вытекает из того, что колониальные режимы были установлены на территориях, как правило, не имевших "местных" политических структур; там говорили на языках, не достигших достаточного уровня кодификации, а языковые различия были крайне велики. К этому исходному разнообразию добавляется то, что границы новых политических образований были установлены искусственно, без учета, по терминологии И. М. Варзаря, "этноойкуменных и культурно-ареальных реалий, общностей и традиций". Наконец, колониальный режим ввел язык колонизаторов в качестве языка администрации и обучения, тем самым блокируя дальнейшее развитие местных языков. Большинство этих стран унаследовали весьма сложные многоязычные ситуации, которые они пытаются решить путем "политики уравновешивания" противостоящих друг другу крайностей.

Иммиграция, эмиграция и экспансия состоят в перемещении лиц, переносящих свой язык из одного этноареального региона в другой. Но если при экспансии самые сильные, навязывающие свои законы и языки, — это те, кто прибывает, то в случае эмиграции прибывшие иммигранты, с точки зрения принимающих, — это самые слабые. В некоторых случаях иммигранты после более или менее длительного периода двуязычия в конечном счете полностью интегрируются в принимающее их общество и забывают родной язык. В других случаях иммигранты остаются в принявшей их стране замкнутой группой, сохраняющей свои обычаи и язык, изыскав вместе с тем формулы, позволяющие интегрировать свою группу как таковую в этнокультурный массив данного народа-этноса как некоего целого. В третьих же случаях, когда иммигранты достигают такого коли-

чества, что становятся наибольшей частью населения региона или всей страны, наблюдается картина, подобная экспансионной. Космополитизм появился благодаря тому, что торговля и средства сообщения создали специфические "этногеополитические локусы" (термин И. М. Варзаря) — места, где появляется много двуязычных посредников и, вместе с тем, все настойчивей практикуется использование языков международного общения, вследствие чего появляются языки-посредники. Типичными примерами такого феномена являются порты ("порто-франко"), большие торговые центры, местопребывание международных научных центров и т. п.

В контекстах политолого-этнологической парадигмы в последние пять-шесть лет — за рубежом и в Украине — стала рельефно самовыделяться этноэлитологическая концепция[1], сущностно граничащая с проблемой государственной языковой политики. Исследователи иностранные (Р. Белл, Дж. Фишман и др.) и украинские (Н. И. Михальченко, Ю. А. Левенец, Н. Ф. Головатый и др.), наверняка, не координируясь, выдвинули в оборот два теоретических концепта, достойных углубленного познания и дальнейшего развития: а) "великая традиция [языковой политики]" и б) "элитный тип [языковой политики]". Из сопряжения теоретических потенций обоих концептов я пытаюсь вывести некие константные идейные политолого-этнологические тип-синтезы. Вот некоторые из них.

1. "Тип-А" наблюдается в том случае и в той полиэтнической стране, где и когда соответствующий сегмент политической элиты приходит к выводу об отсутствии "великой традиции", на которую можно было бы опереться в целях объединения активных политических граждан рамками единострановой политической нации, и в качестве официального языка принимается язык бывших политико-режимных правителей. При этом, возможно, будет взят курс на строительство экзоглоссного (многоязычного) общества.

2. Языковая политика "Тип-В" выбирается в том случае, если политическая элита (или основная часть полиэтнического народа) приходит к выводу, что на очерченной государством территории уже существует "общестрановой этнокультурный ареал"

[1] См.: Політичний менеджмент. — 2006. — Спец. випуск.

(термин И. М. Варзаря) и успешно жизнедействует "великая традиция" с соответствующим доминирующим языком. Выбор этого типа языковой политики возможен при значительном социально-культурном и политическом единстве. Но и в этом случае могут возникнуть эндоглоссные (одноязычные) общности, имеющие значительные надежды на успех, поскольку официальный или государственный язык, являясь автохтонным и приемлемым для большинства населения, будет продолжать функционировать в качестве "lingva franca". "Чистые примеры" такой политики встречаются в Португалии, Эфиопии и др.

3. Если политика "Тип-А" возникает из убеждения в отсутствии "великой традиции", а "Тип-В" — из убеждения в наличии таковой, то языковая политика "Тип-С" является результатом того, что имеются две или несколько соперничающих "великих традиций", причем каждая существует на базе своей социальной, религиозной или географической основы и бытийствует в терминологическом контексте собственной языковой традиции. Основной и формообразующей проблемой в подобных ситуациях становится централизированное (да еще реализуемое от имени государства) балансирование общественных интересов и потребностей, коррелируемых в этнополитическом треугольнике "центр — регион — этногруппа". При реализации такого типа языковой политики неизбежно появляются соперничающие элиты, отстаивающие противоположные интересы и могущие предпринять шаги к отделению своего региона от уже существующего государственного образования в целях создания собственного государства, или же выдвигается альтернатива "воссоединения с исторической родиной" (результаты недавних — 2006 г. — "местных референдумов" в Каталонии, Косово, Осетии и Карабахе тому убедительные примеры).

Центральным государственным властям полиэтнической страны следует "вживаться" в контекст такой гипотетической коллизии: языковая политика в силу необходимости должна ориентироваться на то, что региональным, религиозным, этническим, языковым и социальным подгруппам должна быть предоставлена определенная степень автономии. Всемирный этнополитический опыт подсказывает один из выходов из коллизии: следует формировать некое центральное "коалиционное правительство", состоящее из элитных представителей всех

“автономистски настроенных” этничностей. Это должен быть авторитетный кратологический орган, обладающий действенными средствами общестрановой коммуникации, — но обязательно не в ущерб региональным администрациям и языкам всех сущих в стране народов-этносов. На региональном же уровне в качестве официального выступает национальный официальный язык, иногда — и региональный официальный язык или язык бывшей метрополии, обеспечивая в то же время функционирование языков других национальностей, как, например, в Молдове.

В контексте обсуждаемой модели языковой политики “Тип-С” прецедент Молдовы в политолого-этнологическом плане весьма показателен. Говоря о современной Молдове, мы констатируем факт одновременного бытия-функционирования четырех одинарных языков и групп языков: 1) классического румынского языка на аутентичной латинской графии и собственной этноисторической лексике; 2) “новомолдавского языка”, базирующегося на трех четвертях собственной и одной четверти славянской лексики; 3) классического русского языка на аутентичной кириллической графии и собственной лексике; 4) языков многочисленных этнонациональных меньшинств, — украинского, гагаузского, болгарского, новогреческого, сербского, иврита/идиша, немецкого, синти и др. Однако описанная ситуация является результирующей транзитной коллизией от довоенной (до Второй мировой войны) ситуации к дням нынешним. В историологическом плане интересно “заглянуть за завесу прошлого времени”, дабы узнать, а что же тогда происходило в смысле откристаллизации отмеченной нынешней ситуации. Об этом имеется свежая и чрезвычайно неординарная информация...

Со страниц молдавского научного журнала “Magazin istoric” (2006, № 10, октябрь) и из информации украинской румыноязычной газеты “Concordia” (г. Черновцы, январь 2007 г.) стало известно о том, что в самом начале 30-х годов на территории АМССР — молдавской автономии в составе Украины — сталинисты стали отрабатывать концепцию гипотетического объединения в какой-то перспективе Молдовы и Румынии с последующей инкадрацией обеих (тогда вместе существовавших, а ныне отдельно) стран ... в состав СССР. В политолого-этнологическом фундаменте концепции — рассматриваемые мною типы госу-

дарственной языковой политики. Те же типы, но в витиевато-"технологических" и геополитико-культурологических напластованиях, которые и поныне прозрачно "прочитываются" в политико-лингвистических праксеологиях современных Молдовы и Украины.

Один из научно-культурных и партийных деятелей АМССР Иван Очински в начале 1932 г. вместе с первым секретарем ЦК КП(б) Украины Станиславом Косиором были на беседе у "вождя всех народов земли" по поводу… перевода молдавського (официального) языка автономии с кириллической графии на латинскую. А в августе 1956 г. доцент Бельцского пединститута И. Очински давал по этому поводу пространное интервью, из которого можно извлечь много политолого-этнологических материй "в тему" моего выступления. Историологически гибко и профессионально грамотно размышляя в координатах триады "язык общения людей — культурные отношения народов-этносов — государственно-политическое устройство страны", И. Сталин мастерски сформулировал своеобразный этнополитический силлогизм, почти по-Аристотелю. Вслушиваясь в политическую логику его рассуждений, специалисты уловят "преемственные нотки общности" между "тираспольским прецедентом" начала 30-х годов и "прессинговым диалогом И. Сталин — Я. Марр" конца 40-х годов, в этнополитической ткани которого легко прочитываются параллели между "киево-полтавским лингвомассивом украинского материкового языка" и "пански-бандеровским диалектом" карпатских украинцев.

Итак, вот тот сталинский силлогизм. (а) Молдавский язык — не самостоятельная этнолингвистическая единица общечеловеческого вокабуляра, а "один из диалектов молдо-румынского языка", для которого кириллическая графия в этноисторических основах просто чужда. (б) Когда так произошло, что "из-за отличий в государственных системах Молдовы и Румынии между молдаванами и румынами отсутствуют культурные отношения, — латинизация письменности ("автономных молдаван". — И. П.) стала бы формой укрепления этих отношений". (в) Диалектика формы и содержания И. В. Сталина явно беспокоит: "…Не надо бояться латинизации, ибо она — лишь форма, тогда как важнейшим моментом является ее социалистическое(!) содержание". (г) Латинизация "областнического языка" — не

только этнокультурный акт, но и идейно-политическое средство "возможного объединения Молдовы и Румынии в единое государство, и укрепление культурных отношений может приблизить то (объединенческое. — И. П.) время"[1].

От этих — с виду "архивных" — материй — прямой, короткий и очень уж "живой" мост ко всегда актуальным лингвоэтнополитизмам. Вернусь к прерванным размышлениям. Языковая политика "Тип-С" может допускать "временное" принятие политики "Тип-А" со смягченным объявлением намерений перейти со временем к политике "Тип-В", — мол, как только это окажется практически возможным. Если же пытаться активно перейти от политики "Тип-А" к политике "Тип-В" без учета региональных этнокультурных особенностей данной многонародной страны, такая политика приведет к конфликтам на языковой почве, о чем свидетельствуют события в Приднестровье и других регионах бывшего СССР. Вывод напрашивается такой: языковая политика "Тип-С" — наиболее приемлемая в рамках многоязычного общества современности. Однако требования, которые такая политика предъявляет жителям полиэтничной страны, огромны, — это предполагает со стороны всех образованных людей владение по крайней мере двумя языками, а на региональном уровне — и тремя-четырьмя. Более того, если человеку не посчастливилось быть носителем общегосударственного, регионального или языка метрополии, ему придется изучать четыре-пять языков, как, например, молдаванам, русским, украинцам и полякам из румыноязычных сел Буковины и Северной Бессарабии, старшее и среднее поколения которых свободно общаются на румынском, русском, польском, украинском и венгерском языках. А выпускники факультетов иностранных языков Черновицкого и Кишиневского университетов дополнительно владеют еще одним-двумя языками международного общения.

III. Опыт типологии статуса языка и самих языков в многонародной стране

Лингво- и полилингвистические аспекты неоднократно упомянутой на конференции историолого-этнологической концеп-

[1] Цит. по: Concordia. — 2007. — 27 ianuarie.

ции И. М. Варзаря импульсируют мысль об откристаллизации некой статусной типологии языков в полиэтническом социуме. Поскольку, насколько известно, стезя эта совершенно не проторена, предлагаю крайне лаконичную опытную модель интерпретации вопроса. Краткость текста скомпенсирована объемным его содержанием, — за счет емких, на мой взгляд, аббревиатур, за которыми, перефразируя старорусского классика Н. А. Некрасова, прячутся сжатые слова и просторные мысли.

Предложенный анализ типологии государственной языковой политики позволяет выделить следующие официально признанные в разных странах типы статуса языка. Обобщенно говоря, типология тут такова:

ЕОЯ — единственный официальный язык (в том числе государственные языки, например португальский в Португалии).

СОЯ — совместный (или сообщиальный) официальный язык (например, английский и французский языки в Канаде, а также французский, голландский и немецкий в Бельгии).

РОЯ — региональный (сообщиальный) официальный язык региона, имеющий статус официального на уровне одного региона, но наравне с государственным языком (например, гагаузский язык в Молдове).

ПЯ — поощряемый язык, не имеющий официального статуса, но используемый в государственных учреждениях, школах, местных администрациях и т. д. (например, датский язык в немецком городе Фленсбург).

ТЯ — терпимый язык, не поощряемый и не запрещаемый властями, т. е. его существование фактически признается, но официально игнорируется (например, языки "цветных иммигрантов" в Великобритании, Франции, Германии).

СЯ — сдерживаемый язык, до некоторой степени запрещенный властями, в лучшем случае лишаемый автономии (например, русинский в Закарпатье), а в худшем — активно подавляемый, и говорящие на нем постоянно опасаются пользоваться им публично, боясь гипотетических репрессий (например, аромынский язык в Македонии и Греции, а также в прошлом — запрещение гитлеровцами нормандского диалекта на Нормандских островах во время Второй мировой войны).

Подытоживаю изложение вопроса в его концептуальной интерпретации. Под статусом языка понимается правовое регу-

лирование функционирования того или иного языка. Правовое регулирование — основная составляющая проводимой государством языковой политики. Осуществление государственной языковой политики в синтезе представляет собой долговременный и многостадийный процесс.

IV. Основные стадии выработки и реализации государственной языковой политики

Любая область государственной политики — это "способ упорядочивания отношений, институтов и взглядов людей как касательно сугубо политической жизни, так и других сфер, отраслей и проблем человеческого бытия вне пределов политики и государства"[1]. Самый же этот политико-кратологический способ имеет логико-стадиальную упорядоченность, т. е. процесс теоретической выработки, модельной апробации и практической реализации. Подобную атрибутивность имеет и исследуемая мною область государственной языковой политики.

Предлагаю выделить три (основных) этапа языковой политики. Первый этап — исходно-концептуальный. Это этап формирования целей и задач языковой политики. На законодательном и управленческом уровнях — это разработка теоретической Концепции государственной этнополитики и языковой политики как ее составляющей. На этом же этапе принимается решение относительно языкового выбора, который по каким-либо причинам считается оптимальным. В основном языковая политика характеризуется перспективностью, поэтому ее меры предполагают стабилизацию позитивов, перспективное изменение языковой ситуации и существующих законодательных норм. На первом этапе очень важны материалы текущих социологических обследований ситуации в стране и принципиальные позиции языкового прогнозирования, вырабатываемые соответствующими науками.

Второй этап языковой политики — подготовка к осуществлению поставленной основной задачи, т. е. подготовка к "введению в концепцию" избранного оптимального для страны "лингвистического варианта", его узаконивание. Этот этап связан с

---

[1] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 263–264.

так называемым языковым планированием. Языковая политика может проводиться официальными государственными учреждениями или независимыми (неправительственными) организациями, поэтому "авторитет" предлагаемых мер будет различным. На государственном уровне — это принятие законов в области языкового функционирования и присоединение государства к международным обязательствам в этой области, на неправительственном уровне — это принятие обращений и рекомендаций к правительству и другим государственным органам, проведение общественных научно-исследовательских и культурно-образовательных мероприятий. С этим этапом тесно связано так называемое языковое установление, под которым понимаются решения властей о сохранении, расширении или ограничении сфер и уровней использования того или иного языка. После этого наступает стадия имплементации международных обязательств страны, а также норм внутреннего законодательства на практике.

Последний, третий этап — "языковое строительство", характеризуемое тем, что языковая политика выливается в усилия (в том числе материально-финансового характера), направленные на то, чтобы заставить или убедить говорящих на каких-то языках граждан многонародной страны принять нововведения и рекомендации органов, реализующих языковую политику. При этом следует иметь в виду возможность того, что так называемые говорящие могут принять рекомендации полностью, частично или вовсе их не принимать. Степень принятия/непринятия/частичного принятия нововведений и рекомендаций позволяет оценивать эффективность и перспективность языковой политики, ее гипотетических результатов, а также прогнозировать перспективное языковое развитие во всей стране или в отдельном ее регионе.

Для формирования положительной и долговременной стратегии всенародной консолидации в Украине в обязательном порядке необходимо было бы учитывать этнонационально-языковые аспекты этой проблемы, которые наряду с аспектами социально-экономическим и конфессионально-религиозным должны стать основой для консолидации многонародного и полилингвистического общества. А ветви власти, органы и другие кратологические институты государства смогут консолидиро-

ваться, как сказал бы Гегель, “для себя и внутри себя”, — лишь на этой общегражданski-политической основе. Что же касается сугубо аспекта языкового функционирования, то, на мой взгляд, сначала необходимо определиться с типом языковой политики, который явился бы оптимальным для всей полиэтнической Украины с учетом нашей европейской ориентации и международных обязательств — в том числе и в области языкового функционирования. Затем необходимо разработать новую Концепцию государственной языковой политики как составной части общей Концепции области государственной этнополитики, и лишь затем приступить к разработке законодательства о статусе языков. Может быть, целесообразно разработать даже и некий “Языковой Кодекс”, в котором бы отражались не только основные правовые нормы и принципы языкового строительства в Украине, но и были бы продуманы на перспективу политолого-этнологические и кратологические механизмы их реализации с позиций многоязычного общества, в котором нет привилегий или ущемлений какого-либо языка с учетом специфики реальной языковой ситуации в многонародной стране, что и предусматривается в ст. 24 Конституции Украины.

Замечаете? Я, как и все мы на конференции, говорю властям: вам-де “следовало бы ориентироваться на то-то...”, “необходимо было бы осуществить то-то...” или “пора задумываться над тем-то...” и т. д. Как и надлежит в подлинно цивилизованном обществе, мы, теоретические работники, пытаемся навязать властям сотрудничество диалог, минимум выдвигаем им положительные рекомендации, в данном случае меры по значительной радикализации состояния дел в области государственной языковой политики. Но мы ведь знаем, что “любое теоретическое решение практических проблем, предложенное профессионалами, — это не государственная политика; государственная политика — это меры, предпринятые институтами власти”[1].

Естественно, хочется знать, как же обстоят дела там, на конституционных высотах правления страной. В частности: (1) По каким из обозначенных мною (и, как я попытался доказать, апробированных во всех уголках глобализированного мира) типам

[1] Говлет Міхаель, Рамеш Магадеван. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики: Пер. з англ. — Л., 2004. — С. 13.

праксеологизируется у нас государственная языковая политика? (2) По каким — уже выработанным мировой политической наукой — стадиям апробируется кратологическая концепция сугубо рассматриваемой области государственной политики? (3) Понимают ли там, — адекватно научной истине и вызовам создавшейся обстановки, — давно уже назревшие-перезревшие задачи радикализации положения дел в обсуждаемых политолого-этнологических контекстах и запущенных "закоулках"?

По моим наблюдениям, да, — и что-то понимают, и что-то в практическом плане пытаются делать. Но — именно "что-то...". Еще во второй половине 90-х годов при Президенте Украины был создан Совет по вопросам языковой политики (соответствующее Положение о нем утверждено Указом Президента от 24 февраля 1997 г., № 164/97). Один из наиболее рельефных в обсуждаемом контексте документ — Послание Президента Украины Верховной Раде Украины "О внутреннем и внешнем положении Украины в 2005 году" от 28 ноября 2005 г. Как по мне, самый позитивный акцент того документа состоит прежде всего в том, что языковая компонента гуманистического направления развития страны и государства определена в качестве контекстного "элемента политики государственной безопасности"[1]. Для преодоления же обнаруженных тогда (осенью 2005 г.) "деформаций в области языковой политики" конструктивно реализаторскими были определены три генеральной значимости меры: 1) "осознание государством и обществом важности языкового фактора в системе национальных интересов"; 2) "разработка и оперативное принятие Концепции государственной языковой политики" и 3) "определение и формирование институций, ответственных за реализацию языковой политики"[2].

Тогда и подумалось: если эти — не такие уж и "решительные" — меры будут оперативно праксеологизированы, языковая ситуация в стране должна будет меняться и облагораживаться, — хотя бы и в той же не очень "решительной" степени. Результаты анализа общеполитической обстановки в стране после мартовских (2006 г.) парламентских выборов показывают, что

---

[1] См.: Доповідь [Президента України В. А. Ющенка у Верховній Раді України 28 листопада 2005 року] "Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2005 році" / Репринт-издание. — К., 2006. — С. 8.

[2] Там же. — С. 9.

из намеченного в упомянутом Послании Президента парламенту "комплекса мер по преодолению политико-языковых деформаций" удалось реализовать не очень многое. Более того, не сделано главного, — не выработано обещанной теоретико-кратологической Концепции. А ко́ли так, выходит, что аутентичная область государственной политики по-прежнему атрофирована известным у нас феноменом безответственности всех ветвей, органов и институтов власти, в чьей компетенции эта область политики "локализована" Конституцией Украины.

Анализ выявил еще один нюанс вопроса: некоторые аспекты политико-языковой проблемы можно было бы решать уже в контекстах Концепции государственной политики в сфере культуры, утвержденной парламентом еще 3 марта 2005 г. Но и здесь кратологический эффект оказался нулевым. В итоге складывается впечатление, что у нас "где-то и кто-то", какие-то (неформальные?) "центры принятия решений" просто навязывают государству анемичную модель правления страной. Однако и в этом случае многоэтническое общество вправе предъявить претензии тому же государству. На этот счет мировая политическая наука уже выработала соответствующий аксиологический критерий: "… Решения властей ничего не делать — это такая же политика, как и решения хоть что-то делать"[1].

Однако… Совсем недавно, как сказал поэт, "из тени забрезжил свет надежды…". И вправду: 22 января 2007 г., выступая по телевидению по случаю Дня Соборности, Президент Украины В. А. Ющенко вскользь коснулся и вопроса о создании в стране "целостного гуманитарного и информационного пространства". И для обеспечения условий его жизнедействия, акцентировал он, от каждого из нас уже сейчас требуется "быть национально выразительными, знать и чтить государственный язык, уважать и развивать языки национальных общин и меньшинств…"[2]. Еще бо́льшим зарядом надежды наполняешься, осознавая социумо- и государствотворческий смысл новых, только что законодательно закрепленных кратологических полномочий правитель-

---

[1] Говлет Міхаель, Рамеш Магадеван. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики. — С. 13.

[2] Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року. — Офіційне інтернет-представництво Президента України. — http://www.president.gov.ua

ства страны, — таких как (а) “обеспечение проведения государственной политики в сферах культуры, этнонационального развития Украины и межнациональных отношений”, (б) “создание условий для свободного развития языков коренных народов и национальных меньшинств Украины...”[1]. Как кто, а я склонен считать все это идеологическим преддверием политолого-этнологического ренессанса вообще и, в частности, — постановки на новые кратологические рельсы государственной языковой политики. Более того, очень хочется в это верить.

Можете поверить: как говорится, “по долгу” многолетней службы, я неплохо разобрался в методологии выработки и праксеологизации политолого-этнологических материй вообще и политико-лингвистических в частности, — в многочисленных контекстах жизнедействия Евросоюза, Совета Европы, ОБСЕ и других европейских и международных политико-правовых организаций и структур. Твердо убежден в том, что взаимосвязанный мир, объединившаяся Европа и наша многонародная страна — все ждут не дождутся благопозитивного и комплексного(!) решения украинской политико-языковой проблемы. Нерешение или же даже недорешение этой проблемы еще на долгие-долгие годы удержат Украину в “позиции дискомфортной бифуркации” (по-украински да по-народному: “в розкоряченій позиції”): с позиции географической — центральноевропейский социум, а с позиции социокультурной — полуазиатский. Мы можем и должны дружить и сотрудничать со всеми странами и народами мира, — особенно с геополитическими соседями! — а политолого-этнологические проблемы вообще и политико-лингвистическую особенно, — можем и должны решать только по методологии объединившейся Европы. Иного не дано!

[1] Закон України “Про Кабінет Міністрів України” // Голос України. — 2007. — 2 лют.

Розділ II

Політолого-етнологічні проблеми українського сьогодення та найближчої перспективи

- **Концепція еліти в політолого-етнологічних контекстах тріади буття багатонародної країни "периферійна територія — політичний центр — всекраїнова політична нація"**
- **Політолого-етнологічні аспекти сучасного етнократизму**
- **Політолого-етнологічна аксіологія менталітетного феномена**
- **Етногеополітика в політолого-етнологічних аспектах**
- **Державна етнополітика в політолого-етнологічній призмі**
- **Політолого-етнологічні аспекти політизації етносоціального життя постсоціалістичних країн**
- **Електоральні процеси в суверенній Україні: специфіка конституації політолого-етнологічної компоненти**
- **Етносоціальна ситуація як локус апробації політолого-етнологічних проблем**
- **Політолого-етнологічні аспекти побудови та функціонування політичної та соціальної систем**

- **Політичний технократизм у призмі політолого-етнологічних проблем сучасності**

- **Політолого-етнологічні виміри народного менталітету**

- **Етноконфлікти минулого і сучасності у призмі політолого-етнологічних проблем сьогодення**

- **Політолого-етнологічні проблеми ділогії "політичні вибори — політична нація"**

- **Концепція етноменшинського лібералізму в політолого-етнологічному контексті сучасності**

І. П. БІДЗЮРА
д-р політ. наук, зав. кафедрою політології
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЕЛІТОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ В. ЛИПИНСЬКОГО В КОНТЕКСТАХ ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНОЇ ТРІАДИ БУТТЯ БАГАТОНАРОДНОЇ КРАЇНИ: "ПЕРИФЕРІЙНІ ТЕРИТОРІЇ — ПОЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР — ВСЕКРАЇНОВА ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ"

Понятійний сленг "політична нація", що охопив надзвичайне полісемічне явище,– породження напружених політико-кратологічних колізій часів Великої англійської революції XVII ст. За три з половиною століть у це поняття почали вкладати багато різносенсових речей, — таких як політико-соціоісторичні коріння, етнополітичні переплетіння, елітно-кадрові структурності, партійно-електоральне підґрунтя, міжнародно-зовнішньополітичні суміжності, громадсько-ексцитативний "матеріал", державно-управлінське начало тощо. Реагувати на таку мозаїчність краще за П. О. Сорокіна, напевно, важко. "У цю філософічну ідіому, — зазначав він, — можна втиснути будь-який зміст, — зокрема, і Бога, і сатану"[1].

Але деякі воістину святі речі до того переліку не увійшли. Мовимо про (1) територію проживання людей та (2) їхні почуття до неї, що (3) роблять кожного з нас патріотом — (4) найціннішим "будівельним матеріалом" для створення в будь-якій країні політичної нації. Вдумаємось в один із божественних текстів про країну/територію побутування/батьківщину — із давньоіндійського епосу "Махабхарата". Авеста, яка щойно повернулася із землі, каже Заратустрі: "Для кожного народу я зробила країну

[1] Сорокин Питирим. Человек. Цивилизация. Общество. — М., 1992. — С. 256.

дорогою його серцю, — якою б вона непривабливою не була, бо ж то є його батьківщина”[1].

Як відомо, у вітчизняній традиції ледь не вперше (хіба що після С. Оріховського-Роксоляна, XVI ст.) на ці матерії звернув увагу В. Липинський, названий на Заході “українським Вебером”. Найакцентніше маємо на увазі його рефлексії — у зв’язку зі 130-річчям Великої французької революції 1789 р. — на позицію В. Парето щодо “елітних лисиць та левів”, які, раз покинувши рідні місця, більше до них не повертаються. З цього приводу в 1920 р. він і зазначав: аби Україна не перетворилася на передреволюційну Францію кінця XVIII ст., об’єктивно поділену на “прихильників старого порядку” (тобто на перервчастий ланцюг охлократичних периферійних людностей) та на “якобінських надто революціонарників, які ведуть в умоглядне далеке”, — повсюдно треба збудити до життя “територіальний патріотизм місцевих людей в усіх куточках країни”[2]. До цієї плідної концепції ще повернемось.

В. Липинський відомий також як зачинатель вітчизняної політичної елітології. Він обстоював ідею про те, що “невід’ємним атрибутом будь-якого суспільства є наявність вищого привілейованого прошарку, здатного подолати деструктивні тенденції в країні та державі”[3]. Він вирізняв три типи політичних еліт, кожний з яких мав дві характеристичні ознаки: “силу” та “авторитет”. З результатів аналізу основних джерел В. Липинського випливає певно цілісна характеристика цих трьох типів еліти. Давайте пороздумуємо “на полях” класика. Зокрема:

1. “Охлократична еліта”, як правило, “прив’язана” до певної території, провінції країни, зрідка — до окремої етнолюдності. Вона — низовонародна, малопросвітна, несамоорганізована, несамостійна в суспільно-політичних прагненнях, неконсолідована програмними засадами якоїсь партії чи громадської

---

[1] Цит. за: Грановская Р. М., Никольская И. М. Защита личности. Психологические механизмы. — СПб., 1999. — С. 298.

[2] Див.: Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659 // Укр. іст. журн. — 1992. — № 1. — С. 63–65.

[3] Див.: Кресина І. О. Липинський В’ячеслав (Вацлав-Вікентій) Казимірович // Юридична енциклопедія / Гол. ред. Ю. С. Шемшученко. — К., 2001. — Т. 3. — С. 476.

організації. У цієї необмеженої жодними політичними критеріями та організаційними рамками максі-верстви людей, які лише ситуаційно та тимчасово опинилися у статусі "цілісної" (скажімо, під час виборів, мітингу, перепису, опитування тощо), важко визначити її "силу" та "авторитет" у благопозитивному значенні цих слів, оскільки вона не має стійких ідеалів та ціннісних орієнтацій, суспільно усвідомлених прагнень і чітких та благородних політичних цілей. Головно це тому, що в майново-економічному сенсі — це справді люмпенське дно збіднілого та кризуючого суспільства. Тому й самі ці "маси" складаються з "верхніх кіл найнижчого соціального дна" (О. Горин), тобто з деградантських груп та декласованих маргіналів. Під цей "елітний тип" підходять "безідейні" та "безідеальні" "скінхеди" і "бохенхеди", "братчики" і бомжистські "польові командири" із "громадських загонів" В. Луценка.

В. Липинський спеціально не обумовлювався щодо акцентної територіальної генези цього елітного типу, а тому ми вільні додумувати питання. Гадаємо так. "Охлократичну еліту" (усвідомлено відходимо від класика і беремо цей сленг у лапки) найзакономірніше можуть "породити" періодично кризуючі титульні території будь-якої багатонародної країни. Тут ілюстрантами можуть бути "братчики", "Пора" та луценкові "загони", які найакцентніше репрезентують люмпенізовані групи "шахтарських кримінал-інвалідів", "летючих антибізнесових експропріаторів" та вже згаданих "скінхедів" і "бохенхедів" із перманентно кризуючих російськомовних етнорегіонів Сходу і Півдня країни.

У класика так само не сказано, і мусимо самі подумати: а якою є та кратологічна площина, де аплікуються "при владі" охлократичні елітники. Презумуємо, що тією площиною є районні центри, робочі містечка, селища районного підпорядкування і звичайні села. І на той раз політико-правовий бік питання самовимальовується у доволі "лякаючих фарбах". Наприклад. У так званих списках "Пори" на перлюстрацію "антипомаранчевих кадрів" значилося від трьохсот до п'ятисот тисяч "ворожих елементів". Восени 2005 р. Президент України В. А. Ющенко називав лише двадцять вісім тисяч подібних "ворогів", яких на той момент було — мінімум — знято ним з роботи і замінено "надійними помаранчевими кадрами". В обласних ЗМІ Сходу і Центру

в тому ж 2005 р. повідомлялося, що в багатьох містах обласного підпорядкування та районних центрах заступниками відповідних голів держадміністрацій з гуманітарної роботи було призначено/обрано випускників технікуму радянської торгівлі, ПТУ, музучилищ чи й "престижного перукарського факультету" "культуніверситету імені Поплавського". Воістину тривожними є такі аспекти запитання: якою мірою легітимним — у правоетичному та політико-конституційному сенсах — є склад тих "народних" обранців, висуванців і делегатів низового рівня, які волею дистрофної ситуації, політичної екстреми та охлократичних натовпів опинилися у владних структурах знизу доверху та в парламентсько-представницьких радах усіх територій і рівнів? А їхні законні та підзаконні політико-управлінські рішення, — вони якою мірою правомочні на соціумо- і державотворчому просторах історично багатотериторіальної та поліетнічної країни? Це поки що запитання без відповідей.

2. "Демократична еліта", як правило, становить "здорові середні верстви" цивілізованого середньозаможного європейського люду", — воєводський рівень у Польщі, комітатський в Угорщині, провінційний в Австрії, земельний у Німеччині, губернський в Росії[1]. Так зазначав класик в уже цитованій праці. Для сьогочасної України — у суто адміністративно-економічному сенсі — це рівень європейського середнього класу. Тут будь-який класик 20–30-річної давнини адекватно істині цієї ситуації ніколи не зрозуміє. Офіційної статистики немає, а "блукаюча народна творчість" вважає, що майнова стратифікація країни така: 15 % — найбідніші, 60 % — бідні (15 + 60 = 75 % — це і є соціальна база "охлократичної еліти"), 20 % — середньобагаті (це — наш "середній клас") і 5 % — супербагаті. Останні 25 % (20 + 5) — це "класократична еліта", про яку ще йтиметься. А ось 60 % "маленьких українців обласного рівня" — це і є соціальна база пошукуваної "демократичної еліти".

Порозмірковуємо над наведеними цифрами. У США та ще кількох країнах між "бідним" і "середнім" класами законодавчо закріплена "стадія проміжних виборів" ("праймеріз"), на якій "просіюється" охлократичний елемент, не надаючи йому мож-

[1] Див.: Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659 / Укр. іст. журн. — 1992. — № 2. — С. 19–20.

ливостей сформувати середні та верхні структури політичної влади. У нас подібного "ситечка" немає, і "низові охлократи" безперешкодно впливають на "середній" і "верхній" класи і навіть — на легітимованих "у владі" олігархів. (В. Касків — лідер люмпен-політичної партії і радник Президента України та В. Луценко — екс-"силовий" міністр, радник Президента України і лідер люмпен-загонів політекстремалів — найвлучніші ілюстранти колізії.) Щодо співвідношення "еліта — патрон еліти" доцільно згадати пізньосередньовічний діалог кардинала Ришельє і короля Людовика XIII: — Ваша Вищість, не забувайте про те, що свита створює короля... — Але й Ви, сір, не забувайте про те, що свиту створює сам король... Отже, дилогія "низові охлократи — елітні олігархи" на долоні: особливо під час політичних виборів та у кризових ситуаціях другі відіграють роль "покупного матеріалу", а перші — "покупців". Ось звідки у нас "оплачені вибори" і "платні мітинги". Звідси є ледь не унікальне у світі явище — "простонародний і олігархічний політичний популізм", який рельєфно дався взнаки під час парламентських виборів 2006 року[1].

Цей різновид популізму — результат застосування і "демократами-елітниками", і "підкуповуваними народними масами" так званої інструменталістської діалектики, коли "гарні цілі" у політиці засадовуються і забезпечуються "поганими засобами". Носіїв орієнтацій такої діалектики Гегель у бесіді з Гете (18 жовтня 1827 р.) називав "людьми розумово травмованими"[2]. Напевно, йшлося про травмованість не так у біофізіологічному сенсі, як у політико-психологічному. А тому серед "народно-демократичних елітників" дуже важко спершу і швидко виявити, "хто є вірний син Вітчизни, а хто вже точно сучий син" (Б. І. Олійник).

Можна лише посперечатися з приводу, — а звідки, з яких територій (регіонів), історичних провінцій, конкретних місцевостей найбільше надходить до центру для участі в акціях "платної популістської демократії" представників цього різновиду елітизму. За нашими спостереженнями, найбільша кількість фаль-

---

[1] Див.: Варзар І. Підсумки виборів-2006: Чому ми опинилися в популістському полоні? // Вісн. ЦВК. — 2006. — № 2. — С. 97–102.

[2] Цит. за: Эккерман И. П. Разговоры с Гете в последние годы его жизни: Пер. с нем. — М., 1986. — С. 548.

шивих патріотів (“синів Вітчизни”) надходить із західноукраїнських регіонів, а зі Сходу, Півдня та Центру — найбільше надходять “політико-психологічно травмовані маси протестантів”. Це лише підтверджує закономірність: “середній клас слугує базою партій правого гатунку, а бідний клас — лівих партій”[1]. Під цей “елітний тип” адекватно підходить “добре організована громадсько-активницька база” помаранчевої революції 2004 року. Напевно, тому так швидко розвіялися так звані ідеали Майдану, “зародки зрілого громадянського суспільства”, “нові риси політичного владарювання” та інші примарні цінності й орієнтири. Деякі риси цього різновиду елітизму продемонстрували і “два майдани” в Києві у квітні-травні 2007 р.

3. “Класократична еліта”, за В. Липинським, — найвища елітистська група в політиці. Маючи на увазі й кількісні, і якісні параметри питання, він цю групу називав ще “політико-правлінською аристократією”. Її автентичною соціальною базою класик називав найзаможніший (в економіко-культурницькому сенсі) та найсамоорганізованіший (у суто кратолого-політичному сенсі) “продуктивний клас у політиці”. Судячи з усього, лише представники цього, справді елітного класу мають моральне право формувати всі кадрові осередки вищих структур політичної влади, — (1) правлінський механізм, (2) парламент, (3) уряд, (4) судочинську систему[2]. Такою, у синтезі, є думка-оцінка В. Липинського стосовно цієї, третьої елітної групи в середньотиповому європейському суспільстві.

Але, думається, класик був би сильно розчарований станом справ у сьогоденній Україні. Найдивнішою для нього, напевно, виявилася б “якісна структура” правлячого політикуму: (а) президент давно не є “правителем”, а лише співправлінцем разом із парламентом і вдругорядь після парламенту, але він цього або не розуміє, або не хоче з цим миритися, а тому об’єктивно перетворився з гаранта непохитності конституційного ладу країни на “гаранта нестабільності” усієї кратологічної конструкції[3]; (б) міністри апріорі оголошують себе “професіоналами-реформа-

---

1 Хэйвуд Э. Политология. Учебник: Пер. с англ. — М., 2005. — С. 303.

2 Див.: Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659 // Укр. іст. журн. — 1992. — № 1. — С. 64–65.

3 Гарант нестабильности, или Серийный Ющенко // Киев. телеграф. — 2007. — 27 апр. — 3 мая.

торами", а на практиці діють як маргінальні революціонаристи з анархістською зіркою на лобі "після мене — хоч потоп!"; (в) 350 мільйонерів (із 450 депутатів!) у парламенті, обраному 75 % найбіднішим та "просто" бідним народом; (г) чотиристадійний суд (загального призначення, арбітражно-господарський, вищий та конституційний) в елементарних професійно-правничих та юридико-етичних питаннях виявляється то половинчастим "політичним екзекутором", то "цілком слухняним виконавцем" чиїхось "думок" і "доручень", то "доцільним інтерпретатором" якихось зовнішніх політичних впливів, — за таких умов хто б збагнув подібне викривлення благородної ідеї класократичної аристократії сторічної давнини?!! Та й кого і що ці "аристократи" репрезентують на політичній арені такої специфічної країни? — Ані історичні території, ані традиційні провінції, ані бодай щойно "нарізані" адмінодиниці, ані забутого народу, — буквально нікого і нічого, окрім себе, чиїсь бізнесові потреби, політико-ситуативні запити та групові інтереси. Напевно, мав рацію один діаспорний українець, який нещодавно таку "імітацію п'ятнадцятирічної політичної незалежності" назвав словами М. П. Драгоманова: "пропащий час"…

"Імітаційний натяк" не полишає у спокої… Староросійський учений (політолог, правник) і дипломат Ф. Ф. Мартенс у 70-х роках XIX ст. вимальовував "модель нормальної європейської цивілізованої країни". На його думку, це різноландшафтна, багатотериторіальна, різнокліматична, поліетнічна та мультикультурна країна "з історично сталим населенням у провінціях, із мудрим політичним керівництвом у центрі, з продуманим правоадміністративним устроєм та динамічною політичною нацією у надбудові"[1]. Зразками такої країни називалися Австро-Угорщина, Франція і Нідерланди, а в гіпотетиці — Німеччина, Італія і Румунія. Перечитали написане, і серце забилося: адже Україна мала всі шанси стати таким зразком… Але у суто дослідницькому сенсі нас хвилює лише ділогія "території багатонародної країни — єдинокраїнова політична нація". І знову — про серце своє: адже й тут ми мали всі шанси…

Втім, скажуть нам, чому "шанси були…", — адже вони вже зреалізовані! Відомий автор-ініціант "концепції регіонального

[1] Див.: Мартенс Ф. Ф. Международное право цивилизованных стран: В 2 т. — СПб., 1882. — Т. 1. — С. 39–40.

гринджолізму", політик і політолог М. В. Томенко — з посиланням на В. Липинського — вважає, що "вже остаточно сформовано сучасну українську політичну націю, в основі якої лежать принципи територіального патріотизму та поваги людей до себе як до громадян країни..."[1]. Ця смілива констатація — суміш прожектерського романтизму, теоретичного невігластва і пристрасної партійно-політичної окозамилюваності. З великої множинності компонент феномена "єдинокраїнова політична нація" до уваги — і то "в зредукованому вигляді" — взято лише два — "територіальний патріотизм" (у класика — продовження: "...людей, які усвідомлюють себе частиною великого цілого — країни") і "політична громадянськість" (ця компонента у М. В. Томенка взагалі понятійно "недооформлена"). Але нас цікавить лише теоретична істина про політичну націю у призмі обговорюваної елітологічної концепції В. Липинського.

Коротко про "множинність компонент" феномена "єдинокраїнова політична нація". Із тієї "множинності" вибираємо лише чотири одиниці, та саме ті, на які акцентувалися першоавтори концепції "політична нація" — угорські політологи та політики другої половини XIX ст. Ф. Деак і Й. Йотвьош. Вони здійснювали аналіз у координатах своєрідного "трикутника": (1) етноадміністративна територія (провінція) країни — (2) партійно-політична система країни — (3) центральний правлячий політикум країни[2]. До речі, вони ж увели в обіг поняття "політична нація" і "правлячий політикум". В іноземному (румунському) дослідженні натрапляємо і на цікаве прояснення генези "концептуального шляху Деака — Йотвьоша" — "шляху від територіально-провінційної політичної громади до центральних політикумних кіл цілої полінаціональної країни". "Політична громада" — то є пошукувана нами "територіальна політична еліта". Виявляється, далі, що той шлях торують "політичні партії та продуковані ними ідеї і програмні теорії"[3]. Звідки можна умовивести: у за-

---

[1] Цит. за: Є нація на основі територіального патріотизму // Голос України. — 2007. — 12 січ.

[2] Див.: Fischer E. Osterreich 1848. — Wien, 1946. — S. 129–131; Iorga N. Histoire des roumaines et de leus civilization. — Bucureşti, 1922. — P. 112–113.

[3] Lovinescu E. Istoria civilizaţiei romane moderne: In 2 vol. — Bucureşti, 1925. — Vol. 1. — P. 60–62.

значеному "трикутнику", тобто у просторі між політичною державою і громадянським суспільством "човниковим способом" постійно курсують "групові союзи єдиномислячих та єдинодіючих однопартійців" (В. І. Ленін), що й самі політичні партії народжуються "у провінціях" ("на територіальних периферіях країни"), а не, як у нас, "призначаються згори", та ще й створюються "під конкретних лідерів"...

Повернемось до теми та її першого інтерпретатора В. Липинського. Доводиться констатувати, що наш класик, — хоча й жив і творив 35–40 років після означених угорців, — доволі близько підійшов до їхньої концепції, але... не "перестрибнув" через неї. І ще одна відмінність: угорці орієнтувалися на реальну багатонародну дуальну монархію, а наш класик мав на увазі... Україну часів Б. Хмельницького — П. Орлика, плекаючи надію на те, що вона колись перетвориться "на конституційну монархію англійського типу". Залишимо минуле минулому, і — в найлапідарнішому варіанті — підійдемо до тих компонент.

1. Геополітична компонента. Країна — це географічна площина, на якій розміщено народонаселення. Сама ж та площина є сукупністю низки менших за розміром просторів, заселених або окремими етнолюдностями, або сегментами великого титульного народу-етносу, який дав своє ім'я країні та всім її територіям, ландшафту і природі, державі та суспільству, навіть шельфу та водному і повітряному просторам. Далі. Країна — це синтез територій (провінцій), які, може статися, колись теж були, — нехай, і маленькими, але все ж незалежними і самодостатніми країнами, "обрамленими" своїми державами.

Оці "першоойкуменні заселенці" якоїсь території, — вони і є її першопріоритетні патріоти, а всі інші заселенці є напівапатридними жителями, які, може статися, взагалі побутують на цій території за прагматичним принципом ubi bene, ibi patria. Отже, на будь-якій периферійній території живуть дві групи "місцевих патріотів", етнокультурний світогляд яких ситуаційно прояснюється поговіркою про кулика, який хвалить своє болото. Вони аж ніяк не "рівноправно" створюють єдинокраїнову політичну націю, а лише елімінують зі свого середовища для неї різносенсової "ваги" елітні кадри.

2. Етнополітична компонента. Переважна частина країн світу (із понад 200 членів ООН) є багатонародними, серед них і

Україна. Різні території поліетнічної країни є конкретними "геолокусами буття" конкретних народів-етносів (перше виділене поняття належить І. М. Варзарю, друге — Ю. В. Бромлею). Із чотирьох тисяч народів-етносів планети[1] лише невелика частина від самого народження і до відповідного моменту аналізу проживає на одному й тому самому геолокусному місці, — більша ж частина народів "перебуває на вічному та нескінченному шляху" (Ю. Фучик).

Тривалий час дослідники не могли визначити ані "геопротяжність" того шляху, ані пойменувати "великі етапні зупинки" на тому шляху. В українській науці це завдання — на рубежі 80 і 90-х років XX ст. — вирішив І. М. Варзар. Протяжну довжину того шляху він назвав терміном Б. Малиновського — "етнометисизаційною міграцією народів", а зупинкові етапи назвав термінологічно по-своєму та потрійно:

а) етноплацентою (це — територія, де даний народ-етнос з'явився на світ Божий, природно, перебуваючи при цьому на соціоцивілізаційних стадіях роду і племені);

б) етноойкуменою (це — територія, де народ-етнос, увійшовши в етнометисизаційні — сімейно-шлюбні — зв'язки з іншими народами, спільно з ними створив новий народ-етнос, який уже перебуває на соціоцивілізаційній стадії народності);

в) етнокультурним ареалом (це — вже цілісний терен якоїсь країни, етнокультуру якої створює ряд народів-етносів, тим самим модифікуючись у вищу соціоцивілізаційну стадію нації)[2].

Свої понятійні новації автор проілюстрував на прикладах поляків (це — етнометисизація ляхів з-під Полтави та полян з-під Києва із прибалтійськими ледзянами, боричами, кашубами та ін.), угорців (чия етноплацента започаткована в Індії, етноойкумена — у Приоб'ї, а етнокультурним ареалом і геолокусом створення нації виявилася Паннонія в центрі Європи), фіннів, естів, перм'яків, євреїв, арабів та інших народів-етносів. Лише одного винятку припускався він, — українців: вони, мовляв, і виникли, і зсинтезувалися, і стали єдиною нацією на одному й тому ж

---

[1] Див.: Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К., 2003. — С. 43.

[2] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 96, 128–134, 137.

геолокусі над Дніпром[1]. Це — констатація 1992 року. А вже наприкінці 90-х років вперше опублікували дослідження видатного вченого минулого С. П. Шелухіна, який ще у 20-х роках XX ст. доводив, що у нинішніх українців — три генезисних геолокуси (Присередземноморська Франція, Наддніпрянщина і Тмутараканщина), три народовських осередки (Галичина, Київщина і Слобожанщина) і один етнокультурно-мовний ареал — простір "від Дону до Сяну"[2]. Це "територіальне різноманіття", безумовно, впливає на процес формування сьогоднішньої єдинокраїнової політичної нації. Звідси випливають як мінімум два концептуальних висновки. По-перше, висновок за В. Липинським. Вважаючи "істинно українськими" лише території Галичини, Волині, Брацлавщини, Київщини та Чернігівщини, — землі з монархічними (княжими, королівськими та гетьманськими) традиціями політичного правління, — він вважав, що й всекраїнова еліта "мусить бути суб'єктивно укомплектованою" за рахунок етнолюдських ресурсів п'яти зазначених провінцій, а також за рахунок "діаспорян із цих місць". Цікаво зазначити, що приблизно в такій самій етнополітичній тональності намагалися "розбудовувати національну країну-державу" ліберальні романтики початку 90-х років XX ст., — шляхом "штучного ініціювання еміграційно-міграційних потоків: діаспорних українців — в Україну, а з України якомога більше визвільнити "етнічних чужинців"..."[3].

По-друге, слід зазначити, що всекраїнова політична нація об'єктивно мусить "інкадрувати" до свого складу кадрові елементи та етнокультурні фарби від усіх етнорегіонів чи історичних територій, — у противному разі поступово розпочнеться процес ерозії лав всекраїнового правлячого політикуму. Один із "секретів" ерозії "помаранчевих лав" і доведення країни до квітнево-травневих "конституційних потрясінь" 2007 р. полягає в тому, що "гринджолівсько-трипільські патріоти" з початку 2005 р. — про себе і велемовно — дедалі настійніше проголошували "донецьких" та інших "біло-синіх замоскалених недоук-

[1] Там само. — С. 129.

[2] Див., напр.: Гетьманчук М. М., Турчин Я. Б. Політико-правові погляди та державотворчі позиції С. П. Шелухіна. — Л., 2006. — Розд. V.

[3] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 294.

раїнців" "незграбним та тимчасовим домішком" до "великого Українського народу" (з великої літери). Політична історія багатонародної країни подібних похибок "самозакоханим куликам" не прощає…

3. Політико-громадянська компонента. В історії будь-якої країни політична нація ніколи буквалістськи не корелюється з фізичним масивом народонаселення країни. Хоча подібні сумні ескапади в нашій новітній політичній історії, на жаль, вже мали місце[1]. У зв'язку з чим і наголошуємо: політична нація — це політико-якісний, а не демографо-кількісний феномен.

Але повністю абстрагуватись від кількісних вимірів феномена не слід. Ще на початку XIX ст. постало конкретне щодо цього запитання: хто ж то саме, які людські верстви "конкретно" становлять політичну націю? (Вже зазначалося, що до 60-х років XIX ст. вербальної формули цього феномена ще не існувало.) Одним з перших наважився "конкретницьки" відповісти на це запитання італієць А. Росміні. У праці "Філософія громадянського суспільства" (1836 р.)він стверджував: "реальним субстратом [політичної] нації" є дві групи "політично мислячих і свідомісно діючих у політиці людей" у будь-якій країні: 1) "свідомі платники податків" та 2) "свідомі учасники усіляких політичних виборів". А тому, дійшов він висновку, саме на них у будь-якій країні "уряд і мусить спрямовувати своє служіння у громадянському суспільстві"[2].

Про таку "буденну прозу" політико-економічного життя, як нам добре відомо, класик В. Липинський майже нічого не казав, — тим більше, в аплікації до периферійних територій великої країни. А ми та й наш сучасний правлячий політикум забувати про це не маємо права. Бо ж неозброєним оком видно: бідні, кризуючі та "дотаційні" території (регіони, місцевості, господарські об'єкти тощо), як правило, податконеплатоспроможні, політично пасивні, або ж активні… лише "за гроші" бізнесовських членів правлячого політикуму. Відомо ж бо, що елементом всекраїнової політичної нації є партійні кадрові структури зго-

---

[1] Див., напр.: Варзар І. М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові та функціонуванні політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — К., 2006. — Т. 2. — С. 81–93.

[2] Цит. за: Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. — К.; Л., 2003. — С. 282–313.

ри донизу, а тому наголошуємо: на "дистрофно-катастрофних" територіях відсутні й справжні "політико-партійні осередки". Як наслідок, подібні "вандеївські провінції" для всекраїнової політичної нації — не актив, а пасив, у ліпшому разі — гнилий та нетривкий патерналістський ситуатив. "Дайте…", "Підтримайте…", "Подумайте про нас…" — ось що найчастіше чутно політичному центру країни з таких "політичних глибинок"…

4. Політико-парсіологічна компонента. Політична нація на будь-яких сутнісних рівнях складається, як правило, із партійців — активно зорієнтованих і осмислено діючих у політиці людей. Чи може абстрактно взята територія бути плідним, невичерпним та "екологічно чистим" кадровим джерелом всекраїнової політичної нації, якщо вона економічно відстала, політично атрофована, непросвітна, не є бодай надійним сегментом ойкуменного базису всекраїнового масштабу політичних партій, а отже, вона просто полишена своєї, "місцевої" соціальної системи? А чи може ця територія бути "надійним форпостом політичної незалежності країни"? А "зрілим осередком політичної безпеки держави"? Відповідь В. Липинського відома: "національно незрілі люди — гнила територія — периферіюзована країна…" Не полишає враження, що це сказано саме про нас, бо ж Україна впевнено стає "периферіюзованою країною", тобто маргіналізованою, а реалізовувати волання Гімну "Боже, нам Україну храни…" під силу лише зрілій всекраїновій політичній нації.

Чи замислюються над цими матеріями на політикумних висотах? Не видно. Інакше не було б у нас сумнозвісних "перекидів" навколо безпредметного питання про "імперативний мандат" та "безпартійного депутата". Після "указівських колізій" квітня 2007 р. над цими матеріями замислитися всім та обов'язково конче потрібно. Якщо реалістичніше вдумуватись у підтексти наведених зондованих питань і запитань, у "верхах" мали б збагнути небезпеку — для себе ж! — надто частого проведення виборів, невмотивованої зміни логіки оподаткування населення, корекції енерготарифів, "покращання" моделі виборчої системи, волюнтарної комплектації партосередків і партсписків і т. д. і т. п., — особливо ж у колізіях, коли йдеться про "місцеві справи реальних місцевих людей". Бо ж бідний і непросвітний люд (як зазначалося, це — 75 % українського люду сьогодення)

завжди побутовує у відомому діалоговому контексті: — Чому бідний? — Бо ж дурний… — А чому дурний? — Бо бідний… Коло замкнулося.

Одна надія — на те, що колись всекраїнова політична нація — на всьому обширі великої тереном країни — так змужніє, що спроможеться розриву та й ліквідації зазначеного клятого кола. Нині ж існуючий "скелет" політичної нації допоки натужно відповідає на своє ж запитання "Хто винний?" А давно вже час відповідати на інше запитання: "Що і як робити далі?" І лише тоді можливою стане постановка стратегічного волання: "Коли ж настане світлий день?"

С. С. БОЙКО
докторант
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ЕТНОКРАТИЗМУ

"Етнократизм" і "етнократія" є співвідношенням об'єктивного етносоціального феномена та його етнополітичного суб'єкта-носія. У такій якості це об'єкт-суб'єктне явище опиняється у фокусі перехресного виразу двох актуальних політолого-етнологічних концепцій, — етнодержавознавчої концепції Ю. І. Римаренка[1] та політико-кратологічної концепції І. М. Варзаря[2]. Для об'ємно-"голографічнішого" осмислення та сприйняття сутнісних граней явища намагатимемося підійти до нього в полісемічній кореляції етноісторизму та історіологізму, геополітики та регіоналізму, етатологізму та етнополітизму, кратологізму та управлінського релевантизму, етноелітизму та етнобюрократизму. Короткому аналізу цих та інших матерій передує історіографічний вступ.

Доволі тривалий час у вселюдських гуманітарних науках і, зокрема, у навчально-виховному вокабулярі явище етнобюрократизму не помічали, і воно, природно, у громадській свідомості "не працювало". Навіть у інтелектуально розвинених народів Західної Європи класичні енциклопедичні словники "Webster" (англійський), "Brokhaus" (німецький), "Larousse" (французь-

[1] Див., напр.: Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. — К., 1995; Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996; Основи етнодержавознавства: Підручник / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996; Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. Основи етнодержавознавства. Теоретико-методологічний аналіз. — К., 2002.

[2] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 106, 123, 152, 216, 261–264, 517.

кий) замовчували його. Хоча в політичній реальності основні етнократичні атрибуції явища — етноеліти, етнічні лідери, етнічні спеціалісти та управлінці, етнічні бюрократи та державці, — усіх їх уже з XVI ст. навчальні заклади тих же класичних народів готували для субколоніальних народів. Це — Університет Східного Лондона, паризька Сорбонна, Краківський і Падуанський університети. І не лише "класичні західні" народи і заклади цим займалися. Києво-Могилянська академія, Острозька та Ясська Слов'яно-Греко-Латинська академії, Пештський університет і Константинопольська Патріарша Академія починаючи з XVI ст. так само посильно готували управлінську еліту — почасти й майбутніх правителів — для всіх дружніх сусідніх народів.

"Відчутну матеріальність" явища від самого початку XVI ст. стали фіксувати у своїх творах видатні просвітники-енциклопедисти: англієць Т. Мор ("Золота книжечка, така ж корисна, як і потішна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія", 1516 р.), голландець Г. Гроцій ("Про право війни і миру", 1623 р.), молдаванин Д. Кантемір ("Історія висходження і падіння оттоманської імперії", 1714–1716 рр.), італієць Дж. Віко ("Засади нової науки про всезагальну природу націй", 1725 р.), француз Ш.-Л. Монтеск'є ("Роздуми про причини величі та падіння римлян", 1734 р.), поляк І. Стройновський ("Наука про природне і політичне право, політичну економію і право народів", 1795 р.), англієць І. Бентам ("Керівні начала конституційного кодекса для усіх народів і держав", 1826 р.), француз Ж. Мішле ("Народи", 1844 р.), німець Л. фон Штайн ("Теорія управління", 1859 р.), австрієць Л. Гумплович ("Боротьба рас", 1873 р.), українсько-французький єврей М. Я. Остроградський ("Демократія та політичні партії", 1899 р.), італо-француз В. Парето ("Трактат про всезагальну соціологію", 1914–1916 рр.), австрієць К. Реннер ("Держава і нація", 1918 р.), український німець Г. Г. Шпет ("Вступ до етнічної психології", 1927 р.) та багато інших. Усі вони у своїх дослідженнях — в аплікації до нашого пізнавального об'єкта — послідовно випробували сцієнтистську закономірність, відкриту на початку XX ст. М. Вебером: доки сукупна людська наука не дістанеться сутнісних глибин будь-

якого досліджуваного явища, доти не буде вироблено "один з найефективніших засобів усякого пізнання — поняття"[1].

Тим же, поступово-кумулятивним способом та приблизно з першої чверті XIX ст. (після смуги "наполеонівських війн") європейська етнокультурна свідомість на адресу всього "третього світу" народів-етносів почала виробляти власну процивілізаційну антитезу: доки ви не станете такими ж культурно розвиненими, як ми (а ви навряд чи коли станете такими), доти ми вас не визнаємо рівними собі... Цей рівень "етнонацсибаритства" на німецькому прецеденті вдало розкрив М. П. Драгоманов (1889 р.): "німецькі етнокультшовіністи" очікують від слаборозвинених і нерозвинених народів того, аби вони апріорі опинилися "наповненими німецьким духом, мали німецьке серце і німецький розум, німецькі звичаї та вміння виховувати у собі той особливий німецький характер чи дух, який немов самим Богом чи природою навіки присуджено німцям"[2]. У паралелістському порядку — та "немов у дужках" — зазначимо: приблизно в таких самих етнокультурних координатах відбувається "діалог" московського центру і "периферійних суб'єктів федерації", а погляд із московських вікон на приблизно двісті етноменшинських утворень Кавказу як одне суцільне та розпливчасте "обличчя кавказької національності" давно вже став хрестоматійним сарказмом.

Не так далека від цього й сакраментальна позиція Києва і Львова щодо логіки й темпів "мирного інтегрування" у реальні контури нинішнього українського суспільства російської та ще понад ста тридцяти етноменшинських людностей. Важко позбутися враження: саме з огляду на дещо зверхнє ставлення титульних українців до етноменшинських не-українців "якимось інфернальним чином" проектується на ставлення Заходу до України як ненадійного етнополітичного суб'єкта. Нашу підозру нещодавно підтвердив американський політолог І. Валлерстайн. Неначе відповідаючи на наше самозапитання у ранзі idèe fixe: чому ж нас не приймають негайно до лав ЄС,

---

[1] Вебер М. Соціологія. Загальносоціологічні аналізи. Політика: Пер. з нім. — К., 1998. — С. 318.

[2] Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова: В 3 т. — Т. 1: Историческая Польша и великорусская демократия. — Париж, 1881–1882. — С. 211–212.

американець застережливо зазначив: "... Для майбутнього Євросоюзу одне з найсуттєвіших питань є врегулювання прав національних меншин. Зараз там уже є великі проблеми з представниками мусульман-іммігрантів,.. у майбутньому ще якісь каталонці виявляться такими ж нещасними..."[1] Ось ми й можемо опинитись у колізії з "нещасними каталонцями" (хоча сама собою аутентична "каталонська проблема" — уже після висловлювання І. Валлерстайна — справді почала благопозитивно вирішуватися).

Таким "кружним шляхом" ми дісталися згаданої поняттєвотворчої закономірності М. Вебера. Нехтувані на Заході, у царській Росії та СРСР три найсуттєвіші проблемні атрибуції етнократичного явища: 1) рівноправ'я/нерівноправ'я титульних і субтитульних народів-етносів багатонародних країн, 2) закономірні автономістські етнодержавницькі прагнення меншинських народів-етносів у будь-яких багатонародних країнах і 3) елітотворення та партієтворення — законовідповідна атрибуція політичного життя будь-яких етнонацменшин у будь-яких багатонародних країнах. Саме за умов суверенного розвитку України і саме вітчизняним ученим усе це нагадало про необхідність динамічного вивчення цього явища, а найпаче — про його науково-понятійне пойменування. Наші дослідження виявили, що в першій половині 90-х років XX ст. найвиразніших результатів досягли Л. Є. Шкляр та О. М. Майборода, які й пойменували феномен чотирма поняттями: "етновлада", "етнократизм", "етнократія" та "етнобюрократія"[2]. Лише у 2003 р. російський етносоціолог Ж. Т. Тощенко випустив солідну та підсумовуючу працю: "Этнократия: история и современность. Социологические очерки". До них — паралельно чи дещо згодом — долучилися українські дослідники (за алфавітом) О. В. Антонюк, І. М. Варзар, М. І. Обушний, В. Г. Огірчук, Ю. І. Римаренко, М. Т. Степіко, а також російські колеги (за алфавітом) А. В. Дмитрієва, Л. М. Дробіжева,

[1] Цит. за: Власова О. Результат, обратный желаемому. Беседа с Иммануилом Валлерстайном // Эксперт-Украина. Укр. деловой журн. — 2005. — № 19. — С. 23–24.

[2] Див.: Майборода О. Етнічні лідери // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 475; Шкляр Л. Етновлада // Там само. — С. 540; Шкляр Л. Національне державотворення // Там само. — С. 544.

В. Н. Іванов, А. Г. Здравомислов, М. О. Мнацаканян, В. Г. Філіпов, Н. Е. Яценко та ін.

Як бачимо, явище етнократизму перебуває "у роботі", тобто в перманентному осмислювальному процесі доволі давно. Але зарано було б констатувати, що його об'єктивна есенція доконче вивчена та ясна. Добиратися його суті найчастіше дослідники пробують описово-функціонально. Наприклад, для російського політетнолога Ж. Т. Тощенка етнократизм і етнократія — суцільне явище. Зокрема, це: (1) "панування еліти якогось етносу (нації) над іншими народами"; (2) "моноетнічна політична влада", мета встановлення якої — створити "етнічно чисті території як найкращий спосіб руху до демократії"; зрештою, (3) "домінування колективних інтересів і прав етносу над індивідуальними інтересами і правами особистості"[1].

Поряд із безсумнівним позитивом тут назовні проглядають і деякі теоретичні негаразди та негативи політолого-етнологічного характеру. Зокрема, чітко видно, що (1) російська наука (навіть після численних "прояснювальних" праць Ю. В. Бромлея та Л. М. Гумільова) досі не справилась із теоретичним співвідношенням понять народу-етносу (народу як етноісторичної спільності) та народу-населення (народу як помешканської, випадкової демографічної спільності); що (2) продовжує діяти радянська звичка змішування "індивідуально-етнічних" та "колективно-етнічних" природних прав людини (а найпаче, — нехтування головного з них — права на життя на власній геотериторії); зрештою, що (3) проявляються, напевно, мимовільні рефлексії сумнозвісного російського та балканського етнополітичного "досвіду" із "зачистками" не-титульних територій від "місцевих сепаратистів" та "міжнародних терористів". Напевно, такими є "родові плями" власне застосованого тут описового методу.

Ми дотримуємось думки, що найефективнішим тут може себе виказати історіологічний метод, уведений в обіг І. М. Варзарем[2]. До цього методу влучно підходить аксіологія М. Вебера: до

---

[1] Див.: Тощенко Ж. Т. Этнократия: история и современность. Социологические очерки. — М., 2003. — С. 306–307, 408, 413.

[2] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 160–164; Варзар І. Історіологізм політолого-етнологічного мислення // Мала енциклопедія державознавства. — С. 516–517.

складних історико-політичних та етносоціологічних явищ завжди слід аплікуватися з апріорними установками на "визнання незручних фактів" та розуміння того, що "істинне може не бути прекрасним, і воно буде істинним лише через те, що воно не прекрасне, не святе й не добре"[1]. У такій пізнавально-методологічній колізії цей метод послуговується у потрійній ролі: він (а) "оприлюднює" істинну генезу явища етнократизму, (б) виказує потаємні стадії конституювання етнократизму як цілісного явища і (в) саморозкриває в усьому істинному масштабі "незручності" його сьогочасного системного буття. За допомогою історіологічного методу зробимо спробу дати явищу первісну, "робочу" дефініцію. Отже, етнократизм — це етнократологічна система політичного панування одного народу-етносу над іншим та іншими, — бодай заподіяння на нього та на них вирішального політичного впливу або ж — по-мінімуму — зневажливого ставлення до них, завше засадовуючи свої прагнення ідеологічно та містифікаційно, а за можливості легітимуючи їх правом.

Вдумуючись в історіологічні глибини проблеми, доходимо висновку: абстрагуючись від деталей, можна вирізнити лише дві моделі інтерпретації явища етнократизму: 1) буддистсько-конфуціанську (східноазіатську) та 2) юдеохристиянську (європейську). (Післяколумбова Америка, мусульманський світ та постколоніальна Африка — окремішні питання і теми.) Відмінність між цими моделями — разюча і (поки що?) нездолання. Може статися, що Росія та Схід-Південь України об'єктивно перебувають у Кавдинській ущелині між цими двома моделями (?!!).

Екстрема західноазійської моделі полягає в тому, як зазначає Ф. Фукуяма, що в будь-якому проконфуціанському суспільстві "не існує аналога юдеохристиянському уявленню про божественне джерело влади або вищого закону", — там "автоматично діє подвійна ментальна відданість — сім'ї та політичній владі"[2]. А тому на класичному конфуціанському Сході "у принципі" неможливі Павлики Морозови, які "видають" властям "не-

[1] Вебер М. Соціологія. Загальносоціологічні аналізи. Політика: Пер. з нім. — С. 326–327.

[2] Див.: Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. — М., 2004. — С. 145.

правильного батька", рідко там зустрічаються і "антиурядові заколотники". Звідки можна й умовивести: там майже неможливе і явище етнократизму, принаймні в європейськи "чистому вигляді".

Хоча, правда і в тому, що так справи обстоювали не завжди і не "на всьому Сході". Відомо ж бо, що в усіх близькосхідних цивілізаціях, як встановили сучасні дослідники, за античних часів існувала "одна й та сама модель суспільства, в основу якої був покладений принцип кастової етнократії. Вона припускала беззаперечне панування одного етносу над усіма іншими на території конкретної країни"[1]. Такі самі зародки етнократії спостерігаємо й під час епохи Навуходоносора, коли в VII ст. до н. е. євреїв вигнали з Палестини. Такого типу явища свідчили про "етнократичні задатки" державної етнічної політики в більшості східних країн минулого.

Але реальна етнократія виявилася пов'язаною з масовою національною самосвідомістю, пробудилася й дістала певного розмаху вже в наш час. Це значною мірою зумовлювалось формуванням сучасних етноісторичних націй та політично суверенних держав. "Вибух етнократії" у сучасному європейському суспільстві "супроводжується небезпечними формами націоналізму, який, по суті, є альтернативним концепції етнополітичної інтеграції", в якій процитований уже Ж. Т. Тощенко схильний бачити "основи прогресивного розвитку громадянського суспільства[2]. Автор дає критичну оцінку етнократії. Ця політико-аналітична спрямованість дуже важлива, позаяк "апологетичне трактування" цього поняття може викликати небезпеку щодо його ідеалізації.

Об'єктивно констатуючи, не можна не пишатись українськими вченими, які виявилися й більш обсяговішими аксіологами досліджуваного явища, і неупередженішими в його оцінках, і глибшими історіологами питання. Перший та вихідний позитив полягає в тому, що українські фахівці акцентуються не на одному елементі питання, — скажімо, як тільки-но процитовані росіяни, — на "етнократії". Вони ієрархізують усі зазначені елементи. Етновлада, зауважує

[1] Див.: Авдеев В. Б. Кастовая этнократия. — www.sograd.xromo.com

[2] Тощенко Ж. Т. Этнократия: история и современность. Социологические очерки. — С. 188.

Л. Є. Шкляр, визначає "не так етнічний склад владних структур, як характер тієї національної політики, яку та чи та влада впроваджує в життя[1]. А етнократичний/неетнократичний характер тієї влади — це такий політичний режим і курс, "який спрямований на захист етнічних інтересів лише одного народу"[2].

Таким чином, етновлада є кратологічною системою політичного владарювання, а етнократичність є характером політики, політичного режиму і політичного курсу ім'ярек держави або іншого кратологічного суб'єкта в багатонародному суспільстві. Останній акцент надто важливий, щоб про нього забути бодай тимчасово. Як зазначає В. А. Потульницький, "етновладність є самостійницьким прагненням кожного культурного народу…"[3]. Акцентно проситься медитаційно-риторичний роздум: хто наважиться сказати, що на тій підставі, що лідери угорського, кримськотатарського і молдорумунського меншинських народів-етносів свого часу просили у Києва "бодай якогось рівня етнодержавної автономії", — чи можна на такій підставі ці народи назвати "не-культурними"?..

Але українські вчені не "моралізують", а аналізують ці етноматерії. Бо давно відомо: рівень загальної культурності народу-населення визначається культурністю лідерського складу інститутів соціальної системи, а окремо взятих народів-етносів — рівнем культурності їх етнічних лідерів, а найпаче — рівнем обраних і призначених функціонерів органів місцевого самоврядування, етнополітичних партій, етнокультсоціальних утворень тощо. Останні й є етнократи. Їхнє центральне, постійне та формоутворююче завдання, зазначає Л. Є. Шкляр, — духовно і політично мобілізовувати етносоціум на вирішення загальнокраїнових політико-націєтворчих і державотворчих проблем[4]. У тому ж загальнокраїновому масштабі найоб'ємніше підійшов до явища В. І. Волобуєв. Етнократизм для нього — це й форма політичної влади, і різновид політичної ідеології, і зріз політичної еліти, і аспект етнополітичної практики[5].

---

1 Шкляр Л. Етновлада // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — С. 476.
2 Там само.
3 Потульницький В. Націократія // Там само. — С. 538.
4 Див.: Шкляр Л. Національна еліта // Там само. — С. 540.
5 Див.: Волобуєв В. Етнократія // Малий етнополітологічний словник / Гол. редкол. Г. В. Щокін. — К., 2005. — С. 84–85.

Отже, самовималювалася певна політолого-етнологічна ієрархія: етнократизм — це тріадна кратологічна система, яку становлять а) етноеліта, б) етнократія та в) етнобюрократія. Найновітнішими видами та формами буття етнократизму є етнократичні клани, символи, традиції, ідеї та орієнтації, які — у різних ситуаційних комбінаціях — найвідчутніше дають про себе знати під час "національних криз" та різносенсових етнополітичних конфліктів[1]. До цієї констатації В. Ф. Панібудьласки та Л. Є. Шкляра впевнено можна додати ще два елементи: етнополітичну націю та етнополітичну партію, які давно вже ввів у дослідницький обіг І. М. Варзар[2].

Аналіз практики проявів етнократизму в минулому і на сучасному етапі, зважаючи на досвід зарубіжних країн і нашої багатонародної країни, виявляє багато загальних життєздатних рис. По-перше, ніде і ніколи етнократизм не зароджувався "внизу" і "стихійно". Там, "внизу", перманентно з'являються еліти В. Парето "леви" та "лисиці", які цілеспрямовано і "створюють ґрунт" для зародження етнократичних настроїв. Для досягнення мети такі еліти використовують загальносистемний або ж і ситуаційно-"галузевий" кризовий стан суспільства. По-друге, це спекуляція на почутті національної обмеженості "свого" етносу і його прагненні до національного відродження. Для цього, щоб уникнути безпосереднього конфлікту з центральною та місцевою політичною владою, етнолідери використовують такий засіб, як перенесення провин минулих політичних режимів на нині "панівний етнос".

По-третє, етноелітники використовують ідеї отримання власної автономної державності та — бодай і обмеженого — суверенітету, зокрема, ціною започаткування сепаратистських рухів. По-четверте, періодична реанімація націоналістичної ідеології, це — загальна риса мислення всіляких етнократів. Назвемо деякі складові цієї ідеології. По суті за змістом вони примітивні та розраховані на міфологізацію свідомості за допомо-

---

[1] Див.: Панібудьласка В. Ф., Шкляр Л. Є. Етнократія // Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — К., 2004. — С. 190.

[2] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 61, 84, 100, 274, 299, 301, 396, 400, 404, 527–528.

гою міфів про героїчне історичне минуле, ворожість "панівного" народу, культурну самодостатність, релігію як головний чинник самозбереження етносу тощо. По-п'яте, етнократи завжди використовують образ вождя-месії, який поєднує надлюдину і людину-бога, котра знає й розуміє мету і завдання, непосильні для пересічних "маленьких людей". Він ніби концентрує в собі розуміння суті та таємних помислів свого народу, які може виразити найвлучніше і найефективніше для прийдешньої долі "свого народу-етносу". Цей ідеал реалізується в образі як реального харизматичного, так і в образах з історичного минулого. Як правило, це має бути діяч — носій національної гідності, що поєднує всі мислимі досягнення, які тільки доступні народному уявленню.

Етнократизм часто реанімується за допомогою територіальних претензій до інших державних утворень або до інших, особливо сусідніх народів-етносів. Для доведення цього свого "права" використовуються історичні джерела про далеке минуле, а потім висуваються політичні звинувачення минулої влади в несправедливості прийнятих нею територіальних рішень. Хоробрі заклики до розширення території, повернення до "історичних меж" декому приносять славу "справжнього патріота свого народу". Як наслідок, територіальні претензії швидко опановують масами, а в результаті — конституація ворожих відносин між сусідніми народами.

Ще одна характерна риса сучасного етнократизму — підтримання "своїх" конфесій, забезпечення їх привілейованого становища, усіляке вип'ячування соціокультурного чинника навколо "державної мови" і "дійового патріотизму". Турбуючись про мову, національну літературу, національне мистецтво, національну школу, етнократи підсилюють свою популярність у середовищі інтелігенції. Але при цьому, як правило, самі й стають заручниками ситуації, бо їх вимоги вирівнювання становища мов, мистецтва неминуче переростають у вимоги про пріоритетність останніх або їх винятковість. Так культурна політика виявляється політизуванням культури, державомовного питання і здорового почуття патріотизму. У цьому контексті зрозумілий сарказм Лесі Українки: це ж просто "велика біда, що багато людей думає, що досить говорити по-українськи, аби мати право називатися "патріотом"... А послухати іноді, про що тільки

хтось говорить "по-нашому", — то, можливо, краще б він говорив китайською"[1]. Далі цього натяку не підемо, аби не вдаватися до трактування російської приказки про істину в казці: "Сказка — ложь, да в ней намек".

Нарешті, ще одна етнократична риса — клановість у здійсненні владних повноважень, пожвавлення і відродження раніше виплеканих амбіцій та претензій різних кіл якогось народу-етносу. Приклади кланового етнократизму характерні, як правило, для середньовеликих і численних меншинських народів-етносів, які становлять основу (іноді ретельно приховувану) протистоянь різних етнополітичних сил і груп. Але не тільки. Етнократизм представників титульного народу-етносу в багатонародній країні — небезпека особливого гатунку. Ми, наприклад, схильні бачити таку небезпеку у програмній проекції політичної партії "Свобода", яка виступає "за Українську Державу, в якій український народ посідатиме належне йому панівне становище"[2]. Перефразуючи процитовану велику поетесу-патріотку, — на тлі енергетико-мовних ускладнень відносин України з Росією, — можна сказати: ліпше б подібні етнократизми ця урапатріотична партія висловлювала не українською, а китайською мовою... Етнократичні "витівки" будь-якої ініціації та імпульсної адресації — "титульницькі", "низово-меншинські" або ж "нейтралістські" і навіть у найзакамуфльованішому вигляді, — акцентна небезпека для кратологічної системи урядування справами багатонародного суспільства.

Неоднозначне і тонке питання — міграційні потоки в етнодержавних утвореннях. Результати аналізу свідчать, що етнократія стимулює приплив людських ресурсів з інших територій (сьогодні — із республік СНД), особливо населення титульних національностей, і відтік людей "за національною приналежністю". Якщо перше можна вважати "природним правом" на "збирання свого народу", то друге суперечить державному конституційному праву і моралі, не кажучи вже про страждання безлічі людських сімей, яких змушують зніматися з обжитого місця. Будь-яке зрушення в показниках руху населен-

---

[1] Цит. за: Скоропис О. Незнана Леся Українка. Листи Лесі Українки до Михайла Кривинюка // Дніпро. — 1995. — № 5. — С. 31–32.

[2] Див.: Політичні партії України: У 3 т. / Уклад. Ю. Шайгородський. — К., 2005. — Т. 1. — С. 192.

ня в етнонаціональному розрізі — важливий орієнтир для обґрунтування відповідної політики і ухвалення політичних рішень.

Етнічна дискримінація на базі "смакової кореляції" національних ідей усіх народів-етносів, що населяють багатонародну країну, з одного боку, та "провідної ідеї провідного (титульного) народу країни" — з іншого, — одна з "наймодніших" етнократичних концепцій сучасності. За генезою вона належить націоналістичним і етнополітичним партіям і рухам, що, по суті, завжди "про себе" претендують на політичну владу "у власному середовищі". Саме ці етнополітичні сили вирізняють ідеї про "чистоту нації" і "виняткові права титульних народів-етносів", про "пріоритети" рідної мови, етнічної культури і етнічних вірувань. Українська наука вже понад десять років тому винайшла "ключ" до розв'язання цієї політолого-етнологічної проблеми: у 1995–1998 рр. І. М. Варзар встановив, що "у кожного народу-етносу планети є своя етноесенціальна ідея — ідея його історичної місії на землі... Якщо титульний народ-етнос у поліетнічному суспільстві хоч би й на момент забуде про це і самозакохано почне тішитися фарбами та багатствами одної тільки своєї месіанської ідеї та на шкоду месіанським ідеям народів-співвітчизників, — дуже швидко він опиниться в ізоляції, суспільство почне хиріти у кризових конвульсіях, а "його" держава — деградувати та еволюціонувати у бік тоталітарного "контролера усього й уся" у дезорієнтованому і, зрештою, "безідейному" суспільстві"[1]. Вчитуючись у рядки низки концепцій галузей державної політики, — зокрема освітянської, молодіжної, регіональної, зовнішньополітичної (усі вчасно апробовано в парламенті), безпекової (на апробації в парламенті), етнонаціональної (у проекті) та етнополітико-мовної (перебуває в "урядовій чорнильниці"), та саме в ті їх тексти/контексти, де йдеться про соціумо- і дер-

[1] Див., напр.: Варзар І. М. Політолого-етнологічні аспекти інтерпретації буття національної ідеї в поліетнічному соціумі // Ментальність і духовно-політичні проблеми формування Збройних Сил України: Наук. зб. / За ред. О. І. Фортової. — К., 1997. — С. 138–147; Варзар І. Державотворчий потенціал національної ідеї в поліетнічному суспільстві: тези до роздумів // Національна ідея — основа єдності суспільства (Вісник Народно-демократичної партії). — Спецвипуск. — К., 1998. — С. 35–41; Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 304–305, 409, 506.

жавотворчі ролі власне феномена "національна ідея", — залишається лише дивуватися, до чого неуважно ставиться практична політика до рекомендацій соціально-політичних наук... Центральна антиетнократична теза останніх — така сама, що понад 150 років тому засадована великим чеським етноісториком Ф. Палацьким: "Природа не знає жодних панівних народів або ж народів-наймитів"[1]. І теоретикам етнополітики, і практичним етнополітикам не гріх і лягати спати, і просинатися з цією антиетнократичною тезою на передній лінії своєї пам'яті. Бо ж її глас — такий: de te fibula narratur!..

[1] Цит. за: Бочковський О. Вступ до націології. — К., 1998. — С. 10.

Є. І. ВАРЗАР
аспірант
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНА АКСІОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОГО МЕНТАЛІТЕТУ БАГАТОНАРОДНОЇ КРАЇНИ

Соціально-історичний організм будь-якої країни живиться силами та імпульсами як із поточного середовища, так і з контекстів минулих реалій. І це стосується також країни моноетнічної (яких у сучасному світі майже не залишилося) та особливо країни поліетнічної, багатонародної, до яких належить і сучасна Україна. У цій статті закцентуємось саме на моделі багатонародної країни. Презумуємо, що основним "каналом" взаємодійного діалогу нинішньої країни зі своїми історичними попередниками є етнічний менталітет народів-співвітчизників багатонародної країни.

Мета статті, говорячи словами американського політолога Хуана Дж. Лінца (1989 р.), — "виявлення лише можливостей та тенденцій" впливу етнічного менталітету на розвиток даної країни у своє майбутнє, "а не формулювання абсолютів"[1]. Оті можливості та тенденції намагатимемося виявляти за допомогою нововведеного в обіг теоретичного поняття, якого — у робочо-оперативному порядку — назвемо аксіологічною екстремою. Давньоеллінське слово axiosis (цінний, ціннісне ставлення до чогось) і давньолатинське слово extremum (найбільше чи найменше сенсове значення якоїсь сутності) в аналізі синтезуються у щойно зазначене новостворене поняття. Під аксіологічною екстремою розуміємо ціннісну призму аналізу процесу та результатів впливу соціально-етнічного мента-

[1] Цит. за: Глобальне відродження демократії: Пер. з англ. / За ред. Л. Даймонда, М. Ф. Платтнера. — Л., 2004. — С. 197.

літету минулостей на "екстремну розкиданість" геополітичного терену сучасної багатонародної України. Пам'ятаймо і про те, що сама собою ментальна проблема, на думку французького політолога Мішеля Вовеля (1989 р.), "є новою галуззю знання, яка лише відкрита для постановки нових дослідницьких питань"[1]. Поставимо до обговорення лише три з тих питань.

1. Менталітет — це "чистий" соціоцивілізаційний, чи й етносоціальний феномен? До етнополітологічної аксіології цієї проблеми наука, схоже на те, ще тільки підходить. Так, О. Д. Бойко розглядає менталітет у спряжінні трьох концептів: а) менталітет означає стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості й підсвідомості, прагнення, нахили та орієнтації людей, їхні цивілізаційні цінності та суспільну психологію; б) ментальність вказує на глибинне джерело мислення, ідеології, віри, почуттів та емоцій людини, зрештою, дослідник зазначає, що в) менталітет людей формують географічне середовище, політичні інститути та соціальні структури, культура і традиції[2]. У цій акцептації проблеми дефініціального начала явно не достає, та й зовсім не йдеться тут про якусь грань етнонаціонального феномена. Йдеться тут, як бачимо, про окремих людей, а не про народи. Щодо цього чудово проілюстрована істина міститься в назві праці знаних російських учених Ю. В. Бромлея та Р. Г. Подольного: "Человечество — это народы" (М., 1990).

В українських соціогуманітарних дослідженнях суто етнічну характеристику менталітету, як відомо, вперше вирізнив у 1997 р. М. В. Захарченко як одну з "рефлективних систем" продукування і внесення певних ідей та орієнтацій у суспільну свідомість[3]. Етнолого-аксіологічний же акцент в акцептації менталітету чіткіше за попереднє був вирізнений у 2005 р. Зокрема, М. Ф. Головатий зазначав, що сам собою етнічний менталі-

---

[1] Цит. за: 50/50. Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. Ю. Афанасьева, М. Ферро. — М., 1989. — С. 459.

[2] Див.: Бойко О. Д. Менталітет (ментальність) // Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид. — К., 2005. — С. 334–335.

[3] Див.: Захарченко М. В. Ментальність // Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов. / За заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача. — К.; Х., 1997. — С. 233–234.

тет — "це духовно-культурний самовияв етнічної спільноти", її "специфічний дух", який "робить її помітною і відмінною серед розмаїття інших етносів… фактичною неповторною цінністю"[1]. Слідом за цим О. В. Антонюк акцентував вже на суто аксіологічних аспектах етнічного менталітету. Для нього він є "відносно цілісною сукупністю образів, уявлень, оцінок і ціннісно-смислових утворень", зумовлених особливостями життєдіяльності народу-етносу "у певному географічному і культурно-історичному середовищі"[2].

Вказівкою на соціально-географічне та етнополітичне середовище зародження і конституювання етнічного менталітету відкрито пізнавально-дослідницький шлях виокремлення його основних дефініціальних рис. По суті вони вже окреслені О. Д. Бойком. Вважаємо, що до них слід лише додати відповідні етнокомпоненти. Зокрема, концепт "а)" можна доповнити "етнонаціональним характером", концепт "б)" — "етноісторичним джерелом" та концепт "в)" — "етносоціальним середовищем".

А далі — ще акцентніше: на всіх зазначених рівнях та й в усіляких сенсових колізіях мовити слід про різноколінних та різнопоколінських людей, з яких і складаються народи як етноісторичні спільності (або ж "народи-етноси", — останнє поняття винайшов Ю. В. Бромлей). Слід також уточнити такий акцент проблеми: найбільш цілісним носієм певного типу менталітету взагалі є народ-етнос, значно меншою мірою — народ-населення (яке, як правило, етнозмішане). Звідки й випливає думка, яка вже сформульована А. Дж. Тойнбі у вигляді "закону мімезісу" — одного з "емпіричних законів соціоцивілізаційного висходження людства": всередині будь-якого народу-етносу є два найбільш ортодоксальних носіїв його менталітету, — "творча меншість", яка втілює його "життєвий порив", вдало відповідає на різні історичні "виклики", формує ієрархію його соціальних цінностей і орієнтирів, зрештою, концепцію "сенсу життя", та "інертна більшість", яка бездіяльністю, несамоорганізованістю та "покірною ходою за вождями і тиранами" й зу-

---

[1] Головатий М. Ментальність етнічна // Малий етнополітологічний словник: Навч. посіб. / Гол. редкол. Г. В. Щокін. — К., 2005. — С. 170.

[2] Див.: Антонюк О. Ментальність етносу // Політологічний словник: Навч. посіб. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005. — С. 466–467.

мовлює катастрофічні втрати і кінцеве падіння народу[1]. Зауважимо, що великий британець казав про країни, держави та народи "взагалі", не пов'язуючи свою ментальну аксіологію обговорюваної проблеми з політикою. Ми ж, навпаки, якраз саме цього й прагнемо. А це є можливим шляхом постановки наступного евристичного запитання.

2. Як етнічний менталітет "вироблюється", "акумулюється" та "передається" прийдешньому? Скористаємось порадою Дж. Віко: "... Спочатку слід знати речі, а затим лише судити про них"[2]. Вважаємо, що менталітет будь-якого соціоетноісторичного суб'єкта (окремої людини, етногрупи, народу) складається з трьох компонент: а) соціального досвіду того суб'єкта; б) його історичної пам'яті — ідейно-образного зліпку з того досвіду — та в) своєрідних ідейно-етичних кореляцій досвіду та пам'яті, які відкристалізовуються у вигляді традицій, звичаїв та спостережних уроків — "вказівок на майбутнє". Усі ці "речі" — компоненти в аплікації до буття народу як етноісторичної спільноти, вважаємо, і є менталітетом народу-етносу, а в аплікації суто до життя останнього в політичній сфері багатонародного суспільства є етнополітичним менталітетом. З цієї "точки зростання" розгорнемо наступний аксіологічний крок у розгляді проблеми.

Відповідно до "закону партиципації" Л. Леві-Брюля ("Примітивна ментальність", 1922 р.) менталітет взагалі не слід розглядати як щось "одноцілісне", бо ж він є певним "набором" різносенсових частин ("партиципація" і є подрібненням цілого на частини, часткові окремішності). Зазначені досвід, пам'ять, традиції, звичаї, установки, уроки тощо можуть виявлятись артикуляціями якихось типових рис, схожих характеристик, корелятивних ознак, рухливих факторів, мінливих компонент тощо в соціально-політичному житті якогось абстрактно взятого народу-етносу. Оскільки всі ці "частковості" є атрибуціями минулого життя і вже старожитних реалій, на подальше в різних історико-соціальних ситуаціях та етнополітичних колізіях вони можуть грати здебільшого суміжні, споряджальні, а на думку

---

[1] Цит. за: Дівак В. Тойнбі Арнольд Джозеф // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996. — С. 889–890.

[2] Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций: Пер. с итал. — М.; К., 1994. — С. 192.

Л. Февра (“Проблема зневіри в XVI столітті: релігія Рабле”, 1947 р.), — й просто “службові та пристосувальницькі (утилізаційні) ролі”. Ось звідки і його поняття “outillage mental”, що й досі викликає аксіологічні дискусії[1].

У політичній історії взагалі та етнополітичній зокрема отим “ментальним утилізуванням” цінностей і орієнтирів минулого в поточній практиці є елітно-партійні групи, найчастіше — політикумно-лідерські особи. Особливо в буремно-революційні часи від них вимагається елементарне вміння діалектично та етико-благородно співвідносити ментальні риси своєї соціальної бази (як правило, це окремі фаланги та “ділянки” фізичного масиву етнозмішаного народу-населення країни) і — теж етико-благородні! — свої очікування, сподівання, цілі, перспективні орієнтації. Етика тут є всеосяжним “куратором” політичної й етнополітичної ситуацій. Інакше — крах цілепокладання за Г. Гейне: “Я сіяв зуби дракона, а жнива дали мені лише одних дрібних блішок” (“Романсеро”, 1851 р.).

При благопозитивному цілепокладанні чи не подібної результативності спромоглися обидві фаланги новодемократичної революції 2004–2005 рр. — “помаранчеві” і “біло-сині” — на ґрунті та в межах однієї лише соціально-політичної екстреми: “До яких пір порушуватимуться політико-громадянські права людини у формально суверенній Україні?” Знаний політолог О. П. Дергачов констатує, що “революція вилікувала мільйони громадян від соціальної анемії та ментальності аутсайдерів”[2], а публіцистка Д. Дуцик просто зазначає, що цією революцією “ми почали розгортати вектор руху у своє майбутнє, — ми зробили лише перший крок ментальних посувань у національній свідомості”[3]. Йдеться, як бачимо, про кінцеві результати, і це, без сумніву, — об’єктивні есенції екстремного характеру.

Але й від негативів нікуди не дітися, — і саме у площині свідомо-ментальнісного цілепокладання. Зважаючи на реально пануючу у країні латинську суспільно-політичну екстрему “Vivimus non ut volumus, sed ut possumus” (живемо не як хочемо, а

---

[1] Цит. за: Бойченко І. Ментальність // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. — К., 2002. — С. 237–238.

[2] Дергачов О. Змужніння нації // Уряд. кур’єр. — 2005. — 28 жовт.

[3] Див.: Дуцик Д. Тема для медитации // Без цензуры. — 2005. — 29 дек.

як можемо), "помаранчеві" і "біло-сині" активісти з усієї країни звезли на різнісні майдани величезні маси людей, фактично розколовши країну навпіл. Відбулася грандіозна і полісемічна девіація: а) на одних майданах і в аудиторіях заворожено слухали вождів і гринджолівські філософізми про те, що "нас багато і нас не подолати", на інших майданах та в інших аудиторіях пригнічено вслуховувались у бохенхедські медитації щодо того, що "нас тоже много, но мы в этой стране — люди второго сорта"; б) "окремо взяті бабусі" по-своєму революціонарно та дивергентно мислили й діяли: одні приносили чинному прем'єрові "гарбузи на ознаку незгоди до шлюбу", інші — простолюдинними народнодипломатичними засобами намагалися "мирити" вождів революції, які ніколи не були (і не будуть) однодумцями та єдинодіючими через те, що — на тлі щойно розпочатої політичної реформи — перспективна доля світить їм різні кратологічні ролі у справі правління країною та державного управління її народним господарством; в) найзгубніша ж девіація проявилась у розколі молодого покоління країни на дві фаланги деструктивних псевдореволюціонерів, — на бохенхедських нащадків Павлика Морозова та на скинхедських адептів анархістських концепцій Нестора Махна й Е. Че Гевари. А тим часом, як саркастично якось констатував Ю. Йоффе, у країні фактично йшла не "боротьба народу із злочинною владою, а змагання... мільйонерів з мільярдерами". А багатоетнічний народ слугувався олігархам лише "фоном". Починаючи з літа 2005 р. (найрельєфніше — з 1 січня 2006 р., з моменту деким "ментально не очікуваної" зміни форми політичного правління країною) ця "коаліціоністська" боротьба, як зазначає І. М. Варзар, перенеслася "у тенета кратологічного квадрата: Президент — Уряд — Парламент — Суд"[1].

І все ж — у синтезному підсумку — через "два революційних роки" відкристалізувалася нова ментальна якість поліетнічної країни: "синдром майдану", перманентна готовність народу втручатися в дії та компетенції владних структур. І це добре, — на те й в усьому цивілізованому світі народ — єдине джерело політичної влади. Однак тут же постає найгостріше та найактуальніше пізнавально-аксіологічне запитання в політичний ефір

[1] Див.: Варзар І. Правлять ідеї // Віче. — 2006. — № 10–11. — С. 68.

країни: а чи завжди і всі у нас пам'ятають про те, що народ не є гетерогенною, "етнічно чистою" масою? Країну населяють представники 136 народів-етносів світу, — такий висновок Всеукраїнського перепису населення від грудня 2001 р. Українська новодемократична революція оприлюднила реалію: у діяльнісному сенсі основними етнополітичними суб'єктами усього "помаранчевого року" (осінь 2004 — осінь 2005 р.) виявилися двоє — титульні українці та субтитульна (і найбільша масивом) російська етноменшина (інші народи-етноси нерельєфно себе проявили, або ж про них… просто забули).

Попри все розмаїття тем і проблем, що поміж титульним українством і російською етноменшиною повстало, стрижневим мотивом антагоністичного протистояння виявилася стара ментальна образа: панівна/провідна мова всього населення країни. Обидві сторони "зациклилися" на державному статусі "своєї" мови. Під дамокловим мечем цієї "проблеми" — десь із середини 90-х років XX ст. — розгортуються електоральні та плебісцитарні кампанії, соціумо- і державотворчі процеси та акції, навіть законо- та партієтворення. Під її тягарем затріщали нещодавно створені у муках політична система і конституційний лад. Під її фактичною "егідою" нерівно, — неначе за розробленим кимось замість нас ніцшеанським "сценарієм Happening" (процес із керованим початком, хаотичним продовженням і непрогнозованим завершенням), — розпочалася політична реформа та незвично інтригуюче розгортується нова, "передчасна" парламентська виборча кампанія.

Навколо останньої утворюється певна критична маса екстремних етнополітичних колізій напівментального-напівактуальницького гатунку, — та ще й таких чітко негативних, що ставлять політичну систему на край нової кризової прірви. "Найпрогресивніший у всій Європі", — за оцінкою видатного етнолога і політика XX ст. Макса ван дер Стула, — Закон України "Про національні меншини в Україні" від 25 червня 1992 р., який давав не-українським людностям безпрецедентні у світі політичні права і громадянські свободи, давно забуто. Після 1998 р. перестали й згадувати про національно-виборчі округи, і на "похоронному тлі" фронтової пісеньки про те, як "взвод не заметил потери бойца", громадськість країни на чергових політичних виборах та під час плебісцитарних акцій

уже давно не помічає, як щоразу "голосує ногами" від 1,5 до 2 млн виборців — представників етноменшин, а ще 10 млн російськомовних виборців повністю перейшли до лав промосковських комуносоцсправедливців, які тягнуть країну у "світле минуле". У дискусіях 2003–2007 рр. концептуально пішов у небуття феномен "громадські та політичні організації етноменшин як електоральні суб'єкти", і після березневих 2006 р. парламентських і місцевих — цілком пропорційних! — виборів етноменшини уже цілком не представлені в політичній системі збудженої країни. Насторожує й те, зазначає народний депутат і лідер "Асоціації національно-культурних об'єднань України" О. Б. Фельдман, що "практично жодна з політичних партій не внесла у свою передвиборну програму конкретних пропозицій, що стосуються захисту інтересів і прав особливо так званих малих народів України"[1]. Неначе "у режимі mutatis mutandis (натомість)" вперше у виборах брали участь політичні радикали ("Братство", "Пора", "Студентське братство", "Русский союз" та ін.), які зумисно посилюють антиімміграційну та ксенофобську риторику.

Мимоволі напрошується висновок: офіційні державні етнополітики не тільки не аксіологізують стан справ в етноісторичній сфері розколотого суспільства, а й взагалі "впритул не бачать" і "на дух не переносять" екстремні виклики часу, що йдуть із середовища етноменшинських народів України. Аксіологізуючи ситуацію найвищою рискою шкали екстремної небезпеки країни, можна справді дійти висновку, що "небезпека українському державному суверенітетові пересувається з площини економічної та політичної сфер на площину етнополітичну та етнокультурну"[2]. Імпульсами іззовні проблема міжетнічних відносин може й надалі політизуватися, а політична система країни ще екстремніше за попереднє може "розхитуватися". Що далі?

3. Від якого ментального спадку в етноісторичному мисленні та у побудові політичної системи слід негайно відмовлятися? Сформований у минулому історико-соціальний

---

[1] Цит. за: Вітер О. Захистіть інтереси "малих народів"... // Голос України. — 2005. — 23 груд.

[2] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 479, 484.

та етнополітичний менталітет — особливо на народно-масовому та "культурно-патріотичному" рівнях — до "архіву" не здається, цілком тлінню не піддається, а в дещо скоригованому вигляді передається прийдешньому. Своєрідними "формозмістовними есенціями" та "каналами передачі" ментального багатства народу своїм же колінолюдським наступникам є форми державного устрою і політичні режими, політичні та партійні системи, політичні традиції і звичаї, звичаєве та політичне право, соціально-політичний досвід самоорганізації і політична культура, художня і наукова література, фольклор і словниковий тезаурус тощо. Відповідаючи на своє ж запитання, без вагання зазначаємо: слід негайно відмовлятись як від віджилого і просто реакційного, що в наведених менталізмах міститься в суто об'єктивному сенсі, так і від того, що суб'єктивно може бути інтерпретовано неадекватно завданню зміцнення, а не розхитування хоча б існуючої політичної системи. Зокрема, слід було б рішучіше зробити наступне:

1. Реанімувати у своїй юрисдикції та "примусити працювати" на сучасність Закон України "Про національні меншини в Україні" від 25 червня 1992 р. (не виключаємо, — у доредагованому вигляді). Вважаємо, це послугувало б політико-правовою перепоною на шляху возведення титульних українців у статус "старшого брата" над не-рідними "малими" народами-етносами країни. Зволікання з цим може призвести до появи — особливо на периферіях країни — дедалі нових промислово-фінансових груп, які самоперетворяться на неформальні "центри прийняття політичних рішень" і тим самим стануть додатковими імпульсами до розбухання тіньової економіки та розхитування легітимної політичної системи.

2. Доредагувати конституційні контексти про "корінні народи", "національні меншини" і "етнічні групи". Окрім незграбного понятійного "одягу" тут засмучує й те, що цим етноісторичним суб'єктам приписується доволі архаїчний політико-державотворчий зміст, далекий від сучасної політолого-етнологічної науки. Окреслимо свої позиції: а) усі мислимі етнічні меншини є або маргіналіями якихось та десь існуючих материкових народів-етносів, або аутентичними залишками-нащадками народів-етносів, що колись тут існували, — у будь-якому разі вони є просто самі собою "народами-етносами"

або “етноісторичними спільностями” (і ні до чого тут фізичний масив того народу: 10 млн росіян і 800 караїмів — це просто самодостатні народи-етноси!); б) усі субтитульні народи-етноси країни, які перебувають на донаціональних соціоцивілізаційних стадіях роду (цигани-келдерарії), племені (ассирійці) і народності (гагаузи), повинні називатися “етнічними меншинами” стосовно титульної більшості українського народу, а ті, які перебувають на стадії нації (росіяни, німці, угорці, румуни, греки та ін.), — це “національні меншини” стосовно того ж титульного українства; в) усі інші людності, які опинилися на сьогоднішньому державно організованому терені країни в порядку історичних переселень, ситуаційних та економічних міграцій чи політичних депортацій (корейці, турки-месхетинці, чеченці та ін.), — вони об’єктивно перебувають у статусі “етнічних груп”; г) усі меншинські народи-етноси, які колись на нинішньому геополітичному терені України мали державно-політичні утворення, — вони об’єктивно є “корінними народами-етносами”, — попри те, чи мають вони нині або не мають за кордоном етнородичів. Усі вони за давньолатинською термінологією, є “національностями”, а за давньоеллінською — “етнічностями”. Такі історико-ментальні аксіологізми мали б вносити науково-теоретичне навантаження у формозміст поняття “історична батьківщина”, “етнічна батьківщина” і “політична батьківщина”, а також допомагати практичним етнополітикам у вирішенні конфліктогенних проблем “етноісторичних несправедливостей”, що колись завдали одне одному нинішні народи-співвітчизники, — з приводу чого ми вже висловлювалися[1].

3. Вилучити з конституційних контекстів (наприклад, із Преамбули, ст. 13 та ін.) помилкову аксіологізму про те, що буцімто український народ є якоюсь механічною сумою “громадян України усіх національностей”. “Натяк” зрозумілий, але він більш ніж утопічний: навіть і великою літерою позначений, український народ об’єктивно не може слугувати ерзацем “політичної нації” у країні, для цього ще треба багато чого зробити. Саме собою ототожнення “етноісторичної нації” і

[1] Див.: Бабак О., Варзар Є., Варзар І. Етнічна батьківщина // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — С. 32; Варзар Є. І. Етнополітична аксіологія // Політологічний енциклопедичний словник. — С. 21.

“політичної нації”, етнологічного і політологічного феноменів, долучання до останньої фізичного масиву всіх великих етноменшин — усе це науково-критичної аксіології не витримує. А втім, чинний Президент України нещодавно вже оголосив світові про те, що “ми постаємо як єдина політична нація, сформована українством і збагачена всіма людьми, які живуть в Україні, — росіянами, кримськими татарами, поляками, євреями, угорцями, ромами...”[1]. Ще більшим аксіологічним нонсенсом є констатація ст. 13 Конституції України 1996 р. того, що земля, води, надра, усі інші природні ресурси і навіть атмосферне повітря є “об’єктами права власності” лише одного українського народу. Це об’єктивно означає, що нерухомої власності “автоматично” полишили всіх інших народів-співвітчизників, чим штовхають їх у багно правового нігілізму, антидержавного сепаратизму, економічного самоізоляціонізму, електорального абсентеїзму, культурного маргіналізму, в тенета інших ментальних апатридностей і відвертих аполітизмів. Логіка “батьків” Конституції не лізе в жодні аксіологічні ворота й в іншому аспекті питання: люди і народи без нерухомої власності на землі нічим до цієї землі не “прив’язані”, і вони у ментальному відношенні — апріорні революціонаристи-анархісти та апатрідні байстрюки. На цьому тлі та в розглядуваному ментально-аксіологічному сенсі сердечне гасло В. Сосюри “Любіть Україну” та спонука В. Ющенка “Думай по-українськи” для не-українських людностей — нонсенси.

4. Переглянути надто зацементілу позицію щодо “державної мови”, — коли ясніше ясного для всіх стало, що це — своєрідний камінь спотикання на шляху доконечної політичної суверенізації незалежної України. Якщо новий правлячий політикум має намір по-справжньому “відірвати країну” від євразійського простору і “влити” в євроатлантичне цивілізоване лоно, — слід, зрештою, дечому повчитися на політичному досвіді, скажімо, країн — членів ЄС... Коли в першій половині XX ст. у деяких багатонародних країнах Західної Європи зактивізувався етнополітичний сепаратизм у “мовній вуалі” (баски та каталонці в Іспанії, тосканці та тірольці в Італії, фрізи та фламандці в

[1] Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року. — Офіційне інтернет-представництво Президента України. — http://www.president.gov.ua

Бельгії та ін.), — в усіх країнах "Європи народів і регіонів" відмовилися від американського штампу, і "державна мова" стала м'якшою і толерантно-нейтральнішою "офіційною мовою". Відтоді у відносно моноетнічних Греції, Данії, Нідерландах, Німеччині та Португалії була прийнята одна — відповідна — офіційна мова спілкування громадян між собою та з державцями, а в таких багатонародних країнах, як Бельгія, Великобританія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург і Франція, до вжитку було прийнято дві — три — чотири — п'ять і навіть десять офіційних мов[1]. Політолого-етнологічний теоретик євроатлантизму Ж. Зіллер це ментально-культурне посування пояснив так: "... Уміти висловлюватися на якійсь мові, — це одне, а могти використовувати її як робочий інструмент для офіційних контактів і документів, — це зовсім інше"[2]. Чому ж у нас подібне посування вважається неможливим?!!

5. Відмовитися від стереотипу старожитного етногеоментального мислення, відображеного в тексті офіційного Гімну суверенної України щодо геополітичного терену країни, який буцімто простягається "від Дону до Сяну". Те, що було "нормальним" для ментального осмислення українцями геополітичного, міжнародно-зовнішнього середовища в часи П. Орлика (початок XVIII ст.) і П. Чубинського (середина XIX ст.), неприйнятне для взаємопов'язаного і глобалізованого світу початку XXI ст. Та й поняття "кордони країни" не так прочитуються сьогодні, як колись. Давно вже не збігаються два різносенсових кордони однієї й тієї самої країни, — етногеографічні кордони і кордони державно-політичні: перші встановлюються природно-економічним розселенням народів-етносів і народонаселень (і в менталітеті закріплюються як "справедливі кордони"), другі — діалектикою співвідношення геополітичних і державно-політичних сил регіону локалізації країни (і ці кордони, як правило, легітимуються міжнародно-правовими документами і в менталітеті повинні фіксуватись як "доцільні кордони"). І ще один етноментальний рудимент: кому сьогодні потрібний та вигідний заклик до такого запеклого бою, поки не "згинуть, як роса на сонці, усі наші вороженьки" і не

[1] Див.: Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз: Пер. з фр. — К., 1996. — С. 13, 14, 17–19, 21, 24, 26–28, 31.

[2] Там само. — С. 32.

спроможемось того, аби "нікому не дати панувати у рідній сторонці", яка — знову ж таки! — простягається від Дону на Сході до Сяну на Заході?.. Три редакції тексту Гімну (1863, 1992 і 2001 р.) не торкнулися цих незграбних пасажів, які зарубіжні сучасники інтерпретують як "ментально засадовані" територіальні претензії нової України до нових же Росії і Польщі, — та ще й як зухвалу демонстрацію намірів домагатися своїх прагнень засобами міжнародно-політичного терору…

У мережі часу від осені 2001 р. (коли парламент затвердив останню "нову редакцію" Гімну) і до цього часу думається-гадається: подібні до зазначених недоречності та відверті нісенітниці ось-ось мають бути або значно скориговані, або й зовсім усунуті зі шпальт ментальної картини світу сьогоднішнього українства та особливо його політико-правлінського авангарду. На початку XIX ст. великий Гегель охолоджував усіх своїм аксіологізмом: "Досвід та історія вчать, що народи й уряди ніколи і нічому не навчилися з історії і не діяли згідно з поучаннями, які можна було б винести з неї"[1]. І раптом — чи не на спростування всього і вся — неординарна заява В. А. Ющенка в Конгресі США: "Ми, українці, є різними. Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою. У цьому — наша єдність і наша сила"[2].

Попри те, що й тут підмінено наукові поняття "етноісторична нація" та "політична нація", — заява є ментально знаменною, в аксіологічному сенсі — політично безпрецедентною, а за змістом — вельми плюралістичною. Що ж до "єдності" і "сили" багатонародної та різноментальнісно налаштованої країни сказано, звісно, з "певним авансом" та "дещо на випередження". Але повіримо в це, адже ж ідеться про нас самих, гідних іншої, кращої долі!..

---

[1] Гегель Г. Сочинения: В 10 т. — М.; Л., 1933. — Т. VIII. — С. 7–8.

[2] Україна — США: час реальних кроків назустріч: Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднаному засіданні палат Конгресу США 6 квітня 2005 року // Уряд. кур'єр. — 2005. — 8 квіт.

А. Г. ГОЛЬЦОВ
канд. географ. наук
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ, ЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕТНОГЕОПОЛІТИКИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У світі, що незворотно глобалізується, дедалі помітніше розмиваються традиційні критерії ідентифікації людської особи, — соціально-класові, професійно-діяльнісні, майново-спадкові, державно-підданські, ойкуменно-земляцькі та ін. Натомість, як вважають дослідники, етнічність стає "одним із символічних центрів", навколо яких формуються гнучкі та вільні від "санкцій" політичних спільнот, конструюються та утверджуються індивідуальні ідентичності[1]. Одним із конструктів нової реальності, яка ще тільки формується, може бути етногеополітичний феномен.

Сучасний світ сповнений явних і прихованих конфліктів. Конфліктні ситуації великою мірою пов'язані з протистоянням народів-етносів між собою, між ними з одного боку і державами — з іншого. Прагнення окремих тією чи іншою мірою поневолених народів здобути політичну незалежність зустрічає протидію державно-політичних сил країни, на території якої вони проживають, що може призводити до воєнно-політичних конфліктів із жахливими наслідками. Реально близько 95 % сучасних країн світу багатонародні, що часто включають у нинішні "державні" території різних народів без їхнього волевиявлення. Однонародні країни зустрічаються зрідка, їх менше 5 % (наприклад, Ісландія, Португалія).

За цих умов актуальною проблемою стає розробка такої державної політики щодо розмаїтих етноісторичних спільнот, яка

[1] Див., напр.: Воронов І. О. Глобалізація і політика: реалії та перспективи соціальних трансформацій. — К., 2004.

найбільшою мірою відповідала б тим вселюдським моральним нормам і принципам, на яких ґрунтується життя сучасних цивілізованих суспільств. Так само важливим завданням є винайдення адекватних механізмів здійснення такої етнічної політики, яка б виявилась ефективною як у межах усієї багатонародної країни, так і в конкретних регіонах. Вирішенню цього завдання мала б посприяти запропонована нами етногеополітична концепція як специфічний аспект науки політичної етнології.

Під етногеополітикою розуміємо міждисциплінарний науковий напрям, покликаний вивчати геопросторові політичні взаємовідносини як держав, міжнародних організацій, політичних партій, рухів з етнічними спільнотами з приводу геополітичної локалізації їх буття, так і етнічних спільнот між собою з тих же мотивів та об'єктивних потреб, зумовлених сукупним впливом географічних факторів. Суб'єктними представниками етноісторичних спільностей є різнорівнево розвинені в соціоцивілізаційному плані народи-етноси — титульні та субтитульні, домінуючі та рецисивні, маргінальні та діаспорні[1]. У політичній країні, крім, звісно, титульного народу-етносу, усі етноспільності перебувають у статусі меншинських народів-співвітчизників та етнічних груп, і всіма ними — та під специфічним кутом зору, однаковою мірою "опікується" наша етногеополітика. Її завдання полягає у вивченні "просторових закономірностей" розвитку етнополітичних процесів, впливу географічних факторів на політику держав стосовно етноісторичних спільнот, геополітичних аспектів міжетнічної взаємодії, у тому числі міжетнічних конфліктів, територіальної організації політичного життя народів-етносів у багатонародних країнах та їх регіонах тощо.

З прикладних позицій етногеополітика — це сукупність заходів, які здійснюються державою та правлячими політичними силами стосовно народів-етносів у певному геополітичному просторі. Як зовнішніми суб'єктами етногеополітики є міжнародні організації, міждержавні союзи, а всередині багатонародної країни — загальнодержавні чи регіональні політичні партії і рухи, а також політичні партії, рухи, громадські організації, ор-

[1] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 130–144.

ганізовані за етнонаціональною ознакою, уже названі "етнополітичними партіями". До суб'єктів етногеополітики, безперечно, належать також етновизвольні рухи, які ведуть боротьбу за реальне самовизначення власного народу-етносу, — здобуття суверенітету або тієї чи іншої форми автономії і перебувають у нелегітимних політичних відносинах із державою у певній країні[1]. Етногеополітика різних етнополітичних суб'єктів має свої характерні особливості, тому пропонуємо вирізняти етногеополітику (а) міжнародних організацій, (б) держав, (в) політичних партій, (г) етновизвольних рухів тощо.

Етногеополітика може здійснюватися на міжнародній арені та всередині країни, — це й є внутрішня і зовнішня етногеополітика. Внутрішню етногеополітику розглядаємо як специфічний аспект загальнокраїнової Концепції державної етнополітики, яка, як зазначалося на конференції, є "своєрідним каналом зв'язку держави і суспільства" та "річищем взаємовпливу влади і народу" у певній країні[2]. Складний комплекс взаємодійних — на території країни чи окремого її регіону — фізико-географічних, політичних, економічних, соціальних, демографічних, культурних, релігійних, екологічних та інших факторів великою мірою впливає на характер політики держави стосовно окремих етносів. Подібний зріз впливу держави ми називаємо куріальною етногеополітикою. Остання обов'язково зважає на фактор впливу особливостей історичного розвитку певної території, на реальну історію взаємодії народів-співвітчизників між собою та з державою і сусідніми країнами та державами.

Оцінка концептуальних засад етногеополітики держави в зовнішньому або внутрішньому вимірі доцільна з позицій не лише політичної теорії, а й політичної етики та моралі. Взагалі мораль є таким імперативно-оціночним способом ставлення людини до дійсності, який регулює поведінку людей з позицій принципового протиставлення добра і зла. Категорію "мораль" можна застосувати не лише стосовно окремих людей, а й щодо їхніх соціальних спільнот (у тому числі народів-етносів), країн,

---

[1] Див.: Ландабасо А. Анголо, Коновалов А. Терроризм и этнополитические конфликты: В 2 кн. — М., 2003. — Кн. 1. — С. 18–19, 21.

[2] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 263.

держав, міжнародних організацій. Процес утворення норм моралі відбувається у двох формах: у формі стихійного становлення у процесі розвитку соціальної діяльності, яка потребує етичного впливу, й у формі свідомого формулювання етнополітичними суб'єктами моральних принципів і норм[1].

Мораль народу-населення і мораль народу-етносу — "дві великі різниці". Етнічна мораль характеризується насамперед певним егоїзмом, що продиктований прагненням етноспільноти до самозбереження. Особливо гостро етнічний егоїзм виявляється в умовах довготривалої боротьби конкретного народу-етносу за політичне самовизволення. Саме постійне протиставлення себе сусідам за принципом "вони" і "ми" (це — "опозиційна модель" етногеополітики) іноді у світі вважається "головною причиною виживання", — скажімо, євреїв, басків, ірландців, валлійців, каталонців. Багатовікова історія спротиву спробам асиміляції з боку панівних народів-етносів, що передається по колінах і поколіннях, сприяє посиленню морального принципу "колективної етнічної солідарності". І що напруженіша боротьба за виживання, то міцнішими стають "узи етнокровного братерства". "Інтереси виживання нації" превалюють над "інтересами особистості". Добрим, моральним вважається те, що дає користь соціальній спільноті, народові-етносу загалом, навіть якщо з позицій інших народів дії цього етносу і виглядають такими, що суперечать якимось та десь побутуючим моральним нормам і принципам.

На внутрішньокраїновому рівні органи державної влади у своїх діях керуються насамперед потребами забезпечення загальнонародних (національних) і суто політико-державних інтересів. І з цих позицій етногеополітика, що здійснюється всередині країни, як правило, має на меті передусім максимальне зміцнення легітимованої народом держави, підвищення ефективності функціонування всіх її інститутів, задоволення інтересів або загальнокраїнової панівної політичної еліти, або основної маси народонаселення. Таким чином, з позицій подібної абстрактної політичної моралі інтереси окремих народів-етносів виглядають уже як "вторинні", а в окремих випадках і як такі, що "суперечать" загальним інтересам та потребам країни.

[1] Див., напр.: Дмитриева Г. К. Мораль и международное право. — М., 2001.

На міжнародній арені державам завжди була притаманна не лише певна "обмеженість моралі", а й пряма суперечність елементарним моральним нормам, і війна була "природною формою регулювання" усіх мислимих міжнародних відносин. Усі спроби розділити війни на "справедливі" і "несправедливі" (К. Клаузевіц, К. Каутський, В. І. Ленін) так і не мали успіху через суб'єктивність оцінок з тієї або іншої сторони. Дипломатія в історії міждержавних відносин почасти виявлялася різновидом "мистецтва брехні". Мораль держав на зовнішньополітичній арені навіть нижче того рівня політичної моралі, який відповідає внутрішньокраїновому рівню. За словами одного з класиків концепції зовнішньополітичного реалізму Г. Моргентау, "реалізм виходить з того, що всеохоплюючі моральні принципи неприйнятні щодо дій держав у їх абстрактно-універсальному формулюванні. Вони мають фільтруватися через конкретні умови місця і часу. Абстрактна етика судить про дії за їх відповідністю нормам моралі, а політична етика — за їх політичними наслідками"[1].

Міжнародна мораль "формується" здебільшого у процесі практичного функціонування держав і міжнародних організацій на міжнародній арені й відбивається у свідомості людей. Формоутворюючим фактором і етногеополітичним "куратором" цього політико-етичного процесу є народ-етнос, узятий у подвійній якості, — етносуб'єкта "приймаючої країни" (країни, що перебуває у статусі "хазяйки" зовнішньополітичного впливу) і етносуб'єкта "країни перебування". Корелянтами цього етноетичного процесу є потреби та інтереси обох різносенсових країн та обох різнорозрядних етносуб'єктів[2].

Свідоме формулювання моральних норм здійснюється спільними та індивідуальними зусиллями держав, міжнародних організацій, світовою громадською думкою. Центральне місце в системі міжнародної моралі посідають загальнолюдські політико-етичні принципи і норми. Головним її спрямуванням є забезпечення спільних потреб та інтересів народів, а разом з тим — і захист інтересів окремо взятого народу незалежно від могутності

---

[1] Morgenthau H. I. Politics among Nations. — N. Y., 1967. — P. 222.

[2] Див.: Варзар І. М. Політолого-етнологічні аспекти української дипломатії суверенізаційної доби // Наук. вісн. Дипломат. Акад. України. — К., 1998. — Вип. 1. — С. 122–126.

й рівня розвитку його політичної держави. Саме норми міжнародної моралі, наполягає етногеополітика, покликані регулювати систему міжнародних відносин поточного моменту.

Виражаючи прогресивні інтереси всього людства, норми міжнародної моралі, як правило, поступово закріплюються в міжнародному праві. Найважливіші з них містяться у Статуті ООН, Загальній Декларації прав людини, прийнятій і схваленій Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., багатьох інших резолюціях ГА ООН, численних хартіях, деклараціях, резолюціях Ради Європи, ОБСЄ та ін.

Проте навіть універсальні принципи міжнародного права можуть в окремих випадках суперечити один одному. Наприклад, один з універсальних принципів міжнародного права — рівноправ'я і самовизначення народів може суперечити іншому принципові — непохитності державних кордонів і територіальної цілісності країни. Виникає проблема: чи можна вважати принцип рівноправ'я і самовизначення народів імперативним, якщо в міжнародному праві юридично ще не чітко встановлено поняття "народ". Втім, це стосується також внутрішніх меж окремих країн. Наприклад, Конституція України вже в Преамбулі заплутує поняття "народ України", тобто "народ-населення" і "український народ", тобто "народ-етнос".

Повернімось до зовнішнього аспекту питання. В історичному контексті йшлося насамперед про боротьбу колоніальних народів за етновизволення і політичне самовизначення. Проте в окремих багатонародних країнах (Російська Федерація, Індія, Індонезія, Нігерія та ін.) народи-етноси і досі прагнуть самовизначення та створення власних держав, бодай навіть обмежених автономних утворень. Проте їх боротьба за незалежність отримує облудну назву "сепаратизм" і засуджується на світовій арені. Етнополітика наразі засадовує щодо цього кілька етноісторико-політичних умов під титлом "якщо б...". Ось ці умови: (1) якщо народ-етнос має достатню для створення окремої територіальної спільності чисельність; (2) якщо для нього характерна тривала етнічна історія і він традиційно населяє певну територію (названу в науці "етноойкуменою"); (3) якщо його представники більш-менш тісно взаємопов'зані расовими, мовними, культурними і релігійними зв'язками; (4) якщо вже

сформований певний рівень політичної самоорганізаці. Звідси випливає, що якщо наявні всі ці умови, то такий народ-етнос має об'єктивні підстави вимагати реалізації свого права на політичне самовизначення.

Ще одне "якщо…": якщо правлячий політикум багатонародної країни свідомо нехтує волю і свободи навіть тих народів-етносів, які мають зазначені умови в оптимально зрілому стані, — подібний державний устрій етногеополітика називає "імперським". Зовнішня і внутрішня етногеополітика США, Російської Федерації, Грузії та Китаю має, по суті, імперський характер. Давайте спробуємо аргументувати… В умовах сучасного "нового світового порядку" роль одноосібного лідера і "вищого морального авторитету" прагнуть виконувати США. Саме ця супердержава присвоїла глобальне право на істину в кінцевій інстанції, право вирішувати долю інших країн, держав і народів, оцінювати зі своїх моральних позицій їх поведінку на міжнародній арені як у політичному, так і економічному та культурному аспектах, а також і на внутрішньокраїновому рівні. США присвоїли право і на встановлення "міри необмеженої справедливості", на "гуманітарні інтервенції" до різних країн земної кулі виходячи зі свого трактування норм міжнародної моралі. Насаджування у країнах різних цивілізацій норм американської демократії, прав і свобод людини, ринкової економіки американського зразка етногеополітика розцінює як прагнення США забезпечити собі світове лідерство і контроль над світовою економікою. Попри постійно проголошуваний "мультикультуралізм" світова імперія по суті космополітична, її етногеополітика спрямована на асиміляційне "розчинення" народів-етносів в умовах панування світового ринку і "масової культури споживання". Розмивання етнічної приналежності людини, формування "громадянина світу" за американським зразком — усе це, за задумом, є запорукою подальшого панування над усім світом "держави № 1".

Внутрішня імперська етногеополітика, яка яскраво виражена в Російській Федерації, спрямована на забезпечення "будь-якою ціною" провідної ролі в багатонародній країні "титульної нації". Прикладом такої імперської ентогеополітики була "русифікація" — спроба перетворення 500 народів-етносів Російської імперії, а потім і Радянського Союзу, на єдину "наднаціональну

спільноту". Імперська етногеополітика русифікації в Радянському Союзі здійснювалася під гаслом створення "нової історичної спільноти — радянського народу", коли всіляко підтримувався престиж володіння російською мовою, примусово запроваджувалися "білінгвізм", "двоетнічний шлюб", "багатонаціональна сім'я", "інтеретнічний трудовий колектив" та інші "інтеретнізми". Русифікації населення Радянського Союзу сприяли організовані міжреспубліканські та міжрайонні міграції населення, освоєння цілини, будівництво БАМу, "поворот річок", урбанізація, численні "новобудови п'ятирічок", створення індустріальних гігантів тощо.

У сучасній Росії імперська етногеополітика виявляється у придушенні прагнень окремих народів-етносів до самовизначення як шляхом використання військової сили, так і пануванням "центру" у стратегічних галузях економіки етнічних регіонів. Урізаються політичні права суб'єктів федерації, які, по суті, підпорядковані органам влади федеральних округів. Величезна увага приділяється розширенню культурної гегемонії "центру" на геополітичній площині всіх суб'єктів федерації, відродженню і модернізації історичних міфів про позитивну об'єднувальну роль Російської імперії та Радянського Союзу. Серед багатонаціонального населення Росії насаджується імперська мораль, і позитивним вважається все, що сприяє зміцненню великодержавної величі та могутності всього "державно-російського". А прагнення етнічних регіонів до розширення своїх політичних прав (не кажучи вже про прагнення, бодай і обмеженого, політичного суверенітету) розглядається як "аморальна зрада загальнодержавних інтересів".

Зовнішня імперська етногеополітика Російської Федерації поширюється насамперед на пострадянський геополітичний простір. Державні та приватні корпорації з Росії прагнуть встановити контроль над стратегічно важливими галузями економіки нових незалежних країн. Російська Федерація прагне контролювати політичні процеси у країнах СНД, намагаючись приводити до влади лояльні щодо неї чи навіть відверто проросійські політичні групи і режими. Створюються інтеграційні угруповання (наприклад, ЄЕП), покликані забезпечити панування "ліберальної імперії" на пострадянському просторі. Під гаслами підтримки прав і свобод російського та "російськомов-

ного" населення здійснюється культурна експансія нової Російської імперії до нових незалежних країн. Через російські та проросійські ЗМІ, а також кінофільми, естраду, художню літературу в пострадянських країнах насаджується нова імперська мораль, позитивний образ "старшого брата".

Китайська Народна Республіка, умовно кажучи, — "особлива статтяˮ. Ще на початку XX ст. світові ЗМІ говорили про "три п'ятисотнародні супер-країниˮ — Китай, Індію та Росію. Нині всі три країни називають значно зменшену цифру. Та ось, власне, про Китай. Там крім основного (традиційно титульного) народу-етносу "ханьціˮ проживають ще 55 народів-етносів, проте офіційно сповідується "принцип рівноправ'я всіх народівˮ та на засадах якоїсь дуже вже "простої арифметикиˮ: "Через те, що ханьці налічують 91,59 % усього населення країни, тому інші 55 національностей прийнято називати національними меншинамиˮ[1]. В етногеополітичному сенсі питання інтерпретується доволі пристойно: "В районах компактного проживання нацменшин здійснюється національна районна автономія через автономні [державно-управлінські] апаратиˮ. І далі: "... Усі національності Китаю рівноправні. Держава гарантує законні права та інтереси всіх національних меншин, охороняє та розвиває відносини рівноправ'я, солідаризму та взаємної допомоги всіх національностей, у районах компактного проживання нацменшин... створюються органи самоврядуванняˮ. "Забороняються дискримінація і гніт стосовно будь-якої національності..."
"...Органи самоврядування у місцях національних автономій, маючи рівну компетенцію з місцевими органами державної влади,... здійснюють право самостійно вживати і розвивати національні мови та писемності"[2]. Проте всьому світові відомо, що є тут сумнозвісні винятки.

Наприклад, навіть теоретично не припускається можливості самовизначення корінного населення Тибетського та Сіньцзян-Уйгурського автономних районів. Інтереси розвитку економічно могутньої (а в перспективі — наймогутнішої) "світової державиˮ вимагають політичної монолітності. Великодержавна мораль вимагає ставити інтереси ханьського народу-етносу набагато

[1] Сюенюань Тянь, Чжунцин Инь. Политический строй Китая. — Пекин, 2004. — С. 8.
[2] Там само. — С. 8–9, 12–13.

вище від інших. Державна етногеополітика у згаданих автономних районах здійснюється шляхом заохочення міграції до них ханьського населення зі східних провінцій. Розчинені серед прийшлих мігрантів корінні народи-етноси втрачають єдність, стають здобиччю повільної асиміляції. Прискорена урбанізація так само сприяє асиміляції неханьських меншинських народів-етносів.

Лише торкнемося трохи зовнішнього аспекту китайської етногеополітики. Він доволі повчальний і... вже стосується України. Активна еміграція з Китаю призвела до поширення по всьому світу китайської діаспори. Китайські мігранти в інших країнах, як правило, концентруються в локальних районах розселення і мало піддаються асиміляції. Китайська влада всіляко підкреслює єдність ханьського етносу, стародавньої китайської цивілізації, де б не проживали її представники. Крім завдання об'єднати континентальну країну з екс-колоніями зовнішня експансія має на меті встановлення контролю над прилеглим до Китаю геопростором. Тому всіляко заохочуються контакти свого населення з представниками діаспори, які стають "агентами впливу", міграції населення з надлишково забезпечених трудовими ресурсами провінцій за кордон. Моральними вважаються всі заходи, спрямовані на розширення та збільшення могутності "Великого Китаю". Через економічно потужну китайську діаспору КНР прагне поширити свій економічний (а з ним культурно-побутовий та політичний) вплив на Філіппінах, в Індонезії, Малайзії, Сінгапурі та інших країнах Південно-Східної Азії. Помітно відбувається масштабна "повзуча" демографічна експансія Китаю (через мігрантів) до Сибіру та Далекого Сходу Росії.

Внутрішня етногеополітика багатонародної країни, що спрямована на збереження територіальної цілісності країни, стає доволі дійовим засобом задоволення дедалі зростаючих потреб народів-етносів у реалізації політичного права на федералізацію країни. Федерація — це така форма державно-правового устрою, яка в ідеалі повинна закріплювати реальні національно-етнічні відносини, сприяти їх оптимізації як складної соціально-дискретної системи. Характерними прикладами таких федерацій, що великою мірою враховують у політико-територіальному устрої національно-етнічний принцип, є Росія, Індія, Бельгія,

Швейцарія. Інша справа, — яким є соціально-політичний зміст праксеологізації даного, внутрішнього аспекту етногеополітики.

У другій половині XX ст. у заможній та респектабельній Бельгії виникло протистояння між фламандцями і валлонами. З метою розв'язання міжетнічного конфлікту на засадах якомога більшого задоволення потреб зацікавлених етнічних спільнот з 1989 р. Бельгія фактично перетворилася на федеративну країну. Базуючись на моральних засадах рівноправ'я і справедливості, широкі права були надані не лише фламандцям і валлонам, а й німцям, яких лише близько 70 тис. Маленька країна була поділена на три регіони — суб'єкти федерації: Фландрія, Валлонія, столиця Брюссель. Конституція 1994 р. розширила їх повноваження. Особливістю федеративного устрою Бельгії є паралельне функціонування двох видів суб'єктів федерації — етнічних регіонів і лінгвоспільнот (фламандської, французької та німецької).

На території Індії проживає понад 380 (чи й 500?) народів і етнічних груп, представники яких розмовляють понад 1652 мовами і діалектами. У процесі становлення і розвитку Республіки Індія прагнення певних народів-етносів до політичного самовизначення знаходило прояв у збройних виступах, партизанській боротьбі. Федералізація країни була покликана зберегти її цілісність за рахунок задоволення прагнень до самоврядування великих територіальних спільнот (у тому числі "суто" етнічних та змішаноетнічних). У 2000 р. на додаток до наявних 25 штатів і 7 союзних територій було створено ще три штати: Уттаранчал, Чхаттісгарх, Джхаркханд. Слід очікувати на певне збільшення кількості суб'єктів федерації через прагнення групи значних за чисельністю народів-етносів підвищити рівень свого самоврядування, самостійніше вирішувати питання економічного, соціального та культурного розвитку. Одна з провідних політичних сил країни — Бхаратія джаната парті, донедавна перебуваючи при владі (до 2004 р.), проповідувала ідеологію і моральні цінності "хіндутви" — центрального різновиду індуїстського націоналізму, що спирається на традиційні цінності індуїзму, залишаючи на другому плані інтереси окремих народів-етносів, які перебувають переважно на соціоцивілізаційних стадіях роду та племені. Це, по суті, спроба створити в надзви-

чайно багатоетнічній країні надетнічну спільноту зі своїми моральними цінностями.

Відомим засобом реалізації внутрішньої етногеополітики є надання окремим народам певного рівня автономії — етнодержавної, адмінтериторіальної, етнокультурної та етноперсональної. Автономією взагалі вважається враховування національно-етнічних, культурних, історичних, географічних ознак у політико-державному устрої країни. У демократичних країнах мають бути реалізовані моральні принципи рівноправ'я всіх народів-етносів, їх природного права на розвиток власного етномасиву, мови, культури тощо. У місцях компактного проживання етноменшин та етнічних груп можуть бути запроваджені національно-територіальна, етнодержавна, етнокультурна та інші різновиди автономії.

Політична форма етнотериторіальної автономії передбачає право вищих органів автономії видавати місцеві закони в межах своєї компетенції. В окремих країнах наявний різний ступінь повноважень політичних автономій. Наприклад, Автономна Республіка Каракалпакія в Узбекистані має навіть конституційне право виходу зі складу країни, але... за згодою центрального парламенту. Шотландія, Уельс, Північна Ірландія є по суті національно-територіальними автономіями зі значними повноваженнями у складі Сполученого Королівства. Фарерські острови і Гренландія є політичними автономіями Данії, утвореними насамперед за етноісторичною ознакою.

За адміністративної автономії її органи влади мають право видавати постанови та інші акти, які не мають офіційної назви законів, повноваження зазвичай обмежені сферою мови, культури, освіти тощо. Це, наприклад, автономні райони, округи і повіти в КНР, автономні округи індіанців міскітос у Нікарагуа, автономія Гагауз Ері в Молдові та ін. У випадках некомпактного проживання народів-етносів та етнічних груп на території багатонародної країни з метою забезпечення їх прав, нормалізації та гармонізації міжетнічних відносин у цій країні можливим є надання національно-культурної чи національно-персональної автономії, — особливо для меншинських етнолюдностей, які проживають дисперсно.

Такі країни, як Франція, Італія, Іспанія, реалізовують таку регіональну модель державного устрою, коли вся територія краї-

ни складається з регіонів. Кожний регіон фактично є територіальною політичною автономією, яка в повсякденному житті може також враховувати різносенсові етногеополітичні особливості. Наприклад, з 20 областей (регіонів) Італії лише п'ять сформовані за переважно етнічною ознакою. Крім оптимізації економічної та соціальної організації життя країни утворення регіонів має на меті також реалізацію етногеополітичних цілей, — мінімізувати, розколоти, звести нанівець сепаратистські рухи в цих країнах. Проте навіть надання Корсиці статусу регіону зі значними автономними правами не припинило боротьби корсиканських сепаратистів. В Іспанії, хоча в окремих провінціях і відбувається загалом мирний діалог між місцевими етносами і урядом (Галісія, Каталонія), є приклади непримиренної боротьби ЕТА (бакських сепаратистів) за здобуття "повної" політико-державної незалежності Країни Басків.

Наведені в цій статті та численні інші відомі й маловідомі приклади свідчать про актуальність розвитку етногеополітичних досліджень. Прикладна етногеополітика (як зовнішня, так і внутрішня) розробляється і впроваджується в кожній країні на основі певних теоретико-моральних принципів. Характерні особливості цих принципів визначаються засадами всесвітньої політичної науки та нормами сучасної міжнародної моралі, прагненням створити відповідним багатонародним країнам позитивний імідж на міжнародній арені, політичною, соціальною та економічною обстановкою в цих країнах, цивілізаційною приналежністю відповідних титульних націй, специфічними рисами історичного розвитку країн, народів, суспільств і держав. Уявлення населення країни про те, що є добром, а що злом, великою мірою формується органами державно-політичної влади і впроваджується в суспільну свідомість за допомогою науки, системи освіти та мережі ЗМІ. Використання пропагандою зловісних образів "внутрішніх" і "зовнішніх" "етнічних ворогів", "сепаратистів" часто має на меті спрямувати народне невдоволення від нагальних суспільних проблем у канал міжетнічного протистояння[1].

[1] Див., напр.: Чернов П. В. Россия: этногеополитические основы государственности. — М., 1999; Шульга М. А. Російський дискурс геополітики. — К., 2006.

Незалежна Україна успадкувала від радянського минулого складну етнополітичну ситуацію. Розробка власної системи етногеополітики має виходити з інтересів збереження територіальної цілісності країни, її політичної та економічної єдності, формування поліетнічної української політичної нації. За наявної необхідності розвитку регіонального і місцевого самоврядування, задоволення прав і потреб усіх народів-етносів, що проживають на території України, вважаємо передчасним ставити питання про зміну унітарного державного устрою на федеративний чи створення національно-територіальних автономій. Актуальним завданням є протистояння імперській етногеополітиці Росії. Разом з тим ультранаціоналістична етногеополітика насильницької "українізації" так само може породити етнічну і мовну поляризацію у кризуючій країні, насправді сприяючи сепаратистам у поширенні ідей відокремлення російськомовних Півдня і Сходу. Неможливо задовольнити "по всьому спектру" навіть благородний етнічний егоїзм усіх народів-етносів України, — бо в такому разі країна справді розпадеться. Складний пошук "золотої середини" при розробці та втіленні етногеополітики повинен спиратися на загальнолюдську мораль та з урахуванням етноукраїнської специфіки, що аж ніяк не суперечить загальнолюдським вимірам та євроатлантичному вибору країни.

М. Г. ГОРДІЄНКО
канд. політ. наук, доц.
Національний університет державної податкової служби України, м. Ірпінь

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ ЕТНІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІЙ ПРИЗМІ

Політична епоха Української Незалежності розпочалася велемовним проголошенням серії соціальних реформ, серед яких (і не на останньому місці) й етноісторична. Однак вже під літо 1992 р. "велика гора" повільно стала "розроджуватися малесенькими мишками": економічна реформа була зведена до приватизаційної справи; політична реформа — до надмірного зміцнення президентсько-виконавської гілки політичної влади (нагадаємо принагідно: з того часу і до 1 січня 2006 р. нинішні дві гілки влади були "однією-єдиною"); реформа в духовній сфері звелася до уточнення "національного характеру освітньої системи"; культурну реформу зредукували до "правильного вимовляння" галіційських слів у "замоскаленій" до того Центрально-Східно-Південній Україні, а реформу етноісторичної сфери — до правового облаштування національних меншин a la Європа. Виходить, останній сфері у відносному сенсі ще "повезло", — подібного політико-правового "прориву" не знала жодна сфера чи галузь суспільного життя в жодній постсоціалістичній країні.

Якщо ж бути реалістами, без манівців можна констатувати: перша "реформаціологічна хвиля" (як, втім, і наступні) захлинулася в популістському багні, головно в силу стихійного порушення правлячим політикумом "елементарного гносеологічного "принципу Б. Рассела": перш ніж про предмет говорити, — треба його знати зсередини. Цьому теоретичному казусові можна дати приблизно таку інтерпретацію: якщо люди не знають, що та як щось робити, — вони (а) або щось робитимуть "не так",

(б) або нічого не робитимуть, (в) або імітуватимуть "бурхливу діяльність". Трагізм ситуації полягає в тому, що йшлося не "про людей взагалі", "про пересічних", а про елітно-керівних людей, ім'я яким у транзитному суспільстві — легіон… Та й що то за елітники: ліричні поети, маргінальні газетярі, швидконогі футболісти, "прозрілі" священники, архітектори, металурги, вчителі співів, кафедральні лаборанти та ін. Звідки їм було набратися належного професіоналізму (беремо концепти тільки з політичної та етноісторичної сфер), аби не плутати "країну" і "державу", "суспільство" і "громаду", "суспільні сфери" і "життєву галузь", "народ-населення" і "народ-етнос", "етноісторичну націю" і "політичну націю", "корінний народ" і "діаспорний народ", "національну меншину" і "етнічну меншину", "політичну батьківщину" і "місце народження", якщо вони "із гріхом пополам" та "якось" відали лише русько-марксистську політграмоту, якщо не знали навіть азів світової науки етнології, якщо не мали істинного уявлення про права людини і народу, якщо їм здавна "вдовбували" у свідомість казна-що про політику ("політика — брудна справа") і політичну науку ("політологія — продажна дівка імперіалізму"), — звідки ж?!!

Не відаючи цілісної наукової істини про цілісну етносферу, вони "зачепилися" за частковості — корінні/не-корінні народи, етнічні групи/національні меншини, автохтонні люди/"чужинці на своїй землі" тощо. Як і всі стихійні революціонаристи світу, наші патріотичні дилетанти постали перед запитаннями: "Хто винуватий?" і "Що робити?" Хутірська та непросвітна свідомість відповідала: в усьому винні комуносоціалісти та москалі. А ось що робити?..

Допомогли науково-технічний прогрес і… "народне завзяття". Так у нас запрацював… "хапательський інстинкт": немає свого — бери у сусіда. Благо Інтернет "приспів". Згаданий "правовий прорив" в етноісторичній сфері — його "заслуга". Діючи немов за логікою буденної поговірки "з усього світу по ниточці", — і сорочку пошиємо, — із Закону про національності австро-угорської дуальної монархії 1868 р., із Конституції Угорської Республіки 1989 р., із численних етнополітико-правових документів ООН, ЄС, ПАРЕ, ОБСЄ та ін., — узяли "все, що кинулось у вічі" та здалося потрібним. І у нас з'явилися безпрецедентні в постсоціалістичному світі Декларація прав націо-

нальностей України (1 листопада 1991 р.) та Закон України "Про національні меншини в Україні" (25 червня 1992 р.).

Здавалося б, що ще треба? Але коли наші дилетантські етнополітики оті теоретичні концепти та точні наукові поняття, що ними механічно було запозичено із згаданого закордонного політолого-етнологічного арсеналу, — коли ж вони спробували були аплікувати цю "чужину" до "наших реалій", в етноісторичній сфері багатонародної України стала вирувати етнополітична дисперсія та етноконфліктогенна анархія. Її підживлювала специфічна етноісторіолого-політична обставина... Грамотні елітники із середовища тих не-українських етноменшинських народів (угорців, поляків, греків, румунів, німців, молдаван, русин, литовців та ін.), які віками живуть на нинішньому державному терені України і з давніх-давен мали тут власні форми державно-політичної організації, розвинені освітні системи, писемність, релігійно-церковні конфесії, науку і неповторні культурні моделі, — уже в липні 1992 р. ледь не юрбою почали атакувати органи центральної державної влади з елементарним запитом: якщо, як виявилось із щойно опублікованих документів, Україна є аутентично європейським соціумом, — просимо для своїх народів бодай якихось рівнів автономного місцевого життя. Відповідь Києва відома: "зась!.." Сумарний же політолого-етнологічний ефект так само відомий: приблизно з літа 1992 р. етноісторична сфера країни стала динамічно кризувати (в яких проекціях, скажемо далі). Для правлячих політикумних кіл це виявилося волаючим "сигналом знизу": кризує у латенцію недобудована система державної етнічної політики (далі — СДЕП)...

Мета статті — посильний показ структури, концептуального змісту та соціумо- і державотворчого сенсу СДЕП та виявлення об'єктивних причинників перебування її й досі в нас в аморфному стані. Маємо констатувати, що у нашому дослідницькому контексті багато що вже зроблено засновниками та розробниками політолого-етнологічної, етнополітичної та етнодержавознавчої концепцій (за абеткою:) О. В. Антонюком, І. М. Варзарем, І. Ф. Курасом, Ю. І. Римаренком, Л. Є. Шкляром, М. О. Шульгою та ін. Не побоїмося констатувати й того, що при поглибленому дослідженні проблеми назовні виявиться якась істина, — для когось неприємна, комусь неприваблива та й

“взагалі некрасива”. Будемо вірні установці М. Вебера щодо необхідності “визнавати будь що незручні факти”. Бо ж виявляється, що “...істинне може не бути прекрасним, і воно буде істинним лише через те, що воно не прекрасне, не святе й не добре”[1]. Істину ж ту ми намагатимемося виявити в кількох політолого-етнологічних “вузлових пунктах” нашої теми.

1. Як і будь-яка суспільна сфера, етноісторична сфера складається з трьох елементів: із (а) відносин різноетнічних людей з приводу важливих для них політико-правлінських, державно-управлінських, адміністративних, економічних, духовно-етичних, релігійно-культурних та багатьох інших питань поточної і перспективної життєдіяльності; із (б) інститутів, що їх оті різноетнічні люди створюють задля забезпечення можливостей “практичного” вирішування зазначених питань життєдіяльності та із (в) ідеології — сукупності ідей та поглядів людей на свої відносини й інститути в цій сфері життєдіяльності[2]. Наблизившись впритул до теми, зауважимо: тільки-но вказана простенька ієрархія елементів усередині цілісної етносфери — важлива компонента СДЕП, про що йтиметься пізніше.

А зараз звернімо увагу на зовсім не другорядне в суспільствознавстві: “чистих”, соціооднорідних сфер не існує, як немає в людському житті жодної одноманітної, гетерогенної проблеми повсякдення... До етноісторичної сфери прилягають невеликі “ділянки” сутнісного поля сусідніх сфер — економічної, політичної, духовної та культурної, утворюючи з нею “специфічні смуги взаємного покриття” та зумовлюючи “суміжні зовнішні впливи”[3]. У синтезі все зводиться до того, що в реальності немає жодної “чистої від етнічного елемента” проблеми життя. Неврахування з початку 90-х років і понині правлячим політикумом цієї політолого-етнологічної “дрібнички” невдругорядь зумовило розвал усієї етноісторичної сфери. Що й виявилось у таких, наприклад, рельєфних фактах Епохи Незалежності (без аналізу):

---

[1] Див.: Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика: Пер. з нім. — К., 1998. — С. 326, 327.

[2] Див.: Варзар І. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 63–72.

[3] Там само. — С. 69–71, 216.

1) “дозволом до життя” у 1993 р. кримської автономії (причому не етнодержавного, а адміністративного характеру) задовольнили не життєві потреби автохтонних татар, а забаганкові інтереси московських геополітиків;

2) “Україно-Польське примирення” 1996 р. насправді було не “ознаменуванням особистої дружби лідерів двох великих народів, які заборгували один одному” (йдеться про Л. Д. Кучму та А. Квасьневського), а елементарною перемогою логіки здорового глузду: “Залишимо історію взаємної, польсько-української різанини на Волині у 40-х роках XX ст. минулому і будемо разом думати та дбати про сьогодення і майбутнє”;

3) під “чесними місцевими виборами” в Мукачеві у 2002 та 2004 р. виявився не так “чистий кримінал” одних і “патріотичні прагнення” інших представників титульного українства, як купа недовирішених соціополітичних проблем життєдіяльності угорської, русинської та румунської нацменшинських громад;

4) за літнім 2006 р. конфліктом у Бахчисараї між російсько-українськими дрібними бізнесменами та новоприбулими татарами мало хто в Києві бачив етноментальний акцент: у східно-мусульманських народів-етносів цвинтар — “етико-святий локус почивання предків”, а не місце організації жилого помешкання, трудової діяльності чи — тим більше — дозвілля або торгівлі.

А тепер — навіть без аналізу, лише в постановочному сенсі, — замислимося над тими сферними конструктами, що “засвітилися” у наведених прикладах, і поставимо перед собою політолого-етнологічні запитання: 1) З чиєї етносуб’єктної ініціативи розпочиналися та якого соціально-політичного характеру щоразу виявлялися відносини у наведених колізіях, подіях, фактах? 2) Які та якої належності етнополітичні інститути “опікувалися” отими відносинами? 3) А чи були адекватні науковій політолого-етнологічній істині ті ідеї, концепції, теорії, які — бодай “якось” — торкалися згаданих трагічних подій, етноісторичних колізій та етнополітичних фактів? Навряд чи на подібні запитання сьогоднішні державні практичні етнополітики дали б зрозумілі, науково достовірні відповіді. А це означає, що в суверенній Україні “закономірно” зазнала краху ціла сфера суспільного життя. Підемо далі…

2. Виявлення того, скільки та які саме етноісторичні суб’єкти населяють багатонародну країну, є формоутворюючим завдан-

ням із визначення центрального об'єктивного конструкту СДЕП. Тут підійшли до найсерцевиннішого в політиці взагалі: у будь-якій цивілізованій країні світу народ є джерелом політичної влади та носієм політичного суверенітету тої країни (як і зазначено у ст. 5 Конституції України). Але… про який народ йдеться, — "народ як етноісторичну спільність" ("народ-етнос") чи "народ як помешканські етнозмішані громади" ("народ-населення")?

Цю етнополітграмоту центрально- і західноєвропейські країни пройшли у XVII–XVIII ст., північно- і латиноамериканські країни — у XIX ст., і вже протягом другої половини XX ст. в отих цивілізованих країнах у самих народних низах у того паретівського "елітного лева" чи "елітної лисиці", які щосили пнуться "вгору", "на політичний олімп", ніколи вже не з'ясовують їхніх "етнічних коренів" чи "мовної пріоритетності", а обов'язково та суворо вимагають… політико-правового і вузькопрофільного професіоналізму. Саме так, наприклад, вчинили французи на адресу українця Петра Берегового (П'єра Береговуа) при призначенні його прем'єром; іспанці не спиталися ані національності, ані мовної орієнтації у француза Карлоса Бурбона, коли запросили його посісти королівський престол; аналогічно вчинили аргентинці стосовно араба Карлоса Менема, обравши його президентом країни, а поляки — стосовно франко-росіянки Елен Кретьєн, призначивши її прем'єром уряду. І т. д.

А у нас?.. І у нас деякий час у минулому (XVII–XVIII ст.) цим етноматеріям не надавали надмірного значення. Діяли зазвичай за логікою простонародної мудрості: "… аби людиною був доброю!" Приблизно в цих "вимогливих параметрах" поставилися свого часу, скажімо, до молдаванина Петру Мовіле (Петра Могили) при обранні всекраїновим митрополитом, чехолитовця Пилипа Орлика при обранні гетьманом Запорозького Війська, а іншого молдаванина, Данііла Апостола — гетьманом Слобідської України. І т. д. А ось сучасні "чистюльські" дилетанти від політики спіткнулися саме об цей етнокорінь та "іноземний акцент у вимові". І цю примітивну контроверзу — "титульна нація — етночужинці" — піднесли в соціумо- і державотворчий принцип та своєрідну етнополітологему. До них особливо прикипіла низка політичних партій право-

патріотичної орієнтації. Навіть ризикуючи вщент розколоти країну, ці етнополітичні радикали вустами О. Тягнибока (а той — від імені партії "Свобода") ратують "за Українську Державу, в якій український народ посідатиме належне йому панівне становище"[1].

Повернімось до другого, етносуб'єктного конструкта СДЕП і закцентуємось на параметрах буття поняття "народ". Не подивуємось тому, що істина тут може перевтілюватися в одну з найгостріших політолого-етнологічних проблем сучасності — світової та української...

Людство складається не з абстрактних "населенських спільнот", а з народів-етносів. Серед останніх немає "добрих" і "поганих", а (в силу різних об'єктивно-історичних та суб'єктивних причин) є слаборозвинені та розвинені в соціально-цивілізаційному плані народи. Народи-етноси, які перебувають на стадіях роду, племені й народності, об'єктивно становлять групу слаборозвинених, і в етноконтексті багатонародних країн створюють масив етнічних меншин, а розвинені або зрілі перебувають у статусі нації. Ось тут і в багатонародній країні настає ще одна дивергенція: до (а) етнічних меншин додається (б) титульний народ-етнос, статус якого давно розроблений І. М. Варзарем[2], та група національних меншин, тобто ті народи-етноси, які — з позиції соціоцивілізаційної — перебувають на стадії нації, але щодо титульного народу об'єктивно становлять меншість.

За статистикою ООН (середина 80-х років XX ст.), у світі живе понад чотири тисячі народів-етносів, а інші (три тисячі двісті народів-етносів) — донаціональні людності[3]. У сьогоднішньому світі понад 200 країн (це і є члени ООН), звідки випливає думка: усі країни багатонародні. Україна — серед них: за підсумками Всеукраїнського перепису населення від грудня 2001 р. на нинішньому державою зорганізованому терені країни проживають представники 136 народів-етносів світу. Навіть поперед-

---

[1] Цит. за: Політичні партії України: У 3 т. / Уклад. Ю. Шайгородський. — К., 2005. — С. 192.

[2] Див.: Варзар І. Етнічна антропологія // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1993. — С. 164–165; Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 127.

[3] Див.: Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. М. Крисаченка. — К., 2003. — С. 43.

ній соціоцивілізаційний аналіз виявив, що в Україні є представники і родової стадії (караїми, кипчаки, цигани-сінті), і племінні (ассирійці, турки-месхетинці, цигани-роми), і народовські (кримські татари, гагаузи, русини, лемки та ін.), а також людські спільноти-представники трьох десятків розвинених націй світу. Усі "інші" людності (понад дев'яносто) можуть претендувати на традиційну назву "етногрупа". У нинішньому європейському світі "країною-зразком" в ієрархізованому облаштуванні цієї етносуб'єктної конструкти СДЕП вважається Угорщина[1].

Практичні етнополітики повинні пам'ятати, що з цим конструктом СДЕП завше можливі етико-делікатні проблеми, особливо навколо критеріїв визначення стадії та міри соціоцивілізаційної розвиненості/нерозвиненості народів-етносів, бо ж на кожному кроці може виникнути "одеська ідентифікаційна ситуація" з оповідей І. Бабеля: "Це я "недорозвинений? Ти на себе подивись, дебіл!!!" Відома щодо цього точка зору Й. В. Сталіна відкинута, а з нею і "помиї з дитиною", над істиною у XVIII–XIX ст. працювали десятки вчених світу. Нагадаємо ту точку зору "у ранзі істини з шести генерально значущих пунктів" (В. Зомбарт, 1895 р.). До критерійного реєстру тієї "ідентифікаційної істини" входили: 1) одноманітні риси матеріальної, духовної та організаційної культури; 2) літературна мова і писемність; 3) компактна сукупність ментально-психологічних рис, звичаїв і традицій співжиття; 4) спільні ознаки індивідуального побуту та повсякденного способу суспільного буття; 5) "історично зафіксована" територія помешкання і 6) "власна форма" державно-політичної організації суспільного життя.

Важко сказати, якою мірою ці критерії враховано в СДЕП основних багатонародних країн світу або бодай Європи. Бо ж ясно, що від цього залежить "температура" загального етносоціального життя в тій країні. У другій половині XIX ст. найуспішнішою вважалась австро-угорська дуальна монархія, — цю думку-оцінку К. Реннер зафіксував у двох своїх працях — "Нація і держава" (1898 р.) та "Держава і нація" (1918 р.). У XX ст. найуспішнішими країнами у цьому сенсі вважались

[1] Див.: Розширення Європейського Союзу. Проект "Вплив на відносини України з центрально-європейськими сусідами" / Кер. проекту І. Солоненко. — К., 2004. — С. 183–193.

Австрія, СРСР і Бельгія. Однак — чомусь "каскадно" — ці ідилії були спростовані у 60–70–80-х роках відповідно Е. Фішером (стосовно Австрії), Р. Гароді та З. Бжезинським (стосовно СРСР) та Ж. Зіллером (стосовно Бельгії). Показова тут одна політолого-етнологічна деталь: усі названі дослідники звертали увагу на складність (часом — і цілковиту неможливість) "точної аплікації до соціальної історії кожного ім'ярек народу" суто (Е. Фішер) конкретних "форм територіальної ідентифікації" локусу буття (5-й критерій) та "форм своєї етнодержавності" (6-й критерій).

Природно, що на ці самі "підводні камені" наштовхнулись і романтичні етнополітики України на початку 90-х років. Оскільки серед них уже існував певний "поділ профілей життя в етнополітиці" — на "теоретиків" і "практиків", — перші (скопіювавши із "західного фейсу" згадані Декларацію прав національностей України (1 листопада 1991 р.) та Закон України "Про національні меншини в Україні" (25 червня 1992 р.) почали тиснути на "практиків" — урядовців М. Г. Жулинського, О. І. Ємця, Р. Ш. Чилачаву та ін. Останні, фігурально кажучи, "запросили допомоги з теоретичного залу", — особливо щодо колізій навколо 5 і 6-го критеріїв. "Зал" відгукнувся ледь не блискавично: (а) від Ю. І. Римаренка та І. М. Варзаря у 1991–1992 рр. до уряду надійшло по два проекти етнополітичної та етнодержавотворчої концепцій (1995 р. опубліковано лише один варіант — Ю. І. Римаренка). (б) У 1993–1994 рр. від І. Ф. Кураса та Л. Є. Шкляра до уряду надійшла низка матеріалів (аналітичні довідки, законопроекти, проект національно-культурної автономії та ін.); восени 1994 р. вже й сам гуманітарний віце-прем'єр І. Ф. Курас, певно, насилу розібравшись у цій купі матеріалів, опублікував аж 1998 р. нелегітимовану Концепцію розвитку національних меншин України[1]. Повернімось до "замовників" початку 90-х років. Виявляється, що вони, не дочекавшись нічиїх "теоретичних" порад та думок, уже восени 1993 р. зафіксували власне бачення проблематики 5 і 6-го критеріїв в окремому конституційному проекті під грифом "ДСК" (для службового користування), який чудесним способом, звісно, фрагментарно опинився інкадрований у текст Конс-

[1] Див.: Права людини в Україні // Інформ.-аналіт. бюл. — Вип. 21: Права меншин / Відп. за вип. М. Шульга. — К., 1998. — С. 448–451.

титуції України 1996 р. Як відомо, там злегітимовані такі етнополітологеми: "титульна нація", "корінний народ", "національна меншина", "етнічна група", "національна держава" і "державна мова". (Вже й на нашій конференції зверталась увага на те, що в багатонародних країнах — членах ЄС останні два конфліктогенних поняття не вважають за потрібне вживати. У нас же на це — нуль уваги, — чи не тому, що ми ще не члени ЄС?!!)

Повертаємось до розглядуваної автентичної проблематики. Цінними для науки та практики уявляються напрацювання І. М. Варзаря 1991–1993 рр., — особливо щодо 5-го критерію, які він тоді ж і опублікував. Той факт, що вони "своєчасно не дійшли до вух практичних етнополітиків", аж ніяк не є вадою дослідника. Методологія ж мислення "у кадрі" власне наукової проблеми не застаріла. Що ж до праксеологічного боку проблеми має рацію й тут великий аксіолог Г. Гегель: наукові розробки "можуть претендувати на практичну реальність тією мірою якою вони здійсненні, значущість їх не змінюється від того, чи дістали вони втілення в реальності..."[1].

З дозволу автора, який тут присутній, спробуємо "штрихоподібно" відтворити його концепцію. Поставивши неодноразово згадані соціоцивілізаційні стадії зростання людини типу homo (рід — плем'я — народність — нація) у висхідну лінію, дослідник "наштовхнувся" на думку: багатоступенева еволюція одного й того самого абстрактно взятого народу-етносу об'єктивно не могла відбуватися на одному місці, лише в межах однієї якоїсь географічної площини. Адже відомі свідчення стародавніх спостерігачів: від самого народження народи, як і окремі люди, "все життя перебувають у дорозі" (Страбон). Зокрема, нинішню етномозаїку Європи, як переконливо доводив молодий петербурзький професор історії Микола Гоголь (1834 р.), створило у V ст. н. е. кілька велетенських хвиль переселення народів[2].

Суто ж І. М. Варзаря думка тут така: тих локусів (народження і перебування) народів-етносів може бути два, три і більше. Принципово ж тут зафіксувати основні фази соціально-полі-

---

1 Гегель Г. Политические произведения: Пер. с нем. — М., 1978. — С. 76.

2 Див.: Гоголь Н. В. О движении народов в конце V века // Н. В. Гоголь. Собр. соч.: В 8 т. — М., 1984. — Т. 7. — С. 121–146.

тичної культуризації народу-етносу як історичного суб'єкта. Таких І. М. Варзар відкристалізував три: 1) місце, де відбулась етнометисизація (термін Б. Малиновського) мінімум двох родів і в результаті виникло плем'я, було названо етноплацентою; 2) місце, де відбулась етнометисизація мінімум двох племен і виникла народність, було названо етноойкуменою, а 3) місце, де відбулась етнометисизація мінімум двох народностей і виникла нація, було названо етнокультурним ареалом. Задум автора я так зрозумів: цими трьома новими поняттями позначаються не конкретницькі, географічні площини, а своєрідні ареали культурно-політичної соціалізації двох і більше народів-етносів, які — через механізми інститутів сім'ї та шлюбу — щойно кревно споріднилися, "автоматично" утворивши новий народ-етнос, але зі старим етногенезисним корінням. Ще один висновок із викладеного: жодний народ-етнос одразу після "народження" самостійним та доконче зрілим соціополітичним суб'єктом не стає, а стає таким лише поступово і лише проходячи "досвідне випробування" у системі детерміністських вимог зазначених шести соціоцивілізаційних критеріїв[1].

3. Третій, останній та надбудовно-ідеологічного характеру конструкт СДЕП — теоретико-кратологічна концепція державної етнічної політики. Жодна галузь державної політики без власної теоретико-кратологічної концепції не може бути праксеологізованою, тобто "впровадженою" у народно-низове політичне життя. Тому-то й сама собою державна політика вже охрещена "каналом зв'язку" держави і суспільства, влади і народу.

Державна етнічна політика — це сукупність теоретико-концептуальних позицій та кратологічних заходів з урядування всією панорамою етнополітичної ситуації в конкретній країні. До СДЕП діяльнісно-творче застосування повинні

[1] Див.: Варзар І. Етнокультурний ареал // Етнонаціональний розвиток України. — К., 1993. — С. 443–444; Варзар І. Етноойкумена. — Там само. — С. 446; Варзар І. Етноплацента. — Там само. — С. 447; Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 96, 128–134, 137; Варзар І. Етнокультурний ареал // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 64; Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 161–167, 300, 341.

мати всі гілки політичної влади, соціально-політичні інститути та органи державного управління суспільними справами не "народу взагалі", а життєвими справами всіх сущих у країні народів-етносів. Усю специфіку свого впливу ці інституції відображають у відповідних сегментах текстури Концепції етнополітики.

Як інституційний політико-державний документ Концепція державної етнополітики повинна мати таку змістокомпоненцію, аби озброїти адекватно очікуванню відповідні сектори нині правлячого політикуму дієво-компетентним інструментарієм урядування етносоціальною ситуацією у країні. І лише в такому разі та в кінцевому підсумку повна праксеологізація Концепції може зумовити укорінення та справжнє змужніння єдинокраїнової політичної нації, яка в цивілізованому світі фактично пов'язує конкретні багатонародні країни з навколишнім політичним світом. Саме в цій якості Концепція обов'язково повинна:

1) містити набір таких теоретичних позицій, поглядів, ідей, концепцій, які відображають не минулі та віджилі уявлення про народи, а сьогоднішні установки всесвітньої політолого-етнологічної думки;

2) визначати конкретних об'єктів етнополітичного впливу (наприклад, група однотипних народів-етносів, особлива категорія етноменшин, такі-то етносоціальні предмети державно-управлінського впливу тощо) та конкретні засоби політико-кратологічного облаштування конкретних народів-співвітчизників (і не на кшталт звичної начальницької формули "кожний народ має право…", а чіткіше та на кшталт "така-то група етноменшинських осіб, яка щойно повернулася з місць політичної депортації, відповідно до… підлягає… у такій-то перспективі…");

3) систематично уточнювати спектр якнайширших заходів диференційного підходу до тих народів-етносів/етноменшин чи етногруп, які колись мали/не мали на нинішньому терені країни власні етноплаценти та/або етноойкумени, політико-державні утворення та/або етноавтономістські форми;

4) передбачати на найближчу перспективу специфічні заходи та засоби їх реалізації з куріального захисту такої-то окремої групи етносуб'єктів, квотового забезпечення місцевого і/або

центрального політичного життя іншої групи етносуб'єктів у зв'язку з конкретними обставинами прийдешньої перспективи та/або запобігання того-то у зв'язку з тим-то…

У процесі реалізації такої Концепції державної етнополітики крім органів центральної та місцевої державної влади мають брати участь також соціогромадські інститути — політичні партії, громадські організації, етнокультурні та релігійно-етичні утворення, професійні, художні, наукові, молодіжні та інші "позаполітичні" асоціації пересічних людей. Серед них хотілося б бачити та рельєфніше відчувати конструктивні ролі одного феномена, який було колись відкрито І. М. Варзарем — етнополітичних партій. У цьому зв'язку викликають тривогу три негативних фактори поточного моменту: (а) етнополітичні партформування "суто титульних українців" (НРУ, КУН, "Свобода" та ін.) замість "пальми першості" у боротьбі за єдність і процвітання країни в руках тримають "сокиру війни" за втримання владних повноважень; (б) "регіоналісти", які після березня 2006 р. стали реальною політичною (законодавчою та виконавчою) владою, фактично перетворюються на чітку етнополітичну репрезентацію російської нацменшини, що й досі не виявляє чітких загальноукраїнських патріотичних орієнтацій і часом завдає відчутної шкоди євроатлантичному виборові країни; (в) важко сказати, на чию догоду першолінійні політико-державні особи оголошують про те, що на периферіях країни буцімто уже сформовано "міцні сегменти територіальної політичної нації"[1], — та мало того, уся країна "постає перед світом як єдина політична нація, сформована українством і збагачена всіма людьми, які живуть в Україні, — росіянами, кримськими татарами, поляками, болгарами, євреями, угорцями, ромами…"[2]. Подібні буфонади є "підсумком" реалізації у кризуючій країні якоїсь дуже вже фантомної етнополітичної концепції, про яку "маленькі українці" ще не відають…

Засадовувати та наполегливо реалізовувати благопозитивну СДЕП у багатонародній країні, звісно, важко й тяжко, але їй,

---

[1] Див.: Є політична нація на основі територіального патріотизму // Голос України. — 2007. — 12 січ.

[2] Див.: Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року. — Офіційне інтернет-представництво Президента України. — http://www.president.gov.ua

самій країні, — вона вкрай потрібна. Її сучасний "будівельний каркас", як на мене, виглядав би так: 1) кадри науковців-політетнологів і практичних етнополітиків; 2) теоретичний, політолого-етнологічний потенціал; 3) інституційно-правові засади. За таких умов, скажімо, перефразовуючи філософського класика С. М. Трубецького, можна й виявляти "прихований сенс стихійного" політичного життя поліетнічного суспільства, і "привносити в нього наукою сформульований сенс" того життя[1]. Наша конференція цих завдань спромоглася, і я вдячний їй за науку!

[1] Цит. за: Мир философии. Книга для чтения: В 2 ч. — М., 1991. — Ч. 1. — С. 472.

С. П. ДМИТРЕНКО
аспірант
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЗАЦІЇ ЕТНОСОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ У КРАЇНАХ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ ТА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Політичні трансформації на пострадянському просторі супроводжуються стрімким виходом усіх народів-етносів та особливо етноменшинських людностей на політичну арену з постановкою дедалі гостріших — старих і нових — проблем етносоціального ренесансу та низки інших, специфічних етнополітичних прагнень. Це свідчить про те, що — "зафіксований" низкою дослідників ще на початку 90-х років XX ст. — процес політизації життя народів як етноісторичних спільностей поглиблюється[1]. На сьогодні його специфіка пов'язується як з глобалізацією всіх людських відносин та інститутів, так і зі збереженням тенденції до рафінації ідентифікаційних начал "етнічної людини" (Homo ethnicos) всередині кожного з нас.

Дослідження цих явищ під політолого-етнологічним оглядом набуває дедалі важливішого теоретичного і практичного значення. Своєрідною підвалиною для вивчення цих та багатьох інших політолого-етнологічних феноменів, можливо, мала б стати відома на Заході позитивістська "нова етніцистська концепція", яка "освічує" хвилеподібний процес політизації соціального життя народів не як населення, а як етноісторичних

[1] Див., напр.: Варзар І. Політико-етнічна суверенізація народу // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1993. — С. 259–261; Огірчук В. Етнізація суспільних відносин. — Там само. — С. 429; Майборода О. Політизація етнічності. — Там само. — С. 477.

спільнот. Навколо неї об'єднались дослідники (Дж. Ротшильд, К. Дойч, Г. Сетон-Уотсон, Е. Сміт, Б. Шейфер та ін.), які дотримуються думки про "всеохоплююче проникнення феномена етнічної ідентичності в усі сфери суспільного життя" та його "визначальний вплив" на всі суспільно-політичні процеси[1]. Цієї позиції дотримуємось і ми, — що й позначено темою виступу.

Виступ умовно поділено на дві частини, між якими, втім, розділювальних стін немає. Маємо на увазі показати феномен "сучасної етнічної політизації" у специфічній ролі "індикатора готовності" України та інших єврорадянських "колишніх рідних сестер" до поступової інтеграції у координати об'єднаної Європи. Нащо і кому це потрібно? — можуть запитати. Потрібно і їм, в Європах, і нам, за їх межами: їм — задля того, аби знати, які вимоги та коли саме їх нам висувати для приєднання до ЄС і НАТО, а нам — задля того, аби якомога реалістичніше знати, в якому ж сенсі та як довго ми ще мусимо "будувати Європу у себе вдома". І про все це поведемо розмову коротку та акцентовану суто на етнополітичні реалії у "трьох Європах" — Західній, Центральній, Східній.

Означена "етніцистська концепція" — далеко не краще з того, що може запропонувати просвітний Захід. Якщо сприймемо її як найостанніший "зразок" всесвітньої політолого-етнологічної думки, — ризикуємо спілкуватися з її адептами "різними мовами" та "на різні теми", якщо не зрозуміємо наших принципово відмінних політолого-етнологічних диспозицій двох груп країн, що в цьому разі корелюються, — членів об'єднаної Європи та дисперсної групи пострадянських країн. Слід чітко усвідомити, що бодай в одній етноісторичній сфері між нами не "принципова спільність", а волаюча відмінність. А отже, наші етносоціальні ситуації політизуються різнопричинно, різномотивно і різносенсово.

Диференціація наяві, негативна і це реальне, а не віртуальне явище. "Як можна позбавитись від небажаного явища?" — запитував колись знаний учений-етнолог Л. М. Гумільов. І сам же відповідав: "Перше, що вкрай необхідно, — визнати, що воно є,

[1] Див., напр.: Современные буржуазные теории международных отношений: критический анализ / Под ред. В. И. Гантмана. — М., 1982; Radnitzky G. Ciencia, ethnica, etica y politica. — Madrid, 1984; Черная книга коммунизма: Пер. с фр. / С. Куртуа и др. — М., 2001.

що воно реально існує"[1]. Дотепна порада. Давайте подумки "обмацаємо" етносоціумополітичну ситуацію у двох групах наших неоднотипових і різнорівнево розвинених країн. При елементарному порівнянні ось що кидається у вічі.

У них "по-новому..." політизуються дві категорії народів-етносів: 1) провідні — титульні/табельні соціумо- і державотворчі народи-етноси (останній термін пояснимо пізніше) та 2) старі "консолідантні" меншинські народи-етноси, які з давніх пір перебувають у розвиненому, національному етносоціоцивілізаційному статусі, як і титульно-табельні "патрони". Два нових моменти на початку XXI ст. все ж дали про себе знати: а) стрімко зростаючою кількістю і не встигаючи адаптуватися до термінант політико-правового поля "приймаючих країн", новоприбулі з країн "третього світу" етногрупи (як правило, племінного та народовського соціоцивілізаційних рівнів зрілості) одразу включаються у відкриту "політичну боротьбу антирасистського та антиглобалістського характеру" і б) нового "витка" політичної активізації зазнають традиційно неспокійні "етновизвольні невралгічні точки" у "старій Європі" (Каталонія, Басконія, Тоскана, Белфаст, Тіроль).

У нас же різностадійно зрілими (у соціоцивілізаційному сенсі) є і "провідні" — титульні та табельні — народи-етноси, і меншинські народи-етноси. Наприклад, в Україні та Молдові останні переписи населення (2001 і 2003 р., відповідно) виявили наявність представників усього чотиристадійного спектра народів: а) і родового рівня, б) і племінного рівня, в) і народовського рівня, г) і національного рівня. Судячи з низки показників, "сила слабини" титульних молдаван і білорусів є такою "рельєфною", зазначає М. І. Михальченко, що існує пряма небезпека втрати цими пострадянськими країнами і політико-державного суверенітету, і мови, й історичної ідентичності[2].

У них ще з давніх-давен суспільно-політичні справи людей постійно вирішуються за "магнітно-полярним принципом": один з полюсів "бере на себе" політико-регуляторні завдання всекраївого масштабу, а другий перебирає на себе самовряд-

---

[1] Гумилев Л. Чтобы свеча не угасла. Сборник эссе, интервью, стихотворений, переводов. — М., 2003. — С. 8.

[2] Див.: Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — К.; Дрогобич, 2004. — С. 284.

ний рівень місцево-регіональних справ. А тому перший полюс дістав назву "політичної системи", яка "включає динамічні взаємини політико-людських ідей та інтересів, а також процес вимог і оцінок щодо реалізації тих вимог, які відображають перебіг політичних подій"[1], другий полюс — "соціальна система". Політичну систему "вгорі" цементує та уособлює держава, а соціальну систему "внизу" — система місцево-регіонального самоврядування. У просторі між системними полюсами постійно курсують групи елітних людей, які — на підставах ідейно-діяльнісної єдності — ситуаційно коагулюються в так звані політичні партії та громадські асоціації. У підсумку створюється ілюзія, буцімто і в них, і в нас та ледь не "у самодостатньому режимі" відбувається одне й те саме дійство історико-глибинної значущості, — соціалізація держави та політизація суспільства[2]. Як би не так! Так і хочеться відгукнутися по-нашому: далеко ще нашому куцому до їхнього зайця... Держава (яка у нас "уособлює все та вся"!) слугує тій системі "ядром", "призначаючи згори" у "соратники" праполітичні партії, окремі громадсько-політичні асоціації, нерідко — й релігійно-етичні та етнополітичні організації тощо. Усе це засвідчує: у більшості пострадянських країн, де традиційно обивательська свідомість "нашаровує" одне на одне "державу" і "суспільство", існує ще "тотально одержавлене суспільство, в якому всі соціальні процеси можливі як державні, а всі державні стосунки ототожнюються із суспільними"[3]. А тому в межах такого псевдовільного соціуму далеко не кожний, — нехай, і вкрай пригнічений, — народ-етнос зважиться на усвідомлені акції політизації свого громадського життя "на люди".

Зупинимось на цьому моменті в режимі "про нас..." та "для нас же...". А якщо хтось на відкритий політичний протест і зважується (як, наприклад, татари у Криму, угорці на Закарпатті та молдавани у Придунав'ї, — найчастіше з приводу найсвятішого та найпотрібнішого у людському житті, — приватизації

---

[1] Дербишайр Дж. Д., Дербишайр Я. Политические системы мира: В 2 т.: Пер. с англ. — М., 2004. — Т. 1. — С. 4.

[2] Див.: Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Кер. авт. кол. Ф. М. Рудич. — К., 2006. — С. 4.

[3] Гавриленко І. М., Мельник П. В., Недюха М. П. Соціальний розвиток: Навч. посіб. — Ірпінь, 2001. — С. 436.

землі для облаштування помешкання та обробітку на самопрохарчування), — неодмінно отримає прізвисько "екстреміст" або "сепаратист". Тому — на прояснення колізії — є дві політолого-етнологічні обставини. Перша обставина. Майже в усіх пострадянських країнах (на що вже "натякалося") немає й у зародковому стані низової соціальної системи зі зрілим та незалежним від держави громадянським суспільством. Політичні партії та громадські організації, як зазначалося, з низів (де вони колись "виникали") "вилучено" і "одержавлено". У підсумку низову "маленьку людину", та ще й — не дай Боже! — із "етночужинського середовища"!!! — її просто нікому захистити. Наші так звані місцеві ради та територіальні громади — це лише "щось подібне…", а насправді — "щось дуже далеке…" від того, що в них, у центральноєвропейських же країнах століття є звичним, сильним і непохитним: майже нічого в нас немає від угорських "комітетів", італійських "комун", старомолдавських "прімерій", польських "гмін" та естонських "ратів". Ці низовонародні соціальні інституції, як стверджує на прикладі Італії американський етнополітолог індійського походження Д. Р. Патнам, уособлюють "спільноти активних людей, пройнятих духом громадянської єдності, егалітарними політичними відносинами, соціальною структурою довіри та співпраці"[1]. Чогось подібного, — та ще й в аплікаціях до пострадянських інтеретнічних спільностей, та ще й "у самих низах", — у нас, на жаль, немає. Почасти немає й тому, що перша обставина щосили "сперечається" з другою…

Друга обставина коротша у викладі, тонкіша по суті та… небезпечніша у проявах. Йдеться про політичну державу… Абстрагуючись від деталей, можна констатувати, що майже в усіх пострадянських країнах панує надзвичайно сильна у "політико-технологічному" сенсі держава, озброєна трьома "радянськими" кратологічними атрибутами: (а) репресивним правом, (б) органами політико-адміністративного примусу та (в) вишколеним бюрократичним апаратом. І що?.. Ледь "хтось із не-наших не туди пішов…" або "щось з етночужинського середовища не так дало про себе знати…", — як патерналістська держава турботли-

[1] Патнам Д. Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії: Пер. з англ. — К., 2001. — С. 29.

во про себе нагадує. І особливий при цьому "уклін" зроблять на адресу "народного державного ладу" і "народом схвалену Конституцію". Усі при цьому казатимуть про "народ", "державний лад" та "Конституцію" взагалі, "для проформи", — принагідно ж вони "мають власну думку" про них. Важливий привід, мотив "пограти мускулами". А то й взагалі… без мотиву, "у суто превентивному сенсі", "… щоб карась не дрімав". Так, наприклад, сталося в листопаді 1996 р., коли — "у невинному просторі" — екс-Президент України Л. Д. Кучма у безадресному радіозверненні попереджав якісь "гарячі голови": будь-які етнорадикалістські акції "розцінюватимуться як посягання на Конституцію України і дістануть відсіч усіма державними засобами"[1] (виділено мною. — С. Д.). Як наші найвищі державці ставляться до свого народу, до політичного ладу країни та до Конституції, усі знають. Але спробуйте ви "внизу" після таких "превенцій" самовідповідальнісно політизуватись…

Надмірні, — бодай, просто незначні — "хвилі" політизації етносоціального життя в окремих (як правило, багатонародних) країнах завжди виявляються символічними знаменнями подвійної значущості. По-перше, вони можуть "натякати" на форми і напрями перетворення всіх народів-етносів країни на самостійних суб'єктів її політичної історії. По-друге, ці "хвилі" етнополітизації можуть вказувати на якісь прийдешні посування у структурі вже існуючої (чи такої, що важко, тернисто створюється) єдинокраїнової політичної нації. Оскільки політиконаціотворчі процеси в західно- і центральноєвропейських країнах давно й відносно давно завершено, — зазначені автори та "носії" "нової етніцистської концепції" не так уже й багато чого новоімпульсного можуть підказувати нам, на пострадянському просторі. А тому звернімось до нашого внутрішнього арсеналу та потенціалу.

Країни, суспільства і держави різняться не так тим, як багато представників різних народів-етносів проживають на їх теренах, як тим, яке значення надається їх культурним, релігійним, традиційним особливостям, і тому, як ці фактори враховуються в поточній політиці та у справі вдосконалювання суспільного й

[1] Кучма Л. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи (1994–2000). — К., 2000. — С. 221.

політико-державного устрою. Свого часу ще "австромарксисти" (К. Реннер, Ф. Адлер, О. Бауер, Р. Штайнер та ін.) дійшли висновку, що багатоетнічні суспільства, як правило, складаються з неоднорідно розвинених і неодностадійно зрілих народів-етносів, що, своєю чергою, потребує диференційованого підходу до виявлення їх соціально-політичного потенціалу і політичного обличчя всього суспільства. Такий підхід особливо потрібний в етнотериторіальному, адміністративно-розселенському та геополітичному аспектах, аби найадекватніше врахувати специфіку буття титульного та меншинських народів-етносів у поточних та прийдешніх політичних процесах.

У цьому перевтілюванні народо-етнічних особливостей у політичну практику і виявляються політикотворчі ролі народів-етносів конкретних країн. Синтезно висловлюючись та в загальнотеоретичному сенсі кажучи, це відбувається через: а) практичну участь/не-участь усіх народів-етносів у процесах соціумо- і державотворення у країні; б) створення/не-створення ними незалежної від держави системи місцево-регіонального самоврядування; в) їх здатність/не-здатність висунути зі свого середовища елітні групи для створення і висунення на всекраїнову арену етнополітичних партій та організацій регіонального і всекраїнового масштабу та г) зримо реальному чи не дуже помітному їх внеску у процес становлення всекраїнової етнополітичної нації. Поряд з цим політикотворчі ролі народів-етносів виявляються також у політичній поведінці та мисленні їх представників під час виборчих кампаній, референдумів, зовнішніх загроз, природних катаклізмів, війн, військових подій тощо.

Цю здатність кожний народ-етнос має "відкрити" в собі і вже потім дієво виявляти в політичному житті. Для цього кожний народ-етнос повинен пройти певні фази конституювання як соціоісторичного феномена та етнополітичного суб'єкта. Своєрідними діалектичними стадіями цього процесу І. М. Варзар вважає: (1) "масово-пряме політичне волевиявлення", коли народ "безпосередньо робить політику". Але в особливо нерозвинених країнах то є, як правило, політика натовпна, часом ордоподібна. Це адекватне політичній феноменальності родоплемінної фази розвитку народів, коли особа ще не віддиференційована від "маси", економічної власності не має, своїх — суто індиві-

дуальних — інтересів не усвідомлює. Своєрідним проявом етнополітизації є також (2) "групове-індивідуальне політичне волевиявлення", коли народ-етнос переживає народовську (попораційну) стадію етноісторичного становлення та соціоцивілізаційного дозрівання. То є політика напівпряма-напівпредставницька, оскільки особа, вже володіючи хоч якоюсь економічною власністю, починає відокремлюватися від маси, усвідомлювати свої потреби та інтереси і може — на цій підставі — ставити перед собою більш-менш чіткої перспективної значущості цілі й завдання громадсько-політичного буття. (3) Вищим рівнем етнополітизації можна вважати "програмно-партійне, опосередковане політичне волевиявлення", коли народ-етнос перебуває саме на національній стадії етноісторичного і соціоцивілізаційного дозрівання. Як наслідок, політика в національному середовищі (тобто такому, що складається з представників одних лише націй, — такими, "загалом" кажучи, є сьогоднішні західноєвропейські країни) є справою кожного і громадянського суспільства загалом. Наявність у суспільстві значного прошарку громадян (а може, й цілісного громадянського суспільства в тій країні) дає можливість особі "передовіряти" комусь — іншим особам або групам — хоча б частину свого політичного волевиявлення[1].

Тут слід пам'ятати про те, що кожний народ-етнос у своєму зростанні та оформленні як політичний суб'єкт історії має пройти чотири стадії соціоцивілізаційної зрілості — роду, племені, народності, нації, творячи на кожній з них власний тип суспільства і політики. "Народ як населення" (народ як фізична маса людей) є не етногетерогенним, а фактично скрізь поліетнічним явищем. Народи-етноси створюють адекватні їм суспільства, в яких свідомими і політично активними зусиллями елітних груп усього народу-населення створюються держави. Творення нації потребує того, аби народи-етноси певної країни досягли однакової (національної) соціоцивілізаційної стадії розвитку, що й має стати запорукою створення у країні єдиної багатонародної національної спільності (в етнополітичному сенсі). Зазначені обставини безпосередньо відбиваються на формотво-

[1] Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 150.

ренні та типі політичної системи суспільства як у вузькому, так і широкому сенсі звучання поняття.

Принагідно треба пам'ятати й про те, що суспільна консолідація неодмінно відбувається навколо певного етнічного ядра. Цим ядром у будь-якому суспільстві є кількісно-домінуючий народ-етнос. Отже, визначальним чинником соціумотворення, державотворення і відповідно політиконаціїтворення "стає домінуючий етнос, навколо якого концентруються різні етнічні групи. Розподіл останніх не випадковий. Він є підсумком складного процесу національної історії і тому відбиває певні закономірності його розвитку"[1]. Народи-етноси в цих історичних колізіях становлять суто конкретні історико-політичні суб'єкти, позаяк політика завжди має конкретно-місцевий відбиток через вияв "етнічного" у "політичному".

Однак абсолютного паритету у відносинах між народами-етносами багатоетнічного суспільства не існує. У цьому разі діє "принцип етнополітичної домінації певного народу-етносу в багатоетнічному суспільстві". Серцевиною принципу, вважає І. М. Варзар, є реалістична думка про те, що "у багатоетнічних суспільствах історична відповідальність за долю Батьківщини (країни, суспільства, держави, народу-населення) розподіляється між трьома етносуб'єктами: 1) титульним народом-етносом, 2) домінуючими народами-етносами і 3) рецесивними народами-етносами. Відносини між ними і становлять конфліктні колізії соціально-політичної різноієрархічної домінації в будь-якому багатоетнічному суспільстві"[2].

Такими багатоетнічними сьогодні є більшість сучасних постсоціалістичних суспільств, і українське в тому числі. Їх, мабуть, ще зарано називати багатонаціональними хоча б тому, що вони мають у своєму складі не тільки нації, а й донаціональні (із соціоцивілізаційних позицій) народо-етнічні утворення. В Україні це, наприклад, гагаузи, які перебувають на стадії народності, караїми, — племінна стадія соціоцивілізації, або цигани, що мають родоплемінну самоорганізацію. У такій ситуації від титульного (українського) народу-етносу вимагаються велика толерантність, політична відповідальність і, без сумніву, достатня

[1] Див.: Етнос. Нація. Держава. Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 2000. — С. 387.

[2] Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 143.

компетентність у справі визначення для меншинських народів-етносів пропозицій щодо форми, принципів та рівнів їх політичної участі в соціумотворчих та державотворчих справах.

Стосовно вихідних потенцій у реалізації політикотворчих ролей не-українських народів-етносів у політичних трансформаціях сучасної України, то підсумки Всеукраїнського згадуваного перепису населення від грудня 2001 р. констатують, що нашу країну населяють представники 136 народів-етносів, які (як зазначала Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р.) "разом з українцями становлять... український народ". Із 135 не-українських народів-етносів близько 30 мають у своєму етномасиві по 50 тисяч і більше людей. Проте їх політико-творчі ролі доволі мізерні. На сучасному етапі розвитку та трансформації вітчизняної політичної системи тільки кримські татари мають автономію, хоча й не достатньо чітко конституційно визначену. Лише два субтитульних народи-етноси — румуни Буковини та угорці Закарпаття — епізодично мали свої "національно-виборчі округи", а етнокультурно-громадські організації з бодай мінімальною політико-державотворчою компонентою мають лише кримські татари, росіяни, угорці, румуни, молдавани і поляки. Це безкоментарійно свідчить про різнорівневі можливості етноменшинських народів-етносів не тільки "вписуватись" в існуючі структури політичної системи, а й вдосконалити її, трансформувати на шляху до євроатлантичних рубежів.

Найбільш рельєфні та реально відчутні можливості — через "самополітизування творити історію" — мають титульні народи-етноси, статус яких давно описано[1]. В окремих етноісторичних та геополітичних ситуаціях подібним "титульником" є і табельний народ-етнос (від фр. le table pour — чистий стіл). Статусу цього можна набути, наприклад, у ситуації, коли великому фізичною масою прийшлому народові — при переході від власної етноплаценти/етноойкумени до чужої — "доводиться" "зачищати" територію від аборигенів чи таких самих "пришельців", робити її "чистим столом" побутування для себе. У "класичні варварські часи" Середньовіччя всі великі завойовники, по суті, на якійсь чужій території ставали "табельними": такими в об'єктивному сенсі виявилися роль і

[1] Там само. — С. 127.

доля “окиєвлянення” княгинею Ольгою полянських земель, “очищення” угорцями Паннонії від аборигенів, доля “русских земель в Сибири” після “визвольних походів” Т. Єрмака; сьогоднішні США свого часу були заселені “табельними” англійцями, ірландцями, французами, голландцями та ін.

Можливості “самополітизуватися”, як правило, спадають за шкалою чисельного масиву відповідного народу-етносу. Феномен етнополітизації, умовно кажучи, “постійно шукає” форм втілювання, реалізації. Аналіз всесвітнього етнополітичного досвіду “засвітив” дві форми прояву: динамічну, бурхливу (революції, реформації, громадянські акції непокори та війни, зовнішньополітичні масовонародні акції) та толерантну, спокійно-повсякденну (соціумотворчі акції, електоральні та плебісцитарні кампанії, партіє-, еліто- та націєтворення, муніципалістика).

У цивілізованій багатонародній країні “десь там, нагорі” хтось має здійснювати постійний моніторинг динаміки етнополітичного життя. Припустимось думки, що у нас той моніторинг здійснюється.... Якщо аналіз виявить, що якийсь народ-етнос чи група більш-менш однорідних народів-співвітчизників систематично (відносно регулярно чи навіть стабільно) не бере участі в жодних політичних процесах та акціях, — з’являться підстави вважати, що практичні етнополітики “нагорі” стійко не визнають не-українських народів-етносів як політикотворчих суб’єктів, наштовхуючи останніх на думку про недоцільність займатися “не своєю” політикою, позаяк їм фактично не створюють можливостей реалізації свого політико-творчого потенціалу. Зайве й наголошувати: це не зміцнює, а розхитує загальноукраїнський політичний простір.

Можливо, це й є однією з причин того, що чимало не-українських народів-етносів “помаранчеву революцію” не визнали “своєю”. Чисельно найбільший з-поміж них — російський, апріорі перейшов на бік “біло-синього табору”, підтримавши крім інших федеративну ідею (як можливий фундамент для подальшої реалізації своїх державотворчих уподобань). Варто згадати тут і поведінку кримських та таврійських росіян під час “тузлівсько-острівної кризи” на рубежі 2003–2004 рр., “газову кризу” та “проблему ялтинських маяків” рубежу 2005–2006 рр. Усі ці прецеденти фокусно концентруються у відому тезу, підказану

із-за Хутора Михайлівського: “Ви (центральні українські власті) не вважаєте нас своїм політичним громадянством, — ми вас не вважаємо своїми владарями: ми — різні, ми — не співвітчизники”. Ледь не те саме могли б сказати “про себе” і “про Київ” ізмаїльські цигани, трансністрійські молдавани, закарпатські угорці. “Верхам” є над чим замислитись.

Поряд з усім цим, не минаючи українське й інші пострадянські суспільства, зазначають дослідники, “...в поліетнічних суспільствах відбуваються два паралельні процеси: з одного боку, етнічний ренесанс, з іншого — триває процес асиміляції та акультурації. Багатьох представників етнічних груп цікавлять не стільки їх організаційні справи чи економічні й політичні проблеми, скільки питання збереження етнічної ідентичності та пошуки зручних для себе шляхів і засобів її впровадження, зокрема за допомогою етнічних символів, традицій, одягу, їжі тощо. Саме цей феномен Г. Ганс назвав “символічною етнічністю”, або “етнічністю останньої надії”[1]. То є проявом ще одного, мабуть, не чітко поміченого етнополітичного феномена. Якраз на тлі політизаційних явищ націєтворення та соціумо- і державотворення на пострадянському просторі, і Україні в тому числі, етнічні процеси часто набирають кризових рис. Вони розвиваються у двох різновидах: етноеволюційному та етнотрасформаційному. Коротко охарактеризуємо кожний з них.

Етноеволюційні процеси зумовлені переважно соціально-економічними і політико-культурними факторами. Такими є, наприклад, сезонні міграції цілих народів-етносів або їх частин на нові етноплацентні та етноойкуменні території (як у деяких народів-етносів Півночі) або міграції з переходом через державні чи адміністративні кордони (прикладом є природно-сезонні та політико-ситуаційні переміщення пуштунських, хазарейських чи інших афгано-пакистанських племен). До них можна зарахувати і врегульовані на міжнародному рівні тимчасові переміщення представників народів-етносів з однієї території на іншу (прикладом може бути спільне освоєння Півночі). За часів Радянського Союзу до них долучали адміністративні (з політичним та історико-культурним “обґрунтуванням”) депортації ці-

[1] Цит. за: Етнос. Нація. Держава. Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду. — С. 29–30.

лих народів-етносів на нові території (в Україні — то кримські татари, а на російських теренах — чеченці, інгуші, німці та багато інших народів-етносів). У результаті подібних зрушень відбувається зміна складу народів-етносів з відповідними змінами в їх культурному, матеріальному, побутовому житті паралельно з перебудовою територіальної та господарсько-економічної організації відповідних країн.

На відміну від них етнотрансформаційні політизаційні процеси зачіпають певний народ-етнос глибше в його етноісторичному бутті. Вони зумовлені взаємодією народів-етносів як етноісторичних спільнот, що призводить до зміни самосвідомості або всього народу-етносу, або якоїсь його частини і спонукають до включення в політичне життя його периферійних груп. Трансформаційні етнополітичні процеси підштовхують до творення нових державницьких і суспільних статусів народів-етносів, а тому потребують виконання ними нових політикотворчих ролей та раніше не характерних для них завдань. Асиміляційні та консолідаційні процеси, які з-поміж інших відбуваються нині в усіх пострадянських країнах, якраз і є основними видами трансформацій етноісторичного чинника в політиці.

Згідно з твердженням професора Макгільського університету Р. Прешдаса, політичні трансформації та модернізація сприяють тіснішому об'єднанню етноісторичної спільноти, але зміни, які вони спричиняють, по-різному впливають на народи-етноси, які становлять таку спільноту, ставлячи одних у вигідне, а інших — у невигідне становище. Усе це призводить до того, що власна, "своя" етнічна група або народ-етнос знову виступають і як своєрідна група "спільного політичного спрямування", і як "загін взаємопідтримки" у політичних, культурних чи соціальних колізіях сучасності[1].

З огляду на викладене та політикотворчий потенціал народів як етноісторичних спільнот маємо враховувати, що (а) реалізація політикотворчих ролей народів-етносів у політичних процесах сучасної доби часто поєднана з процесом формування сутнісних компонент політичної суб'єктності цих етнолюдських спільнот; (б) різнорівнева соціоцивілізаційна зрілість народів-

[1] Там само. — С. 68–70.

етносів значною мірою зумовлює їх фактичну готовність/не-готовність та консолідовану здатність/нездатність до реалізації своїх політикотворчих ролей у сучасних політичних процесах і що, зрештою, (в) політичні та системні особливості соціумо- і державного будівництва в сучасних пострадянських країнах, зокрема в Україні, часто утруднюють або й не відповідають формальним потребам у реалізації народами-етносами цих суспільств своїх аутентичних політикотворчих ролей.

Зважаючи на це, перспективними завданнями подальших наукових розвідок у цьому напрямі мають бути дослідження проблематики міжетнічних ролей та етнополітичних функцій народів-етносів багатонародного суспільства.

У. Черчіллю приписують мудрий та місткий афоризм: Якщо людина не займається політикою, то політика займеться людиною. Ми б адресували цю контроверзу й цілому народові і як населенню, і як етноісторичній спільноті. Мало того, усе скидається на те, що й уся ця політологема цілком аплікується нашій темі. Розглянуті ситуації, форми та рівні "хвилеподібної" політизації етносоціального життя і втілюють звиви діалогу правлячих політикумних кіл (найчастіше — від імені титульного українства) з усім корпусом 135 етнонацменшин та етногруп неукраїнських людностей. Власне той діалог цілком підставно можна вважати "каналом зв'язку держави і суспільства..."[1]. Діалог той не в усьому рівний тонусом і теситурою, та й не завжди він є "діалогом рівних". Слід гадати, поки що. Але діалогуючим апріорі має бути ясною логіка співпраці та співжиття: вітатись однією рукою неможливо...

[1] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 263.

І. В. ДОЦЯК
канд. політ. наук, доц.
Прикарпатський національний університет
ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТА ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СУВЕРЕННІЙ УКРАЇНІ

У сучасному українському суспільстві вибори органів влади різних рівнів є чи не найважливішим чинником політичного, соціального та економічного розвитку як титульних українців, так і численних етноменшинських народів. Власне феномен виборів багатоплановий у реальності, а тому розглядається в таких політолого-етнологічних аспектах: (а) як визначальна основа поступального розвитку демократичного суспільства. Французький політолог Ж. Бодуен вирізняє дві сторони виборів у демократичному суспільстві. По-перше, їх можна розглядати (б) як реалізацію принципу легітимності, коли політична влада одержує мандат від народу; по-друге, (в) як фактор-регулятор виборчого політичного процесу, позаяк у такий спосіб можна періодично змінювати владні структури[1]. Електоральність правомірно розглядати і (г) як основну форму політичної участі для більшості громадян[2]. Саме залученням до виборчого процесу на всіх його етапах для більшості українців і обмежується "безпосереднє включення в політику".

З політичних позицій, з виборами пов'язані високі соціальні очікування, — і чи не тому перед виборами атмосфера насичена завищеними очікуваннями, а наслідки виборів дуже часто про-

[1] Див.: Бодуен Ж. Вступ до політології: Пер. з фр. — К., 1995. — С. 82.

[2] Див., напр.: Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / Под общ. ред. Е. Б. Кубко. — К., 1997; Тихомиров С. И. О некоторых особенностях модернизационных процессов в незападных обществах. — К.; Севастополь, 1998; Чемшит А. А. Государственная власть и политическое участие. — К., 2004.

дукують глибокі розчарування. Проте ця "спадаюча проекція" не заважає багатьом і багатьом активно включатись у наступні вибори і породжувати нові надії. Така ситуація є наслідком відособленого та самодостатнього функціонування української влади, можливість впливу на яку значною мірою обмежується тільки виборами. Та й то, як правило, якщо правлячому політикумові протягом усього політичного процесу вдається втримати соціумо- і державотворчу ситуацію та "трикутник право — етика — закон" у благопозитивному балансі[1]. По-особливому вразливим виглядає трикутник тоді, коли йдеться про молодий електорат. Саме інститут виборів є важливим агентом політичної соціалізації молодого покоління, виступаючи процесом активного засвоєння індивідом ідеологічних і політичних цінностей та норм, які панують у конкретному суспільстві.

Предметом нашого подальшого аналізу є окреслення залежності між етнополітичними відносинами та етносоціальними інститутами в контексті виборчого процесу в сучасному українському суспільстві. Дотримуємось думки про те, що в демократичному суспільстві, що трансформується, електоральний процес стає системоутворюючим фактором, який конституює політичний, соціальний та культурний простір країни, визначаючи динаміку і спрямування всіх модифікаційних перетворень на всіх рівнях еволюції суспільства. Суто ж у багатонародній країні політичні вибори впливають і на характер побудови та структури інститутів та відносин, і на тонус реалізації етнополітичних, етнонаціональних та етноконфесійних явищ.

Динаміка розвитку етнополітичних відносин та інститутів у моно- та поліетнічній країнах далеко не однотипова, і ці "великі різниці" доволі значною мірою визначаються характером, спрямуванням та особливістю власне феномена "політичного виборчого процесу". Разом з тим діяльність суб'єктів виборчого процесу, їх передвиборчі програми та електоральні орієнтації формуються під впливом етносоціополітичних відносин та інститутів. Бо ж у них головними елементами є і обрання, і делегу-

[1] Див.: Варзар І. М. Концептуальний та політико-ситуативний рівні прогнозування перемоги "свого кандидата" на виборах Президента // Вибори Президента України-99: проблеми теорії і практики: Зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. — К., 2000. — С. 95.

вання повноважень, і наділення владою, і визнання авторитетності за обранними[1]. Усі ці легітимаційні елементи різні в одноетнічних та поліетнічних суспільствах.

Участь у виборах як одна з форм політичної участі громадян сприяє утвердженню політичної суб'єктності всіх учасників — етноменшин та етнічних груп. В. Бебик зазначає, що велика соціальна група стає суб'єктом політики лише за трьох умов: а) наявності всередині групи міцних внутрішніх зв'язків і цільової єдності; б) усвідомлення всією групою власного становища і спільних інтересів, а відтак — і відчуття членами групи своєї самобутності, співдружності, потягу до ідентифікації з цією групою, міжособової внутрішньої солідарності; зрештою, в) відчуття елемента організації, тобто координації керівними центрами поведінки і дій окремих територіальних, галузевих угруповань, течій, вікових, статевих, професійних та інших категорій[2].

Саме під час реального виборчого процесу всі ці умови для кожного учасника помітно актуалізуються і під кінець процесу стають політичним інструментом і основним засобом обстоювання та реалізації ще до виборного часу усвідомлених своїх етнічних, політичних чи соціальних інтересів. Це стимулює до участі в них різні політичні об'єднання ідеологічного, соціального чи національного спрямування. У підсумку етносуб'єктні учасники виборчого процесу стають не лише об'єктами, а й суб'єктами політичних впливів.

Попередньо усвідомлені етнополітичні орієнтації є важливим мотивом електорального вибору політичних громадян. М. Ліпсет та С. Роккан вирізнили чотири типи соціальних розмежувань, які найзначніше впливають на політичний вибір електоратом низки орієнтирів, — між власниками і робітниками, між містом та селом, між різними етнорелігійними групами, між центром країни та її периферіями. Найбільше поширення, як засвідчили результати дослідження в різних країнах, має розкол на класи: багатий, середній та найманих робітників. Хоча у країнах, де наявні (історично вже склались) значні етнокультурні та релігійно-конфесійні розбіжності, вони можуть виявляти

[1] Див.: Рябов С. Політичні вибори: Навч. посіб. — К., 1998. — С. 22.

[2] Див.: Бебик В. Політологія: теорія, методологія, практика. — К., 1997. — С. 96.

навіть більший вплив на електоральну поведінку, ніж статусні (класові) розбіжності[1].

Специфіка сучасного українського суспільства зумовлена здебільшого слабкою соціально-політичною структурованістю, поліетнічністю і значними регіональними особливостями, — і саме ця поліфакторика визначає високу значущість етнополітичних чинників у виборчому процесі взагалі та електоральних преференціях зокрема. Тому більшість суб'єктів виборчого процесу у своїх передвиборних програмах значну увагу приділяє не так загальносоціальним інститутам, як етнополітичним відносинам та шляхам їх удосконалення. Сучасний етап трансформаційних перетворень в Україні демонструє нові можливості й горизонти налагодження взаємозв'язку та взаємозалежності виборчого процесу та етнополітичних інститутів і відносин. Це насамперед пов'язано з формуванням багатопартійної політичної системи та міжпартійною конкуренцією на виборах, — особливо після переходу (2006 р.) до пропорційної електоральної моделі. Відтоді в партійних доктринах та політичній практиці обов'язково почав виявлятися етнополітичний компонент, який немов диктує: діяльність партій може бути або стабілізатором міжетнічного консенсусу, або специфічним каталізатором конфліктів.

Однак давно відомо, як зазначає В. Котигоренко, що традиційна риса багатопартійності у зрілому громадянському суспільстві полягає в тому, що вона (багатопартійність) ґрунтується на принципах позаетнічності. Найпопулярнішими в суспільствах західного типу стають так звані масові партії, кожна з яких претендує на роль речника всіх громадян незалежно від їхнього класового або майнового статусу чи етнічної приналежності[2]. Але одночасно з цим відбувається також політизація етнічності. На нашій конференції вже зазначалося, що цей процес як феномен виник і триває як один із проявів так званого етнічного відродження, що з 60-х років минулого століття найрельєфніше заявив про себе на європейському континенті. Іноді партії, соціальна база яких "збігається з етнічністю", стають на сепара-

[1] Lipset S. M., Rokkam S. Party Systems and Voter Aligments. — N. Y., 1967. — P. 38.

[2] Див.: Котигоренко В. Етнічні протиріччя та конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. — К., 2004. — С. 336.

тистський шлях, дестабілізують ситуацію у країнах, де вони діють, і утруднюють розвиток громадянського суспільства. Етнополітична ситуація в Україні розвивається дещо подібно до описаної моделі. Проте додамо: це відбувається внаслідок значного впливу з боку Росії. Але ось що показово: "незалежницький потенціал" титульних українців на самому початку 90-х років змушена була визнати і поважати навіть російська меншина, — на що звернули увагу незалежні іноземні експерти[1]. Попри те, що наш "вічний стратегічний партнер" активно використовує етнічні чинники для реалізації своїх зовнішньополітичних інтересів на всьому пострадянському просторі.

За нинішніх уже сталих умов незалежного розвитку українські політичні партії значною мірою орієнтуються на електорат певних регіонів, що визначає їх позиції в етнополітичних відносинах та ставленні до союзу з Росією або із Заходом. Переважання в багатьох регіонах російської мови та культури використовується низкою політичних партій для обґрунтування ідей або про реанімацію Радянського Союзу, або про утворення нової держави на суто слов'яно-етнічних засадах. У західноукраїнському регіоні намагаються апелювати до ідей тлумачення української нації як категорії соціоетнічної і "захисту" українців як титульної етнічності.

Широкий спектр сучасних українських політичних партій (станом на 1 січня 2007 р. Мін'юст України зафіксував понад 130 партій) вирізняє власний підходи та бачення етнополітичних відносин взагалі та характеру їх розвитку в майбутньому. Причому будь-які вибори після 1998–1999 рр. характеризуються домінуванням різних позицій та підходів. Типовими для учасників парламентських виборів 2002 р., наприклад, були твердження про рівноправний розвиток усіх культур та народів (виборчий блок "Проти всіх", "Блок Юлії Тимошенко"), відродження духовності, вікових народних традицій, моралі та культури, її цінностей (партія "Жінки за майбутнє", Всеукраїнська партія трудящих), традицій української культури як складової європейського культурного простору і водночас повноцінний і вільний розвиток російської мови та культури [СДПУ(о)], за

[1] Див.: Оцінка виборчої системи в Україні: Пер. з англ. — К., 1993. — С. 12, 19.

вільний і рівноправний розвиток мов національних меншин (Ліберальна партія України (оновлена)), необхідність відродження традиційної української народної культури, української мови, збереження культурних цінностей та історичного середовища (Народний рух України за єдність) та ін.[1] Саме під час цих виборів рельєфніше від попередніх виявились суперечності між партіями щодо статусу російської мови. Партії лівого спрямування декларували надання російській мові статусу "другої мови", державної. Проте більшість інших учасників перегонів (таких як "Команда озимого покоління", виборчий блок "Демократична партія — демократичний союз", "Блок Юлії Тимошенко") обстоювали принцип єдиної української державної мови при одночасному забезпеченні вільного розвитку російської мови та мов національних меншин. Проте з шести партій та блоків, що пройшли до Верховної Ради IV скликання, тільки Компартія офіційно задекларувала як свою мету надання російській мові статусу другої державної.

Під час парламентської виборчої кампанії 2006 р. мовне питання постає гостріше, що відбивається в передвиборчих програмах понад 50 (із 126) політичних партій та блоків. Перші вибори на пропорційних засадах в Україні призвели до загострення конкурентної боротьби між партіями-суб'єктами виборчого процесу за електоральну підтримку. Тому вперше виявилася чітка спрямованість у виборчій агітації на етнічні та культурні орієнтації виборців. Надання російській мові статусу "другої державної" декларують не лише партії лівого спрямування (КПУ, СПУ, "Народна опозиція" Н. Вітренко), а й такі центристські сили, як Партія регіонів, "Опозиційний блок не так!". Акцент переміщується в бік "лінгво-плюралістичної Європи" і питання вже рельєфно пов'язується із "прийняттям на основі Європейської хартії регіональних мов закону про статус російської мови, який забезпечить право російськомовних громадян без будь-яких перешкод використовувати рідну їм мову[2]. Проросійські формації — виборчий блок "За союз" та

---

[1] Див.: Вибори 2002 у контексті міжнаціональних відносин // Офіц. зб. — К., 2003. — Вип. 1. — С. 13.

[2] Цит. за: Заявление "Русского Блока" и "Русского Движения Украины" от 28 октября 2002 года // Русский мир. — 2002. — № 18–20(101–103). — Дек. — С. 2.

“Партія політики Путіна” — захист російської мови поєднують із закріпленням православної релігійної традиції та визнання Української православної церкви Московського патріархату “об’єднуючою засадою”. У діаметрально протилежному розумінні сприймають мовну проблему політичні сили правого спрямування: Політоб’єднання “Свобода”, “Народний рух України за єдність”, Українська консервативна партія, — навіть вони, декларуючи необхідність збереження існуючої конституційної норми, яка визначає українську мову єдиною державною, ратують за “гарантійне забезпечення всілякої державної підтримки” розвитку української мови та культури в Україні, а також мов і культур усіх сущих у країні етнолюдностей[1].

Це дуже показовий етнополітичний “зсув”. Суспільство усвідомило, що орієнтація конкуруючих політичних сил на різні мовно-культурні сегменти здатна спричинити міжетнічні протистояння через загострення міжрегіональних суперечностей, а також суперечностей між центральною та регіональною владою. Президентські вибори 2004 р. засвідчили, якою значною для України є загроза сепаратизму, коли мовно-культурні відмінності поєднуються з економічними та політичними інтересами регіональних еліт та бізнес-груп. Ще ніколи українське суспільство не було так близько до територіального розколу та громадянської війни. Бездумне і безвідповідальне використання виборчих технологій, заснованих на ідеї регіонального протистояння “індустріального Сходу”, який буцімто є “загальним годувальником”, і “дотаційного Заходу”, призвело до фактичного електорального розколу українського суспільства, що має значну етнополітичну та культурну складову. Подальша радикалізація позицій частини політичних партій та блоків чітко виявилася вже на парламентських виборах 2006 р. На політичну арену вийшли сили, що останніми роками вважались політичними маргіналами. Наприклад, у Криму реанімувався “Русский блок”, лідери якого влились у Партію регіонів і разом з іншими проросійськими силами здобули більшість місць у місцевому регіональному парламенті. “Це загрожує повторенням

[1] Див.: Політичні партії України: У 3 т. / Уклад. Ю. Шайгородський. — К., 2005. — Т. 1. — С. 192, 196, 423, 561, 586.

“епохи Президента Ю. Мєшкова”, коли Крим загруз у міжетнічних та кримінальних протиріччях”[1].

Єдиним союзником проукраїнських політичних сил у Криму традиційно є кримськотатарське населення, хоча воно й не полишило боротьбу за забезпечення гарантованого входження своїх представників до місцевих представницьких органів влади[2]. Вибори 2002 р. не змінили переконання лідерів Меджлісу в тому, що “за умов, коли дійсний вибір кримськотатарського електорату, який перебуває у непорівнюваній кількісній меншості, не буде деформуватися арифметичною більшістю голосів кількісно переважаючого некримськотатарського електорату, тільки тоді кримські татари матимуть реальні можливості не тільки брати участь у виборах, а й певною мірою реально впливати на їх результати”[3]. Етнополітичні відносини у Криму визначають ставлення до засадничих принципів виборчого процесу. Кримські татари виступають фактично за впровадження куріальної виборчої системи, яка б гарантувала їм пропорційне представництво в органах влади різних рівнів. Проте такий підхід наштовхується на радикальне неприйняття комуністів та партій, що орієнтуються на етнічних росіян. Складні міжетнічні відносини в цьому регіоні загострюються за рахунок посилення суперечностей між Україною і Росією стосовно оренди майна та використання навігаційних споруд Російським Чорноморським флотом. Розгортається етнополітичне протистояння з метою отримання підтримки не лише населення, а й майбутнього складу органів представницької влади, яких оберуть на наступних виборах. Адже життя триває.

Складні міжетнічні та етнополітичні відносини у Криму потребують здійснення послідовної та виваженої державної політики, тому що саме держава та її структури посідають пріоритетне місце у формуванні концептуальних засад ет-

---

1 Самар В. Реванш іще реванш? // Дзеркало тижня. — 2006. — 21–27 січ.

2 Див.: Варзарь И. “...В противном случае Украина перестанет существовать как государство” // Зеркало недели. — 1995. — 11–17 нояб.; Матеріали “круглого столу”: “Кримські татари — “національна меншина” або “корінний народ”. Політичний та юридичний аспекти питання. Київ, 5 лютого 1999 р. — К., 1999.

3 Чубаров Р. Вибори 31 березня 2002 року в Автономній Республіці Крим // Кримські студії: Інформ. бюл. — 2002. — № 3–4(15–16). — Трав.–серп. — С. 27.

нополітичного розвитку українського поліетнічного суспільства. На даний час продовжується практика ситуативного загравання центральної влади з регіональною елітою, що тільки загострює існуючі проблеми і може призвести до посилення сепаратистських тенденцій та міжетнічного протистояння.

Досвід попередніх виборів засвідчує, що партії та блоки, які під час виборчих перегонів робили основну ставку на суто етнокультурні гасла, зазнали повної невдачі. Наприклад, на виборах 2002 р. "Русский блок" у складі партій, які задекларували себе захисниками носіїв російської мови і культури, набрав 0,73 % голосів, близький до нього блок "ЗУБР" (За Україну, Білорусію, Росію) — 0,43 %, українські націонал-радикали — блок "Проти всіх" та Українська національна Асамблея — відповідно 0,11 та 0,04 % голосів[1]. За дослідженням, здійсненим Прикарпатським центром політичних та євроінтеграційних досліджень в Івано-Франківській області в січні 2005 р., Всеукраїнське об'єднання "Свобода", що проголошує ідею "захисту українців" та етнократичні принципи побудови державної влади, підтримує тільки 2 % респондентів. Політичні сили — суб'єкти виборчого процесу 2006 р., які основну ставку робили на етнокультурні відмінності, програли. Проте посилення мовно-культурного протистояння можливе на рівні окремих регіонів, де можуть утвердитись так звані ратушні партії. Це політичні сили, які впливові на місцевому рівні й часто будують свою політику врозріз із політикою загальнокраїнових партій. Посилення регіоналізації України виводить етнополітичні відносини на рівень міжетнічного протистояння, призводить до загострення суперечностей між центром та регіонами.

Таким чином, етнополітичні відносини набирають гостроти у планах кореляції центр — регіон, титульна нація — етнонацменшини, партійно-політичне — мовно-культурне протистояння — усі ці проекції особливо відрельєфуються саме під час виборчих процесів. Саме в цей складний період посилюється роль етнонаціональних спільнот і як суб'єктів, і як об'єктів політичних відносин. Власне передвиборча агітація та пропаганда, використання виборчих технологій, побудованих на актуалізації етнокультурних відмінностей, негативно впливають на сус-

[1] Парламент України: Вибори-2002: Інформ.-аналіт. вид.: У 2 ч. — К., 2003. — Ч. 1. — С. 512–513.

пільну свідомість та етнополітичні відносини. Прагнення радикально налаштованих політичних сил реалізувати свої програмні вимоги під гаслом "будь-якою ціною" можуть спричинити відкрите протистояння носіїв різних етнічних потреб та інтересів. Подальший розвиток ситуації залежатиме від політичного усвідомлення лідерськими групами всіх етносуб'єктних сил багатонародної країни акцентно "своєї" відповідальності за стан справ, а також від зростання/зниження авторитету, ефективності та демократизму легітимної політичної влади, у тому числі й у частині розробки та реалізації політики консолідації поліетнічного соціуму навколо спільних цінностей та орієнтацій заможної і процвітаючої України.

О. Я. ДРІНЬ
аспірант
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова, м. Запоріжжя

ЕТНОСОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ І ГАЛУЗЬ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОПОЛІТИКИ ЯК СПЕЦИФІЧНІ ЛОКУСИ АПРОБАЦІЇ ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

Апробація будь-якої соціально-політичної проблеми життя полягає переважно в такому: а) попередній оцінці її генези та характеру, б) виявленні сьогоденної її об'єкт-суб'єктної структури, зрештою, в) визначенні адекватного локусу (практичної галузі життя) її вирішення (праксеологізації). Думається, це саме стосується й численних політолого-етнологічних проблем: (1) виявлення форм і рівнів політизації етносоціального життя у країні, (2) визначення ролей народів-етносів країни в побудові в ній сучасних політичної і соціальної систем, (3) оцінювання потенціалу як окремих народів-етносів, так і ситуаційних груп таких народів-співвітчизників задля створення єдинокраїнової політичної нації. Інакше кажучи, ця — на перший погляд нескладна та абстрактно-теоретична — операція виявляє глибинний соціально-політичний сенс, "зашифрований" у ст. 5 Конституції України: перетворення поліетнічного народу країни на невичерпне та "екологічно чисте" джерело політичної влади і на надійного носія її політичного суверенітету.

Результати аналізу вітчизняного та світового політичного досвіду виявили три (основних) локуси апробації названих політолого-етнологічних проблем. Це — 1) самі собою цілісні сфери політичного та етноісторичного життя; 2) суміжні "галузі взаємного покриття" між вказаними та сусідніми (економічною, духовною та культурною) сферами суспільного життя і, зрештою,

3) численні галузі державної політики, процес реалізації яких торкається граней етнополітичного життя. Позаяк так сталося, що тільки-но зазначених етносоціополітичних матерій одним з перших сутнісно торкнувся і в силу можливостей по-своєму прояснив ще кілька років тому І. М. Варзар, — на нього й дамо одне "кучне" джерелознавче посилання[1]. Як відомо, ще ніхто не сказав того, на що ми наважуємось сказати цього разу: специфічним локусом апробації різних політолого-етнологічних проблем є етносоціальна ситуація.

А тепер — за відомою сентенцією Вольтера і Гете — "домовимось про зміст вживаних термінів і понять", аби гносеологічно прозоріше та безпосередньо "вийти" на дослідницьку тему. 1. Сфера суспільного життя — це цілісно обсягова соціологічна царина, в якій люди реалізують повсякденні потреби та інтереси. 2. Галузь суспільного життя — це умовно вузький міжсферний простір, в якому люди реалізують потреби та інтереси, які мають неоднорідний зміст і суміжно-міжсферний характер. 3. Проблема суспільного життя — це складне питання життєдіяльності людей, що виникло на зазначених сферних чи міжсферних (галузевих) просторах та потребує термінового вивчення і практичного вирішення. 4. Галузь практичної політики — це умовно окреслений соціологічний — сферний або міжсферний — простір, на якому — у контексті теоретично засадованої концепції — реалізується комплекс однорідних проблем життєдіяльності людей. 5. Локус — це соціологічні місце, простір і "середовище", на площині яких люди можуть реалізовувати життєві потреби та інтереси, розв'язувати проблеми поточної і перспективної життєдіяльності. 6. Ситуація — це сферний, галузевий чи проблемний стан зазначених соціологічних локусів життєдіяльності людей. Вона буває такого змісту та характеру, як і автентична, що її зумовила, сфера, галузь чи проблема життєдіяльності людей.

Етнонаціональна ситуація — одна з наведеного соціологічного ряду. Але — лише з першого погляду… Окрім локусно-апробаційної ролі ми покладаємо на неї ще два конструктивні завдання: посильне збагачення теоретичного арсеналу проясню-

[1] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 262–264, 285.

вання політолого-етнологічних проблем сучасності, а також вироблення додаткової аргументації на сучасне засадування праксеологічнішої Концепції державної етнополітики. Останню ми розглядаємо також як специфічній локус апробації і сучасних політолого-етнологічних проблем, і деяких "гарячих" етносоціальних ситуацій.

Загальнокраїнову обстановку 2006 р. ми пояснюємо так. Спонтанна, ніким не врядовувана "гра політичних сил" у трикутнику "1) недосконалий конституційний лад — 2) невчасна зміна форми правління — 3) лівоцентристськи налаштовані парламент і уряд", — ця "несподіванка" увігнала збурену країну у вир такої місткої етносоціальної ситуації, яка здатна "продукувати" (окрім уже існуючих — "російської газотрубної проблеми", псевдофедералістського розколу країни, "російськомовного питання", "антиєвроатлантичної істерії") ще низку небезпечних політолого-етнологічних проблем, які, взаємодіючи із середовищем, можуть спрацьовувати за логікою "концепції доміно"... І якби вдалося вирішити викладені завдання, наша скромна праця виявилася б, за настановчими словами М. Вебера (1919 р.), "вплетеною у логіку руху соціального прогресу"[1]. Намагатимемося відповісти на свої ж запитання: Чому нинішній прогрес/застій/регрес у багатонародній країні безпосередньо "напряму" пов'язаний із маловивченим феноменом етносоціальної ситуації? Чи здатна — "у принципі" та "у факті" — сучасна українська державна етнополітика конструктивно впливати на реальні етносоціальні ситуації, що мало не вирують навколо нас, і запобігати появі нових?

Розпочнемо аналіз із висвітлення вихідної елементарності: що то є таке "етносоціальна ситуація" у найширшій постановці цього питання? Попри згадану елементарність, як відомо, у науці (вітчизняній чи, бодай, на всьому пострадянському просторі) єдиного підходу до цього явища ще не вироблено. Думки (наприклад, російських та українських) дослідників можна класифікувати у три групи: етносоціальна ситуація — це 1) різновид колізії історико-політичного характеру, коли

[1] Див.: Вебер М. Соціологія. Загальносоціологічні аналізи. Політика: Пер. з нім. — К., 1998. — С. 314.

йдеться про суто міжнародні (інтеретнічні) і міждержавні суперечки, сутички, тертя[1]; 2) суто міжетнічне конфліктологічне явище, як правило, супутне війнам і революціям етновизвольного характеру[2]; 3) відносно тривалий перебіг низки етнопосувань етноекономічного, етнокультурного, етнорелігійного, етнопсихологічного, суспільно-демографічного та іншого характеру в житті двох і більше етноісторичних спільнот у межах однієї багатонародної країни або на прикордонні двох і більше суміжних країн, які, врешті-решт, колись синтезуються в соціально-конфліктне потрясіння політико-державницького характеру[3]. Останньої, третьої думки дотримуватимося в подальших аналізах, не цураючись при цьому окремих положень із контекстів інших викладених концептуальних думок. І додаємо нюанси суто авторської специфіки підходу до проблеми. Виходячи з вимог загальної теорії діалектики етносоціальну ситуацію формулюємо і як велику систему, яка, у свою чергу,

---

[1] Див., напр.: Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. — М., 1986; Желенина И. А. Историческая ситуация. Методология анализа. — М., 1987; Этносоциальная ситуация в Индии и СССР: Сб. матер. советско-индийской науч. конф. (Ленинград, октябрь 1990 г.). — М., 1993; Игнатьева В. Республика Саха (Якутия). Ретроспектива этнополитической ситуации. — М., 1999; Миссонова Л. И. Влияние этнической ситуации на развитие этнического меньшинства (На примере русских Украины) // Русские в современном мире. — М., 1998; Чернышева И. В. Этнодемографические процессы в Удмуртской Республике (1989–1999 гг.). — Автореф. дис. … канд. полит. наук. — Ижевск, 2001.

[2] Див., напр.: Михайлов В. А., Римаренко Ю. И., Силласте Г. Причины межнациональных конфликтов в СССР на современном этапе // Межнациональные отношения. Термины и определения: Словарь-справочник / Отв. ред. Ю. И. Римаренко. — К., 1991; Исламшина Т. Г. Конфликтогенные факторы межнациональных отношений. — Там само; Майборода О. Етнічний конфлікт: концепція і причини // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996; Корж М., Корж Ю. Етнополітичний конфлікт. — Там само; Кириллин С. Расовая история и “украинский вопрос” // Расовый смысл русской идеи. — М., 1999 — Вып. 1; Крысько В. Г. Этнопсихология и межнациональные отношения: Курс лекций. — М., 2002.

[3] Див., напр.: Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия: Пер. с нем. — СПб., 1909; Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994; Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. — К., 1995; Колодій А. Ф. Нація як суб’єкт політики. — Л., 1997; Курас І. Ф. Етнополітика: історія і сучасність. — К., 1999; Сурмин Ю. П. Методология анализа ситуаций. — К., 1999; Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003.

складається з кількох дрібніших підсистем. У розглядуваному контексті такими підсистемами є мікроситуації етнополітичні, етноекономічні, етнокультурні, етнорелігійні, етнопсихологічні, етнотериторіальні, етноісторичні, військово-геополітичні та ін. Ці мікроситуації "нанизуються" навколо якоїсь з ім'яречних проблем, — і тим ледь не в перманентному режимі самооновлюються.

Така політолого-етнологічна логіка, здається, чітко закладена в сьогоденній китайській етнополітичній концепції. Аналізуючи китайський досвід створення "національних районних автономій", з'ясовуємо: вони так побудовані та облаштовані в політико-правовому плані, аби становили "постійно діючу", благопозитивну етносоціальну ситуацію за утопічним типом perpetum mobile. Як ми зрозуміли, тут "вогонь підтримується" перманентною постановкою/реанімацією/вирішуванням/постановкою тощо політолого-етнологічних проблем у контексті своєрідної закритої тріади: "державне право" — "місцеве самоврядування" — "повна самовідповідальність". Джерелом перманентного самовідтворення етносоціальної ситуації в межах кожної "національної районної автономії" є "фактор внутрішньої самовідповідальності кадрів місцевої національності"[1].

У нас "на щось подібне, — тільки навпаки", — ризикують стати перманентні етносоціальні ситуації у Криму, Закарпатті та дельті Дунаю, — і кожна із власною купою політолого-етнологічних проблем. Слід взагалі вважати, що наша специфіка постійно виявляється в тому, що джерелом творення/відтворення дедалі нових "вибухових ситуацій", як і раніше, розташовуватиметься не всередині, а поза межами означених етноойкумен (термін І. М. Варзаря). Що ж до кореляції моделей етнополітики самовимальовується якась біполярність: у Китаї вона засадована, як і три тисячі років тому, на діалектичній тріаді "закон — влада — довіра", а у нас — на "зредукованій монаді" національної ідеї титульного українства. Отже, у Китаї в етноісторичній сфері домінує системна діалектика, у нас — унітарна, та ще й розрахована не на реальні земні етносуб'єктні сили, а на небесні впливи, — недарма ж у нашому Гімні просять: "Боже великий, єдиний, нам Україну храни..."

[1] Див.: Сюеюань Тянь, Чжунцин Инь. Политический строй Китая. — Пекин, 2004. — С. 13.

Діалектична системологія застерігає проти механістичного змішування різнозначущих підсистемних величин у контекстних межах по-різному "природно складених" великих систем. У розглядуваному випадку "великою системою" є власне етносоціальна ситуація, а "підсистемною величиною" — певний "домішок" до неї, що виступає у вигляді якоїсь "часткової" політолого-етнологічної проблеми, — скажімо, державно-управлінської, політико-культурної, політико-етноекономічної, природно-геополітичної, етноідеологічної, психологічної тощо. Але завжди пам'ятатимемо й про те, що той "домішок" неодмінно вибудовується навколо суто етнополітичного стрижня, — навколо фактору, який і дає "профільну назву" самій "великій системі", тобто етносоціальній ситуації. Подібним, наприклад, було співвідношення сутностей у колізіях (1) загибелі українського співака Ігоря Білозіра "у сутичці з російськомовними шовіністами" (Львів, 2001 р.); (2) із "чесними муніципальними виборами" у Мукачеві (2002, 2004 р.); (3) під час "бізнес-бійки" на території стародавнього татарського цвинтаря (м. Бахчисарай, 2006 р.).

При аналізі етносоціальних ситуацій далеко не завжди першим кидається у вічі суто політико-етнічний фактор або ж політолого-етнологічний провідний елемент. Як правило, спрацьовує буденна логіка, що зафіксована у скоригованих поговірках: хто що шукає, той те і знаходить, проти чого боровся, на те й наповся… Візьмемо для прикладу кілька етносоціальних ситуацій перших років XXI ст.: 1) збиття українською ракетою над Чорним морем російського літака з ізраїльськими бізнесменами на борту (2003 р.); 2) керченсько-проточна ("тузлівська") колізія (2004 р.) і 3) "дрібні сутички українських патріотів з російськими військовими" поблизу радіоморського маяка в Геніческу (березень 2007 р.). Було б марною справою шукати якоїсь субієрархічності у внутрішній "побудові" згаданих ситуацій або з'ясовувати певної різновагомості ролі факторів стихійної випадковості, суб'єктивно-технологічної "розробленості" ситуації, зовнішньополітичного впливу, а також — так само реальних явищ! — міждержавних суперечностей, міжпартійної боротьби, перетинань бізнесових інтересів та ін. Але неодмінно слід дошукуватися стрижневого та формоутворюючого фактору всієї "великої системи", власне етносоціальної ситуації, — політико-ет-

нічного фактора. Діалектично мислячий аналітик відкине квазі-патріотичні або ж квазі-космополітичні окуляри і в усіх наведених прикладах знайде той фактор, сформулює його по-своєму, і буде правий по-своєму. Бо ж недарма Гегель доволі часто зауважував: що внутрішньо багатше аналізоване явище, то більше має гносеологічних граней і підходів до себе потребує.

І з цих позицій виходитимемо в подальшому викладі матеріалу. При цьому пам'ятатимемо, що й будь-які теоретичні позиції аналітика-аксіолога слід корелювати з політико-управлінськими установками відповідної галузі державної політики, — у розглядуваному випадку, галузі етнополітики. Тоді й видно буде, як власне сучасна етнополітика адекватна вимогам поточного часу та викликам перспективи і якою мірою вона дійова на реальному ґрунті "польових умов" досліджуваного феномена.

Перший же політолого-аксіологічний пункт будь-якого наукового аналізу — це визначення того, "хто є хто?" або "що є що?" в аналізованому об'єкт-предметному контексті чи суб'єкт-теоретичному дискурсі. Найвлучніше той "об'єкт уваги" називається "країною", а за її державними межами — "міждержавним геополітичним регіоном". Остання деталь питання — про численні казуси, коли етносоціальна ситуація виходить за межі однієї країни на міжнародний простір і стає феноменом інтеретнічним та міждержавно-регіональним. Політолого-етнологічний стрижень питання: якою — в етноісторичному сенсі — є країна, — моноетнічною, однонародною чи поліетнічною, багатонародною. Субаксіологічні запитання в цьому разі формулюються так: а чи є у політичного керівництва країни адекватні істині відомості про те, скільки меншинських народів-етносів її населяють, які серед них народи потребують пріоритетної державної опіки та які народи можна зарахувати до так званої групи ризику, приділяючи їм уваги більше, ніж зазвичай? Відповіді хоча б і на ці попередні запитання можуть становити апріорну оціночну шкалу цінностей і орієнтацій, які в подальшому послугуються матрицею для створення політолого-етнологічної концепції і організаційних структур з державного управління суспільними справами різноетнічних людей в усіх сферах їхнього життя, особливо ж в етноісторичній сфері. Стрижневим компонентом етнополітичної концепції, вважаємо, має бути інструментарій системного моніторингу гіпотетичних етносоціальних си-

туацій у країні, розрахований на тривалий час та перспективу сталого політичного розвитку багатонародної країни. На жаль, доводиться констатувати, що із цілісно науковою, адекватною історичній істині відповіддю Україна тут надто затрималась, і це суттєво призупинило рух її західноєвропейським вектором... Відтворимо історіологію цього питання бодай у найлапідарнішій формі. Це має й оціночно-пізнавальне значення, і накидає певний "наступницький відблиск" на всю сучасну політолого-етнологічну теорію. Зрештою, подібний ретроекскурс "відтіняє" і еволюцію концепції нашої досліджуваної проблеми.

Перша хвиля державних суверенізаторів України — "політичні романтики" — вирішила питання доволі оперативно та трьома "кроками": (а) 16 липня 1990 р. (Декларація про державний суверенітет УРСР), (б) 1 листопада 1991 р. (Декларація прав національностей України) і (в) 25 червня 1992 р. (Закон про нацменшини в Україні), і вирішила цілком благопозитивно: країна є багатонародною і складається з понад 100 різноетнічних і різнозрілих, але цілком між собою політично рівних народів, "які разом з українцями становлять... народ України"[1]. Згаданий Закон від 25 червня 1992 р. створив Україні перед усім світом образ етноліберального Ельдорадо: подібних — законодавчо зафіксованих! — політичних прав, громадянських свобод, соціумотворчих і державотворчих ролей та функцій не мала жодна "найелітніша" етноменшина в політичній історії Європи. Нам став співати дифірамби найсуворіший етноаксіолог другої половини XX ст. нідерландець Макс ван дер Стул, у 90-х роках — спецкомісар РЄ у справах європейських нацменшин. Бо ж подумати тільки: бодай найменшою мірою зреалізувавши цей Закон, — у країні на подальше не могло бути й мови про виникнення об'єктивного ґрунту для якихось конфліктних етносоціальних ситуацій.

Напевно, це й запаморочило голову правлячому, романтично ще налаштованому політикуму країни. Півроку після прийняття того Закону, у січні 1993 р., виступаючи в ізраїльському парламенті, тодішній Президент України Л. М. Кравчук констатував: "Кожна етнічна спільнота на Україні розвивається за своїми внутрішніми закономірностями, живе за своїми традиціями,

[1] Цит за: Права людини в Україні // Інформ. бюл. — Вип. 21: Права меншин / Відп. за вип. М. Шульга. — К., 1998. — С. 446.

звичаями. Але водночас усі вони разом із українцями становлять одну політичну націю — український народ"[1]. Цей дивний аксіологізм (титульний народ-етнос — це водночас і сума усіх народів країни, і політична нація країни) "пішов гуляти" науково-інформаційним і політико-правовим просторами України, аж поки в червні 1996 р. уже за "політичних прагматиків" — не злокалізувався у Преамбулі нової Конституції країни. Після цього зазначену аксіологізму мало хто з науковців аналізував серйозно і неупереджено. Вона стала "недоторканою" аксіомою. Та втім між тим можна констатувати, що такий неадекватний науковому мисленню концепт — не позитивне досягнення, а політолого-етнологічна недоречність, суттєвий крок назад стосовно вказаних трьох щаблів початку 90-х років XX ст.

Повернемось подумки до риски гіпотетичної реалізації бодай деяких положень романтичних політолого-етнологічних законотворень початку 90-х років XX ст. Показовими тут є два приклади 1992 р. Перший. "Задивившись" на згадані Декларації від 16 липня 1990 р. та від 1 листопада 1991 р., елітні кола репатрійованих кримських татар у січні 1992 р. спробували повернути стару — сталінських часів! — етнодержавну автономію. У Києві їх вислухали і дали... лише адміністративно-територіальну автономію, та й то — "одну на всіх" меншинських народів-етносів півострова та адресовану "всьому народові Криму". І що маємо? З того часу етносоціальна ситуація у Криму не вщухає, — лише змінює форми прояву. Другий приклад. "Задивившись" на Закон від 25 червня 1992 р., русини Закарпаття зажадали від Києва повернення їм етнодержавної автономії, "якщо не незалежних чехословацьких часів", то хоча б часів монархо-австрійських, габсбурзьких. Практичні етнополітики Києва "мовчки відмовили" русинам, і вони, розчарувавшись в аутентичній силі основних гасел загальноукраїнської незалежності, у листопаді 1992 р. оголосили "Незаляжну Рипублику" із парламентом і урядом у словацькому екзілі... І ця етносоціальна ситуація з того часу на спад внутрішнім напруженням не йде[2].

---

[1] Див.: Виступ Президента України Л. М. Кравчука на засіданні Кнессету Держави Ізраїль // Еврейские вести. — 1993. — № 2(22). — Янв.

[2] Див., напр.: Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами. — К., 2004. — С. 177–179.

Доводиться констатувати сумний факт: з того часу просторами країни "гуляє" своєрідна "концепція" розщеплення патерналістської турботи єдинодержавного центру про меншинські, неукраїнські народи-етноси на дві проекції: а) об'єктивістську, теоретично витончену риторику на політолого-етнологічні теми і етнодержавницькі зажадання меншинських народів країни і б) "технологічно гнучкий ситуатив" у практичній етнополітиці: мовляв, в одній ситуації поведемо себе так-то, а в інших — "як вийде...". Так приблизно поводилися державні етнополітики під час розгортання (і "самозагасання") численних (згаданих і незгаданих) етносоціальних ситуацій у Криму, Трансністрії, на Буковині, у Закарпатті, Львові та області тощо. Усе скидається на те, що в незалежній Україні так досі й немає сучасної — теоретично засадованої останнім словом всесвітньої політолого-етнологічної думки — концепції державної етнополітики. Хоча вже з десяток років минуло з того часу, як — друкованим способом! — пролунали щодо цього високого наукового гатунку пропозиції[1].

Наздогін їм, — точніше: у наступницьке доповнення доробку попередників і сучасників — подамо й свої пропозиції та роздуми, — і суто в концептуальному контексті заявленої теми, згрупувавши їх навколо проблемної теми виступу. Вихідна думка тут могла б бути такою: обидва аналізовані феномени — і державна етнополітика, і етносоціальна ситуація, — є "комплексно"-складними явищами, що потребують плюралістичного теоретико-аналітичного підходу. Поміркуємо над цими матеріями детальніше.

У прямому теоретико-аналітичному порівнянні етнополітику і етносоціальну ситуацію "єднає" найскладніша компонента загальносоціальної світопобудови — народ як етноісторична спільність, який виявляється для обох спільним об'єктом-предметом соціально-політичної "опіки". "Пізнання етносоціального світу, — зазначав свого часу колись П.-Ж. Прудон, — є найскладнішою ділянкою науки, і перша ж "заковика виповзає" на-

[1] Див., напр.: Євтух В., Трощинський В. Державна етнополітика України: історичні витоки та засади формування в сучасних умовах // Етнополітична ситуація в Україні: спроби наукової інтерпретації. — К., 1993; Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. — К., 1995; Курас І. Ф. Етнополітика: Історія і сучасність. — К., 1999.

зовні при постановці до обговорення несміливого запитання: невже це так і є насправді?..”[1]. У розглядуваному випадку “заковика виповзає” назовні при постановці “безглуздого”, зовні судячи, запитання: а про який то народ тут йдеться? У науково адекватній відповіді на це запитання “у згорнутому вигляді” підтекстуально міститься об’єкт політико-кратологічного впливу держави (через систему етнополітики) та “секретне першоджерело” виникнення і, як правило, болісного для всього суспільства “функціонування” численних етносоціальних ситуацій. Таким чином, висвітлене/невисвітлене це запитання переростає в політолого-етнологічну проблему. Адже у багатонародній країні йдеться про два окремішні етнополітичні суб’єкти: титульний народ-етнос (який дає своє ім’я країні, суспільству, державі, геополітичному теренові, економіці, валюті й навіть повітряному басейнові) та меншинські народи-етноси, більшість з яких, як зазначає А. М. Круглашов, проживає на тих, уже перетитулованих конфліктогенних територіях, державно-правовий статус яких протягом останніх століть неодноразово змінювався, внаслідок чого на нинішній площині їхнього буття “накопичено великий потенціал якщо й не прямого протистояння, то мінімум — взаємної недовіри”[2]. Нічого немає дивного в тому, що саме на таких територіях (Крим, Закарпаття, Трансністрія, Галичина, Буджак та ін.) досі виникали різні етносоціальні ситуації. Боїмося сказати: і ще матимемо, якщо якісно, на засадах сучасної політолого-етнологічної теорії не буде вдосконалено і Концепцію, і державно-управлінську систему, і законодавчо-правову базу сучасної галузі етнополітики.

Чинна в Україні Концепція державної етнонаціональної політики цю політолого-етнологічну проблему взагалі не розглядає. І даремно.... У цивілізованій країні та у справі реалізації концептуальних накреслень будь-якої галузі державної політики об’єктивно повинен діяти детерміністський кратологічний закон наступництва: правлячі політикумні команди — попри

---

[1] Прудон П.-Ж. Что такое собственность, или Исследование о принципе права и власти: Пер. с фр. — М., 1919. — С. 39.

[2] Див.: Круглашов А. Спокуси та небезпеки регіоналізації // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки: Матеріали Міжнар. наук. конф., Чернівці, 18–19 вересня 2000 р. — Чернівці, 2000. — С. 21.

ідеолого-партійні розбіжності — естафетно передають одна одній загальноціннісні теоретичні напрацювання та орієнтації у завтрашній день країни. Так ось, ще у "доконституційний період" у нас були розроблені основні належні теоретико-державознавчі та політолого-етнологічні етнократологізми-передумови благопозитивного вирішення комплексу проблем на запобігання "вибуху" гіпотетичних етносоціальних ситуацій. Причому розроблено не "в абстрактний ефір", а з чіткою адресою на центральний державний апарат, який і концептуально розробляє, і практично реалізує галузь етнічної політики.

Виокремимо лише три етапні каденції питання. (а) Виступаючи з інаугураційною промовою у парламенті 19 липня 1994 р., Президент України Л. Д. Кучма зазначав: "... Ми в першу чергу повинні розуміти те, що Україна є багатонаціональною державою. Будь-які спроби ігнорувати цей факт загрожують глибоким розколом у нашому суспільстві і крахом ідеї української державності. Україна — це рідна мати для всіх громадян незалежно від того, якої вони національності, якого віросповідання, яку мову вважають рідною"[1]. Отже, визначено центральний і формоутворюючий політолого-етнологічний пункт специфіки соціумо- і державотворення в Україні: країна є багатонародною, і доля держави в ній залежить від... характеру і тонусу соціально-політичного облаштування меншинських народів.

(б) Наступний аксіологічний пункт мав уже пряму адресу — органи центральної державної влади. Під час виступу перед регіональними елітами країни у Львові 13 лютого 1995 р. Л. Д. Кучма знову з певною засторогою зазначав: сьогочасна Україна є сумою різнорівнево розвинених регіонів за чотирма ознаками — економічною, політичною, релігійною, етнічною, а тому "загроза розлому України на частки є реальною". Цього можна запобігти оздоровленням економіки, а головно — "диференціацією внутрішньої політики, особливо її гуманітарної частини" (до якої, нагадаємо, належить і механізм державної етнополітики). На завершення екс-Президент України наголошував, що йдеться "про подвійний стандарт у діяльності центральної вла-

[1] Кучма Л. Д. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи (1994–2000). — К., 2000. — С. 9.

ди. Вирішення проблеми — в об'єктивному врахуванні в державній політиці сучасних реалій України…"[1].

Перші два пункти етнополітичної новизни ситуації зсинтезувалися в констатацію: країна є багатонародною, а отже, "здатною" періодично "розряджатися" етносоціальними конфліктами. Задля їх запобігання, та й взагалі для ефективного урядування нею потрібно значно вдосконалювати концепції всіх галузей державної політики, — особливо споріднених — етнічної, регіональної, геоекономічної, міжнародної, транскордонної співпраці сусідніх народів та інших, які "по-живому" торкаються життєбуття меншинських народів-етносів. Чи зважала практична політика на цю позицію теоретичної науки? На жаль, ні, і вже на початку XXI ст. науковці констатували: урядовуючі команди навіть не підозрюють, "що з деяких пір доля політичної Незалежності країни дещо більше пов'язана з периферійними етнорегіонами, аніж із центрально-титульними, "чисто" українськими регіонами"[2].

За кілька років, проаналізувавши концепції зазначених споріднених галузей державної політики, — і за власними спостереженнями ми дійшли аналогічного висновку. Зокрема, нам кинулося у вічі таке: як штатні посадовці (державні службовці центрального етнополітичного відомства України — на той час), так і їхні колеги — працівники специфічних підрозділів суміжних органів центральної виконавчої державної влади (на кшталт Управління культурою нацменшин Мінкультмистецтв України або "відділу шкільної освіти нацменшин" Управління гуманітарної освіти Міносвітнауки України) здебільшого опікуються… поточними справами титульного українського народу. Ясна річ, при цьому вони навіть не підозрюють, що така однобокість — прямий шлях до виникнення найнеочікуваніших етносоціальних ситуацій (скажімо, таких, як у казусах із "розподілом іноземної гуманітарної допомоги" серед українців і угорців Закарпаття під час повенів 1996, 1999 і 2001 р.; у прецедентах 1994 і 2002 р. із розпаюванням землі у Криму на користь російських багатих бізнесменів та на шкоду злиденних репатрійованих кримських татар або ж, зрештою, у казусі з приналежністю

[1] Там само. — С. 66.

[2] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 270.

крихітного острова Тузла під час кризи 2003–2004 рр.). Чим же пояснити, як не політико-громадянською сліпотою та вкрай низьким професіоналізмом державних управлінців "середньої ланки"? Адже вищому політичному керівництву країни деякі "деталі" з цього контексту було видно ще всередині 90-х років. Наведемо одну з цих "деталей", яких у друкованих офіційних документах не зустрінете.

(в) Так, виступаючи 9 листопада 1995 р. на зустрічі з лідерами національно-культурних товариств, Л. Д. Кучма вирізнив чи не найсуттєвіший у цьому контексті аксіологічний акцент: "…Головна турбота етнополітичного відомства — не український народ, — ним, так би мовити, опікуються всі інші міністерства і відомства. Основний предмет етнополітики держави — це національні меншини і міжетнічний мир в країні та на кордонах"[1]. Ясніше, здається, не скажеш: мовляв, фальшива нота у відносинах титульного народу з меншинськими народами — прямий шлях до провокування бурхливих етносоціальних ситуацій та, як наслідок, — до порушення міжетнічного миру і злагоди у країні.

(г) Цілком в іншій тональності мислили "батьки" Конституції України (28 червня 1996 р.). У ній закладена не одна фальшива нота: так, у кількох її статтях щодо цього, наче навмисно, заранжована доволі "системно продумана" какофонія, яка може бути "правовою підставою" для численних етносоціальних вибухоподібних ситуацій. Наприклад, як може кримський татарин і закарпатський угорець приватизувати землю предків, якщо кримська і карпатська землі й навіть повітря над Кримом і Карпатами "є об'єктами права власності Українського народу" (ст. 13)? Напишіть ці слова не з однією великою літерою, а й цілком великими літерами,– від того нічого не зміниться: українець є титульник, татари і угорці — меншини; усі мислимі права в юридичній абстракції в них рівні, а в конкретному випадку — ні. Це — одна з частковостей.

(д) А ось і "загальне": у ст. 11 Конституції України закладене вибухоподібне "підґрунтя" особливого, державознавчого та політолого-етнологічного гатунків. Бо там зазначено, що держава відіграє диференційовані соціумотворчі ролі стосовно титульних

[1] Там само. — С. 270.

українців і стосовно "корінних народів" та "національних меншин". Зокрема, держава "сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури", а стосовно меншин — лише "розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності…". Не тільки на витонченій філософській мові, а й на буденно-мовному рівні, як кажуть одесити, "і кіжу зрозуміло", що "розвиток самобутності" якогось народу означає "пригальмування" природної еволюції, точніше, консервацію відсталості того народу. А це й є прямий шлях "спонтанного накопичування вибухового матеріалу" для виникнення в гіпотетичній перспективі етносоціальних ситуацій. Особливо за сьогоднішніх міжнародно-регіональних і зовнішньополітичних умов, коли до південних і західних кордонів (де й перебуває основна маса етноменшинських народів України) впритул підійшли вибухонебезпечний Схід, розвинений Захід і "мускулисте НАТО". У цьому світлі, гадаємо, і чинна в Україні Концепція державної етнонаціональної політики оперативно мала б бути скоригована.

Ми підійшли до надто специфічної та дещо вразливої політолого-етнологічної проблеми епохи взаємозалежного людства. У справі аксіологізації етносоціального життя взагалі та, зокрема, у справі підвищення ефективності впливу державної етнополітики на етносоціальне життя країни неабияке значення має диференційований підхід державно-управлінських суб'єктів до різних груп народів-співвітчизників. Комуністичний принцип абстрактної та апріорної "всезагальної рівності" народів та стратегічне прагнення багатоетнічних соціалістичних країн "будь-що у перспективі нівеліювати усі народи у правах та можливостях", — як не парадоксально, ці етнополітичні установки фальшиві, утопічні та в політичному сенсі виявилися такими, що об'єктивно нашкодили багатьом народам-етносам світу у справі соціально-історичної і культурно-цивілізаційної самоемансипації. Соціалістичні етнополітики не враховували, що соціоцивілізаційний потенціал у різних народів — різний. Це — об'єктивна річ.

Над цією тонкою та вразливою політолого-етнологічною матерією замислювалися здавна. Ще до комуністів. Ще так звані соціальні утопісти (Дж. Уїнстенлі, А. де Сен-Симон, П.-Ж. Прудон, Й. Вейдемейєр, В. Г. Бєлінський та ін.) акцентувалися на

тому, що "абсолютної рівності" (природної, генетичної, культурної, політичної, громадянської, якої завгодно) між окремими людьми і народами просто не існує у самій соціальній природі "типу Homo". І сама ця об'єктивна нерівність, зазначав класик В. Г. Бєлінський, виявляється в тому факті, що кожний окремо взятий народ "представляє особливий звук у всезагальному акорді всесвітньо-історичного життя людства", бо "з цілком однакових звуків не може утворитися акорд"[1].

Назвемо цей етнокультурологічний феномен "гармонійним принципом В. Г. Бєлінського" (або "принципом політолого-етнологічної кореляції народів") і висловимо припущення: система державної етнополітики мала б узяти його до свого теоретико-концептуального арсеналу. Порівняймо (звісно, в умовному сенсі) сучасного високопосадового управлінця-етнополітика з хоровим диригентом. Останній, достеменно знаючи об'єктивні можливості свого музичного колективу, диференційовано підходить до різних груп хористів та музично-хорових партій, — задля утворювання у процесі сценічного виконання художнього твору очікуваних ним відповідних гармонійних акордів і благозвучної інтерпретації твору в цілому. У подібному світоглядно-методологічному ключі мав би поводитись і високопосадовий управлінець при вирішуванні конкретного завдання на своїй "етнополітичний ділянці", — не "в стиле вообще..." або "чего изволите?!", а в суворо компетентній тональності та диференційовано, на засадах теоретичного розуміння етноісторичної сфери та конкретики соціально-політичного життя окремих народів, не якихось лише смакових частковостей (скажімо, тонкощів мадьяро-закарпатських чизайських вин, принад кримського морського пляжу, якісних рис молдавського танцю чи специфіки циганського романсу), — тільки на підставах діалектичної кореляції генеральної теорії і специфічної етноконкретики він міг би професійно бути схожий на означеного хормейстера-художника. Упевнені: на "ділянці" такого майстра-етнополітика навіть і не йшлося про якісь "несподівані" етносоціальні ситуації...

Із викладеного випливає: будь-якому представникові центрального державного етнополітичного відомства достеменно

[1] Белинский В. Г. Сочинения: В 3 т. — М., 1956. — Т. 1. — С. 126.

треба знати соціумотворчий і державотворчий потенціал та праксеологічні можливості всіх народів-співвітчизників як в історіологічному сенсі (тобто взагалі знати, що становить кожний із народів-етносів), так і в ситуаційному сенсі, — скажімо, напередодні якоїсь плебісцитарної кампанії чи державотворчої акції. Тут-то системі державної етнополітики об'єктивно необхідна підтримка з боку науковців, фахівців з численних політолого-етнологічних проблем сьогодення. І можна тут і не чекати неодмінно на "міжнародну гуманітарну допомогу", — навіть і від найкомпетентнішої у світі Комісії Ради Європи у справах національних меншин. "А скринька й не була замкнена": у будь-якій західноєвропейській країні проживають народи винятково національного рівня соціоцивілізаційної стадії зрілості, а в Україні маємо всю чотириступеневу градацію народів, які перебувають на стадіях і роду (караїми, цигани), і племені (ассирійці, гагаузи), і народності (татари, лемки, бойки, русини), і нації (українці, росіяни, греки, німці, угорці, литовці та ін.).

Ось і серцевинний сенс принципу диференційованого підходу в етнополітиці: кожна зазначена стадія соціоцивілізаційної зрілості кожного народу-етносу має власну відносно цілісну етноісторичну "галузь життя" (з притаманними конкретному народові відносинами, інституціями та поглядами на ці відносини й інституції), власні цінності, культурні риси, релігійні уподобання, ментальні орієнтації, побутові традиції, поведінські звичаї тощо. І усім цим розмаїттям етнополітикам слід управляти диференційовано та на наукових засадах. На який же кінцевий ефект слід від цього очікувати? Вважаємо, максимум — соціально-культурницького "вписання" меншинських народів-етносів у матрицю сучасного українського політико-правового простору. Що й передбачено Законом України "Про нацменшини в Україні" від 25 червня 1992 р. Тільки не "цілковитої українізації" усіх не-етноукраїнських територій. Більшої етнополітичної похибки важко й уявити: невже у нас ніколи не дістануть належних історіологічних уроків із намагань "дурдинізувати" соціально-економічне життя угорців Закарпаття, "доконечно українізувати" Личаківський цвинтар у Львові, забути про намертво "зачищені" польські селища на Волині та румунські на Буковині,"балогізувати" муніципальну систему в західноукраїнських регіонах або "новітньої репатрізації" острова Тузла,

ялтинських маяків, севастопольських фіордів тощо?.. І чи не достатньо чітко вгадуються "сценаристи" і "режисери" усіх етносоціальних ситуацій, по-езоповому згаданих тут?

Понятійно-формульні висновки, що випливають зі здійсненого вище аналізу, самовибудовуються у висхідну "точкову" лінію: (1) розвинена та засвоєна суспільством політолого-етнологічна наука, (2) стаючи на дійовому озброєнні у практичних державних етнополітиків, є (3) передумовою запобігання всіляких, бодай і незначних, не тільки вибухоподібних етносоціальних ситуацій, а всі три явища синтезуються у (4) комплексну соціально-політичну засаду процвітання українського поліетнічного соціуму за "гармонійним принципом В. Г. Бєлінського". Давайте про це не лише мріяти, а й діяти в цьому напрямі. Ми варті того!

Г. В. ЗАГОРУЙ
аспірантка
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОГО БАГАТОНАРОДНОГО СУСПІЛЬСТВА

Політична система — це комплекс інститутів і організацій, які в сукупності утворюють політичну організацію суспільства. Це насамперед політичні інститути і органи державного управління, які фактично координують політичне життя суспільства. У суспільстві будь-якої міри структурованості політична система буває двох змістовних рівнів: у вузькому сенсі — це сукупність державно-політичних і політико-громадських структур, які урядовують суспільством, у широкому — сукупність усіх політичних і соціальних, "неформальних" інститутів і структур, які реально регулюють політичне життя суспільства.

Попередньо зауважимо: з давніх-давен прийнято ототожнювати "політичну систему у широкому сенсі", "політичну організацію суспільства" і "соціальну систему"[1]. Ми цього "змішування" сутностей не припускаємось, бо усвідомлюємо, що в такому разі "розмазуються" грані ще однієї трійки феноменів: "громадянське суспільство", "єдинокраїнова політична нація" та "система місцево-регіонального самоврядування". Розмірковувати-

[1] Див., напр.: Политическая система. Вопросы демократии и самоуправления / Редкол. Е. А. Лукашева и др. — М., 1988. — С. 19–21; Политическая система общества // Политология. Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993. — С. 273–277; Розова Т. В., Барков В. Ю. Специфика становления гражданского общества в Украине. — Одесса, 2003. — С. 11–12; Дербишайр Дж. Д., Дербишайр Я. Политические системы мира: В 2 т.: Пер. с англ. — М., 2004. — Т. 1. — С. 3–4; Брюховецький В. Владу беруть силою, а утримують мудрістю // День. — 2005. — 21 січ.

мемо лише в межах дуалітету "політична система — соціальна система".

Обидва понятійні зрізи політичної системи мають певну специфіку структурування та функціонування в межах двох типів країн — моноетнічних (однонародних) та поліетнічних (багатонародних). Сучасна Україна — серед останніх. Але й її політична та соціальна системи мають таку саму структуру і виказують такі масі закономірності життєдіяльності, які апробовані в усьому етноплюралістичному світі. Мета виступу — виявити специфіку функціонування політичної та соціальної систем — у вузькому та широкому значеннях — у багатонародному суспільстві.

Маємо попередньо акцентуватися на такому. У конкретній країні політична система є феноменом дещо вужчим, аніж феномен соціальної системи. Остання є сукупністю "неполітичних", громадських елементів — складових соціуму: культурницькі та релігійно-етичні утворення, етносоціальні та родинні структури, "неписані" системи знаково-традиційного спілкування людей, суто місцеві синтези звичаєвого і державою "нав'язаного" політичного права у побуті людей тощо. Перший же момент специфіки політичного життя багатонародного суспільства полягає в тому, що кожний етноменшинський народ має "власну" і "місцеву" соціальну систему, а тому, природно, вимагає від легітимних політичних властей "центру" прийняти до складу політичної системи країни його інституції, структурні елементи, бодай кількох живих своїх репрезентантів. Не важко здогадатися, що б сталося в разі негативної на це реакції центру: "локальні кризові явища", пойменовані на нашій конференції "етновибуховими ситуаціями", — найнижча ціна такої етнополітичної підсліпуватості властей. Далі до цього акценту ще повернемось.

У зв'язку із викладеним вважаємо, що саме в багатонародному суспільстві найчіткіше виявляється закономірність взаємодії соціальної та політичної систем у вузькому звучанні обох понять. Що ж до цього Т. Парсонс зазначав, що в суспільстві, яке стало розвивається, "структура політичної системи є "анатомією" соціальної системи, а її функції — це її "фізіологія"[1]. Різні політичні та соціальні системи різняться насамперед

[1] Цит. за: Политология (основной курс): Учебник / Под ред. А. С. Панарина. — М., 2005. — С. 214–216.

присутністю чи відсутністю в них певних інститутів, характером цих інститутів і конфігураціями їх взаємодії, структурними взаємовідносинами цих систем та виконуваними ними функціями в аплікаціях до життєдіяльнісних зажадань трьох (основних) дубль-агентних суб'єктів, які структурують обидві системи: 1) людини/політичного громадянина, 2) соціальної групи/політичної партії і 3) народу-населення/народу-етносу.

Ми схиляємось до думки, що в контекстних структурах обох систем координуючі — часом "човникові" та "зв'язківські" — ролі відіграють політичні партії і пов'язані з ними соціогромадські організації та об'єднання, союзи і "комітети політичної дії", неформальні інститути і механізми, "центри" прийняття та реалізації політичних рішень. У багатонародному суспільстві до них долучаються соціально-політичні інституції етноісторичного гатунку, — етнополітичні партії, етнокультурні асоціації, етнорелігійні утворення тощо. Вони й визначають тонус життєдіяльності "фізіології" того багатонародного соціуму.

У такому багатонародному суспільстві, як Україна, в якій (за підсумками Всеукраїнського перепису населення від грудня 2001 р.) проживають представники 136 народів світу, закономірність ніким не "врегульованої" взаємодії соціальної та політичної систем повинна виявлятися в особливих формах та ситуативних колізіях. Чому? Головно тому, що українське суспільство складається з народів-етносів не одного-єдиного соціально-цивілізаційного рівня (як, скажімо, у Свазіленді всі народи родового рівня, у Нігерії — племінного; в Індії — народовського, а у країнах Західної Європи — національного). У нашій країні є представники усього сучасного людства — представники стадії роду (наприклад, цигани-келдерарії Буджаку), племінної стадії (наприклад, ассирійці Чернігівської області), народовської стадії (наприклад, гагаузи Буджаку і кримські татари), а також трьох-чотирьох десятків розвинених націй світу.

Починаючи з кінця 90-х років доволі часто доводиться чути тезу про "цілісну українізацію України" і необхідність "етнокоренізації не-українських громадян". Маємо відверто констатувати: якщо йдеться про політолого-етнологічний аспект питання — етнометисизацію всіх жителів "під українця", — це завдання, на думку Гаспара Біро (угорського професора-етнолога і віце-президента Консультативного комітету Рамкової Кон-

венції із захисту нацменшин Європи), "просто політично реакційне"[1]; якщо йдеться про "суто українську етнопатріотизацію" і соціальної, і політичної системи, — нездійсненність цього завдання наочно продемонстрували а) "деоранжизація ідеалів Майдану", б) перлюстрація системи державної служби, в) пертурбації навколо зміни форми політичного правління країною, г) "коаліціоністика" у парламенті та в системі депутатських рад усіх рівнів тощо. Виявилося, що ця політолого-етнологічна "заковика" має не лише внутрішньокраїновий, а й зовнішньополітичний аспекти. Як засвідчують американський дослідник І. Валлерстайн та український І. М. Варзар, саме з огляду на цю "нерівно-хвилясту" етнополітизму об'єднана Європа так "непрогнозовано" й ставиться до України: її то приймають, то не приймають у члени ЄС; Україна для ЄС є то розпливчастим, "майже" асоційованим членом, то лише "надійним сусідом"[2].

Соціогуманітарні науки ще не визначилися з ініціативною пріоритетністю у дуалітеті "політична система — соціальна система": яка з них та чому є то "провідною", то "веденою"? Бо ж на рівні здорового глузду зрозуміло, що суспільство із сильною політичною системою і слабкою соціальною системою то є тоталітарний соціум, а суспільство із протилежною ситуацією — демократичним соціумом. Але виявляється, що розвинені країни Заходу побудовані не за такою "простою моделлю"... В одній із праць 50-х років минулого століття (The Social System, 1957 р.) Т. Парсонс зазначав, що все залежить від типу побудови суспільства, а в його (типу) контексті — від "міцності всіх чотирьох точок демократичного квадрата", встановленого у країні після "переможної демократичної революції". Квадрат той виглядав так: 1) відділеність правової системи від релігійної; 2) сформованість професійної адміністративної бюрократії; 3) дійова ринкова економіка; 4) плюралістична виборча система[3].

---

[1] Цит. за: Волошина Г. Потрібна реформа людини // Голос України. — 2004. — 28 квіт.

[2] Див.: Власова О. Результат, обратный желаемому. Беседа с Иммануилом Валлерстайном // Эксперт — Украина. Укр. деловой журн. — 2005. — № 19. — 23–29 мая. — С. 78; Варзарь И. Размышления на обочине тернистого пути Украины и Молдовы к евроатлантическим рубежам // Чорноморська безпека. — 2005. — № 2. — С. 74–77.

[3] Цит. за: Седов Л. А. Парсонс Толкотт // Современная западная социология: Словарь / Рук. Ю. Н. Давыдов. — М., 1990. — С. 259.

Природно, маємо право "запитати в ефір": А з нами як бути? Скільки революцій пережили, — і всі "демократичні". До "ринку перейшли". Усі моделі виборчої системи випробували. Професійну бюрократію виробили, кожний уряд і кожне парламентське скликання — "суцільні професіонали". І що маємо?..

У першому корелятивному підході з'ясувалося "неспівпадання" нашої ситуації з концепцією Т. Парсонса за двома пунктами: 1) він мав на увазі модель класично розвиненої західної країни, яка свого часу пережила промислову революцію та релігійно-етичну реформацію (Англія, Німеччина, Франція, Італія, Швеція та ін.); 2) у "моделійованій країні" американським класиком начисто ігнорувався поліетнічний/моноетнічний склад населення. У такій "абстрактно взятій розвиненій західній країні класичної демократії" диктат соціальної системи над політичною — само собою зрозуміла річ. У ній, зазначав знаний політолог і політик США, екс-спікер палати представників Конгресу Томас О'Нілл-молодший, "будь-яка політика — це місцева соціальна політика"[1].

Поліетнікумс — ось "секрет" нашої ситуації. Це слово беремо в умовні лапки тому, що для вищого, правлячого політикуму це не було секретом ще всередині 90-х років XX ст. Так, виступаючи 15 лютого 1995 р. на кущовій нараді у Львові, екс-президент України Л. Д. Кучма сформулював "застережливий квадрат": сьогочасна Україна є "сумою" різнорівнево розвинених регіонів за чотирма ознаками: економічною, політичною, етнічною і релігійною, а тому "загроза розлому України на частки є реальною". Цьому можна запобігти "диференціацією внутрішньої політики, особливо її гуманітарної частини", та й взагалі "вирішення проблеми — в об'єктивному врахуванні в державній політиці сучасних реалій України..."[2]. Ось вона, наша "місцева соціальна політика"...

Одначе з наступних установок усіх концепцій переважної більшості галузей державної політики — особливо після прийняття Конституції України (червень 1996 р.) — етнічна компо-

---

[1] Цит. за: Хейвуд Э. Политология: Учебник: Пер. с англ. — М., 2005. — С. 197.

[2] Кучма Л. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи (1994–2000). — К., 2000. — С. 66.

нента начисто зникла. Ми знову стали… "європарсонсистами". Втім, у науці цьому "редукціонізму" дослідники піддалися не всі. Один з них, І. М. Варзар, з того часу став акцентуватися на "етнізації" ст. 5 Конституції України, яка проголошує народ "джерелом політичної влади" у країні та "носієм політичного суверенітету" країни. Річ у тім, часто наголошує він, щоб (а) розібратися в диференціації "народ-населення" і "народ-етнос" (народ як етноісторична спільність), (б) збагнути реалію: етноменшинський народ так само є суб'єктом політики, а зрозумівши це, (в) узятися за ретельну комплектацію всіх інституцій і політичної, і соціальної системи представниками всіх сущих у країні народів-етносів.

Йдучи прокладеною стежкою, ми наполягаємо на тому, що в русі від "локального етносоціуму" до всекраїнових "висот" політичної і соціальної систем і навпаки, — у цьому не врядовуваному процесі є певна логіка. Наразі вважаємо, що починати той логіко-системний рух слід не "згори", а "знизу", і за командою "треба!" тут нічого штучного та прискореного не спроможеться ніхто.

Вважаємо, що Україні тут є навіть чим похвалитися. Адже "на самий політикумний верх піднялися" цілі плеяди "іноукраїнців". У нас тут є в чомусь унікальний досвід: за неповне суверенне шістнадцятиліття уряди очолювали окрім титульних українців росіяни (В. Фокін, В. Янукович), молдавани (А. Кінах, віце-прем'єр С. Тігіпко), євреї (Ю. Звягільський), бурят (Ю. Єхануров) і амбінаціоналка Ю. В. Тимошенко (батько — вірменин, мати — єврейка, сама ж Юлія Володимирівна атестує себе то як "руськомовна українка", то як "україномовна росіянка"). Скільки "іноукраїнців" серед міністрів, депутатів і суддів, — важко й підлічити. Це — солідна заслуга етнокомпоненти соціальної системи перед політичною системою.

Якщо у проекції "знизу — вгору" етноелементи рухаються стихійно та "зумисним цілепокладанням", то логіка етнокомплектації осередків та інституцій низової соціальної системи не зовсім зрозуміла — у нас тут малувато і досвіду, і теоретичного доробку. Що ж до цього ми міркуємо так: у регіонах, де більшменш компактно проживають, скажімо, караїми, ассирійці, гагаузи, греки та ін., — їхніх елітних представників слід свідомісно (напевно, найчастіше на засадах куріальної та квотової

галузей права) орієнтувати до входження в усі структури органів місцевої державної влади та місцево-регіонального самоврядування, стимулюючи цим змужніння політичної свідомості місцевих етносоціумів та "культивуючи" у них прагнення рухатися в політичному житті свідомо обраним шляхом.

Для акцентування уваги візьмемо чотирьох представників неукраїнських етноменшинських народів — та ще й представників чотирьох різних соціоцивілізаційних стадій зрілості (караїми — представники роду, ассирійці — племені, гагаузи — народності, греки — нації) — для ілюстрації думки: ніколи і нікого в людській історії не можна "ощасливити іззовні", — та ще й при повній пасивності "ощасливленого інородця". Тільки в самостійному русі та боротьбі люди і народи мужніють та міцніють у констатації того, що навкруги — "Наша влада! Це — рідна країна, а в ній — моя держава! Це — моя політика! У цьому соціумі — ми поважні люди, а я — самодостатня особа!"[1].

Природно, може постати запитання: а як до всього цього може поставитися центральна політична влада, яка здебільшого є репрезентацією титульного, "державствуючого" народу-етносу? Тільки конструктивна толеранція і перманентна готовність до консенсусної взаємодії з усіма народами-співвітчизниками. І ще, — ані якого прагнення насильницького "уніфікування" етнополітичного життя останніх, ані навіть глибоко прихованих намагань волюнтарно "інкадрувати" їх в усі структури та моделі соціокультурного життя, ані якихось прагнень "ліквідувати" усі "чужинські" соціальні інституції, звичаї, традиції тощо.

Про це доводиться нагадувати тому, що ще років 12–15 тому романтичні етнополітики вже робили спроби "остаточно українізувати інородців", — прагнули, наприклад, ліквідувати "болгарську коло-задругу", "угорський комітат", "німецький фолькрат", "циганську магалу", або... ідентифікувати ці "неукраїнізми" з буковинським віче чи слобожанськими "народними колгоспними зборами"... Це — важливий соціоісторичний урок і аспект обговорюваної проблеми. "Якщо хтось відрізняється чимось від іншого, якщо інший не входить до нашого "ми", то це не означає чогось негативного, а тим більше — ворожого, —

[1] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 49–50.

зазначає М. О. Шульга. — Навпаки, відмінності повинні сприйматися людиною як заклик до того, щоб зрозуміти, чим же інший відрізняється від мене, і чому у мене немає того, що є у нього, спонукаючи задуматись, добре чи погано те, що інший відрізняється від мене"[1]. Це переважно політолого-етнологічний та культурологічний аспекти проблеми.

Досі йшлося переважно про одну "компактну" групу іноукраїнських народів-етносів, які "дісталися у спадок" від радянського минулого. Маємо лише "краєчком" торкнутися одного нового — і просто незвичного! — явища, що "якось межує" з політолого-етнологічною проблематикою. Йдеться про "влиття" до лав всеукраїнського населенського масиву дедалі нових і нових етнорепрезентацій — азійських, близькосхідних, африканських, латиноамериканських та інших народів із принципово інших етнокультурних ареалів. Явище це — "комплексне": тут і флуктуації феномена "нової хвилі переселення східних народів", і показник темпів глобалізації економіко-культурного життя планети, і виразник інформаційно-культурної ентропії людства. Як наслідок, у великих містах, особливо в наукових і портових центрах, з'являються "кольорові" будинки і квартали, етнозмішані шлюбно-сімейні союзи, нежартівливі етнорасові синтези на кшталт "славараби", "укразійці", "афроукраїнці".

Попередньо зауважимо: найдивніше полягає в тому, що багатьох з цих "не-наших" не потрібно "примушувати" до етнокультурної інкадрації в реалії українського соціуму (мова, норми публічної поведінки, канони спілкування з "представниками владних інстанцій" тощо), — вони апріорі "на все згодні". Цим самим вони, як правило, подають "символічну заявку" на толерантне входження у структури і осередки всіх мислимих соціальних інституцій у суспільних низах "приймаючої країни". Часто й попри якісь "вимоги" з боку "інстанцій" (інститутів політсистеми, державних органів, владних структур тощо) вони добровільно обумовлюються щодо "дозволених меж застосування" на новому для себе життєдіяльнісному терені правил поведінки з контексту своїх, етновітчизняних правових норм і етичних канонів.

---

[1] Шульга М. Міжнародний досвід захисту прав національних меншин // Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. — Вип. 21: Права меншин. — К., 1998. — С. 11.

Коротко викладемо осмислений нами матеріал про два однорідних казуси, що спостерігались навесні 2004 р. у двох віддалених одне від одного великих міст (відповідно промислового і портового). З етичних міркувань матеріал не документовано… У двох школах цих двох міст — по дві учнівські групи: слов'яни і в'єтнамці, слов'яни і корейці. Перед переведенням учнів до лав "середньої школи" освітянські інстанції розпорядилися про проведення контрольно-конкурсних робіт на тему "Рідна мова — українська". Закодовані (без імен) роботи учнів передали на незалежну фахову оцінку вчителям-словесникам і журналістам з сусідніх міст. Висновок аксіологів конкурсу приголомшуючий: понад 50 % переможців — іноземні школярі (тобто на предмет знання сучасної української літературної мови перемогли не аборигенні учні, а "чужинецькі"); у роботах слов'янських школярів рясніли граматичні помилки, жахлива каліграфія, фактичні огріхи, у кількох роботах траплявся й такий анальфабетизм, як ототожнення двох Шевченків — поета-класика й сучасного футболіста…

Перший же момент після оголошення у "вузькому колі" підсумків можна охарактеризувати рядком із відомої пісеньки І. Резніка: "Ах, какой же был скандал!.." Зацікавлені вчителі та арбітри миттєво розбилися на дві фаланги — "патріотів" та "інтернаціоналістів". Все скидалося на те, що оцінку етносоціальній ситуації мав дати "хтось збоку, а ще краще — згори…". Але хтось порадив до міністерства та інших центральних інстанцій не апелювати, натомість "опустити очі долу", на адресу структур місцевої соціальної системи. Вибір виявився правильний. У справу конструктивно втрутилися представники місцевої депутатської ради, батьківських рад обох шкіл, якісь "незалежні фахові комісії", низові осередки відповідних етнокультурних товариств. Саме ці "низові соціальні активісти" й виявилися найбільш здоровою формацією людей інтеретнічної налаштованості.

Як і в інших подібних конфліктних ситуаціях, настала й друга фаза "розбору польотів". Хтось поцікавився у батьків тих іноземних школярів: мовляв, як же їм вдається так виховувати своїх дітей?.. Виявилося, що в цій справі, як і в усьому на Сході, за корейською приказкою, спрацьовує логіка самоскладання капусти: крок за кроком, листочок за листочком. Тобто й тут є пев-

ні фази, підфази і передфази… Батьки ті розповіли. (1) Опинившись в Україні, "де багато роботи і багато непрацюючих", вони одразу взяли правильний орієнтир на місцеву соціальну систему "місця тимчасового перебування", після цього — до місцевих же державних властей та чільників центральних властей у конкретній місцевості. Мета — отримати первинну консультацію з усіх життєвих питань: житло, праця, соціально-політичні вимоги до новоприбулих, умови навчання дітей. (2) Дома — детальний інструктаж своїх чад і домочадців про умови перебування в конкретній та суто у даній її місцевості, про мовну ситуацію та специфіку спілкування з місцевими людьми, зрештою, про неодмінні умови та вимоги навчально-виховної системи країни та суто конкретної місцевості. (3) Після кількох "адаптаційних місяців" перебування у країні — перші переорієнтації та уточнення найближчої перспективи: рідну мову не забувати, а у двох-трьох іноземних мовах постійно і настійно вдосконалюватися, для чого всім "ходячим" членам сім'ї — у недільні та вечірні школи і репетиторські групи… "У нас, на Сході, усе життя — у сім'ї, а сімейне життя — це праця, побут і навчання", — підсумував старий в'єтнамець.

Як кого, а мене в усіх колізіях підкуповує постійний та настійний акцент: усі життєві справи люди роблять у первинних осередках інститутів місцевої соціальної системи. Тут перебувають й арбітри будь-якої життєвої справи. Звідти бере початок і "велика політика", народжуються політичні партії — із мікрогруп елітних "левів" і "лисиць" В. Парето. Тут народжується "сильна та благородна влада уряду". "Сам характер спільноти, який спонукає громадян вимагати для себе сильного уряду, зменшує ймовірність того, що будь-який уряд буде сильний без сильної низової соціальної системи…"[1]. Ясніше, напевно, не скажеш. Цю оцінку ми схильні зараховувати не лише до "місцевих громадян взагалі", а й до "місцевих етнічних громад взагалі", зокрема, — й до етночужинських громад у конкретному локусі їхнього — тимчасового чи постійного — буття.

Існує в розглядуваній проблемі й "відносно чистий" міжнародно-правовий аспект. Україна здавна — практично з перших

[1] Патнам Д. Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії: Пер. з англ. — К., 2001. — С. 140.

суверенних кроків — прагне влитись у євроатлантичне лоно (ЄС, НАТО, СОТ тощо). Але те лоно з давніх часів живе в зовсім інших політико-правових вимірах і етнодержавознавчих координатах обговорюваної проблеми. Нагадаємо деякі ази. У західноєвропейських країнах усі не-титульні народи-етноси перебувають на національній соціоцивілізаційній стадії зрілості. Для прикладу, — це ті самі цигани в Іспанії та Угорщині, алжирці та гаїтянці у Франції, індуси і зімбабвійці у Великобританії або ж сорби і лужичі в Німеччині: усі названі народи-етноси там є розвиненими націями, а не напівварварськими родами і племенами. У противному разі вони аж ніяк не могли коли-небудь бути інкадрованими у відповідні розвинуті в політико-культурному сенсі національні соціуми.

Саме в цьому зв'язку всі не-титульні народи Західної Європи у 70-х роках XX ст. було названо "національними", а не "етнічними" меншинами. Про нас тридцять років тому Західна Європа ще й уві сні не відала, — Україна тоді ще була для них географічним поняттям. Але вже на початку 90-х років візія значно змінилася, і нам імперативно запропонували "ідентифікувати з Європою" своє внутрішнє законодавство щодо етносоціополітичного життя, навіть не здогадуючись, що у нас зовсім інша, ніж на Заході, етносоціальна ситуація. Та й наші романтичні політики початку 90-х років адекватно істині не відали про ту ситуацію ані на Заході, ані в себе дома. А тому вони без вагань — та без сумніву штучно — волюнтарно зарахували всі наші меншини до категорії "національні меншини". Слідом за цим "етногносеологізмом" романтики поспіхом почали приймати один за одним політико-правові акти: Декларацію прав національностей України (1 листопада 1991 р.), Закон України "Про національні меншини в Україні" (25 червня 1992 р.), Декларацію про національну єдність, захист прав та інтересів німців Криму (9 листопада 1996 р.), Закон України "Про громадянство України" (16 квітня 1997 р.) та ін. І все — "під Європу", а не "під реальну Україну".

Тим часом міжнародні організації почали адресувати нам дедалі зростаючу масу політико-правових актів суто про життєбуття одних… національних меншин. Лише на початку XXI ст. верховний комісар ЄС у справах європейських нацменшин Макс ван дер Стул "наштовхнувся" на нашу адекватну реальність: він

визнав, що, як виявляється, в Україні соціальна система дворівнева: один ярус — "народні низи" титульних українців плюс етноменшини, яких він зарахував до "відносно низького національного рівня зрілості", другий — середній і верхні "класи" українців плюс по-європейськи розвинені національні меншини (німці, греки, поляки, литовці, угорці та ін.), — це й виявилася, на його думку, "цілком європейська Україна". Ось тоді, як зазначалося у ЗМІ, М. ван дер Стул вигукнув: поки що "відкладіть на потім" міжнародні документи про нацменшини, для України поки що на часі Женевська Конвенція про племінні народи та народи кочового способу життя (1978 р., друга редакція 2001 р.)[1]. Схоже на те, що з отих каверзових тенет "нетрадиційного для Європи" співвідношення соціальної і політичної систем Україна ще не скоро вирветься.

Залишається нам тут додати ледь не найсуттєвіший теоретичний аспект обговорюваної проблеми. Загальносвітовою закономірністю є поступова політична соціалізація всіх мислимих соціальних та етноісторичних суб'єктів. Суто в аплікації до етноісторичних спільностей ця закономірність висуває центральну свою вимогу: усі вони мають політично осуб'єктивуватися через висунення зі свого середовища (соціуму) (а) інтелектуально просунутих і політично активних елітних груп "місцевих людей", (б) етнокультурні утворення, (в) етнополітичні партії, (г) кадрові групи елітних "левів" і "лисиць" (за В. Парето) до складу всекраїнової політичної нації і, зрештою, (д) через домагання у центральних політичних властей відповідного для себе рівня автономії регіонально-місцевого соціально-політичного життя.

Лише так, "зростаючи над собою", етноменшинські народи створюють "у себе і для себе" аутентичну соціальну систему та органічно "вписують" її в загальнокраїнову соціальну систему, над якою підноситься загальнокраїнова ж політична система. Остання, структуруючись, колись стає поліетнічно ієрархізованою системою. Сьогочасна багатонародна Україна — лише на шляху до такої двоповерхової цілісності. Але те добре, що вона вже сьогодні — плюралістична цілість. "Ми, українці, є різни-

[1] Цит. за: Бутко О. Європа не журить, а дивується... // Високий замок (Львів). — 2001. — 12 листоп.

ми, — зазначає Президент України В. А. Ющенко. — Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою"[1]. Звідки й випливає висновок: хочеться вірити, що багатонародна країна рухається у правильному напрямку.

[1] Цит. за: Україна — США: Час реальних кроків назустріч. Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднаному засіданні палат Конгресу США 6 квітня 2005 р. // Уряд. кур'єр. — 2005. — 8 квіт.

Л. М. ЗАЙЧЕНКО
викладач
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

МИНУЛЕ, ПОТОЧНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІТИЧНОГО ТЕХНОКРАТИЗМУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЕЯКИХ ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

Функціонування поліетнічних суспільств у транзитній ситуації висуває перед науковцями, політиками та управлінцями низку теоретичних і праксеологічних питань, пов'язаних з пошуками оптимальних форм та моделей політичного правління країною, державного управління господарством та профільного адміністрування справами в різних сферах суспільної життєдіяльності людей, у тому числі й етноісторичній. Правлінська, управлінська та адміністративна діяльність синтезуються у кратологічне поняття "політичне урядування країною". Як засвідчує вселюдський політичний досвід, політичне урядування має вже спектр інтерпретаційних варіацій: тоталітарний авторитаризм, елітарний олігархізм, патерналістський етатизм, егалітарний лібералізм, плюралістичний демократизм та ін. Серед цього не такого широкого розмаїття гносеологічно помітне місце посідає політичний технократизм.

Цікавим у гносеологічному сенсі та ціннісним є досвід технократичного урядування в усіх окремо взятих країнах та групах країн — промислово розвинених, ринково налаштованих, просунутих в інформаційно-технологічному сенсі, традиційно аграрних, "країн третього світу", "молодих тигрів" тощо. Певно осібницький інтерес становить політичний досвід вузької групи центральноєвропейських постсоціалістичних багатонародних країн (за алфавітом: Білорусі, Болгарії, Молдови, Румунії, Угорщини й України), які були й залишаються різнорівнево розвине-

ними, але такими, що тривалий час перебували в конкретницьких жорстких/м'яких лещатах своїх моделей політичного технократизму.

Мета нашого виступу — потрійна. По-перше, плекаємо намір виокремити деякі законовідповідні соціально-політичні причини, фактори та обставини, в силу яких зазначені — приблизно та "у принципі" — однотипно побудовані країни свого часу опинилися в умовах панування "політичного режиму, що свідомо реалізовував постулати технократичного управління суспільними справами"[1]. Але часом йтиметься не лише про ці країни, а й про інші, — і не тільки сьогоднішні країни. А тому політологоетнологічні "фарби" технократичних матерій ситуативно подамо у проективній дилогії "внутрішнє — зовнішнє", тобто у проекції pro- і contra-технократичних реагувань етнополітичних сил у межах певної багатонародної країни та реагувань політичної нації одної країни на технократичні контроверзи іншокраївних політичних націй. Лише один приклад. Наприкінці XVII ст., — неначе у відповідь на звинувачення англійців у "надмірному торговельному диктаті над іншими народами", — політеконом і публіцист Д. Норт зреагував констатацією: "Що стосується торгівлі, то весь світ уявляється мені немов одна нація та один народ", а поет-публіцист А. Поуп відгукнувся гімном на адресу лондонської біржі "як ринку всієї Землі" та "як Високої Ради, на якій представлено всі самовартісні нації світу"[2].

По-друге. Про російських неодемократів щойно констатована така дивергенція цілей та ефекту панування: на початку суверенізаційної доби вони "пообіцяли привести країну до Швеції, а реально ведуть її до Бангладеш"[3]. Наша мета тут — виявити об'єктивні наслідки технократизації соціально-політичного життя народів-етносів зазначених шести поліетнічних країн, політикумні еліти яких свого часу пообіцяли підвести країни під поріг ЄС, НАТО та СОТ, — і три з них (Болгарію, Румунію та Угорщину) уже привели до євроатлантичних берегів, а ще три

---

[1] Див.: Технократия // Политология: Энцикл. слов. / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993. — С. 373, 375.

[2] Цит. за: Англия в памфлете. Английская публицистическая проза начала XVIII века: Пер. с англ. — М., 1987. — С. 22, 23.

[3] Кара-Мурза С. Потерянный разум. — М., 2006. — С. 151.

країни (Білорусь, Молдову й Україну) поки що реально ведуть до підніжжя Кавказьких гір та у киргизький степ. У цьому зв'язку слід замислюватись над політолого-етнологічним підтекстом афоризму Ш. М. Талейрана: "Цілі народи вжахнулися, якби дізналися про те, які дрібненькі люди владарюють ними"[1].

Зрештою, по-третє, маємо на меті відкристалізувати історіологічні контексти тих політолого-етнологічних проблем у зазначених країнах, в яких технократизм побутував — і почасти десь ще продовжує побутувати — як політико-кратологічна цінність та орієнтація в межах двох дуалітетів: "позитив — негатив" і "реалія — перспективи". Іншими словами, мали б виявити міру праксеологізації правлячими елітами центральноєвропейських країн "головного управлінського правила" (або "принципу Михайла Сперанського") — "достеменно знати свій народ і свій час"[2]. Наша попередня політолого-етнологічна констатація мала б бути такою: у двох підгрупах центральноєвропейських країн — 1) Болгарія, Румунія та Угорщина; 2) Білорусь, Молдова та Україна — політикумні еліти "принципово" по-різному знали (і досі знають) свої народи-етноси та доволі неадекватно істині розтлумачували (й досі розтлумачують) регіональний, континентальний і світовий політичний час. А тому елітники угорські, болгарські та румунські по-своєму впевнено повели свої країни євроатлантичним вектором, натомість елітники українські, молдавські та білоруські просто схожі на байкарських Лебедя, Щуку й Рака, які всліпу ведуть наші країни вектором "в нікуди". Сподіваємось, "поки що…".

Розпочнемо предметніший аналіз епізодичними теоретико-історіологічними екскурсами, у процесі чого — певно "дозовано" — відкристалізовуватимемо і деякі політолого-етнологічні проблеми "на технократичному тлі".

До генези питання. "У факті" технократизм — явище доволі старе, але в політологічних аспектах ще малодосліджене, у політолого-етнологічних же візіях — і зовсім terra incognita. Технократію і технократизм (від давньогрецьк. техно — майстерність, мистецтво і кратос — влада, урядування) нині трактують

---

[1] Цит. за: Вдовин А. И. Наука управления в афоризмах от Архимеда до наших дней. — Ростов н/Д, 2004. — С. 24.

[2] Цит. за: Томсинов В. А. Гений русской бюрократии. Очерк жизни и творчества М. М. Сперанского. — М., 1997. — С. 39.

у потрійному сенсі: 1) як сукупність владних функцій, покладених на технічних спеціалістів (технократів); 2) як ідейно-теоретичне обґрунтування технократичної моделі владарювання та 3) як тип політичного режиму, в якому технократи займають домінуюче становище[1]. Самовимальовується перша політологоетнологічна візія: технократизм — кратологічні сили та суспільно-політична думка — трактували в одній з наведених інтерпретаційних варіацій та з огляду на силу/слабкість як легітимного правлячого режиму, так і народних низів країни. Дуалітети "сила верхів — слабкість низів" та (особливо в передреволюційних ситуаціях) "сила низів — слабкість верхів" конституювали технократизм як чинник удосконалювання "кратологічної тріади", — і форми політичного правління країною, і моделі державного управління суспільними справами, і типу політичного режиму в механізмі державної влади.

Як на нашу думку, цю закономірність вперше рельєфно продемонструвала Франція другої половини XVIII ст. Безумовно, на той час абсолютизм ще був міцний. Але вже після відкриття у 40-х роках Ш.-Л. Монтеск'є закону поділу і балансування політичних влад (який І. М. Варзар називає "основним законом політичної науки"[2]) та в міру наближення до американських і французьких революційних 70-х років у суспільних колах дедалі впевненіше піддавався сумніву комплекс "постулату старого порядку" ("держава — це я!", "мій уряд", "мій суд", "мій народ" тощо). Правлінському апаратові короля дедалі відчутніше потрібною ставала "підтримка знизу".

Не знаємо, чи випадково, але підтримка надійшла… від науковців — стовпів просвіти. Сучасний французький філософський класик Мішель Фуко вважає таким "низовим джерелом підтримки верхів" видатного просвітника Ж.-Ж. Руссо. Виявляється, що останній у низці відомих нині політологічних і медитаційно-філософських праць 50–60-х років XVIII ст. ("Політична економія", 1755 р.; "Міркування про вічний мир", 1756 р.;

---

[1] Див., напр.: Burnham James. The Managerial Revolution. — N. Y., 1941; Технократия // Политология: Энцикл. слов. — С. 373–375; Пазенок В. С. Технократія // Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — К., 2004. — С. 656.

[2] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос в політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 151–152.

“Про суспільний договір, або Принципи державного (публічного) права”, 1762 р. та ін.) буцімто “баражним способом” засадовував ідею “невидимого панування груп вузьких спеціалістів бодай над окремими ділянками народного життя”, — звісно, на користь “верхів”, яким завше важливо знати, “чим дихає народ”. В інтерпретації М. Фуко, ця ідея втілювала “реакційну чиюсь зверху мрію” про створення в утопічній країні “прозорого суспільства, одночасно видимого та прочитуваного в кожній з його частин”, аби в ньому в підсумку “панувала думка кожного про кожного”[1]. Російський політолог С. Г. Кара-Мурза — з “легким натяком” на СРСР і навіть на горбачовську перебудову — підтверджує цю констатацію: так, “ця утопія найприродніше породжує технократичну практику тоталітаризму...”, це — “цілком конкретний технократичний проект, що породжує концепцію гласності, прозорості...”[2]. Але це — інформаційно-етичний та культурологічний аспекти питання.

Цілком позитивного змісту технократична ідея набуває вже під час промислової революції кінця XVIII — початку XIX ст. у низці європейських країн, насамперед в Англії. Одним з перших талановитих творців, конструктивних носіїв та гарячих пропагандистів технократичної ідеї, — та ще й у прямому зв’язку із прогресом політичної науки! — виявився француз А. де Сен-Симон. Його вихідна позиція: технократизм і технократи — безсумнівні позитиви, а технократична ідея — синтез обох цих позитивів. У десятьох теоретичних працях першої чверті XIX ст. він засадував технократичну ідею на тріаді ціннісних орієнтирів.

По-перше. Творцями, носіями і реалізаторами благородної технократичної ідеї є “новий клас людей, які виступають під прапорами прогресу людського духу, і складається з учених, художників та всіх людей, які поділяють ліберальні ідеї”[3]. (Це написано 1802 року. Пізніше А. де Сен-Симон до цього “класу” додасть просвітніх промислових власників, “оригінальних інженерів” та технічних спеціалістів “із нахилами до вирішування завдань суспільного управління”.)

---

[1] Див.: Фуко М. Око власти // Интеллектуалы и власть. — М., 2002. — С. 228.

[2] Кара-Мурза С. Потерянный разум. — С. 61, 62.

[3] Цит. за: Сен-Симон Анри де. Тексты // Утопический социализм: Хрестоматия / Под ред. А. И. Володина. — М., 1982. — С. 215.

По-друге. На засадах благопозитивних технократичних ідей в абстрактно уявлюваному "суспільстві майбутнього" можна буде створити таку ієрархізовану політичну систему: "... Духовна влада — у руках вчених, світська — у руках власників; влада ж вибирати людей для виконання обов'язків великих вождів людства — у руках усього народу; заробітна плата правителям — повага [суспільства]..."[1] Така урядовуюча формація, скаже А. де Сен-Симон 1819 р., завжди буде здатною здійснювати "найважливіший політичний акт, що полягає у визначенні напрямку, яким суспільство має йти..."[2]. Найвідчутнішим ефектом встановлення подібної урядовуючої системи, зазначить він у своєму центральному "технократичному творі" — "Катехізисі промисловців" (1823–1824 рр.), — виявиться реалізація "загального політичного прагнення переважаючої більшості суспільства.., — аби ним управляли якомога дешевше,.. якомога м'якіше, та управляли ним найбільш здібні люди, — та при тому так, аби суспільний спокій був би цілком забезпечений"[3].

По-третє. Найплідніші технократичні ідеї мають і збагачувати політичну науку, і ціннісно її переорієнтовувати в діалозі "влада — народ". Головне завдання політичної науки, зазначав А. де Сен-Симон 1813 р. (есе "Праця про всесвітнє тяжіння"), полягає в тому, щоб "надати політиці позитивного характеру", а завдання політичної практики — "дати корпорації вчених засоби застосування загальної теорії політичної науки". У підсумку такої взаємоопліднюючої взаємодії політична наука мала б стати для правителів, політиків і управлінців "засобом для умовиводу про те, що відбудеться в підсумку з того, що вже відбувалося"[4]. І — одна з небагатьох політолого-етнологічних аплікацій до теоретико-методологічних реалій того часу (перша чверть XIX ст.): "Поки що існують тільки історії окремих націй, причому автори тих історій ставлять за головне завдання високо оцінити якості своїх співвітчизників і зневажити їх у своїх суперників". Жодний вчений "ще не став на загальну точку зору" і не сказав правителям, управлінцям і політикам: "ось що стане наслідком подій, що вже відбулися,.. ось мета, до якої ви маєте

[1] Там само. — С. 216.
[2] Там само. — С. 228.
[3] Там само. — С. 231.
[4] Там само. — С. 220–221.

спрямувати величезну владу, що перебуває у ваших руках"[1]. На засадах подібної науки можна буде базувати таку форму політичного правління, за якої "політична влада і має силу, і діє в необхідному напрямку", аби "люди віднині все робили свідомо, безпосередніше і плідніше те, що досі вони робили, так би мовити, несвідомо, повільно, нерішуче..."[2].

Перипетії технократичної ідеї у другій половині XIX ст. об'єктивно пов'язані з марксизмом та особою К. Маркса. Б. Рассел зауважував, що саме він (К. Маркс) найвідчутніше уособлював усі позитиви технократичного світогляду, — бо ж був "по-гегелівськи систематичним, переповненим високим інтелектуалізмом, апелював до історичної необхідності та технічного розвитку промисловості, а людську особу схильний був розглядати як маріонетку, підвладну всемогутнім матеріальним силам"[3]. Аналогічні якості Б. Рассел виявив і у В. І. Леніна, додаючи риси того ж таки багатогранного технократизму: "спокійний і владний", "чужий остраху... і своєкористі", "нагадує професора бажанням зробити свою теорію зрозумілою,.. а також схильністю до роз'яснень"[4]. Усе це — імпресії видатного британця 1920 р.

Ці якості благородного технократизму не могли не передатися бодай лідерським колам всесвітнього комуністичного руху та всім верхнім верствам партійного, державного, управлінського, адміністративного і господарського центрального керівництва Росії (і СРСР) перших післяреволюційних та післявоєнних років. Але... Якщо власне К. Марксу та В. І. Леніну — як особистостям — не були притаманні технократичний авторитаризм та кратологічний соліпсизм, то "масі керівних радянських кадрів на місцях" та на всіх рівнях буття величезної і багатонародної країни ці негативи були характерні у вищій мірі вираження. Можливо, це пояснюється нами названим феноменом "технократичного помноження однорідних факторів на однорідні фактори": численні негативи безпосередньо обстановки (післявоєнна розруха, гнітюча технічна відсталість, розпорошеність населення, бездоріжжя, економіко-фінансове безладдя, аграр-

---

1 Там само.
2 Там само. — С. 222.
3 Рассел Б. Практика и теория большевизма: Пер. с англ. — М., 1991. — С. 5.
4 Там само. — С. 21.

но-маргінальне мислення народних низів, вікова безграмотність, суцільне панування "у глибинці" примітивних форм етико-релігійного життя тощо) зумовили конституацію катастрофної ситуації на гуманітарній поверхні величезної, штучно сколоченої країни. Той же Б. Рассел цьому "ефекту" знайшов таке пояснення: це виявилося "наслідком нетерплячої філософії, прагнення створити новий світ без належної підготовки його в поглядах і почуттях простих людей"[1].

Можливо, усе це так. Можливо й те, що вся наведена система фактажу та аргументації — у мислительському режимі mutatis mutandis — цілком стосується й української ситуації після 1991 р.: така сама катастрофна господарська обстановка, таке саме економіко-фінансове безладдя, таке саме політико-правове свавілля згори донизу, така сама дивергенція світоглядного бачення ситуації "вгорі" та "внизу", така сама неврегульована багатонародна етнополітична ситуація... І — суто наша "специфіка": в усій цій синергетичній "факторній суміші" п'ятнадцять років поспіль борсається чимало кадрових урядовців технократичної налаштованості вчорашніх, а то й позавчорашніх днів...

Повернімося до свого завдання — виявити теоретико-історіологічні генези концепції політичного технократизму. У найчистішому вигляді та відточеній гносеологічній формі технократичну ідею сформулював британець Джеймс Бернхем ("Революція менеджерів", 1941 р.). Всеосяжність його формули втілена у тріаді: 1) найадекватніший теоретичний автор і політичний суб'єкт-носій ідеї — 2) власне автентичне джерело влади політико-технократичних суб'єктів — 3) найсприятливіший геополітичний локус буття технократичної ідеї. Ось лише одна, але влучна з його праці цитата: "... Усі промислові суспільства, якими б не були ідеологічні розбіжності між ними, урядовуються новим класом менеджерів, технократів і державних чиновників, джерелом влади яких є їхній технічний і адміністративний досвід"[2].

Як бачимо, жодного натяку на політолого-етнологічні параметри буття цієї "чистої ідеї", — чому? Ми пропонуємо таке пояснення. Станом на середину XX ст. для Великобританії дав-

---

[1] Там само. — С. 6.

[2] Цит. за: Хэйвуд Э. Политология: Учебник: Пер. с англ. — М., 2005. — С. 441.

ним-давно минули часи, про які писав 1701 р. відомий Деніел Дефо у памфлеті "Чистокровний англієць". Протягом майже двох тисяч років із різних країн та місць континенту до Великобританії "пришли, никем не званы", численні народи-етноси, і "потомство, брошенное этим сбродом, перемешалось с коренным народом, с исконными британцами", — і, "как результат смешенья всякой рвани, и мы возникли, то бишь — англичане...". А тому, зрештою, "как мы можем презирать всех новоприбывших иностранцев, когда и мы сами произошли от самих подлых сыновей земли..."[1]. "Перемоловши" на першопочатках "чужі" духовні, економічні, культурні, релігійно-етичні, побутово-буденні та політичні норми і традиції, вже на порозі Нового Часу — точніше і чіткіше на порозі "Щасливої революції" (1688 р.) — великобританський "котел народів" (під котрим технократизм був чи не "найтеплоємнішою тріскою") явив світові високорозвинену, просвітну і чітко структуровану політичну націю у фактично федералістськи побудованій багатонародній країні. Природно, що триста років опісля тієї епохи процитований учений-технократ про етнологічні аспекції буття технократизму на великобританських островах міг би й забути...

Але після 1941 р. (дати публікації зазначеної праці) минуло ще якихось 35–40 років, і ледь не в усіх високорозвинених і багатонародних країнах Західної Європи — і в самій Великобританії! — політолого-етнологічні проблеми почали давати знати про себе в найнесподіваніших проявах, — наприклад, у формі різних вимог етнофедералізації політико-державного ладу, державно-муніципального автономізму для аборигенних національних меншин (а на початку XXI ст. — і для новоприйшлих етногруп), мовного ліберал-плюралізму тощо. За умов найменшого спротиву з боку офіційних властей (з кінця 60-х років XX ст. і до сьогодні) — масові прояви "колективного" політико-правового нігілізму, акції "масової непокори кольорових не-громадян", відкриті релігійно-етнокультурні конфлікти (наприклад, 2005 р. з приводу карикатур даньської газети на пророка Мухаммада), спорадичні терористичні "вибухові виступи" і навіть "погоджене в низах" референдумне "прокочування" проекту Конституції ЄС у Нідерландах і Франції (травень 2005 р.).

[1] Цит. за: Англия в памфлете. Английская публицистическая проза начала XVIII века. — С. 37, 39.

При всьому цьому технократизм продовжував функціонувати і "у верхах", і "у низах" як і благопозитивне, і деструктивне імпульсування різних політичних процесів, явищ і акцій. Політолого-етнологічну підкладку колізії виявив Дж. С. Мілл ще всередині XIX ст. У праці "Про межі принципу невтручання" (1858 р.) він зазначав: коли якомусь політичному рухові притаманні бодай якісь стійкі етнічні почуття, "відбувається й єднання усіх членів даної національності під одною владою, — навіть за умов, що вона від них відділена. Питання урядування у даному випадку вирішують самі урядовувані"[1].

Складається враження, що це сказано... про сьогоденну Україну. Адже приблизно так усе й відбувається в ній після завоювання незалежності: один за одним уряди апріорі оголошують себе "командами професійних реформаторів", насправді ж виявляючись технократично-авторитарними формаціями "майже-радянсько-командно-адміністративного" гатунку, — і весь п'ятнадцятирічний час народ їх підтримує... Чому налагодився та як цей "мовчазний діалог" триває? Спробуємо спрощено дійти самісіньких генез теорії та історіології питання...

Технократизм як спосіб ладнання суспільно-політичних справ методами техніко-механістичного раціоналізму виникає на порозі Нового Часу, коли дедалі частіше почали пов'язувати поняття "техніка" і "влада". Тотальна "технізація" усіх сфер життєдіяльності людських спільнот призвела до поширення та "популяризації" погляду на світ як "упорядковане ціле", де кожний елемент виконує певну необхідну для досягнення наперед визначеної мети функцію. Отже, як наслідок, спостерігаємо прагнення окремої людини (правителя) чи політичної еліти (які визначають цілі розвитку) "загнати" усю багатоманітність світу в межі єдиної системи, яка повинна працювати подібно до добре відлагодженого механізму.

Із галузі механічного розвитку неживої природи — приблизно з середини XIX ст. — технократизм мало-помалу почав "упроваджуватись" у політичну сферу, — найчастіше минаючи економіку, духовність і культуру. Успіх/неуспіх "технократизації політики" скрізь і завше був зумовлений станом справ у трикут-

[1] Цит. за: Лібералізм. Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К., 2002. — С. 646.

нику: "технократична еліта — форма політичного правління країною — модель державного управління народним господарством країни". Виявилося, що самий же цей "трикутник" доволі "по-різному" життєдіє в контексті трьох типів етносоціального устрою країни: а) моноетнічної країни; б) поліетнічної країни, яку населяють народи-етноси одного рівня соціоцивілізаційної зрілості, та в) поліетнічної країни, яку становлять різнорівнево розвинені народи-етноси. Україна належить до останнього типу країн.

Йдучи далі, можна презумувати й таке: найнеуспішнішою країною може виявитися та, яка є й багатонародною, і така, яку населяють різнорівнево розвинені народи-етноси, і та, в якій надто значний період панував політичний тоталітаризм. Зазвичай таку форму політичного правління називають публіцистичним терміном "імперський політичний устрій". Дуже схоже на те, що саме тут для України виявилась "соціологічна ніша".

Імперські моделі державного управління особливо несприятливі в контекстах існування і розвитку різнорівнево зрілих етносоціальних спільнот. Так, на думку С. Каспе, "імперія є цінною як система, що матеріалізує політичними засобами універсальні і абсолютні цінності, стосовно яких інтереси будь-якого народу займають підпорядковане становище"[1]. У такому становищі довгий час перебувало понад 500 етноісторичних спільностей, у тому числі й українці, —у "рамках" як Російської імперії, так і федералістського СРСР.

При розгляді соціальної побудови імперських устроїв перше, що впадає в око, — статус субтитульних етноісторичних спільностей. В історичній ретроспекції ми маємо, виявляється, певні "традиції". Так, на теоретико-ідеологічному рівні в найпрогресивніших політико-правових концепціях першої половини XIX ст. не знаходилось належного місця навіть для постановки так званого національного питання, — найбільшою ретроспективною "поступкою" з боку цієї концепції була федералізація імперії у програмних документах декабристів, яка, однак, не враховувала всієї повноти етнічної картини того часу.

---

[1] Каспэ С. Империя и модернизация: общая модель и российская специфика. — М., 2001. — С. 28.

Виходячи з цього можна дійти висновку, що за імперсько-тоталітарної форми правління "владний центр" є тут "технічно-плановим бюро", що прагне поширити свій вплив на спосіб існування та функціонування всіх соціальних груп та націлений на їх всеохоплююче втягування в орбіту свого світобачення та відтворюючої діяльності. Виразним прикладом такого підходу в етнополітичних контекстах є практика так званого багатонародного соціалістичного будівництва, яка передбачала ліквідацію поліетнічності в межах майбутнього "наднаціонального" утворення: у тій моделі механічному поєднанню етноісторико-соціальних спільнот, що перебували на різних стадіях соціально-цивілізаційної зрілості і, природно, різнилися ментальними характеристиками, — їх усіх слід було інкадрувати в межі нового "єдиного цілого" та на основі спільної ідеї (у розглядуваному випадку — ідеї класової). Подібний проект був домінантою будівництва — у термінології 70–80-х років XX ст. — "нової соціально-історичної спільності — радянського народу". Демографічні, економічні та соціальні процеси того періоду, які насаджувались під механічним гаслом неминучого "злиття націй", у деяких регіонах суттєво змінювали співвідношення "корінного" і "прийшлого" населення, прирікали окремі етноісторичні спільноти на втрату своєї самобутності й навіть зумовлювали різні форми опору, особливо з боку того "місцевого населення", яке технократичним керівництвом штучно сколоченої країни було приречене на зникнення з лиця землі.

Не зайве зазначити, що самий же процес "суто технічного" конструювання майбутньої "радянської спільноти" супроводжувався "науково обґрунтованим" ранжуванням майбутніх "націй" на основі суто кількісного принципу: етномасив до ста тисяч — це "малий народ", до одного мільйона — це "народність", понад мільйон — це вже "нація". Відповідно до цього в подальшому визначались територіальний статус і обсяг прав, якими могли користуватись "новоутворені спільноти". Небезпека такого підходу полягала у "довільному перекроюванні" етноісторичних спільнот, за якого ставало можливим утворення однієї адміністративно-територіальної одиниці одночасно для кількох народів-етносів (наприклад, Дагестанська автономія) або поділ одного народу-етносу на частини (наприклад, осетин-мусуль-

ман — Росії, а осетин-християн — Грузії), що виявилося, як засвідчила практика, потенційним конфліктогенним фактором[1].

Іншим виявом технократизму було прагнення правлячої (та справді інтернаціональної за складом) еліти, на догоду офіційній ідеології, "підтягнути" окремі народи-етноси до визначених стандартів, що порушувало логіку етноісторичного і соціально-політичного розвитку етносоціальних спільнот. Про це слід пам'ятати і сьогодні, оскільки вже в суверенній Україні знаходимо санкціоновані владним центром спроби асиміляції титульним народом-етносом так званих інородців, повертає йому прокляту колишньою історією роль "старшого брата над меншими недорослими братами". У політичній історії вже суверенної країни є два приклади, що елементарно ганьблять ім'я українця в сучасному світі: (а) приклад русинів початку 90-х років XX ст. найпомітніший, а (б) чого варті спроби початку XXI ст. "інкадрації" багатомільйонної російської нацменшини у координати "унітарного українства" шляхом "одержавлення" російської мови, — так само відомо!..

З огляду на викладене доходимо висновку, що для технократичних форм політичного правління і моделей державного управління характерний погляд на народи-етноси лише як "механічне скупчення не-наших людей", а з позиції кратологічної, — як "прості об'єкти" владного впливу та політичного маніпулювання, а також прагнення правлячого політикуму методами "раціонального планування" перетворити суспільство та країну на "морально-політичний моноліт". Ще один висновок, який, як то кажуть, "не лежить на поверхні": надмірні технократизація та технологізація свідомості людей, зазначає О. С. Панарін, "зсуває їхнє мислення у бік розового туману аутизму, — і аж до тієї риски, коли виникає солодке відчуття безвідповідальності"[2]. Відчутно цю "розову безвідповідальність" технократизовані люди виявляють під час соціумо- і

---

[1] Див., напр.: Мацієвський Ю. До питання визначення та типології етнічного конфлікту // Політологічні та соціологічні студії: Зб. наук. пр. — Т. III. — Темат. вип. "Етнополітика та етнополітологія країн Центральної та Східної Європи". — Чернівці, 2005. — С. 78–83.

[2] Панарин А. С. О Державнике-Отце и либеральных носителях Эдипова комплекса // Философия хозяйства. — 2003. — № 1. — С. 22–23.

державотворчих процесів та електоральних і плебісцитарних кампаній.

У контекстах перебігу оцих політичних процесів конституюється колізія асиметричної взаємодії двох соціально-політичних феноменів: формальної свободи політичного вибору (право обирати і бути обраним) і несвободи політико-теоретичного невігластва (світоглядне нерозуміння людьми-виборцями: а власне, кого і для чого слід обирати?). І. М. Варзар вважає, що ця колізія найрельєфніше за останній час далася взнаки у березні 2006 р., під час парламентських виборів. Саме тоді зазначена асиметрія "загнала збурене суспільство у болото повної політичної безвідповідальності", внаслідок чого всі обрані до парламенту політичні партії об'єктивно виявилися популістськими угрупованнями[1]. До цього узагальнення додамо суто політолого-етнологічний акцент. Починаючи з 1998 р. на всіх президентських і парламентських виборах (1999, 2002, 2004 і 2006 р.) — та особливо на етнорегіональних периферіях країни — погрозливо зростає чисельність виборців (від одного — до 2 млн), які стало "голосують ногами". Чим пояснити цей етнополітичний абсентеїзм? "Виїхали на закордонні заробітки...", — не відповідь. Бо ж їх туди вигнало технократичне керівництво, яке стійко виявляє невміння організувати народ на будівництво країни. Відповідь пересувається в іншу площину. Винні тут не одні "кидалови", а й інші негативні політико-суб'єктні явища, — як от: тоталітарне панування сильної політичної системи над слабкою, ще зародковою "низовою" соціальною системою; відсутність у країні будь-якої, мінімально виразної системи політичної просвіти населення; зумисне недосконале етнополітичне законодавство тощо.

Усе це має стати — мінімум! — поштовхом до усвідомлення необхідності пошуків дієвих моделей узгодження потреб та інтересів титульного народу-етносу і етноменшинських народів та залучення останніх до основних адміністративно-господарських і політико-управлінських структур поліетнічного суспільства. Вкотре назріла потреба звертатись до сформульованого ще наприкінці XIX ст. "австромарксистами" висновку про те, що ба-

[1] Див.: Варзар І. Підсумки виборів-2006: Чому ми опинилися в "популістському полоні"? // Вісн. ЦВК. — 2006. — № 2. — С. 97–102.

гатоетнічні суспільства вимагають від правлячої політичної еліти диференційованого підходу до етнократичної справи з урахуванням специфіки буття всіх народів-етносів у процесах вироблення стратегій розвитку відповідних країн[1]. Неувага владного центру до специфічних потреб особливо периферійних етноменшин, їх ігнорування та незалучення до структур політичної і соціальної систем може обернутись спалахами невдоволення, — щонайменше.

Зазначена теза особливо актуальна для сучасної України, де за підсумками Всеукраїнського перепису населення (грудень 2001 р.) проживають представники 136 народів-етносів світу, що перебувають на різних стадіях соціоцивілізаційної зрілості й вимагають від правлячих кіл диференційованої уваги і ставлення до себе саме як неповторних і самодостатніх етноісторичних спільностей, а не "пересічного не-нашинського населення". Схоже на те, що окремі структурні елементи "помаранчевої" влади оновленої України на це починають звертати увагу. Попри те, що ще два роки тому великобританська газета "Гардіан" аксіологізувала В. А. Ющенка як "поміркованого технократа"[2], — у розглядуваній політолого-етнологічній колізії він виявляє чіткі ознаки антиетнотехнократизму. Так, виступаючи в Конгресі США, Президент України плюралістично зазначав: "Ми, українці, є різними. Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою. У цьому — наша єдність і наша сила..."[3] Звідки й умовиводимо, що над проблемами "детехнократизації" етносоціополітичного життя в нас уже замислюються, — хоча й поки що у проекціях доволі невизначеного прийдешнього часу. Та й те добре.

---

[1] Див.: Етнос. Нація. Держава. Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду. — К., 2000. — С. 116–117.

[2] The Guardian. — 2005. — 24 січ.

[3] Україна — США: час реальних кроків назустріч: Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднаному засіданні палат Конгресу США 6 квітня 2005 р. // Уряд. кур'єр. — 2005. — 8 квіт.

О. М. КОЗЛОВА
асистент
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ФЕНОМЕНА ГЕНЕРУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ НАРОДНОГО МЕНТАЛІТЕТУ

За останні півтора століття дослідження ментального феномена пережило три творчі хвилі, між якими існує чомусь період тривалістю приблизно 60 років: 1) 50–60-ті роки XIX ст. (американець Р. Емерсон, який у праці "Представники людства" увів в обіг поняття "народна ментальність", а також французи Ж. Мішле та О. Конт, австріяк Л. фон Штайн, угорці Ф. Деак і Й. Йотвьош та росіянин Ф. Ф. Мартенс); 2) 20–30-ті роки XX ст. (французи Л. Леві-Брюль, М. Блок і Л. Февр); 3) з початку 90-х років XX ст. і понині (британець Е. Сміт, француз М. Феро, білорус А. Я. Гуревич, росіяни Р. Абдулатипов і Р. М. Перін та значна група українських учених, яких у подальшому контекстуально назвемо і процитуємо). Навіть прелімінарний аналіз виявляє таке: представники перших двох творчих хвиль розробили "фактурну структуру" феномена народної ментальності (історична пам'ять народів, акцентика їхнього соціального досвіду, специфіка самосвідомості тощо) та вказали на основні факторні рушії "ментальної динаміки свідомісної історії народів" (Ж. Мішле). Наші ж сучасники (представники творчої хвилі з 90-х років XX ст.) сконцентрувалися переважно на логіці та специфіці взаємонашарування різносенсових елементів у структурі менталітету різних — давніх та сучасних — народів.

Проте є тут два "але…". (1) Представники першої творчої хвилі (за винятком Ф. Деака та Й. Йотвьоша) говорили переважно про "народонаселенський менталітет", навіть про "мен-

тальність окремих суспільств", поділяючи останні на "доісторичні" ("примітивні") та "цивілізовані" ("сучасні")[1]. (2) Про суто "етноісторичний менталітет" (тобто про ментальність народів-етносів чи народів як етноісторичних спільностей) вперше заговорили названі вже угорці Ф. Деак та Й. Йотвьош у 1867–1868 рр. у процесі теоретичного базування відомої Угоди про об'єднання Австрії та Угорщини рамками дуальної монархії (1867 р.), а також підготовки проекту першого у світі Закону про рівноправ'я національностей, легітимованого 23 листопада 1868 р.[2]. До речі, — і теж уперше у світі, — у тому ж політолого-етнологічному контексті було відкристалізовано відмінність між "етноісторичною нацією" та "єдинокраїновою політичною нацією". До останньої згадані вчені зараховували "усіх політичних громадян батьківщини, до якої б національності вони не належали"[3]. Цим і був покладений початок дослідженню суто "етноментального зрізу" політолого-етнологічної проблематики сучасності.

Для нас та "сучасність" настала на початку 90-х років XX ст. І одразу ж — "шквалом": тільки в період з 1993 по 1996 р. було опубліковано понад два десятки різноформатних досліджень, у тому числі монографії І. М. Варзаря (1994 р.) і Ю. І. Римаренка (1995 р.)[4], в яких феномен менталітету дістав потрійну етнічно забарвлену аксіологіку.

По-перше, український народ-етнос доволі об'ємно та барвисто був "висвітлений" у фольк-ментальній призмі та в доволі реалістичних обрисах показаний самостійним творцем свого майже тисячолітнього соціального досвіду[5]. Коли справа

---

1 Див., напр.: Мартенс Ф. Международное право цивилизованных народов: В 2 т. — СПб., 1882. — Т. II. — С. 19–24; L*é*vy-Br*ü*hl L. Les functions mentales dans les soci*é*tes inferieurs. — P., 1922; Олех Л. Г. Революция и цивилизация. — Новосибирск, 1983. — С. 18–21.

2 Цит. за: История Румынии (1848–1917) / Под ред. В. Н. Виноградова. — М., 1971. — С. 246–249.

3 Там само. — С. 247.

4 Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994; Римаренко Ю. Національний розвій України. — К., 1995.

5 Див., напр.: Бичко І. Менталітет української нації // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 213; Римаренко Ю. Національна меншовартість. — Там само. — С. 656; Степико М. Життєвий досвід та самосвідомість

дійшла до конкретних "звивів" української політичної історії, деякі автори (з етичних міркувань жодних конкретних імен тут не назвемо) неначе навмисне вчинили за ментес-аксіологією А. де Сен-Симона, — вони "ставили собі за головне завдання високо цінувати якості своїх співвітчизників і принижувати їх у своїх суперників"[1].

По-друге, в межах того ж-таки творчого процесу першої половини 90-х років інша група дослідників (фактично на чолі з Ю. І. Римаренком) замислилася над радше праксеологічною, аніж теоретико-історіологічною проблемою відкристалізації рис позитивного етноменталітету українства і спрямування його на вирішення поточних та найближчих перспективних соціумо- і державотворчих завдань. Мало-помалу зусилля зсинтезувались у недостатньо й понині предметно чіткий, але все ж окремішний дослідницький напрям, — етнодержавознавство[2].

Однак одна політолого-етнологічна "прогалина" спостерігалась у представників обох груп українських "соціоменталістів" початку 90-х років (назвемо їх так умовно): майже всім їм Україна уявлялася "переважно одноетнічною", або "країною з незначним чужинецьким етнодомішком". Всупереч логіці видатного документа того часу — Декларації прав національностей України від 1 листопада 1991 р. — у працях "соціоменталістів" про не-українські народи-етноси (числом за сто "одиниць", що й досі становлять ледь не одну третину населення!) йшлося якось "між іншим", — фактично ж як про таких етноісторичних спільностей, яким "не обов'язково" мати місії на землі, менталітету та осібної ролі в політичній історії нової України. Отже, для соціогуманітарних наук того часу не-українські етноменшинські народи не були ані дослідницьким предметом, ані бодай "суміжним" об'єктом пізнавальної уваги.

у ментальності українського народу // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 79; Бичко А. Культурна матриця українського менталітету. — Там само. — С. 88.

[1] Сен-Симон Анри де. Труд о всемирном тяготении // Утопический социализм: Хрестоматия / Под общ. ред. А. И. Володина. — М., 1982. — С. 220.

[2] Див., напр.: Римаренко Ю. Етнічний менталітет // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — С. 53; Антонюк О. Історична пам'ять народу. — Там само. — С. 82; Канак Ф., Лобас В. Національний прогрес: ідеологеми, ментальність. — Там само. — С. 551.

Занепокоєння викликав і загальний тон мислительської обстановки "низового" пострадянського суспільства: усі плутали (почасти й досі плутають) поняття "народ" і "нація", "державні кордони" й "етнічні кордони"; правилом було перехресне вживання квазі-близьких понять "національна держава" — "нація-держава", "народи" і "племена", "національність" і "народність", "громадяни країни" і "жителі держави". А у "верхах" взагалі запанувала політолого-кратологічна дистрофія: правлячі політичні романтики "у повсякденній етнополітичній практиці керувались утопічною установкою на "прискорене воцаріння у суспільстві суцільного унітаризму", — стосовно і моделі державності, і освіти, і мови, і науки, і культури, і менталітету тощо."[1]. Схоже на те, що й десять-дванадцять років потому від цих утопізмів та аберацій і суспільство, і правлячий політикум, на жаль, ще не звільнилися.

Але ось — показова річ. Уже на початку 1993 р. на усунення з мислительської арени новонародженої країни зазначеного "суцільного невігластва у понятійному мисленні" І. М. Варзар висуває потенціал ним же засадованої соціогуманітарної науки — політичної етнології, яка, — презумував автор вже тоді, у перспективній нелегкій "лікнепівській роботі" "неодмінно знайде свою конструктивну нішу та адекватне місце"[2]. Думаю, наша наукова конференція є одним з етапних заходів у ланцюговому прогресуванні тої роботи.

Певний час тому і я ступила на стезю посильного осмислювання деяких ідейно-теоретичних есенцій цієї науки суто крізь призму однієї її стрижневої проблеми, — проблеми народного менталітету взагалі та особливо етнополітичного менталітету. У дефініціально-понятійному плані відштовхуюся від уже відомих спроб виявлення сутності менталітету взагалі. Французьке слово mentalit*é* (психічний умонастрій, специфіка розумової побудови якоїсь людини чи й цілого народу, рівень та якість мислення індивідів, соціальних груп і цілих етнолюдностей) українською можна перекласти як світобачення. У ширшому історіологічному сенсі А. Я. Гуревич визначає менталітет як "комплекс основних уявлень про світ,

[1] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 293.

[2] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 165.

через які людська свідомість у кожну епоху перероблює у певно "впорядковану картину світу" хаотичний і різнорідний потік сприйнять та вражень..."[1]. Це було написано 1986 р., а вже три роки потому до поняття "ментальна картина світу" цей самий вчений додав "уявлення про особу та її ставлення до соціуму, про свободу, рівність, чесність, добро і зло, про право і працю,.. про хід історії та цінності часу, про співвідношення нового і старого, про смерть і душу, — саме ця картина, успадкована від попередніх поколінь і яка неодмінно змінюється у процесі суспільної практики, лежить в основі ментально зумовленої людської поведінки"[2]. Природне для молодого дослідника визнання: з усім цим я цілком згодна, і на наведені дефініціальності з вдячністю надалі спиратимусь.

У кожного дослідника будь-якої наукової матерії, зазначав ледь не головний "соціоменталітолог" француз М. Блок, "є власна конструкційна вісь"[3]. Своєю конструкційною віссю я визначаю історико-політичну пам'ять народу і як населенської, і як етноісторичної спільноти. У подальшому викладі матеріалу на базисі давньолатинських кореневих понять mens (ум, розум, спомин), mentes (пам'ять, розумність, кмітливість), mentalis (напоумливість, інтелектуальність, свідомісна закріпленість) та experimentes (досвідний відбиток у пам'яті, "колишнє розуміння", споминний урок) я введу в обіг кілька службових термінів, — немов на додаток до "ментального інструментарію" (outillage mental) Л. Февра[4]. Увесь же мій понятійний інструментарій базується на тріаді: (1) соціальний досвід — (2) історична пам'ять — (3) суспільна свідомість, — як видно, із ментес-конструктом у центрі "споруди". На цих підставах намагатимуся виявляти "спільне" та "відмінне" між ментальністю народонаселення та народу-етносу, між ментальністю загальноісторичною та суто етнополітичною.

Мета виступу — виокремити деякі історико-пам'ятнісні, соціодосвідні та самоусвідомленські складові народного

---

[1] Див.: Гуревич А. Я. М. Блок и его "Апология истории" // М. Блок. Апология истории, или Ремесло историка: Пер. с фр. — М., 1986. — С. 215.

[2] Гуревич А. Ментальность // 50/50. Опыт словаря нового мышления / Под. общ. ред. Ю. Афанасьева, М. Феро. — М., 1989. — С. 454–455.

[3] Блок М. Апология истории. — С. 230.

[4] Там само. — С. 215.

менталітету крізь політолого-етнологічну призму. Моє мікродослідження базується на тріаді: (1) політична пам'ять народу-етносу — (2) політична свідомість народу-етносу — (3) політичний досвід народу-етносу. Ці три есенції і становлять "контурний" корпус політичного менталітету будь-якого народу, — і як населення, і як етноісторичної спільноти. Усі три компоненти (досвід, пам'ять, свідомість) мають по три політико-просторові та аксіологічні аплікації: а) стосовно минулого конкретного народу, б) стосовно сьогодення і прийдешнього конкретного народу, в) стосовно будь-яких інших народів та будь-яких часових вимірів.

Коротко про логіку взаємодії структурних елементів зазначеної базової ментес-тріади. Соціальне життя людей, — інакше кажучи, їх діяльність з виробництва матеріальних і духовних благ та організації їх обороту та споживання, — розгортається в координатах трикутника: теорія — досвід — практика. Відомо, що Г. Гегель радив ученим: перш ніж дошукуватися причинно-наслідкових взаємозв'язків у людському житті, "слід дізнаватися про те, а якою конкретною є "душа" у діючих факторів того життя"[1].

Одну з перших відповідей на це запитання суворого класика в Україні дано на початку 90-х років. Було, зокрема, з'ясовано, що душею теорії є ідея, практики — дія, досвіду — урок[2]. У координатах нашої базової ментес-тріади курсують тільки-но означені "факторні душі", у процесі чого до ментальної скарбниці людей, їхніх груп і цілих народів відкладаються ("вироблені" під час того курсування) такі ментес-продукти: у нисхідній проекції руху від "теорії" до "практики" (через "досвід") — такі культурницькі есенції-орієнтири, як концепції, програми і установки, а у висхідній проекції руху від "практики" до "теорії" (через "досвід") — такі світоглядно-ціннісні есенції, як навички, висновки та узагальнення[3].

Перше аксіологічне зондування цієї схеми відкристалізовує запитання: а за яких умов забезпечено позитив/негатив зазначеного "курсування факторних душ"? Відповідь німців К. Маркса

---

[1] Див.: Гегель Г. Философская пропедевтика: Пер. с нем. — М.; Л., 1937. — С. 68–69.

[2] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 76.

[3] Там само. — С. 76–78, 217.

та Ф. Енгельса 1840-х років була такою: за умов стихійного, неврядованого ані з боку наукової свідомості, ані з боку політичної держави, — ментальні результати, як правило, негативні. "Життя ніби проходить повз голови немислячих людей. Люди й тоді творять свою історію, але вони самі про це не відають"[1]. Така оцінка ментально-творчої колізії, вважаю, стосується загальнонародного менталітету, — та ще й слаборозвиненого моноетнічного суспільства.

Якщо йдеться про слабо- і середньорозвинене та ще й багатонародне суспільство (як, скажімо, сучасне українське), виявлений етноментальний негатив породжує — мінімум об'єктивно імпульсує — низку різносенсових політолого-етнологічних проблем. Оскільки такі суспільства, як правило, населяються різнорівнево — у соціоцивілізаційному сенсі — розвиненими народами-етносами, — квінт-есенцією тих проблем є політико-правове облаштування етноменшинських народів, якого б походження, рівня етнокультурного розвитку та фізичного масиву вони не були. Досвід уже багатьох поліетнічних країн (особливо постсоціалістичних та так званих країн третього світу — уламків класичної колоніальної системи) засвідчує: позаяк найчастіше "немислячі голови" спостерігаються в середовищі етноменшинських народів (за умов ліберально-демократичного плюралізму думок можна "натякнути" й на те, що етноменшинам завжди й скрізь і мислити-то навмисне не дають), — ота низка політолого-етнологічних проблем і концентрується саме навколо ментес-етнологічних матерій політико-етноменшинського характеру. Серед них й такі, як (1) адміністративно-територіальної побудови країни (особливо тієї, що "скроєна" з уламків кількох колишніх незалежних країн); (2) етноавтономістського характеру (особливо в колізіях, коли центральні власті сперечаються у брудних праксеологіях "пріоритетності/не-пріоритетності" окремих з меншинських народів-співвітчизників); (3) електорально-системного характеру (особливо за умов, коли законотворчий сегмент правлячого політикуму непрофесійно орієнтується на площині квотової і куріальної галузей права); (4) партолого-легітимаційного характеру ("особливо важкими" виявляються "казуси" визнання/невизнання окре-

[1] Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — Т. 8. — С. 116–117.

мих або й усіх етнополітичних партій та асоціацій нетитульного оригіналітету "вітчизняними політичними суб'єктами"); (5) національнополітичної спроможності/неспроможності окремих етноменшинських народів тощо.

Останнє явище — своєрідна differentia specifica для всієї групи зазначених політолого-етнологічних проблем. Для створення в багатонародній країні єдиноцілісної політичної нації, яка об'єктивно спирається на ментальну базу всього її народонаселення, у кожного народу-співвітчизника має бути власний, здавна вироблений ментес-етнопотенціал. Думаю, це — своєрідний набір якостей, набутих ще до цього фікстворчого моменту: створені інтелектом власної еліти політичні ідеї, концепції, теорії, проекти; апробовані власним досвідом навички, висновки та уроки політико-суб'єктивної самодіяльності; вироблені в гущині власного народонаселення самоціннісні орієнтації політичного життя; документально або усноментально "зафіксовані" спроби державно-суверенного самовизначення; бодай започатки партійно-політичної самоорганізації тощо. Якщо щонайменше одна третина цього "вихідного ментес-матеріалу" у якогось етноменшинського народу є в наявності, він може бути визнаний "співбудівничим єдинокраїнової політичної нації", якщо немає, — то ні!.. Останнє й означатиме, що навіть верхні верстви ім'ярек-народів не мають власної політичної історії, або ж... вони її творять, головою про це не відаючи.

У цьому концептуальному сенсі мене зацікавила спічрайтерська логіка тих фахівців, які — з дуже важливої нагоди — Дня Соборності (22 січня) — нав'язали Президентові три неадекватні науці позиції в аксіології потенціалу буцімто існуючої у нас "єдиної" та ще й "стабільної політичної нації". По-перше, до "співбудівників" "політичної нації, сформованої українством", зараховано деякі з цих етноменшин, які не мають і в початках зазначених якостей та "вихідних" ментес-конструктивностей. По-друге, усіх тих "співбудівників" названо не співвітчизняними народами-етносами, а лише "людьми, які хочуть добра Україні". З арсеналу всесвітнього політичного досвіду відомо, що "запрошені варяги" і навіть "самоангажовані данайці, які дари приносять", — навіть подібні етночужинці, — якщо вони не визнаються "співвітчизниками", — вони "міс-

цевої" і "тутешньої" політичної нації не створюють. У кращому разі вони лише "принарощують" байстрюківське безментальне народонаселення, що на землі побутовує за логікою максими ubi bene, ibi patria... Можливо, тому, — і це вже, по-третє, — той прообраз політичної нації, який у нас все ж таки є, — навіть він попри давно офіційно проголошений курс на євроатлантичні висоти, борсається десь "у загальному руслі процесів Центральної і Східної Європи"[1].

Проведу кілька екскурсних паралелей. Вважаю доведеним факт: і в розвиненому суспільстві (яким була, наприклад, Німеччина першої половини XIX ст.), і у слаборозвиненому поліетнічному суспільстві (яким є, наприклад, сьогоденна Україна) відсутність зрілої та єдинокраїнового масштабу політичної нації є комплексним показником недосформованості в них ані загальнонародного, ані суто етнополітичного менталітету. Це — по-перше. По-друге, це є доказом того, що в таких суспільствах є пропорційно значущою кількість немислячих чи погано мислячих людей, повз яких політична історія країни "просто тече непоміченою". Такою "недосформованою країною" Німеччина була від Вестфальського миру 1648 р. і до політичної реформи О. фон Бісмарка у 60–80-х роках XIX ст. Україна ж залишається такою "недосформованою", "без власного обличчя", — важко сказати, з якого і до якого часу цей проміжний, транзитний стан триватиме. Окрім зазначеного ще три ментальні риси об'єднують наші дві країни, роз'єднані в історичному часі та етносоціальному просторі: відсутність у надбудові наших країн зрілої та демократичної політичної системи, а у глибинному фундаменті — бодай оптимально розвиненої соціальної системи; панування у ментальних орієнтаціях бідних верств населення стійкої антипатії до "середнього класу" — об'єктивної бази будь-яких соціальних реформ у транзитній країні та люмпенських прагнень "ліквідувати багатих людей", а їхнє майно "поділити по-справедливості" (згадаймо "закон проти соціалістів" Бісмарка 1878 р. та "антикомуністичні перевороти" в Україні 90-х років, які вже на початку 2000-х років виродились у популістські плазування

[1] Див.: Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 р. — http://www.president.gov.ua

бідних і багатих одне перед одним[1], у "платні демонстрації", ангажовані майданові протести, підкупи на виборах тощо); зрештою, майже повна індиферентність правлячого політикуму до долі та перспектив етноменшинських народів у своїх країнах.

Чомусь так сталося, що — неначе навмисно! — на початку 60-х років XIX ст. в Австрії й Угорщині (а з 1867 р. в об'єднаній дуальній країні), саме від таких "больових точок" відштовхуючись, розпочалась апробація принципово нової моделі цілеосмисленого формування єдинокраїнової — загальнонародної та поліетнічної — ментальності мозаїчно змішаного народонаселення. Авторами моделі були вже названі угорські політологи і політики Ференц Деак і Йолон Йотвьош. Обом теоретикам-новаторам та практичним етнополітикам супутно позитивною виявилась і об'єктивна суспільно-політична обстановка, і благопозитивна етноісторична картина-ситуація того часу. Зокрема, виявилося, що вже на середину 60-х років XIX ст. там були наявні три (основні) етнополітичні передумови прийдешнього позитивного результату: 1) усі понад п'ятдесят народів-етносів (дуальної країни) перебували (приблизно) на одному, національному рівні соціоцивілізаційної зрілості; 2) в австро-угорському багатонародному суспільстві вже існувала "єдинокраїнова політична нація"[2]; 3) кратологічні інститути дуальної монархії наполегливо і гнучко втілювали в життя теоретично продуману і правом засадовану плюралістичну державну етнополітику (національні виборчі округи, пропорційні вибори, рівноправ'я загальнокраїнових і етнічних політичних партій, повна юрисдикція національних мов у вертикальних адміністраціях, судах, школах тощо)[3]. Такий стан речей цілком підставно можна назвати етноментальним позитивом, який є реалією й нині (з 1918 р. країни є окремішно суверенними). Тому й не дивно, що обидві, — як і раніше багатонародні країни! — "ментально не пошкодженими" витримали "аншлюс" 1936 р. і "радянське визволення" 1956 р.

---

[1] Див.: Варзар І. Підсумки виборів 2006: Чому ми опинилися у "популістському полоні"? Спостереження політичного мізантропа // Чорноморська безпека. — 2006. — № 2(4). — С. 71–76.

[2] Цит. за: История Румынии (1848–1917). — С. 247.

[3] Там само. — С. 246–250.

Під поріг XXI ст. виявилося, що найрельєфнішого етноментального позитиву всекраїнового масштабу (та у трьох його компонентах — досвіду, пам'яті, свідомості) спромоглась Угорщина. Цьому передувала низка етноментальних досягнень — спершу другорядного! — "галузевого" характеру, які цілком оновили етноісторичну сферу життя багатонародного суспільства. Позаяк ці політолого-етнологічні матерії — здебільшого — мають всезагальне звучання, зупинюся на деяких з них детальніше.

- Угорщина — єдина у світі країна, яка має диференційоване законодавство в дуальній аплікації до етнічних меншин (тобто стосовно народів-етносів, які перебувають на соціоцивілізаційних стадіях роду, племені та народності) та в аплікації до національних меншин (тобто стосовно народів-етносів, які перебувають на соціоцивілізаційній стадії нації). До речі, циганський народ-етнос — за генезою, індійської ойкумени — родич мадьярському, — в нинішній Угорщині існує на двох стадіях — "народності сінті" та "нації ромів". І так само "до речі" про українців в Угорщині: вони там визнані на трьох етносоціостадіях (бойки — "плем'я", лемки — "народність", а русини — "нація").
- Протягом останніх трьох десятиріч в Угорщині ретельно та в деталях налагоджено автономістське-муніципальне життя всіх трьох десятків етнонацменшин з урахуванням мовних, освітніх, релігійно-етичних, етнокультурних, асоціативно-громадських, традиційно-судочинських та інших аспектів людського буття на землі. (Показово, що в усіх меншинських школах обов'язкові чотири мови — угорська, аутоетнічна, англійська і латина, а на фронтонах усіх шкіл красується давньолатинська менталія "Vita nostra brevis est" (життя наше коротке.) Чим це не ментальні уроки для сусідів?!!)
- За Конституцією 1989 р. Угорщина — єдина у світі країна, яка має парламентського Уповноваженого "з прав національних та етнічних меншин" (розд. V). Звернімо увагу (і теж — унікальний випадок у світовій політолого-етнологічній практиці) на окремо вирізнені "національні меншини" та "етнічні меншини".

- Зрештою, — і знову про унікальність та досвідну першість. Угорщина перша у світі країна, яка, "маючи стійкий легітимний інтерес до свого етносу, що є меншиною в сусідніх країнах", у 1993 р. прийняла "Закон про меншини", а у 2001 р. — Закон № LXII "Про угорців, які проживають у сусідніх країнах" (набув чинності з 1 січня 2002 р.), в яких рельєфно втілився той "стійкий легітимний інтерес" до свого етноменталітету в усіх його проявах[1]. Аналогічні політолого-етнологічні кроки готує Румунія з кінця 90-х років: у липні 1998 р. прийняла Закон № 150 "Про надання допомоги румунам звідусіль", а з 2001 р. у парламенті на розгляді перебуває проект закону про Представницьку Раду румунів звідусіль[2]. Вольтер зазначав, що "диявол завжди ховається у деталях". Політолого-етнологічне "прочитування" названих документів невимушено відкристалізовує ментал-висновок: в обох цих країнах здавна і стійко формується одна політологемна "деталь" специфічного гатунку та суто на адресу політико-державних властей усіх сусідніх країн (звісно, — і на адресу України): якщо офіційні власті сусідніх країн об'єктивно не в змозі чи чомусь не налаштовані на реальні та ефективні зусилля зі збереження та примножування "чужих етноментальностей", — ми, автохтонні (у цьому випадку: угорські та румунські) власті, беремо ці завдання на себе, цілком усвідомлюючи (і закріплюючи це законодавчо) усі наслідки та політико-правову відповідальність.

Ще на світанку Нового Часу сукупна політична думка (С. Оріховський-Роксолян, Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Віко, Г. Гроцій та ін.) сформулювала проблемне запитання: хто в суспільстві має концентрувати зусилля із цілеосмисленого формування загальнонародного менталітету? Синтезна відповідь виявилась одноцілісною: це — політична держава. З ким же держава має діалогувати в цій доленосній для будь-якої країни справі? Відповідь тут виявилася вже девіаційною: більшість учених акцентувалася на абстрактний народ, а С. Оріховський-

[1] Див.: Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами / Кер. проекту І. Солоненко. — К., 2004. — С. 187–192.

[2] Там само. — С. 203.

Роксолян та Дж. Віко — на етнозмішане народонаселення, у складі якого за деякими ментальними ознаками вирізняються "ментес-творчі народи" (тобто такі, що здатні творити свій менталітет і без "втручання іззовні") та "ментал-безликі народи" (тобто такі, що не виявляють ознак ментес-творчої самостійності). ("Залапковані" терміни належать Дж. Віко.)

У зазначеній теоретико-контроверзній дивергенції можна вбачати дві знакові "диявольські деталі": 1) для формування в кожній цій країні благопозитивного всенародного менталітету, — якою мірою та до якої межі цій країні потрібна "сильна держава"? — у "Левіафані" (1652 р.) Т. Гоббс відповідав: усім народам. — "Коли вже всяка влада від Бога", — потрібна гуманна і сильна держава лише у правовому та професійному сенсах. Нагадаємо, що йшлося про часи абсолютної монархії та просвітнього державця, втіленням чого були Франція та її правитель Людовик XIV з його ментес-символом "Держава — це я!". Але великий британець застерігав: це є не правилом, а винятком. Правилом же політичної історії є колізія, коли — як у більшості випадків — "слабкі, роздрібнені та недостатньо самоорганізовані" народи самі собою заслуговують возведення над собою "простої мілітарно сильної держави", яка деспотичним правлінням країною перетворює суспільство в ній на "натовп безликих людей, які ведуть безкінечну війну всіх проти всіх"[1].

Понад 150 років потому цей експерименс-урок Ж. Де Местром і Г. Гегелем був змодифікований у летючу максиму: кожний народ достойний свого сьогочасного правління… І теж потрійна ситуаційна корекція ментес-образу тієї абстрактно взятої європейської країни: а) розвинена/середньорозвинена в економіко-культурному плані; б) абсолютна монархія з бодай виразними елементами парламентаризму; в) народ у своїй масі перебуває на національній стадії соціоцивілізаційного зростання

[1] Див., напр.: Варзар І. Державне будівництво в призмі політичної етнології // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. — С. 327–329; Картунов О. Національна держава. — Там само. — С. 366; Шкляр Л. Етнічний "нарцисизм". — Там само. — С. 439; Парахонський Б. Ментальна структура нації // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — С. 90; Бебик В. Історико-психологічні особливості формування української державності і права. — Там само. — С. 196–197; Рабинович П. Національна держава. — Там само. — С. 538; Майборода О. Нація-держава. — Там само. — С. 567.

(“етночужинські домішки” поки що перебувають у колоніях, а в метрополії “меншин” ще й на спомин немає); г) у більшості випадків державні кордони країни збігаються з етноойкуменними кордонами (у подальшому цей ментес-факт стане “підставою” для ототожнення “держави” і “країни”, “населення” і “суспільства”); д) у надбудові — одна пануюча (релігійна) ідеологія, у суспільному вжитку — дві мови (латина і відповідна етномова), у церкві — одна латина, у “верхах” — мова дипломатії — французька. За цих умов і виникли експериментсленги “національна держава” і “держава-нація”, які досі живі й такі, що абсолютно не аплікуються до сьогочасної України.

А як бути політичній державі у багатонародній країні? На кого та на що вона має спиратись у благородній справі з формування єдиноцілісного менталітету? Якось так сталося, що ця модель інтерпретації розглядуваної проблеми пов’язана з етноментальною долею України. Показово й те, що і над власне проблемою першим серед європейських учених та ще всередині XVI ст. замислився українець С. Оріховський-Роксолян… Відомо, що від самого початку XVI ст. Польща фактично була парламентською монархією. Це чітко зафіксовано в сеймівському “Законі Nihil novi” (1505 р.), за яким, — як півтораста років потому англійці казали про свого короля, — монарху “дозволялося лише правити країною, але не управляти народними справами”, — “усе інше ми, сейм усенародний, кролеві не позвалям”. Як “представник руського народу в польській країні”, штатний королевський радник і відверто не дуже налаштований до “надто зверхньоантинародного сейму” С. Оріховський-Роксолян (особливо рельєфно у працях “Політія Польського королівства…” (1556 р.) та “Польські діалоги політичні” 1563 р.) найбільше покладав надію на монарха: “допоможіть моєму руському народові”, “підтримайте у пригноблених низових масах” освіту, науку та обидві християнські конфесії — католицьку і православну тощо[1]. Діалог безсилого монарха з малозрозумілим йому тимчасово підданським народом так і не розпочався, і сподіванням великого вченого не судилося реалізуватись.

[1] Див.: Медвідь Ф. Оріховський Станіслав Станіславович // Політологічний словник: Навч. посіб. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005. — С. 551–552.

У першій чверті XVIII ст. італійський просвітник Дж. Віко (штатний радник неаполітанського короля та університетський професор) до контексту згаданого діалогу "монарх — підданський народ-етнос" вніс ледь не головний новаторський політолого-етнологічний окомір: а якими ж є ментально-культурні якості самих підданських народів-етносів, які збираються "діалогувати з монархом на-рівних?"; втім, і монарх, — він-то хто є, з позицій своїх ментес-якостей? Показово, що Дж. Віко в 1725 р. (ще за життя Петра I) оцінював політико-ментальні якості Московської монархії як "варварські" на тій підставі, що й уся велика багатонародна країна "протягом тривалого часу розвивалася на засадах простонародної мудрості, тобто фантастичних і диких релігій". До того негативу додавався головний — етносоціополітичний негатив: імперію населяли "нації недосконалої природи", "люди лінивого розуму", "жіночі народи" та "народи вищою мірою слабкі та збіднілі"[1]. Накидаючи собі "місток зв'язку часів" довжиною майже у триста років до сьогодення та оглядаючись на день поточний в Україні, важко не погодитися з констатацією вже процитованого А. Я. Гуревича про те, що народноетнічний менталітет — "феномен, що змінюється надзвичайно повільно"[2].

До сюжету про діалогові відносини держави і народу наприкінці XIX ст. ще раз повернувся К. Реннер (австрійський учений і політик, неодноразовий міністр і прем'єр уряду та перший президент нейтральної Австрії, 1945–1950 рр.). Але соціально-політичні умови цього разу були кардинально інші, — порівняно з описаними чи бодай згадуваними раніше: йшлося про високорозвинену Австро-Угорщину, в якій (як неодноразово зазначалося) давно було вирішено питання про правову державу, гуманну політичну демократію, статус етнічних і національних меншин тощо. Та проте К. Реннер дав питанню таку широку інтерпретацію, що це й сьогодні сприймається як ледь не найскладніша, але водночас і найпрозоріша та найпотрібніша будь-якій цивілізованій країні політолого-етнологічна есенція.

Про специфіку понятійного розтлумачення К. Реннером проблеми слід зазначити лише таке. Держава для нього — це не

[1] Див.: Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций: Пер. с итал. — М.; К., 1994. — С. 457.

[2] Цит. за: Блок М. Апология истории. — С. 211.

країна і не суспільство (як у вокабулярі радянського керівництва минулих часів і сьогочасного українського політикуму, а на практиці — усе у них "одержавлене"!..), а сукупність політико-правових інститутів, які — за дорученням народу! — урядовують його публічними справами і є представниками країни на світовій арені. Все! Нація для нього — вже подвійний феномен: (а) населення, чиї етноісторичні компоненти давно вже перебувають на соціоцивілізаційній стадії нації, а (б) політична нація — це синтез свідомо активних у політичному житті громадян. У такій аксіології держава є суб'єктом менталітетотворення в суспільстві, а нація — об'єктом цього перманентного процесу. Усі факторно-корелянтські дії/недії держави стосовно підданських народів молодий К. Реннер у праці "Нація і держава", 1899 р. (вперше у політичній науці) назвав "практичною державною етнічною політикою". Таким концептуальним способом сформулювалася дилогія "нація і держава" (зворотного сенсу дилогію "держава і нація" він сформулює двадцять років потому у праці "Держава і нація", 1918 р.).

У межах ментес-творчої дилогії "нація/народ-етнос і держава" (коли здається, що у прагненнях свідомого творення якоїсь моделі народного менталітету провідним логік-суб'єктом є нація, тобто народ або народ-етнос) уже виникає низка політолого-етнологічних проблем. І знову ж таки, — на площині спілкувальницької дилогії "нація/народ-етнос і держава" та у контексті знову ж таки тріади: народ спілкується з державою (а) через елітні кадри, (б) способами участі/неучасті у виборчих та інших політичних кампаніях і (в) участю/неучастю в акціях прямої (безпосередньої) демократії. Держава на це "відповідає" так само потрійно: вона має (а) творити для всього підданського населення країни політико-правове поле, (б) приймати дедалі нові політико-управлінські рішення щодо регуляції/реалізації всіх назрілих суспільних справ та (в) перманентним удосконаленням адміністративно-територіального устрою країни. Висновок самоформулюється кришталево прозорий та простий: у процесі цього перманентного діалогу народ і "вироблює" власний історико-політичний менталітет.

Але далеко не все тут просто, — встановив уже молодий К. Реннер. У політичній історії — навіть Нового Часу — ще ніде, ніколи та нікому не вдалося налагодити діалог "держава/

влада — нація/народ" у позитивно-симетричному варіанті, — щораз одна зі сторін у чомусь виявлялася незадоволеною. І парадокс полягає в такому: що вищий рівень розвитку політичної держави та політичної нації в абстрактно взятій цивілізованій країні, то асиметричніше взаємодіють вони за посередництва своїх анонімів — "влади" і "народу". Постулати цих "вічних антиподів", зазначав К. Реннер у 1899 р. ("Держава і нація"), — це "щось на кшталт квадратури кола". "Оскільки цієї квадратури ще нікому не вдалося віднайти, — так само ніколи не буде знайдено чудодійної формули, яка б усунула тертя між державою і націями"[1]. В останньому перевиданні зазначеної праці (1939 р.) автор дещо пом'якшив контекстову колізію щодо неможливості віднайдення тієї "чудодійної формули"...

Формули — неформули, але щось схоже на її наступницьку концептологему на рубежі 80 і 90-х років XX ст. винайшов І. М. Варзар. Її можна подати в такому вигляді: асиметризм "сильна держава/влада — безсилий народ/нація", який консервує в усіх своїх негативах народний менталітет, слід замінити на симетричні "сильна політична система у надбудові країни — сильна соціальна система у фундаменті країни". Останніми роками він часто акцентується на необхідності повернення соціальній системі її об'єктивних породженців — політичних партій, а також на безальтернативності відродження одвічних ментес- і ментал-творців соціальних інститутів — церкви, освіти і науки, — "всесвітньо апробованих трьох великих учителів народів"[2].

Ще одну соціоменталістську концептологему І. М. Варзар розробив суто стосовно дуалітету "держава — суспільство", у контекстах якого народний менталітет перманентно формується та вдосконалюється мінімум двома способами. По-перше, розгортанням у суспільстві різних процесів політико-демократичного характеру, — особливо електоральних і плебісцитарних.

---

[1] Цит. за: Межнациональные отношения. Термины и определения / Под ред. Ю. И. Римаренко. — К., 1991. — С. 49.

[2] Див.: Варзар І. М. Тріадний принцип структуризації та функціональної ієрархізації соціальної і політичної систем транзитного суспільства // Трансформація політичних систем на пострадянському просторі. — К., 2006. — С. 16–21.

По-друге, налагодженням у країні науково продуманих і концептуально засадованих галузей державної політики в усіх сферах і галузях суспільного життя, перетворивши їх на своєрідні "канали взаємозв'язку" та "річище взаємовпливу" влади і народу[1]. Одну з цих галузей — державну етнічну політику — автор адресує суто ментес-феномена етноменшинських народів-співвітчизників[2].

У підсумку самовимальовується своєрідна ментал-творча тріада: (1) титульний народ-етнос плюс етноменшинські народи-співвітчизники → джерело політичної влади країни; (2) галузі державної політики плюс ситуаційні політичні процеси → річище взаємовпливу влади і народу; (3) інститути політичної і соціальної систем плюс політичні партії і громадські об'єднання → всекраїнова політична нація. Вважаю, тут — за умов лінійно-вертикального та перехресного "прочитування" цієї робочої "схеми" — можуть відкристалізовуватись численні політолого-етнологічні проблеми як у чистому, "однопрофільному" вигляді, так і в суто народно-менталістських аспектах. Це, напевно, й підтвердить думку француза М. Вовеля: політолого-менталістська проблематика — "нова галузь знання, відкрита для постановки нових і нових питань"[3]. І для мене це — нові теми та імпульси інших досліджень невичерпної проблематики.

---

[1] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 263, 515.

[2] Див.: Варзар І., Романюк О. Державна етнічна політика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз // Наук. зап. ІПіЕНД. — Сер. "Політологія та етнологія". — Вип. 30. — Курасівські читання-2005: У 2 кн. — К., 2006. — Кн. 1. — С. 107–116.

[3] Вовель М. Ментальность // 50/50. Опыт словаря нового мышления. — С. 459.

М. Л. ЛАРЧЕНКО
асистент
НТУУ "Київський політехнічний інститут"

ДО ЛОГІКИ КОНСТИТУЮВАННЯ ТА "РОЗРЯДЖЕННЯ" ЕТНОКОНФЛІКТІВ У НЕДАЛЕКОМУ МИНУЛОМУ: ІСТОРІОЛОГО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ СИНТЕЗИ У СВІТЛІ ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

Більшість країн сучасності є багатонародними (поліетнічними) соціумами. Ледь не в кожній з них в останньому столітті безпрецедентно зактивізувався тріалітет "народ-етнос — політична держава — політична теорія". Численні діалоги та дуелі між народами-етносами (народами як етноісторичними спільностями, а не народонаселенськими сукупностями) та між ними і державою в тих країнах зумовлені прагненням не окремих, а всіх народів-етносів реалізовувати найсуттєвішу в політичній історії місію, — бути свідомим джерелом політичної влади і носієм політичного суверенітету своєї країни.

Звернімо увагу на тріадний займенниковий сленг "моя країна — політична влада в моїй країні — політичний суверенітет моєї країни". Право на "політичне присвоювання країни" мають усі народи-співвітчизники, — якого б фізичного масиву вони не були в атестаційному моменті. Там і тоді, де й коли будь-якому народові-етносу чинять бодай якийсь спротив у справі "політичної нострифікації країни", тобто в реалізації зазначеної політичної місії, — там і тоді неминучі різні етно- і міжетноконфліктні колізії. Ця діалектична контроверза (про об'єктивне прагнення всіх народів-етносів реалізувати свою місію джерела влади в багатонародній країні та носія політичного суверенітету країни на геополітичній арені, що зафіксована у ст. 5 Конституції України), — вона й імпульсує ситуативне створення своєрід-

ної етнополітичної тріади: (1) комплекс політолого-етнологічних проблем, які конституюються навколо явища етнічного конфлікту, — (2) розмаїття етноконфліктів, які об'єктивно стимулюють конституацію дедалі нових політолого-етнологічних проблем, — (3) політолого-етнологічний плюралізм, який єдино здатний глибинно та об'ємно висвітлювати явище етноконфлікту.

Подальший виклад матеріалу, — та й мета наша загалом — це роздуми і теоретичні узагальнення в координатах наведеної етнополітичної тріади. Плекаємо надію: "ступенями" певно короткого історіолого-концептуального екскурсу (приблизно із середини XIX ст. і до сьогодні) виявити генезу та нинішню концептуальну постановку основних — і без сумніву, актуальних — політико-етнологічних проблем, об'єктивно "зав'язаних" на феномені етноконфлікту. У науці, зазначав Г. Гегель, "рух уперед є скоріше поверненням назад, ...до першопочаткового та істинного, ...яке насправді й породжує начало"[1]. У процесі, — нехай, і короткого, — аналізу двох наших "дослідницьких предметів" (деяких політолого-етнологічних проблем "на тлі" конкретики конституювання деяких етноконфліктів) намагатимемося дотримуватись вимог відомої методологічної тріади Г. Гегеля, виявляючи при цьому, 1) якою є внутрішня структура досліджуваного предмета, 2) яким є у досліджуваного предмета власне джерело саморозвитку та 3) якою є система взаємозв'язків досліджуваного предмета з оточуючою реальністю.

Етнічним конфліктом (від давньогрецьк. ethnos — народ та лат. conflictus — сутичка, спір, боротьба) — як явищем зіткнення двох і більше народів-етносів — носіїв суперечливих (а часто й непримиренних) позицій у процесі реалізації життєвих потреб та інтересів — уперше предметно зацікавились у роки "весни народів", — серії буржуазно-демократичних революцій 40–60-х років XIX ст., що відбулися майже в усіх європейських країнах того часу, у тому числі й у деяких нинішніх західноукраїнських землях. Особливо "різнобарвними" та "різноефектними" ці революції виявилися у двох сусідніх багатонародних країнах — Австрії та Угорщині. Та саме післяреволюційна проблематика змусила правлячі сили об'єднати ці дві країни під

[1] Гегель Г. Наука логики: В 3 т.: Пер. с нем. — М., 1971. — Т. 1. — С. 127.

одним політико-державним "дахом", аби ніколи в подальшому не знати й не чути про революції та конфлікти на етнооснові. Зрештою, саме ця (за тих часів) надмірно багатонародна дубль-країна стала своєрідною "лабораторією" для апробації засад (а) етноконфліктної теорії, (б) теорії всекраїнової політичної нації, (в) концепції співвідношення рівня цивілізованості народів-етносів і їх конфліктогенного потенціалу та інших і дотепер актуальних політолого-етнологічних проблем.

Серцевиною політолого-етнологічних проблем австро-угорської ойкумени зазначеного часу виявився негативний дуалітет "цивілізований — недосоціалізований ("примітивний") народ-етнос (автор позиції — політолог і політик 40–70-х років Ф. Деак). Йшлося про колізію: усі австро-угорські народи-етноси і населенські спільноти апріорі приймаються за цивілізовані, розвинені та культурні партнери двох титулярників — німців і угорців — у справі співучасті в розбудові безпрецедентної в історії "безнаціональної спільноти", а щонайменші з чийогось боку проконфліктні прояви є ознаками "аполітичності" і "антидержавності". У звивах цієї, умовно кажучи, "недорозвиненої" політолого-етнологічної думки відкристалізувалися два показових умовиводи.

Перший. Усі мислимі колізії суперечливої взаємодії сил, кіл і верств слаборозвинених народів-етносів слід назвати "не іманенцією тамтешнього поточного життя, а позаправоюридичною етноконфліктною несумісністю поглядів тих аборигенних сил, кіл і верств на життя цивілізованих країн, до якого їм ще слід рости і рости"[1]. Акцент на цивілізованість/недоцивілізованість конфліктуючих народів як етноісторичних спільностей зберігся й понині. При цьому доцільно згадати відому назву книги американського політолога С. Хантингтона (2000 р.) і розтиражований фігуральний відгук екс-Президента Франції Ж. Ширака на терористичну атаку на США 21 вересня 2001 р. ("Розпочалася війна цивілізацій")[2].

---

[1] Мартенс Ф. Международное право цивилизованных народов: В 2 т. — СПб., 1882. — Т. II. — С. 103–104.

[2] Див., напр.: Вдовин А. И. Особенности этнополитических отношений и формирование новой государственности России. — М., 1993. — С. 16–17; Лебон Г. Психология народов и масс: Пер. с фр. — М., 1995. — С. 103.

Другий висновок ще "профілізованіший" до проблематики нашої теми. Позаяк у "недосоціалізованих" народів-етносів мислительська діяльність підпорядкована радше емоціям, аніж розуму, — у конфліктах того етносередовища самопроявляється лише периферійний аспект політики — "партиципація", тобто лише аспекти співучасті окремих груп, кіл і верств неструктурованого населення тих "недоцивілізованих країн" на боці окремих же конфліктуючих сторін. Як відомо, першим на це звернув увагу — ще сто років тому — француз Люсьєн Леві-Брюль[1]. У наші дні це питання переростає у надзвичайної значущості політолого-етнологічну проблему — пошуку засобів підтримання постійно діючих та плідних діалогів "політична держава — громадянське суспільство" і "верховна політична влада — поліетнічне народонаселення країни"[2].

Заглянувши в самісінькі глибини, бодай у тенета одного аспекту цієї проблеми, умовиводимо: міра цивілізованості/недоцивілізованості конкретних народів-етносів виявляється в їхній здатності/несхильності конфліктувати з іншими народами-етносами та народонаселеннями, а ця найцінніша валентна якість виявляється в конкретних формах політичної участі. На сьогодні політична наука виявила кілька форм виразу політичної участі: державотворення, партієтворення, елітотворення та творення всекраїнової політичної нації. Наважуємось умовиводити звідси своєрідну політолого-етнологічну закономірність: якщо ім'ярек народ-етнос є повнокровним "наповнювачем" усіх мислимих форм політичної участі, — у нього немає об'єктивних потреб "затівати" етноконфлікти або "встрявати" у контексти "тліючих" чи вже "діючих" етноконфліктів.

Особливо плідні та перспективні політолого-етнологічні роздуми зумовлює феномен участі народів-етносів у творенні всекраїнової політичної нації. Виходимо з того, що останнє є і вищим, і синтетичним виразом творчої участі якогось народу-

---

[1] Див.: Lévy-Bruhl L. Les functions mentales dans les societes inferieures. — P., 1910. — P. 19–21.

[2] Див., напр.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 263, 515; Чемшит А. А. Государственная власть и политическое участие. — К., 2004. — С. 5, 7, 15–17.

етносу в політичній сфері багатонародного суспільства, а отже, — й комплексом його антиконфліктогенних якостей. Компонентами політичної нації є і кадрові представники того народу-етносу у складі правлячого політикуму країни, і солідні його етногрупи в депутатському корпусі країни на центральному та місцевому рівнях, і відчутна участь його елітних груп у діяльності суміжних із політичною сферою галузях суспільного життя людей, і неодмінно конструктивна участь усього його дорослого масиву в державотворчих процесах та плебісцитарних кампаніях у тій багатонародній країні[1]. Вважаємо, що всі наведені і-компоненти — антиетноконфліктогенний потенціал власне політичної нації в багатонародній країні.

Народи-етноси, чиє політичне життя в багатонародному суспільстві можна — без манівців і "натяжок" — верифікувати з огляду на наведені компоненти феномена "політична участь", — лише ті народи-етноси можуть становити соціальну базу всекраїнової політичної нації. Довільно, "на власний погляд і смак" зарахувати народи-етноси до складу тієї бази або остракувати від неї — не можна. Така волюнтаристика особливо неприпустима з боку політикумних "верхів", — як цього нещодавно припустилися в Телезверненні Президента України з нагоди Дня Соборності[2]. Намагання в такій спосіб когось "наблизити", когось "остракувати", а всім іншим "дати чітко знати, хто в домі хазяїн" — це зразок політолого-етнологічної акції за конфліктознавчим "типом Happy nieng", коли добре відомий лише початок інаугурованої політичної дії, малозрозумілим є продовження і зовсім непрогнозований ефект дії.

Але повернімось до розглядуваної теми в її ретроспективній інтерпретації півторастолітньої давнини. Результати аналізу виявили: що швидше час добігав другої половини XIX ст., то динамічніше змінювалися світова етнополітична ситуація, темп і тонус концептуалізації "конфліктного сегмента"

---

[1] Див.: Варзар І. М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові та функціонуванні політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — К., 2006. — Т. 2. — С. 81–92.

[2] Див.: Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року. — Офіційне інтернет-представництво Президента України. — http://www. president. gov.ua

політолого-етнологічної думки Австро-Угорщини. Найсуттєвішим тут виявився момент "розщеплення" суб'єктних сторін усіх мислимих у подальшому етноконфліктів — на "внутрішні" (згадані зовнішньокраїнові "сили", "кола" і "верстви" недосоціалізованих народів-етносів навколо "дуальної монархії") та "зовнішні" (як правило та суто на той момент, — це були "цивілізовані" метропольні народи-етноси класичних колонізаторських країн). У цьому "етноконфліктному діалозі сторін" поступово в етнополітичному лексиконі сучасності почали з'являтися — спочатку в ролі пересічно-буденних слів, а згодом і терміни в ролі політико-символічних понять. Сьогодні — це низка ксенофобіанських "страшилок" з етноконфліктним навантаженням, — на кшталт: "внутрішній/зовнішній ворог", "дружні/недружні народи", "кровожерливі/мирні нацмени", "культурні/абскурантні народи", "вузькоокі/жовтолиці абреки", "троянський кінь", "п'ята колона", "надійні/не-надійні сусіди", "стратегічні/ситуативні партнери" та ін. З тривогою в душі нам, на початку XXI ст., можна, — хоча й у режимі "між іншим", — зазначити: тим етнополітичним "страшилкам" сто і понад сто років, проте говорячи стилем сучасного російського політолога, вони "закарбувались у лексиконі наших державних етнополітиків і визначили власне тип мислительського апарату останніх п'ятнадцяти років"[1]. Це безперечно стосується й сьогочасної України.

Під цим кутом зору знову поринаємо в ретроспекцію столітньої давнини, — не за попелом, а за "початками начал істинного, першопочаткового теоретичного знання"[2]. Маємо підстави апріорі констатувати: саме діалектика взаємодії та взаємообернення суб'єктних сторін і перетворює той етноконфлікт на по-своєму цілісний процес, що конституюється відомими гегелівськими фазами: 1) виникнення з певних передумов; 2) становлення неповторною цілісністю; 3) розвиток на власних феноменальних засадах. Чи стане він колись цілісно завершений або "хвилясто"-сегментарний; яким виявиться сегментний або й кінцевий результатив; чим стане для протиборствуючих сторін результуючий позитив/негатив, — усе

---

1 Кара-Мурза С. Потерянный разум. — М., 2006. — С. 93.

2 Гегель Г. Наука логики: В 3 т. — Т. 2. — С. 28.

це, за визначенням Г. Гегеля, є "конкретикою конкретної ситуації", — бо в науці "начало продовжує бути в основі всього наступного і не зникає з нього"[1].

Згадана серія буржуазно-демократичних революцій середини XIX ст. послугувала сукупним фактором політичного змужніння всіх народів-етносів континенту за лінією "межимор'я" (від Балтики через Віслу — Случ — Збруч — Дністер до Чорного моря). Після цього, вже в 60–70-х роках, поступово перестають казати про "недосоціалізовані/недоцивілізовані/некультурні" народи, — усі народи-етноси опинились у подвійному статусі "державствуючих націй" (пізніше їх назвуть "титульними") і "національних меншин", а в кожній окремо взятій країні їх політико-надбудовний синтез був названий "політичною нацією".

Тоді й постало питання про "нерозумність" ("ірраціональність") власне феномена етноконфлікту, його несумісність з логікою життя цивілізованого багатонародного суспільства. Вперше про це заговорили у 1867 р. угорські політологи та за рік, у 1868 р. австро-угорські політики Ф. Деак і Й. Йотвьош. До речі, обидва вони і є (1) авторами політичного проекту державного об'єднання Австрії та Угорщини межами дуальної монархії; (2) авторами першого у світі етнополітичного "Закону про рівноправ'я національностей" (злегітимованого підписом імператора 23 листопада 1868 р., чинного до 12 листопада 1918 р. і відновленого до юрисдикції в Австрії 1946 р., а в Угорщині — 1949 р.) та (3) авторами популярного нині політолого-етнологічного сленгу "єдинокраїнова політична нація". У названих двох документах містяться сутнісні елементи політолого-етнологічної теорії з контексту нашої теми: усім зрівняним у правах національностям (Австро-Угорщини) відтоді не було "жодного сенсу конфліктувати", позаяк "згідно з основними принципами конституції... усі вони є громадянами вітчизни, до якої б національності не належали", — усі вони відтоді "у політичному сенсі становлять одну єдину і неподільну політичну націю"[2].

---

[1] Там само. — Т. 1. — С.128.

[2] Цит. за: История Румынии. 1848–1917 / Отв. ред. В. Н. Виноградов. — М., 1971. — С. 246–249.

Як не дивно, ця ремінісценція 1867–1868 рр. (на тій підставі, що одна чверть нинішніх українських земель колись була австро-угорською етнополітичною приналежністю) на рубежі 1992–1993 рр. потрапила до інтерпретаційного лексикону першого Президента України Л. М. Кравчука. Так, виступаючи в ізраїльському парламенті в січні 1993 р., прозоро натякаючи на центральноєвропейський генезис і статус України, він оголосив усі етноменшинські народи країни складовими "єдиної політичної нації — українського народу"[1]. Останній оголошувався "безконфліктним" та "внутрішньо злагодженим". І це при тому, що за спиною вже "вибухали" етноконфлікти закарпатсько-русинський, керченсько-кримський та "бендерська війна" у Придністров'ї... Це, напевне, данина радянській звичці "не виносити бруду з дому". Повернімось до австро-угорців другої половини XIX ст., які подали світові ще один повчальний етнополітикоконфліктний урок...

Із теоретичного контексту викладеної політолого-етнологічної концепції Ф. Деака — Й. Йотвьоша випливала думка: єдинокраїнова політична нація є безконфліктним феноменом лише доти, поки на багатонародній країні не означаються негативні зовнішньополітичні впливи... Такі впливи на Австро-Угорську монархію посилились особливо в 60-х — на початку 70-х років: із західно-північного боку — франко-пруська війна, польське та галицьке повстання (у контексті останнього й виник "начинений вибухівкою" політолого-етнологічний феномен "Ще не вмерла Україна... від Сяну до Дону", двічі злегітимованого парламентом України у 1992 і 2001 р. в етнополітичному контексті Гімну України), а з південно-східного — серія російсько-турецьких війн на Балканах разом з етновизвольними війнами і державотворчими процесами в Болгарії, Сербії, Молдові, Валахії, Трансільванії та ін. У цій конфліктно дифузній обстановці у досі "монолітній монархії" заворушилися хорвати, чехи, воєводинці, валахи, трансільванські секкеї, буковинські сакси (саші), галицькі українці, мазовецькі поляки та ін. Коли 1872 р. про такі "неприємні епізоди" доповіли імператору Францу I, він розважливо у кратологічному сенсі відреагував: "Що, мої народи чужі

[1] Див.: Виступ Президента України Л. М. Кравчука на засіданні Кнессету Держави Ізраїль // Еврейские вести. — 1993. — № 2(22). — Янв.

одне одному? — Тим краще... Бо ж з їхньої антипатії народжується порядок, а з їхньої взаємної ненависті — мир у країні"[1].

Урок з цієї політолого-етнологічної колізії міг би бути такий: повністю та об'єктивно і в усьому зрівняти, а тим більше "нівелювати" народи-етноси нікому, ніде і ніколи ще не вдалося, — а коли так, по-своєму мудрі політичні кратологи прагнуть "законсервувати" етноконфліктний стан у суспільстві. До наступного випадку сильного зовнішньополітичного впливу. На думку В. М. Бебика, у суверенній Україні цей урок добре засвоїв Л. Д. Кучма протягом обох його правлінських каденцій[2]. Схоже на істину. І напевне, ця риса "м'якої диктатури" на десятьдванадцять років "законсервувала" етноконфліктні "вузли" у Криму, Закарпатті, Придунав'ї і на Буковині, а також відклала "на потім" вибухоподібний "києво-донецький державномовний діалог" — аж до порогу Майдану 2004 р. і "сєвєродонецького сепаратистського сигналу" 2005 р. На думку І. М. Варзаря, популістські — з обох боків "переможних сил" — підсумки парламентських виборів березня 2006 р. знову на деякий час "законсервували" етноконфліктну ситуацію у країні, — доки, не приведи Господи, не здетонує своєрідна на українському ґрунті "концепція доміно": розпад парламентської коаліції — відставка уряду — дострокові парламентські вибори — дострокові президентські вибори[3].

Повертаючись до австро-угорського етнополітичного досвіду, мали б зазначити й таке. Етнічними, як і іншими різновидами соціополітичного конфлікту успішно урядовувати в межах унітарного титуляризму майже неможливо (якщо, звісно, у тій багатонародній країні не встановлювати диктатуру); у межах дуалізму титульних ("державствуючих") народів-етносів дуже важко (на що вказував той же австро-угорський досвід уже за 4–5 років після об'єднання країн у 1867 р.), — може, це можливо в

---

[1] Цит. за: История Румынии. — С. 58.

[2] Див.: Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. В. Бебика. — К., 2006. — С. 174–175.

[3] Див.: Варзар І. Підсумки виборів-2006: Чому ми опинилися у "популістському полоні"? // Вісн. ЦВК. — 2006. — № 2. — С. 97–102; Боротьба героя з долею, або Навіщо турбувати оракула? // Віче. — 2007. — № 3–4. — С. 11.

межах "федеративного тріалізму титулярників"? Над останньою редакцією найгострішої сучасної політолого-етнологічної проблеми у Відні та Будапешті напружено замислилися на початку 1871 р. Як констатує сучасний угорський політолог П. Ханак, саме на той момент політичні кратологи багатонародної країни дійшли висновку, що "дуалістична державна структура монархії вже не відповідала прагненням і свідомості співвітчизняних націй, які давно дозріли до утвердження свого суверенітету. Адекватними межами для продовження спільно-сумісного існування могла б стати тріалістична федерація[1]. "Пошук третього" привів до висновку: ним можуть стати чехи, і тоді уряд Ф. Хоєнварта підготував проект Угоди про перетворення дуалізму на тріалізм. Але цьому "багатообіцяючому експерименту", продовжує аналіз П. Ханак, заважала тріада різнорідних (одного зовнішнього і двох внутрішніх) факторів: а) зовнішнє втручання у справу німецького канцлера О. Бісмарка, б) внутрішньоурядові та внутрішньопарламентські суперечності між угорськими та австрійськими правлячими коаліціями та в) "затверділий чеський сепаратизм". У підсумку "відмова від тріалізму більшою мірою послабила внутрішню згуртованість монархії, аніж якби він був уведений"[2].

Аналогія з українською ситуацією 2005–2007 рр. — мінімум на дві третини сутнісного змісту! — уявляється цілком припустимою. Але в сьогочасній Україні ця "етноконфліктна тріалістика" ще перебуває "у згорнутому стані" (або "у соціологічному стані кокону"), і неможливо з належною вірогідністю сказати (принаймні, доки не закінчена щойно розпочата масштабна політреформа), як вона "реалізується/розв'яжеться" завтра-післязавтра — у близькому прийдешньому. А ось про те, як вона була праксеологізована в СРСР (з кінця 20-х років XX ст.) та Китаї (з кінця 40-х років), уже можна. Тут етнополітична кратологіка — у принципі — виявилась однотиповою. Знизу — доверху (від волості/району — через губернію/область, національний округ/автономний район, автономну область/автономну етнореспубліку і союзну республіку/адміністративний регіон — до центру) правили/управляли/адміністрували тріадно: (1) відома

[1] Див.: Ханак П. Остров или мост? Место Венгрии в Европе // Венгерск. меридиан. Журн. общест. наук. — Будапешт. — 1991. — № 11. — С. 7.

[2] Там само. — С. 8.

суто в конкретній місцевості етноособа (як правило, "вірний лінії партії місцевий практик-нацмен") — (2) широко знана на середньому рівні етноособа (як правило, підготовлена "у центрі") — (3) видатна, всекраїнового масштабу етноособа (як правило, представник великоруської/великоханьської національності). Основний політолого-етнологічний висновок: ця "схема" (саме знизу — доверху, а не навпаки побудована) десятиліттями тримає багатонародну країну у стані "урядовуваного порядку", а етноконфліктні явища і процеси — у перманентно контрольованому "кокоповому стані". Із незначними корекціями ця "схема" у СРСР діяла аж до "початку кінця" горбачовської "перебудови" другої половини 80-х років[1], а в Китаї діє й досі[2].

Іще раз повернімось до австро-угорського прецеденту. До остаточного краху "дуального етнополітизму" (1918 р.) було ще десь приблизно 50 років. Але на той момент (початок 70-х років XIX ст.) із цієї своєрідної Кавдинської ущелини австро-угорських етнократологів вивела австро-угорська ж політолого-етнологічна думка. Група вчених і практичних етнополітиків (Л. фон Штайн, Ф. Деак, Й. Йотвьош, О. Гаман, Ф. Адлер, К. Реннер, О. Бауер та ін.) у 70–80-х роках змоделювала певну сутнісно-просторову редукцію: перенесла акцент конфліктної генези з етнічного етноконтексту багатонародної країни на її суміжне етногеополітичне середовище.

Це виявилося не безневинним зміщенням акцентів. Бо ж від того і фізіономія етноконфлікту почала набирати цивілізаційно-культурологічного гатунку: мовляв, віднині конфліктують не народи-етноси як такі, а суто "відсталі та расово неповноцінні" народи між собою, "торкаючись" при цьому життєвих потреб та інтересів "цивілізованих народів", які — за таких умов — просто не можуть залишитись осторонь будь-якого конфлікту на планеті. "Погасити будь-які та будь-де тліючі конфлікти — історична місія цивілізованих народів", — під цим гаслом у XX ст. по суті підготувалися дві світові війни та до сотні "локальних війн". До австро-угорців долучилися вчені американські, британські,

---

[1] Див.: История национально-государственного строительства в СССР. 1917–1978: В 2 т. — М., 1979.

[2] Див.: Чжунцин Инь, Сюеюань Тянь. Политический строй Китая. — Пекин, 2004. — С. 5–22, 70–92, 145–151, 169–172.

французькі, німецькі, російські та ін. І вже з того часу почали публікуватися численні цінні дослідження, але такі, що містили бодай одну мізерабельну етнорасову нотку: Л. Моргана (“Стародавнє суспільство”, друге видання 1972 р.), Л. Гумпловича (“Расова боротьба”, 1873 р.), Ф. Ф. Мартенса (двотомна праця “Міжнародне право цивілізованих народів”, 1882 р.), Г. Лебона (“Еволюція цивілізації”, 1890 р.), В. Зомбарта (“Пролетаріат”, 1903 р.), У. Самнера (“Народні звичаї”, 1909 р.), В. Вундта (десятитомна “Психологія народів”, 1900–1920 рр.) та ін.

Зазначену суперечливу діалектику “діалогуючих цивілізованих/недосоціалізованих суб’єктних сторін” у процесі конституації якогось етноконфлікту вперше — та в чітких концептуальних рисах! — продемонструвала низка етно- і військово-політичних подій кінця XIX — початку XX ст. (назвемо лише три події): 1) іспано-американська (США) війна на Кубі (1898 р.); 2) “боксерське повстання” в Китаї (1898–1899 рр.); 3) повстання у Трансваалі та англо-бурська війна (1899–1902 рр.). Конкретика цих етнополітичних ситуацій — і так само вперше у світі! — продемонструвала ще дві пари діалогуючих компонент, іманентних для будь-якого етноконфлікту. Бодай попередній аналіз цих, здавалося б, “архівних матерій” становить беззастережне актуальне теоретико-пракселогічне завдання. Пропонуємо вдуматися в наведені далі етноісторіологізми.

Внутрішньокраїновий потенціал народу-етносу, який є об’єктивним стрижнем етноконфлікту, — це його ж (потенціалу) зовнішньосвітова геополітична противага. (Надалі для спрощення аналізу назвемо “діалогуючих” відповідно “внутрішнім фактором” і “зовнішнім фактором”.) З позицій динаміки аналізованого питання — це центральний “діалог” і провідні формоутворюючі елементи в контексті процесу виникнення, становлення цілісним і розвитку до розв’язки будь-якого етноконфлікту. Власне оті “внутрішньополітичний потенціал” і “зовнішньогеополітична противага” у процесі конституації різних етноконфліктів “діалогують” по-різному, тобто ситуативницьки.

А коли так, то в аналізі конкретики окремо взятого етноконфлікту важливою є акцентика в системі аргументації “діалогуючих” пар “внутрішніх” та “зовнішніх” і сторін, і факторів. Найперше, що кидається у вічі, — це те, що у процесі конституації

ім'ярек етноконфлікту "діалог" поволі перетворюється на "монолог" сильного зовнішнього фактора, — та ледь не за байкарською логікою І. Крилова і Л. Глібова: у сильного безсилий завше винуватий… Як правило, той диктат інтерпретується світові як "цивілізаторська місія" великодержавних народів-етносів стосовно — конкретних у конкретних випадках — "відсталих" і "недосоціалізованих нещасних тубільців". У названих трьох контекстах тими "нещасними тубільцями" виявилися відповідно (а) "креольсько-афро-індеанські кубинці, які зовсім не розбиралися у пріоритетах міжнародного сусідства"; (б) "зухвало та підступно повсталі дикі китайози, яких слід було провчити назавше…" та (в) "індо-афро-євробури, які туго розуміли, на якому світі живуть…"[1].

"Монологові аргументація" "цивілізаторської місії" сильного над слабшим і безсилим — вкрай показова в теоретичному сенсі й досі у чомусь повчальна для політичної сучасності. (а). Перший прецедент в аналізованому політолого-етнологічному ряду — американо-іспанський "діалог" з приводу Куби (1898 р.). Доки на острові тривало етновизвольне повстання під проводом Х. Марті та А. Масео (1895–1898 рр.), США висували першоколоніальному "патронові", Іспанії одну диктаторську вимогу за іншою, — й усі по-мілітарному жорсткі та явно "невиконувані". Півстоліття опісля дослідники констатуватимуть, неначе зумисно нам "у тему": це був звичайний метод-прийом, "коли плекають твердий намір будь-що викликати конфлікт"[2]. Підсумкова розв'язка відома: Іспанія американському тискові піддалася; Куба 1902 р. стала формально незалежною країною, а фактично — протекторатом США (до 1959 р.); "найслабшій діалогуючій стороні", пересічним кубинцям, нічого й досі не лишається, як на пікових точках кризових ситуацій спорадично вигукувати "Patria au muerte!" і "Янки — хоу!". А тим часом політолого-етнологічна проблема міжнародно-регіонального масштабу досі залишається нерозв'язаною.

(б). Китайський, "боксерський" прецедент 1898–1900 рр. продемонстрував дещо іншу логіку конституації етноконфлікту, — різнотемпними імпульсами і факторами (зсередини та

[1] Див.: История дипломатии: В 3 т. / Под. ред. В. П. Потемкина. — Т. 2: Дипломатия в Новое время. — М.; Л., 1945. — С. 141, 143, 150–152.

[2] Там само. — С. 141.

ззовні). Політолого-етнологічні проблеми, що тут суміжно виникають, одягаються… у цивілізаційні одежі: "цивілізованим народам" дозволено все, — аж до застосування на геоплощині "недосоціалізованих" народів-етносів варварських і напіварварських політико-мілітарних засобів. Важливо при цьому лише одне: своєчасно та вправно користуватися формоутворюючими та "потрібними" етноконфлікту засобами, імпульсами і факторами.

У китайському прецеденті першоімпульси та фактори "внутрішнього характеру" — це серія сміливих та успішних повстанських акцій китайських "боксерів" у 1998–1900 рр., які завершились облогою іноземних дипломатичних місій (розташованих у тому кварталі Пекіна, де аборигенним людям і зовсім десятиліттями заборонялося з'являтися) та зухвалим убивством німецького посла Ф. Кеттелера[1]. Зовнішніх конфліктогенних імпульсів виявилося кілька. На "жовторасову витівку" першою, природно, відгукнулася Німеччина, яка ще з 90-х років XIX ст. шукала баражних приводів "повчити світ,… тримаючись у рамках напівварварства" та діючи на зовнішньополітичній арені "двома засобами, не раз застосовуваними цивілізованими народами, — експропріацією та контрибуцією"[2].

Перш ніж вдатися до цих засобів стосовно Китаю, паннімецька дипломатія та пропаганда кинулися шукати авангардних союзників-застрільників, — тих, хто першими "уторували б доріжку" до серцевинного локусу цього етноконфлікту. Найзручнішим союзником виявилася царська Росія. Показова річ: чимало політолого-етнологічних проблем — прийдешнього, а не поточного тамтешнього часу! — Німеччина мала намір вирішувати в тому конкретному випадку постановкою лише одного конфліктогенного завдання. "Я зроблю все, що від мене залежить, — писав кайзер царю в липні 1900 р., — аби підтримати спокій в Європі та боронити тил Росії,… нагадуючи при цьому, що для Росії великим завданням на майбутнє є справа цивілізування азійського материка і захист Європи від вторгнення великої жовтої раси"[3]. Свої ж війська — перед відправкою

[1] Там само. — С. 151–152.
[2] Там само. — С. 109–110.
[3] Там само. — С. 116.

у каральний похід на Китай — 25 липня 1900 р. кайзер наставляв "учинити там таку розправу, аби китайці твердо запам'ятали німецьке ім'я, як свого часу народи Європи зберегли у пам'яті ім'я гуннів та їхнього вождя Аттилу"[1]. Результат "угамування" китайського етноконфлікту відомий: чотири "союзні держави" — Німеччина, Росія, Франція та Японія — "замирили" Китай, а разом з ним і Корею, законсервувавши тамтешню етноконфліктогенну ситуацію аж до кінця Першої світової війни. Усе це нагадує сьогоденну камуфляжну риторику та баражовану нею політолого-етнологічну проблематику навколо етноконфліктогенних факторів "східно-міжнародного тероризму" та "розширення НАТО на Схід".

(в). Англо-бурський прецедент 1899–1902 рр. продемонстрував принципово нову модель конституації етноконфлікту. Принципово новими тут головно є дві політолого-етнологічні деталі. По-перше. Виявилося, що одна з колишніх "зовнішніх сторін" конфлікту стала… "внутрішньою", та ще й такою, що потребувала "особливої зовнішньої опіки". Йдеться про численний етномасив іноземних (переважно великобританських) колоністів — "уітлендерів", які приїхали до Трансваалю після того, як у 70-х роках XIX ст. там (зокрема, у провінції Уітватерсранд) виявилися багаті золотом копальні. Малопомалу синтезувавшись із німцями, голландцями, французами та іншими "прийшлими" золотошукачами в певно окремішну мовно-етнічну людність, ці іноземці перетворилися "на майже аборигенів" і дедалі впевненіше та з позицій зовнішньополітичної поведінки — усе зухваліше почали вимагати для себе особливого життєво-політичного статусу: "окремого правового режиму", "своєї" системи пільгового оподаткування, "прозорих кордонів", права на муніципальну і партійну самоорганізацію, міжнародно-торговельних преференцій, а зрештою, і державно-політичної автономії. Політолого-етнологічна "оболонка" цього африканерського питання багато в чому нагадує процес "обрусіння" Криму (після 1783 р.) та "коренізацію великоросами" східно-південних земель України (після російсько-турецьких війн 80-х років XIX ст. та особливо завоювання Україною політико-державної незалежності в 1990–1991 рр.).

[1] Цит. за: История дипломатии. — Т. 2. — С. 150–151.

По-друге, фактором специфіки ситуації стало недостатньо "рівне" ставлення до уітлендерів і трансваальських державних властей. Оскільки власті неохоче йшли, а часом просто ігнорували подібні "етносепаратизми" з боку далеко не законослухняних наполовину іноземних громадян, — останні і зажадали зовнішньої підтримки. Природно, що першими, до кого уітлендери звернулися, були великобританці. "Підтримайте нас, бо ж ми — ваші!" Водночас до Великобританії звернулися й бурські власті: "Підтримайте нас, легітимних властей, бо ж уітлендери — одночасно і ваші етнічні сородичі, і наші співгромадяни, а в етнополітичному сенсі — елементарні сепаратисти-заколотники…"

"Цивілізовані" великобританці стали на бік етносепаратистів. Спричинився ланцюг скандалів і етнокризових ситуацій — прикордонних, валютних, торговельних, дипломатичних та ін., які завершилися ніким не очікуваним "у цивілізованому світі" оголошенням (11 жовтня 1899 р.) "кольоровими бурами" війни Великобританії. Війна тривала 31 місяць — та у двох частинах: перша частина — підготовчо-дипломатична, друга — позиційно-партизанська. Найбільш конфліктогенною виявилася перша частина, витримана у старій "цивілізованій візантійській манері". "Варто було бурам прийняти ту чи ту вимогу англійців, як останні негайно висували нові, — зазначали свого часу радянські дослідники. — Їх прямий розрахунок бо полягав у тому, аби не дати конфліктові замиритися"[1]. Безпосередні військові дії тривали аж до 31 травня 1902 р. Згідно з підписаним договором бури втратили державно-політичний суверенітет, і країна опинилася "підданською одиницею великобританської корони з обмеженими правами внутрішньої автономії". А уітлендери не тільки зберегли "особливий статус", а й примножили його. "Тричленний етноконфлікт на Півдні Африки" (як колись називав його К. Реннер) тлів аж до порогу 60-х років XX ст., коли Південно-Африканська Республіка (правонаступниця Трансвааля та інших бурських республік) у 1961 р. стала "незалежною країною зі змішаним політико-кольоровим керівництвом". Нащадки уітлендерів збереглися й до сьогодні. Певні етноконфліктні аналогії між позиціями

[1] Там само. — С. 143.

Великобританії та Трансваалю на ґрунті "уітлендерського питання", а також України та Росії у "кримському" і "східно-південних" питаннях може не побачити лише сліпий.

Трансваальсько-"уітлендерський" прецедент рубежу XIX і XX ст. уперше у світі оприлюднив невід'ємну для будь-якого суто етнополітичного конфлікту інкадровану іззовні політико-автономістську компоненту. Оскільки в подальшій політичній історії інших країн та місцевостей цей феномен "у чистому вигляді" рідко де й коли спостерігався, політико-етнологічна думка вже тоді, на рубежі століть, почала шукати його генези навіть у початках суто унікальних оригіналітетів: де, коли й чому він виник? У. Самнер ("Народні звичаї", 1909 р.) підказував: "у суто внутрішній варіації" феномен зародився в 60-х роках XIX ст. в Австро-Угорщині, де й утвердився "навіть як політичний звичай цивілізованих народів у їх зносинах із подібними чи недосоціалізованими співвітчизниками". Знайомі "цивілізаційні акценти" не повинні затулити основне: етнополітичний автономізм як асиметрична дилема етноконфліктогенності — суто внутрішній феномен етносоціального життя багатонародної країни.

І ми знову звернулися до того, австро-угорського "внутрішнього джерела". З'ясувалося, що автономістська компонента "у внутрішній етнополітичний варіації" вже містилась у політолого-етнологічних контекстах згадуваних Угоди про об'єднання Австрії та Угорщини (1867 р.) та "Закону про національності" (1868 р.). Тут ми натрапили на унікальну понятійну одиницю — на так звану антиконфліктну тріаду на місцевому рівні, яка містила конструкційні елементи: а) "широку обласну автономію" для етноменшинських народів, б) "демократичну систему місцевого самоврядування" і в) "самовідповідальницьке господарювання місцевих людей у конкретній місцевості". Як ця тріада була реалізована на аборигенній австро-угорській геополітичній площині, — справа конкретного дослідження, яке виходить за межі аналізованого предмета.

У процесі відкристалізації зазначених ретроспекцій з'ясувалося, що суто антиконфліктна редакція тільки-но названої автро-угорської тріади найрельєфніше стала у пригоді... російським більшовикам, а водночас — і українцям радянських часів. Але тут назовні проступає принципова відмінність у кри-

теріях політолого-етнологічної аплікації тріади до конкретної багатонародної країни: австро-угорці аплікували її на цивілізаційно-расовій базі, а російсько-радянські більшовики — на суто кількісно-демографічній (останній критерій "живий" і за умов Незалежної України)... За підказкою В. І. Леніна (ще 1913 р.), всередині 20-х років "конфліктогенний масив неросійських людностей" (а їх, за даними Д. Гайєр і Р. Ітса, виявилося понад 500) — у суто кількісному вимірюванні — був просто механічно квантифікований: до 10 тис. осіб етномасиву — автономний рівень "національного округу"; до 50 тис. — "автономна область"; близько 1 млн — "автономна республіка [у складі союзної республіки]"[1].

Проте австро-угорський політичний досвід і тут був врахований. Вже згадуваний "принцип" Франца І ("Що, мої народи чужі одне одному? — Тим краще..."), наприклад, спрацював у справі "здвоювання" здавна конфліктуючих народів-етносів межами однієї автономної одиниці, — і так на етнополітичній мапі з'явилися "Ямало-Ненецький автономний округ", "Кабардино-Балкарська автономна область", "Чечено-Інгушська автономна республіка" і навіть (що проіснувала недовго) "Карело-Фінська союзна республіка". Суто цивілізаційно-расовий аспект австро-угорського досвіду з пансько-"верхівських" висот спустився до нижніх підвалів російсько-радянського низово-народного буденного життя, — ось звідки сленги та штампи на кшталт "чучмеки вузькоокі", "жид пархатий", "темноволосі нацмени", "афрочукчі", "лиця кавказької національності" і "темна татарва".

Суто етнологічний аспект антиконфліктогенного феномена (у політичному досвіді Австро-Угорщини він взагалі відсутній, — хіба що в намітках побутував у теоретичних міркуваннях Ф. Деака 60-х років XIX ст.) у СРСР був вирішений теж на кількісно-демографічній базі: до 1 млн етномасиву — це "народність", понад 1 млн — вже автоматично "нація". Усі інші — або "малі народи", або "неперспективні недолюдності". Питання про чотиристадійну соціально-цивілізаційну еволюцію всіх народів-етносів землі, — про природну обов'язковість для кожного

[1] Див.: Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 24. — С. 58; Бауер О. Австрийская революция 1918 года: Пер. с нем. — Пг., 1920. — С. 19–21; История национально-государственного строительства в СССР (1917–1978): В 2 т. — М., 1979. — Т. 1.

народу пройти стадії роду, племені, народності та нації, — це питання з політолого-етнологічним та цивілізаційно-етичним стрижнем, — вперше вирішено І. М. Варзарем на рубежі 80 і 90-х років. Його етноконфліктознавчого потенціалу торкнемося дещо далі.

Як не дивно комусь видасться, — деякі аспекти, позитиви, негативи і переосмисленські ситуативи обговорюваних австро-угорської і російсько-радянської моделей потрапили і до двох фундаментальних етнополітичних документів першого етапу утвердження Незалежної України, — до Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.) та Закону України "Про національні меншини в Україні" (25 червня 1992 р.). Вважаємо, що антиетноконфліктний потенціал цих документів та згаданих політолого-етнологічних моделей ще мало досліджений, це перспективні завдання.

Повернімось у ретроспекцію — до етнополітичної обстановки перших років XX ст. Етноконфліктні колізії навколо "сараївського вбивства кронпринца" 1914 р., розпаду серії колоніальних імперій у 1918–1920 рр., "китайська гоміданівська криза" кінця 20-х років, "аншлюс" Австрії 1936 р., іспанська революція — громадянська війна кінця 30-х років, Друга світова війна, останній раунд розпаду світових колоніальних імперій у 60-х роках, крах світової соціалістичної системи на рубежі 80 і 90-х років — ці та інші етнополітичні події і етносоціальні зрушення катаклізмового характеру до фундаменту теорії розглядуваної теми кардинальної новизни не додали. Новизна настала лише на ґрунті осмислення етнополітичної історії "післянаполеонової Європи", критично-творчого "прочитування" марксистсько-ленінської теорії з національного питання та переосмисленського ставлення до етносоціополітичних реалій на руїнах колишньої "братської сім'ї соціалістичних народів". На тлі чого по-новому почали виглядати і основні політолого-етнологічні проблеми, які сьогодні перебувають у фокусі уваги та широкої громадськості, і в колах науковців, і, зокрема, на нашій конференції.

Вже в першій половині 90-х років стався і "каскад" філіаційних прояснень загальноєвропейської етносоціополітичної ситуації, і прозорішим став той теоретико-методологічний загал, на якому досі базувалася всесвітня етноконфліктна

гносеологіка. Прояснилася ледь не головна "заковика" початкового етапу незалежницького політичного часу: етносоціополітична обстановка "начинена" конфліктогенним матеріалом з вини не так "зовнішніх імперськи-цивілізаторських сил", як власних, внутрішніх кратологічних кіл соціалістичної епохи. Виявилося, наприклад, що вони, ті "керівні кола", майже нічого адекватного всесвітній науковій істині не відали про (а) об'єктивні джерела виникнення етноконфліктів, про (б) їх різновиди та, зрештою, про (в) апробовані у справді цивілізованих багатонародних країнах способи їх запобігання та засоби врегулювання.

У багатьох теоретичних дослідженнях (за абеткою) І. М. Варзаря, О. В. Картунова, І. Ф. Кураса, О. М. Майбороди, О. В. Маруховської, М. І. Пірен, Ю. І. Римаренка, Л. Є. Шкляра, М. О. Шульги та ін. зазначені "прогалини" ліквідовано, — чим і політолого-етнологічну теорію принарощено, і практичній державній етнополітиці надано численні творчі імпульси до вдосконалення. По-перше, вирішено ледь не основне завдання, — дана своєрідна і класифікація, і ситуаційна ієрархізація типів та різновидів етноконфлікту. Зокрема, було уточнено, що оті типи та різновиди розташовані в лінійно-"голографічному" просторі за логікою "російської матрьошки", коли маленький феномен виходить з великого, а той — ще з більшого. Скажімо, так звані етноконфлікти кримський, закарпатський або трансністрійський, — кожний з них є "комплексом" із трьох-чотирьох "матрьошок". Наприклад, "кримський вузол": а) "корінним" явищем тут є міждержавне, неврегульоване свого часу територіальне питання між Росією та Україною; б) у межах цього "міждержавного етногеополітичного конфлікту" "малою матрьошкою" є суперечність між аборигенними татарами та прийшлими росіянами і українцями (як одразу після "приєднання" Криму до Росії у 1783 р., так особливо після етнополітичної депортації татар у 1944 р.), нескінченні тертя через спір про "приватизацію етноойкумени буття" аборигенними/неаборигенними етнолюдностями; в) ця "матрьошкова фігура" щоразу виходить із негативного дуалітету російської меншини з титульним українством як у центрально-периферійному, так і в регіональному вимірах; г) а "тузлівська криза", "суперечки щодо ялтинських маяків" або "бахчисарайська бійка на мусульманському цвинтарі" — мікрокомбінації

з конфліктних деталей великої та непрозоро суперечливої етногеополітичної панорами всього півострова[1].

По-друге. Як зазначалося, не розв'язаною залишається політолого-етнологічна проблема джерельних факторів виникнення етноконфліктів. Ще класична наука (Ф. Ф. Мартенс, К. Реннер, Б. Малиновські) поділила ці фактори на об'єктивні та суб'єктивні. У 90-х роках XX ст. найбільш сутнісним суб'єктивним фактором О. В. Картунов, І. Ф. Курас, О. М. Майборода та Ю. І. Римаренко вважали досконалу/недосконалу концепцію та практику державної етнополітики[2]. Що ж до об'єктивних факторних джерел у науці ще продовжуються творчі суперечки, розпочаті "цивілізованими расологами" рубежу XIX і XX ст. (Л. Гумплович, Л. Леві-Брюль) і які тривають досі, наприклад, в Україні та Росії[3].

Принаймні три розв'язки і творчі акценти на прояснення проблеми вніс І. М. Варзар. (1) Першого з цих акцентів ми вже торкалися. Усі народи-етноси планети мають пройти (але далеко ще не всі пройшли) чотири стадії соціоцивілізаційного дозрівання до статусу свідомого етнополітичного суб'єкта: рід, плем'я, народність, нація. Штучне затримування народів на недостойних для них стадіях, — типові фактори "законсервування" не одного етноконфлікту[4]. Переселенням у 50-х роках ассирійців із Закавказзя в Чернігівську область та сьогоднішні маніпуляції

---

[1] Див.: Кримські татари: "національна меншина" або "корінний народ"? Політичний та юридичний аспекти питання // Матеріали "круглого столу", м. Київ, 5 лютого 1999 р. — К., 1999.

[2] Див., напр.: Майборода О. Етнічний конфлікт // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 538; Картунов О. Етнонаціональна політика. — Там само. — С. 447; Римаренко Ю. Міжнаціональні конфлікти в колишньому СРСР. — Там само. — С. 464; Римаренко Ю. Етнічний конфлікт // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996. — С. 689; Римаренко Ю. Міжетнічні конфлікти. — Там само. — С. 718; Курас І. Ф. Етнополітика. Історія та сучасність. — К., 1978.

[3] Див., напр.: Огірчук В. Расовознавство // Етнонаціональний розвиток України. — С. 271; Іванченко І. Расовий конфлікт // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — С. 788; Расовый смысл русской идеи: Сб. ст. / Под ред. В. Б. Авдеева, А. Н. Савельева. — Вып. 1. — М., 1999.

[4] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 129–134; Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 46–47, 64, 179–180, 297.

навколо "визнання/невизнання русинів окремим етносом", — найтиповіші приклади, коли штучно створюються конфліктогенні політолого-етнологічні проблеми. (2) Творчою розв'язкою розв'язуваної проблеми та своєрідним плюралістичним тлумаченням ст. 13 ООНівської Загальної декларації прав людини (1948 р.) вважаємо й питання про самопереміщення народів-етносів геолокусами свого виникнення, становлення та розвитку на власних засадах, названих І. М. Варзарем "етноплацентою", "етноойкуменою" та "етнокультурним ареалом"[1]. Проблемна "заковика": перешкоджання народам-етносам у природному праві на вільне переміщення або на повернення з місць депортації чи вимушеної еміграції на свої етногеолокуси, — найхарактерніше для нашого часу етноконфліктне джерело, — приклади кримських народів усім відомі. (3) Зрештою, чи не "найневичерпнішим конфліктним джерелом" є штучні політико-правові перепони на шляху перетворення всіх народів-етносів кожної країни на свідомих і вільних політичних суб'єктів. Конкретніше йдеться про перешкоджання народам у справах державотворення, партієтворення та елітотворення. Ця політолого-етнологічна колізія цінна тим, що в її контексті викристалізовується й своєрідна закономірність трифазного конституювання суто етнополітичного (з державознавчим стрижнем) конфлікту між меншинських народом-етносом, який психологічно налаштований на отримання політичної автономії за принципом "будь-що...", та державним центром. З'ясовано, що а) на першій фазі народ-етнос тільки висуває державному центру вимоги на реалізацію своїх політичних прав; б) на другій фазі у структурах етномасиву народу "переварюється" інформація про реакцію центру і міжнародної громадськості на раніше висунуті вимоги, а в) на третій фазі — дуже часто! — ці права у властей збуджені народи "вибивають", "видирають" силою[2].

---

[1] Див.: Варзар І. Етнокультурний ареал // Етнонаціональний розвиток України. — С. 443; Варзар І. Етноойкумена. — Там само. — С. 446; Варзар І. Етноплацента. — Там само. — С. 447; Варзар І. М. Політична етнологія як наука. — С. 96, 128–134, 137; Винниченко І. Геополітичне переміщення народів // Етнонаціональний розвиток України. — С. 418.

[2] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 386–387.

На щастя, у нас таких реальних прикладів немає. Але й тут є над чим замислитись. Всезагальна небезпечність колізії, зауважує дослідник, полягає в тому, що конфліктуючі "державний центр" і "етнічна периферія" (взяті тут як суб'єктні умовності) об'єктивно втягуються у "трагічну дихотомію між "хочу" і "можу" та між "необхідністю" і "можливістю", у результаті чого "уся життєдіяльнісна матриця буття народу-етносу" просякується конфліктогенним "матеріалом" — спорадичними вибухами, невмотивованою агресивністю, стихійним анархізмом тощо[1]. Найостаннішою і — водночас найсумнішою нам "у тему" — ілюстрацією до цієї дихотомії може бути розпочатий ще 1990 р. етноконфліктний "діалог" Києва і русинів Закарпаття з приводу надання останнім адміністративно-територіальної автономії або хоча б "визнання русинів національною меншиною в Україні" (як, до речі, і у 22 країнах світу). Лікар і місцевий обласний депутат Є. Жупан, коментуючи витримане в цій тональності рішення Закарпатської обласної депутатської ради від 7 березня 2007 р.[2], політолого-етнологічну серцевину питання підсумовує так: "Русини в Україні хочуть почуватися комфортно, щоб держава була стосовно них ненькою, а не мачухою..."[3] Чіткіше не скажеш.

У процитованому щойно газетному матеріалі один з його авторів, В. Бабенко, констатував побутування у країні "етноісторичної непоінформованості та етноконфліктної необізнаності" як серед населення загалом, так і серед кіл фахівців та офіційних політиків. Зі свого боку, ми б це явище назвали загальнокраїнового масштабу синтетичною політолого-етнологічною проблемою. На посильне її прояснення ми торкнулися лише трьох блоків теоретичних питань: ієрархізації різновидів етноконфлікту у контексті політолого-етнологічних проблем Новітнього Часу; аналізу об'єкт-суб'єктної структури до десятка конкретних етноконфліктів у кількох багатонародних країнах і виявлення логіки та джерел започаткування етноконфлікту в мережі політолого-етнологічних проблем багатонародної країни як такої. Інші аспекти та акценти питання — мотиви та предмети окремих аналізу, виступів, публікацій.

---

1 Там само. — С. 410.

2 Див.: "За" і "проти" // Уряд. кур'єр. — 2007. — 28 берез.

3 Жупан Є. На південь від Карпат... // Уряд. кур'єр. — 2007. — 28 берез.

Г. І. ЛУЦИШИН
канд. політ. наук, доц.
Національний технічний університет "Львівська політехніка"

ДЕЯКІ ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ В КОНТЕКСТІ ДІЛОГІЇ "ПОЛІТИЧНІ ВИБОРИ — ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ"

Етнічний склад населення будь-якої країни значно впливає на всі сфери суспільного життя, а — в підсумку — має доленосне значення в багаторічній справі формування громадянського суспільства і всекраїнової політичної нації. Коли йдеться про багатонародну країну, слід пам'ятати і про те, що синтезування в тій країні зрілого громадянського суспільства є процесом тривалим та таким, що охоплює взаємодію таких суспільних груп, як титульна нація та національні й етнічні меншини, які проживають у країні. Саме конструктивна політика держави щодо етнонаціональних меншин дає можливість країні успішно розвиватись, є джерелом її політичної та соціальної стабільності. Поділ населення багатонародної країни за етноісторичними спільнотами, освітньо-культурними, економіко-майновими, георозселенськими, партійно-орієнтаційними та іншими ознаками та критеріями — за Новітніх Часів — становить комплекс неординарних політолого-етнологічних проблем різноспецифічного гатунку. Мета виступу — викристалізувати деякі саме з тих проблем, які найрельєфніше та "анфас" аплікуються до пізнавально-інтерпретаційної площини буття феноменів "політичні вибори" та "політична нація".

1. Вихідною та базовою в зазначеному контексті уявляється проблема "народ — джерело політичної влади та носій політичного суверенітету країни". В Україні цей політологічний концепт вербально і понятійно зафіксований в обох — 1996 і 2004 р. — редакціях Конституції України (ст. 5). Коли йдеться

про багатонародну країну, цей концепт зумовлює постановку кількох важливих запитань під одним титлом: А про який народ йдеться? — Про народ-населення? Про суміш кількох етноісторичних спільнот? Про різнорівневі та різнозрілі субтитульні народи-співвітчизники, яких зазвичай називають "етнічними меншинами" та "національними меншинами"?

У багатонародній Україні ці запитання синтезуються в дилему: "Український народ" чи "народи України"? Ця дилема вже задана Конституцією України, але — неначе навмисно! — задана в умовній призмі старовинного виразу "темна вода в облацех". Так, у Преамбулі "Український народ" — це якась дивна сума із "громадян України усіх національностей"; у тій же Преамбулі та ст. 13 і 17 — просто "народ"; у ст. 13 і 17 — знову "Український народ" без "чужоетнічних домішок", а зрештою, у ст. 11 — це вже "українська нація" (без великої літери). Ще складнішою виявляється справа зі складовими тієї "етносуми": ними є "національні меншини" і "корінні народи" (ст. 10, 11, 53, 92, 119), а також "депортовані народи" (ст. 138).

Отож, і подумалося: коли сьогодні у правлячому політикумному середовищі точаться жорстокі сперечання щодо конституційних повноважень і "обсягів владарних пільг", — краще б оті "народні обранці" та "слуги народні" акцентніше і предметніше замислилися над тим, а чийого народу та яких саме народних верств вони є висуванцями й репрезентантами в державному політико-правовому полі? Іншими словами, ліпше б вони, — бодай для себе — відповіли на запитальні волання класика: Звідки ж ми? Чиїх батьків ми діти? Куди йдемо? А ми вважаємо так: джерелом політичної влади та носієм політичного суверенітету країни є весь багатоетнічний народ України. Правоспроможність та "екологічна чистота" того джерела і правонадільча суб'єктність того носія політичного суверенітету періодично та систематично апробовуються в контекстах та координатах національної (внутрішньокраїнової) електоральної системи; після кожної виборчої та плебісцитарної (референдумної, описувальницької та переписувальницької) кампаній у багатонародній країні об'єктивно та кількісно-якісно оновлюється/вдосконалюється кадрово-поколінський та партійно-орієнтаційний склад всекраїнової політичної/етнополітичної нації. (Поняття "всекраїнова політична нація" належить Ф. Де-

аку, 60-ті роки XIX ст., а "етнополітична нація" — І. М. Варзарю, 1994 р.)

Серед науковців та практичних політиків і державників точиться дискусія лише навколо недріб'язкового запитання: а на яких правових підставах належить невпинно оновлювати та прогресуюче вдосконалювати обидва політолого-етнологічні феномени — "політико-етнологічну електоралію" (термін наш) і "всекраїнову політичну/етнополітичну націю"? Ми вважаємо, що найвагомішою для того підставою є всесвітні права людини, зокрема ст. 21 Загальної Декларації прав людини ООН (від 10 грудня 1948 р.). Наведемо її майже цілісний текст: "1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. 2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні. 3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля має виявлятись у періодичних і нефальсифікованих виборах..."[1]. За цих умов рівноправно наділеними електоральними суб'єктами (не лише об'єктами!) є і титульний народ-етнос (титульна нація) поліетнічної країни, і всі етноменшинські народи-співвітчизники (виділені терміни належать І. М. Варзарю), а також етногрупи (біженці, мігранти, "гастарбайтери", апатриди), звісно, за умов законом дозволеного перебування в цій країні. І тільки за таких умов кожна людини-правосуб'єкт може сказати собі і світові: "Так! Це — наша влада! Це — рідна держава! Це — моя політика! У даному соціумі ми — шановані люди, а я — самодостатня особа!"[2]

2. Політико-електоральна правосуб'єктність титульного народу-етносу (титульної нації), — при всій прозорій ясності — не така вже й науково осмислена політолого-етнологічна проблема. Як відомо, поняття "народ" і "нація" увів у науковий обіг француз Ж. Мішле (1840 р.). У первісному звучанні обидва поняття позначали "етноісторичну спільність людей одного коріння чи ряду споріднених етнокорінь, однієї історичної долі, однієї мовно-культурної спільності та однотери-

---

[1] Цит. за: Загальна Декларація прав людини // Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. — Вип. 21: Права меншин / Відп. за вип. М. Шульга. — К., 1998. — С. 34.

[2] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003. — С. 49–50.

торіальної помешканості"; це ще спільність людей, які "так олюднили собою територію перебування, що титулюють її та державу у країні, навіки даючи їм своє ім'я"[1]. Соціумо- і державотворчі ролі титульного народу-етносу в українській науці найповніше розробив І. М. Варзар[2]. Одна з тих ролей — електоральна суб'єктність провідного народу поліетнічної країни.

Електоральний потенціал будь-якого народу-етносу, у тому числі й титульного, — як теоретичний концепт — виводиться, як частка і функція, із такого "цілого", як новотворча етнополітична суб'єктність. Остання, у свою чергу, має чотиричленну структуру: а) державотворення, б) елітотворення, в) партієтворення, г) політико-націєтворення (творення політичної нації) (виділений термін — наш). Феномен "політичні вибори" безпосередньо торкається державотворення, а опосередковано — партієтворення. Останнє "прямiше" пов'язане з явищем "корпоративного виборчого процесу"[3].

У колі політичних наук досі дещо осторонь, недодослідженою стоїть така політолого-етнологічна проблема, як творчо-співвідносинська взаємодія титульного народу-етносу і політичної держави. Чому? Думається, тому, що над головами вчених (що й казати про пересічних людей — носіїв настанов буденної свідомості) продовжує "висіти" облуда попередньої квазі-наукової, популістської свідомості — ототожнення понять "країна" і "суспільство" та "втоплення" обох понять у третє — "державу". Позаяк у нашому посттоталітарному суспільстві ледь не все "одержавлено", — у ньому "немає жодної позадержавної сфери діяльності, ...і всі соціальні процеси можливі лише як державні, а всі державні відносини ототожнюються із суспільними"[4].

---

[1] Мишле Ж. Народ: Пер. з фр. — М., 1965. — С. 18.

[2] Див.: Варзар І. Етнокультурний ареал // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / За ред. Ю. І. Римаренка, І. Ф. Кураса. — К., 1993. — С. 443–444; Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994. — С. 127–132; Варзар І. Народ // Абетка етнополітолога: У 2 т. / Кер. авт. кол. Ю. Римаренко. — К., 1996. — Т. 2. — С. 35–38; Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 48–50, 298–301, 399–407.

[3] Див.: Дюверже М. Политические партии: Пер. с фр. — М., 2000. — С. 140–162, 400–403, 442–450.

[4] Див.: Гавриленко І. М., Мельник П. В., Недюха М. П. Соціальний розвиток: Навч. посіб. — Ірпінь, 2001. — С. 436.

Подібну долю спіткали у нас і суто цивільні, позаполітичні явища і процеси, такі як вибори в інстанціях системи місцевого самоврядування, в ієрархіях усіх суспільних інститутів і громадських організацій. Що й казати про регіональні та всекраїнові плебісцитарні явища та кампанії — референдуми, опитування, переписи, збори тощо.

У розв'язуванні подібних антидемократичних "вузлів", як уявляється, може бути великою та конструктивною (тільки не "патерналістською"!) роль титульного народу-етносу країни. Як саме? Не виключаємо того, що ця роль могла б бути реалізована через посередництво елітних кадрів — представників провідного народу країни в усіх "осередках" та ієрархіях державного організму. Здавалося б, при чому тут політичні вибори? Титульники створюють чиновний апарат політичної держави трьома "каналами": 1) електоральним (через механізм власне "політичних виборів" — президентських, парламентських, місцевих і судійських), 2) парсіальним (через механізм партієтворення та електоральної ротації кадрів на всіх "керівних ієрархіях" легітимних політичних партій та всекраїнових громадсько-політичних організацій) та 3) інституціальним (через механізм "делегування знизу вгору" професійно підготовлених елітних кадрів — до "резерву кадрів системи державної служби"). Суто політолого-етнологічний аспект питання мав би звучати так: у багатонародній країні і електоральне законодавство, і оргкорпус електоральних апробаторів політичних виборів, і обраний політико-кратологічний апарат, і призначувані кадри державних службовців — усі ці електорально-інституційні компоненти феномена "політичних виборів" у жодному разі не повинні бути репрезентантами однієї лише титульної нації. У будь-якому аспекті ця репрезентація може інтерпретуватися поліетнічною країною як нова редакція "указуючих ролей старшого брата" стосовно всіх "не-наших". Викладене є своєрідним "містком" до постановки запитання: Чи є "у принципі" та якою мірою субтитульні етнонацменшини є політичним суб'єктом взагалі та яким способом вони можуть принарощувати свою суб'єктність у контексті виборів і плебісцитарних акцій? ("етнонацменшина" — термін тимчасовий, далі понятійні акценти навколо меншин пояснимо окремо.)

Процес перетворення етнонаціональних меншин на суб'єкт політики доволі складний і великою мірою залежить від типу та структури політичної і соціальної систем та політичного режиму багатонародної країни проживання. Досвід інших країн свідчить про те, що для того, аби меншини "перейшли на політичний рівень", вони повинні пройти доволі непростий шлях політичної інституалізації. Загалом життєдіяльність меншин можна проаналізувати на таких рівнях.

1. Латентний рівень, на якому й перебуває більшість етнонаціональних меншин світу. Здебільшого це ті меншини, які лише формально заявляють про своє існування. Результатом цього, як правило, є швидка асиміляція та розпорошення меншин.

2. Організаційний рівень, на якому перебувають майже 40 українських меншин зі 136, які створили власні громадські організації та періодично більш-менш активно включаються в інтеграційні процеси. Для більшості цих меншин властиві компактне проживання, певна міра усвідомлення окремішності, прагнення забезпечити свої культурні, мовні, освітні потреби, а також наявність лідерів, які їх цілеосмислено "активізують". На цьому рівні меншини є активними у внутрішньодержавних процесах, а також на рівні міжнародних відносин.

3. Політико-інституційний рівень, якого досягають лише окремі меншини. В основному це ті, які вже створили політичні партії на етносоціальній базі та включилися в так звані національні рухи, більш-менш свідомо "займають свою політичну позицію" та реально через електоральні процеси ведуть боротьбу за владу. Найчастіше "етнополітичні партії" (термін І. М. Варзаря 1995 р.) мають, як правило, антисистемний та дезінтегративний характер. Досвід засвідчує, що на політико-інституційному рівні меншини найчастіше активізуються напередодні проведення важливих політичних виборів різних рівнів. На цих рівнях особливу роль відіграють такі чинники, як наявність у певних меншин власних громадських організацій та етнополітичних партій і лідерів, здатних об'єднати навколо себе представників меншин, а також наявність у політичному просторі країни "гарячої проблеми", яка потребує швидкого вирішення.

Політолого-етнологічне питання про співвідношення понять "політична влада" та "національні й етнічні менши-

ни" доволі складне та дискусійне. Загалом науковці вирізняють дві, ледь не протилежні точки зору: (1) національні меншини слід обмежувати в "участі у владі", позаяк це може спричинити виникнення "внутрішньої опозиції" у країні та порушення територіальної цілісності держави; (2) присутність меншин в органах влади всіх рівнів знімає напруження в суспільстві, сприяє попередженню етнополітичних конфліктів. Але обом варіантам інкадрації/неінкадрації меншин у структури політичної влади в багатонародній країні "передують" дві специфічні політолого-етнологічні умови: самі меншини, як зазначає О. М. Майборода, (а) "мають почуватися носіями влади" і (б) вчасно заявляти про це країні "самим фактом пріоритетного ставлення до себе"[1].

Викладені умови, на наш погляд, синтезуються у складну (і теоретично нову) політолого-етнологічну проблему: яким є — за обсягом і компоненцією — політико-владний потенціал абстрактно взятої етнонацменшини? "Заявляти країні" про себе меншина може, наприклад, так:

по-перше, фізичний масив нашого народу-етносу такий-то; самодіяльного (дорослого) населення маємо таку-то кількість; наше працездатне населення зайнято в таких-то сферах і галузях суспільно значущої життєдіяльності (перелік, принципово показові цифри);

по-друге, наш освітньо-культурний та фахово-професійний рівень такий: середній освітній рівень — стільки-то шкільних класів (навчальних років); середньоспеціальну освіту на цей момент має такий-то процент, вищу — такий-то; маємо таку-то кількість лікарів, вчителів, інженерно-технічних спеціалістів, літераторів і публіцистів, кадрів високої наукової кваліфікації тощо;

по-третє, наш загальносписковий електоральний масив (люди у віці 18 років і старші) становить стільки-то, з них у продуктивно-виконавському та управлінському віці (25–50 років) перебуває стільки-то; на цей момент зі свого середовища можемо висунути до місцево-регіональних владно-управлінських структур таку-то кількість; до центральних парламентсько-урядових і адміністративно-управлінських структур щороку можемо ви-

[1] Див.: Майборода О. Етнічна карта на парламентських виборах не стане козирною: не той розклад... // Контекст. — 2002. — № 11. — С. 18–19.

сувати таку-то кількість елітних професійних кадрів, а на суто законотворчу діяльність — таку-то.

І що особливо важливо, в який спосіб меншині слід про все це заявити. В абстрактний ефір? На шпальтах і хвилях ЗМІ? У мітингових резолюціях і петиціях на адресу відповідних владних структур? Шляхом охлократичного тиску "низів" на "верхи" (повстання, деструктивні ходи, акції громадянської непокори, страйки тощо)? Ні, ні й ні! — резонно зауважував 1995 р. І. М. Варзар. Бо це, по-перше, розбещує "заявницьку" меншину — вона може мімікріювати в бік охлократичних витівок, впасти у "сервілістські плазування перед сильними владарями", "захворіти етноцентризмом чи меншовартістю"; по-друге, викликає зворотні реакції титульної нації — ксенофобіанського, великодержавницького, патерналістського та іншого характеру. А тому більш-менш беззаперечним та доцільним є парсіологічний шлях, коли "політична доля будь-якої меншини опиняється в руках своєї етнополітичної партії". Для тогочасної (і сьогочасної так само!) України — це "новий етнополітичний активно-конструктивний державо- і соціумотворчий суб'єкт, а для практичних політиків — новий і специфічний об'єкт державної етнополітики[1]. Чому досі у країні так мало етнополітичних партій, а ті, що є, важко легітимуються в політико-правових інстанціях? — це — сама собою — надзвичайно актуальна політико-етнологічна проблема, яка, однак, виходить за межі предмета нашого дослідження. Повернімось до теми у призмі викладеного матеріалу.

Вважаємо, що і для правлячих верхів, і для низовонародних мас відповідних меншин найдоцільнішим способом апробації проблеми виявлення здатності/нездатності етнонацменшини до участі у владі є різноманітні електоральні та плебісцитарні процеси, минаючи ті акції з контексту "прямої демократії", які безпосередньо межують із феноменом охлократичного деструктиву. Згодні тут і з думкою вже процитованого О. М. Майбороди щодо того, що врахування "етнічного чинника" має бути обов'язковим елементом як вседержавної, так і конкретних політичних партій передвиборної стратегії. Водночас наголос на

[1] Див.: Варзарь И. ...В противном случае Украина перестанет существовать как государство // Зеркало недели. — 1995. — 11–17 нояб.

етнічному чиннику в передвиборній боротьбі стимулює "політизацію етнічності", яка на сьогодні українською державою не стимулюється належною мірою, що дає підстави казати про певне умисне ущемлення прав меншин, про байдужість до їх проблем. У цьому контексті важливе значення має тип виборчої системи. Зокрема, А. Кіссе вважає, що мажоритарна виборча система спроможна забезпечити більшу суспільну стабільність, тоді як пропорційна допомагає досягати кращої репрезентативності, тобто ліпше відображає етнічну багатоманітність суспільства[1]. Разом з тим пропорційна система сприяє тому, що меншини прагнуть бути представлені на виборах саме власними, етнополітичними партіями, про що вже йшлося.

Тема міжнацетнічних відносин в Україні дістала особливої актуальності та розголосу під час президентської виборчої кампанії 2004 р. У цей період нацетнічні меншини та їхні організації опинилися перед вибором між легітимною на той момент політичною владою та її кандидатом і власними уподобаннями. Значна частина громадсько-політичних організацій меншин зайняла досить чітку позицію щодо підтримки певного кандидата. Певну конструктивну роботу виконав також Державний комітет у справах національностей та міграції (очолюваний тоді Г. Г. Москалем).

Політолого-етнологічна проблема взаємодії легітимної політичної влади та етнополітико-елітних кіл меншин наприкінці 2004 р. найчіткіше самовиявилася на геоелекторальній площині Закарпатської області. Тут показово, що в селах з переважанням угорського населення більшість голосів отримав В. Янукович (у першому турі — понад 60 %). Так само суттєву підтримку цей кандидат отримав від румунської національної громади Закарпаття та частини громади закарпатських ромів. Позиція угорців та румунів виглядала доволі дивною, особливо з огляду на їх проєвропейську орієнтацію. Однак такий результат можна пов'язати саме з "системною роботою" представників влади з лідерами меншин угорців і ромів та активним залученням до виборчої кампанії найбільшої на той момент угорської громадсько-політичної організації — Товариства угорської

[1] Див.: Кіссе А. Виборча система як засіб врегулювання етнічних конфліктів // Політичний менеджмент. — 2006. — № 2(17). — С. 107–109.

культури Закарпаття. Напередодні другого туру президентських виборів (листопад 2004 р.) лідер Товариства Міклош Ковач уклав угоду з В. А. Ющенком про співпрацю на виборах. Як наслідок, рівень підтримки на Закарпатті В. А. Ющенка значно зріс (перший тур — 46,8 %, другий — 55 %)[1].

Аналогічні "кальки" та "дуже схожі" колізії і кореляції спостерігалися та розігрувалися між "двома Вікторами" на геоплощинах "двох Україн" на парламентських виборах у березні 2006 р. Лише при двох "але…": ці два "великих імені" не так публічно співставлялися, як у 2004 р., і не такими прозорими виявлялися назовні корелятивні ролі "офіційної влади" та "реванш-опозиції", які за ними стояли. Постійним же фактором етнополітичної драми і в 2004 р., і в 2006 р. залишалася еліта титульної нації, з одного боку, та еліта етнонаціональних меншин — з іншого. Результати аналізу свідчать, що дві різносенсові етнічні еліти часто вдавалися до спекуляцій та "етногрупової солідарності" заради власних інтересів; часом "низові верстви" меншин втягувались у передвиборну боротьбу, створюючи фальшиве враження про себе як "ситуативних партнерів" та "цілісні групи однодумців". У багатьох випадках феномен етносолідарності етнічних груп був реальним фактом (наприклад, у тамтешній життєдіяльності громад кримських татар, румунів, угорців). Однак у більшості випадків "простонародним низам" меншин нав'язували "одностайність мислення і дії", у той час як спільного для всіх учасників електорального процесу "єдиного інтересу" не було через соціальну, професійну, майнову та політико-ідеологічну неоднорідність всекраївого електорального масиву.

Результати аналізу матеріалів про роль неукраїнських етнолюдських меншин у процесі підготовки та проведення восьми електоральних кампаній за всі роки Незалежності (чотирьох президентських і чотирьох парламентських) засвідчили, що найрельєфніші негативи (помилки, недоліки, огріхи, "мимовільні фальсифікації" тощо) зумовлені однією "заковикою"… теоретико-світоглядного характеру: багатонародна країна не знає і не розуміє себе… Точніше кажучи: команди (групи)

[1] Див.: Вибори Президента України в контексті міжнаціональних відносин: Матеріали моніторингу. — К., 2005. — С. 62–63.

офіційних етнополітиків, що калейдоскопічно змінюються у урядового керма, не мали і не мають адекватного істині уявлення ані про етноісторичний склад, ані про якісну структуру нетитульного населення країни. Адже це — з урахуванням членів етнозмішаних сімей — ціла третина загальної чисельності населення кризуючої країни. На ілюстрування констатації — лише три позиції:

1) в усьому цивілізованому світі (до речі, "з подачі" українського класика-етнолога М. М. Міклухо-Маклая) визнано чотири стадії соціально-цивілізаційної зрілості народів-етносів: рід, плем'я, народність, нація, а у нас ("з подачі" Й. В. Сталіна) — лише одна: нація. Ось і доводиться нашим "спецам" на власний окомір визначати, хто є "більшість", де "меншина", а де "незначна група не-наших";

2) у багатонародних країнах з різностадійно зрілими народами-етносами прийнято триступеневу градацію етнолюдських меншин: місцево-аборигенні "етнічні меншини", "національні меншини" та "етнічні групи" (біженці, апатриди, "гастарбайтери"), а у нас визнано лише "національні меншини" і смаковий сленг "корінний/некорінний народ";

3) у європейських та американських багатонародних країнах у 50–60-х роках XX ст., а в Китаї — у 90-х роках[1] — на виконання відповідних вимог Загальної Декларації прав людини ООН — розроблено суто етнополітико-електоральне законодавство (особливо акцентована ст. 21, пп. 1 і 3 Декларації), а у нас "на все/про все" існує "бомбардована" сьогодні Конституція України в редакціях 1996 і 2004 р., яка фактично дезавуювала ліберальні Декларацію прав національностей України (від 1 листопада 1991 р.) та Закон України "Про національні меншини в Україні" (від 25 червня 1992 р.).

Судячи з численних публікацій названого автора, хід його думок є приблизно такий. У кожній поліетнічній країні — немов "німим чином" — протистоять один одному титульний народ-етнос і субтитульні народи-етноси, або етноменшинські народи-співвітчизники. Останні — у суто "кількісному" співставленні з титульним народом — поділяються на дві групи

[1] Див.: Сюеюань Тянь, Чжунцин Инь. Политический строй Китая. — Пекин, 2004. — С. 8–9, 11–13.

етноменшинських народів — етнічні меншини (народи, які перебувають на стадіях роду, племені та народності) та національні (народи, які перебувають на національній стадії). Єдина країна у світі, яка на законодавчому рівні визнає сутнісні грані між цими двома групами етноменшинських народів, — це Угорщина (розд. V Конституції Угорської Республіки 1989 р.). У вітчизняних законотворців до цієї матерії руки, як то кажуть, ще не дійшли, — ось саме їм назустріч із роздумами та рекомендаціями і прийшов названий автор[1]. В етнонацменшинській концепції І. М. Варзаря є теоретичний концепт, який доволі близько підходить до нашої політолого-етнологічної проблеми. Йдеться про спробу відкристалізації для кожної зазначеної стадії змужніння народів-етносів типу соціуму і моделі політики у ньому, на тлі чого та у зв'язку з чим можна говорити/не говорити про політико-електоральну спроможність етноменшинського народу та про його гіпотетичні можливості постійно комплектувати всекраїнову політичну/етнополітичну націю своїм кадровим активом, ідеями, концепціями, програмами тощо. Отже:

• Для стадії роду характерні кровне родство, мовний діалект і лише намітки території проживання, а тому цей етноменшинський народ здатний створити джинтильний тип соціуму та модель вождівської політики, за яких про свідому електоральну участь навряд чи може йтися. За підсумками останнього перепису населення (грудень 2001 р.) в Україні живуть представники 136 народів-етносів світу. Наявні репрезентанти всіх чотирьох соціоцивілізаційних стадій, у тому числі й роду: кримчаки, караїми, кипчаки, цигани-келдерарії та ін. Представники місцевих властей стосовно наприклад, циган Придунав'я, якось засвідчували: вибори в них "завше не в моді, а якщо коли й беруть участь, — то тільки за велінням вождя"[2]. Представники мінімум двох родів (за посередництва сімейно-

[1] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 123, 386–387, 407, 493; Варзар І., Романюк О. Державна етнополітика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз // Наук. зап. ІПіЕНД. — Сер. "Політологія та етнологія". — Вип. 30. — Курасівські читання-2005: У 2 кн. — К., 2006. — Кн. 1. — С. 107–109, 113–115.

[2] Цит. за: Negară Petru. Ca la noi, la ţară dunăreană // Concordia. — 2002. — 18–25 martie.

шлюбного інституту та "механізму" дітонародження й генетичного успадкування) "створюють" плем'я.

• Для стадії племені кожному конкретному народові характерні більш-менш визначена територія розміщення, початки економіко-господарської діяльності, більш-менш чітка діалектна мова, засади етнопсихологічної ментальності та первісні форми держави, а тому цей етноменшинський народ об'єктивно здатний створити трибусіальний соціум та модель охлократичної політики. Об'єктивно кажучи, на цій соціоцивілізаційній стадії "високою" електоральною політикою етноменшина навряд чи де у світі може займатися, — їй адекватніші акції плебісцитарного характеру (референдуми, опитування та ін.) та виборчі кампанії місцевого рівня. При цьому (зазначимо це стосовно племен ассирійців та турків-месхетинців, переселених сталінцями із Закавказзя та нині розташованих здебільшого в Чернігівській області) "думка вождів-старійшин є далеко не другорядним оргфактором керованої місцевої охлодемократії"[1].

Проте "опосередковано" тут можна — "у дужках" — зазначити й один позитив, — як "перемогу української демократії"... Нагадаємо прецедент Мойсея Острогорського. Його, знаного сорбоннського професора, усьому світові відомого (а нам і досі майже невідомого) засновника науки політичної соціології, походженця з українського містечка з-під Луцька, на виборах до Першої Державної Думи Росії (1906 р., за списком Конституційно-демократичної партії П. Б. Струве) записали "малоросійським євреєм". А Юрія Єханурова — представника нечисленного у нас племені бурятів уже четвертий раз поспіль обирають до Верховної Ради України за списками і лівих, і центристських, і правих партій як "українця". Але тут суто позитивним є не етноелекторальний, а інституціональний аспект: його призначали міністром, віце-прем'єром і прем'єром Уряду щоразу не за етнічність, а за високий професіоналізм. Залишається зауважити: зазначеним уже етнометисизаційним способом (термін Б. Малиновського, що втілює "сполучення" сімейно-шлюбного інституту і "механізму" дітонароджувального

[1] Див.: Нелепенко М. Спадок Хаммурапі дає про себе знати... // Носівський плай. — 2000. — 16 лют.

генезування народів-етносів) представники мінімум двох племен "створюють" народність.

• Для стадії народності характерні вже точний, часто зафіксований у міжнародних правових документах локус геополітичного розташування (термін І. М. Варзаря), елементи "місцевого" економічного ринку, у міру розвинена мова (в окремих випадках — відточено розроблена місцевою інтелектуальною елітою), пласти розвиненої художньо-духовної та науково-етичної культури (зрідка — і "зафіксованою" власною писемністю), доволі визначений психологічний тип і — доволі часто — власні форми державної та партійно-громадської самоорганізації політичного життя. На цій соціоцивілізаційній стадії етноменшина (вважає, наприклад, І. М. Варзар) здатна створити попораційний соціум і модель кланово-групової політики. Зазначені етнополітико-культурницькі риси вже "натякають" на доволі вагомий у цього етноменшинського народу електоральний потенціал, — і в державотворчому (суто політичні вибори), і в соціумотворчому (йдеться про суто плебісцитарні акції та кампанії) спектрах проблеми. У подальшому у кожного етноменшинського народу цієї стадії соціоцивілізаційної зрілості самовиявиться ще одна політолого-етнологічна риса — потенційна міра здатності постійної кадрової та теоретико-програмної комплектації лав і базису всекраїнової політичної/етнополітичної нації. І знову — до нашої конкретики. За підсумками переписів населення від 1989 та 2001 р. в Україні зафіксовано — "у середньому"! — нормальне етносоціальне буття до десятка зрілих і самодостатніх народностей, — кримські татари, поволзькі (або казанські) татари, гагаузи, гуцули, русини, лемки, буряти, закарпатські роми (інші дві українські гілки циганського етносу — трансністрійські сінті та "ізмаїльські лінгурарії" — перебувають ще на родовій стадії і в жодну "політику не грають", а ще одна гілка — "басарабські келдерарії" — це вже етноменшина в Молдові та Румунії, що перебуває на племінній стадії і "виходить за межі" нашого аналізу).

Навіть прелімінарний аналіз фактичних даних про підготовку та проведення за роки Незалежності чотирьох президентських і чотирьох парламентських виборчих кампаній, численних місцевих виборчих кампаній, всекраїнових і місцево-регіональних плебісцитарних кампаній і акцій (референдумів, переписів,

опитувань тощо), а також низки інших форм та різновидів безпосередньої політичної демократії, — а саме: даних про списки виборців і учасників плебісцитарних акцій, про склад колективних політико-юридичних суб'єктів, організаторів і спостерігачів, про спектр партійно-політичної орієнтації офіційних суб'єктів і партикулярних учасників та ситуативну конкретику підготовки і проведення цього величезного електорально-партисипативного розмаїття, — навіть цей аналіз засвідчує: майже всі зазначені етноменшини народовської стадії під час згаданих державо- і соціумотворчих подій та процесів виявили доволі високий рівень політичної активності та соціополітичної осмисленості дії на громадсько-політичній арені — місцевій, регіональній і центральній.

На місцево-регіональній політико-громадській арені, крім гагаузів, казанських татар і закарпатських ромів, усі етноменшини, як правило, "наступально" активні. Та такі активні, що мають представників у депутатських рядах усіх рівнів, а подекуди і чиновних службовців в апаратах деяких обласних, міських і районних державних адміністрацій, а також у місцевих осередках деяких всекраївого масштабу політичних партій. Найвищу "масово"-охлократичну активність народовські етноменшини виявляють у кампаніях і акціях плебісцитарно-"мітингового" характеру. Це явище в Україні відкрилося особливо рельєфно наприкінці 2004 р. у контексті відомих подій "помаранчевої революції". Лемка Баба Параска — найвлучніше уособлення моделі кланово-попораційної "політики". Російсько-колгоспний Дід Щукар 30-х років XX ст. — її бліда копія. Обидва ж по-своєму ілюструють підтекст відомого афоризму У. Черчілля: Якщо людина не займається політикою, — політика займається нею…

Саме з огляду на викладене стає прозоро зрозумілим феномен самого початку 90-х років: лідерські кола двох десятків українських етноменшин — буквально навперебій! — просили "центр" надати їм бодай один якийсь рівень автономності. Майже "пощастило" лише трьом з них.

1. Кримські татари дістали право сформувати два етновиборчі округи та автономію адміністративно-територіального рівня (хоча з позицій політолого-етнологічних, у тієї автономії всі атрибуції державно-етнічного гатунку: уряд, парламент,

конституція, символіка тощо), — та й то не так для себе, як... для "дуже впливової у Криму" російської меншини. З того часу (1992–1993 рр.) усі електоральні, плебісцитарні процеси, події, кампанії та акції найчастіше називаються "кримськими", зрідка — "татарськими", а завше й фактично — етноросійськими. А тому тим більш акцентно актуальною зазвучала оцінка Президента України В. А. Ющенка (від 22 лютого 2007 р.): "Криму конче необхідний міжетнічний політичний діалог, підписання Меморандуму злагоди, в якому б політичні сили автономії не тільки зафіксували проблеми, а й визначили шлях їх розв'язання..."[1]

2. Гуцулам "дозволили" (1999 р.) лише об'єднатися в межах громадсько-політичної організації "Гуцульщина", та й то без права політико-електоральної суб'єктності.

3. Русини ж — за високого рівня політико-плебісцитарної активності (особливо у 1992 — 1997 рр.) — спромоглися найменшого: депутатського представництва у двох районних радах і дев'яти-десяти депутатських місць в обласній раді; в усіх мислимих автономних правах (етнодержавних, адміністративно-територіальних, етнокультурних, етноперсональних, квотових та ін.) начисто відмовили, внаслідок чого русинські лідери (восени 1992 р.) "самоостракувалися в екзіл" (у Словаччину) зі своєю "Незаляжною Рипублікою" (з належною етнодержавною атрибуцією — урядом, парламентом, судом). А обласна рада чотири рази — у 1992, 2002, 2006 р. та 7 березня 2007 р. проголосила русинів "рівноправомочною з усіма не-українськими народами національною меншиною". Показовою є тональність автоюрисдикції цього акту етнополітичного самовизначення: "Русини в Україні хочуть почуватися комфортно, щоб держава була стосовно них ненькою, а не мачухою..."[2] Напевно, цього мав би вимагати від себе і політичної держави будь-який етноменшинський народ...

Як це комусь може видатися парадоксальним, але всім названим етноменшинським народам найвідчутніше поки що "таланить" в електоральних процесах на центрально-всеукраїнській арені. Головна "заковика": четверту поспіль парламентську

[1] Цит. за: Кулик О. Крим потребує міжетнічного політичного діалогу // Уряд. кур'єр. — 2007. — 24 лют.

[2] Жупан Є. На південь від Карпат... // Уряд. кур'єр. — 2007. — 28 берез.

кампанію їм вдається обирати до лав Верховної Ради України мінімум по одному своєму депутату. Цікаво порівняти — у цьому сенсі — ситуацію в Росії та Україні: дві та дві парламентські каденції від імені північнокавказької етноменшини адигейців виступали москвичі — росіянин В. І. Воротніков і єврей Б. А. Березовський, а в Україні (так само чотири каденції) — щоразу аутентично свої, місцеві етнорепрезентанти: І. І. Мігович, В. І. Кафарський, Р. Л. Ахметов, Р. Чубаров і М. Джемільов. Надто "великою перемогою демократії" це не назвеш, але для попораційного соціуму — це "щось-таки означає"...

• Для стадії нації характерні такі самі риси спільності буття людей одного етнокультурного типу, що й для народовської стадії. Це зумовлено діалектично і генетично, — адже нація є не механічною, а алгебраїчною сумою мінімум двох народностей, а то й трьох, і чотирьох, і п'ятьох... Наприклад, нинішня великоросійська нація — це синтез народностей північноукраїнських (чернігівчан, дреговичів, кривичів), прибалтійських (ливонців, латгалів), угрофінських, тюркських та ін.[1]; українська ж, як вважав С. П. Шелухін, є синтезом найчастіше чотирьох-п'яти народностей: а) присередземноморських, галлів (Франція, — ось звідки й Галичина), б) карінтійських білих хорватів (Австрія), в) наддніпрянських киян, г) чернігівчан та д) тмутараканців (Приазовсько-Причорноморська Росія)[2]. Тепер — до тих спільних рис, — такі самі риси, що й у народності, але в типологічно чистому вигляді: не просто "певна територія", а територія, "обрамлена" державою і визнана міжнародним середовищем; не просто "ринок", а "загальнокраївий економічний ринок"; не просто "мова", а загальнокраїнова "літературна мова" ("мова, розроблена художниками слова та фахівцями науки", — О. М. Горький); не просто "початки держави", а "конституційно легітимована політична держава" (одного при тому слід насправді боятися: у багатонародній країні держава не має бути "національною", тобто "апаратно-чиновною приналежністю" однієї лише титульної нації[3]).

---

[1] Див., напр.: Кириллин С. Расовая история и "украинский вопрос" // Расовый смысл русской идеи. — М., 1999. — Вып. 1. — С. 95–116.

[2] Цит. за: Гетьманчук М. М., Турчин Я. Б. Політико-правові погляди та державотворчі позиції С. П. Шелухіна. — Л., 2006. — Розд. V.

[3] Див.: Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 48.

Проте є тут одна політолого-етнологічна проблема специфічного гатунку. У багатонародній країні окрім титульної нації є дві групи народів-співвітчизників — етноменшини та нацменшини, з якими — на одній політико-державній площині — неодмінно слід уживатися толерантно, консенсусно, у злагоді. Бо ж для них, говорячи конкретно про Україну, вона — "рідна мати незалежно від того, якої вони національності, якого віросповідання, яку мову вважають рідною"[1]. Саме ці — основні — "больові точки" (етногенеза, релігія, мова) найчастіше й "забур'янюють" електорально-політичне поле багатонародної країни, і "від виборів до виборів, від референдуму до референдуму етноменшинські народи дедалі впевненіше не беруть реальної участі в державотворчих процесах і плебісцитарних кампаніях, —... бо констатують про себе: навіщо займатися "не своєю політикою"?[2]. Від цих електорально-плебісцитарних "нерівностей шляху" до крихкотілої, що ледь животіє, політичної/етнополітичної нації — один несміливий, спонтанний крок...

Під час політико-виборчих і плебісцитарних кампаній цифра "електоральних абсентеїстів" загрозливо прогресує: від 20 тис. у 1994 р. до майже 1 млн у 2004 р., — і далеко не завжди "винні ківалови-давидовичі". Частина етноменшинських людей свідомо "голосує ногами", частина "гастарбайтерствує" за кордонами, а ще частина просто залишає кризуючу країну: хіба ж не видно, як у нас дедалі менше залишається представників цивілізованих європейських народів, — німців, греків, поляків, литовців, румунів, угорців, чехів та ін.? У цьому сенсі, напевно, має рацію І. М. Варзар, коли констатує: "... З деяких пір доля політичної Незалежності країни дещо більше пов'язана з периферійними етнорегіонами, аніж із центрально-титульними, "чисто" українськими регіонами... Так що час уже враховувати цю об'єктивну тенденцію не тільки на прогностично-стратегічному рівні, а й у буденній та поточній кратолого-державницькій політиці Уряду"[3].

---

[1] Кучма Л. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи. 1994–2000. — К., 2000. — С. 9.

[2] Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — С. 163.

[3] Там само. — С. 484.

На одну з тих тенденцій — на визначення конструктивної ролі етнолюдських меншин у формуванні всекраїнової політичної нації — увагу було звернуто майже століття тому. У вступі до "хліборобських листів" (20-ті роки XX ст.) В. К. Липинський презумував, що майбутня політична нація "обійме всі класи, мови, віри і племена Української Землі"[1]. На рубежі 2002 та 2003 р., відгукуючись на націополітичний підтекст егіди парламентських виборів березня 2002 р. — "За єдину Україну", — екс-Президент України Л. Д. Кучма в річному Посланні до Верховної Ради України особливо акцентував увагу "на необхідність реалізації ідеї творення української політичної нації, де мають знайти відображення… природні права як українського етносу, так і національних меншин"[2]. Ще ближче до серцевини проблеми, здавалося б, мав би підійти чинний Президент України В. А. Ющенко. У Телезверненні до народу з нагоди Дня Соборності (22 січня 2007 р.) він констатував, що перед усім світом ми вже "постаємо як єдина політична нація, сформована українством і збагачена… росіянами, кримськими татарами, поляками, ромами, — всіма людьми, які хочуть добра Україні"[3]. Попри бравурний тон до суті проблеми — жодного солідного кроку вперед. Натомість три кроки зроблено в ретроспективу: а) "нація" тут не політичний і не етнополітичний, а населенський феномен (на жаль, насправді так і є); б) "список нацменів" неначе навмисно складено в ситуаційно-"смаковому" ажурі (адже відомо, що всі перелічені "іонаціонали" завжди голосують або "проти", або "ногами", а яку фундаментну міць українській політнації становлять росіяни та цигани, — не знають хіба що в Полінезії); в) зрештою, усіх іноукраїнців подано не як політичних громадян України, а як якихось "чужинських данайців", іноземців, що лише "хочуть їй добра"…

Отже, у політолого-етнологічному сенсі підсумки ледь не плачевні, але цілком закономірні. Адже неозброєним оком видно, що на початку XXI ст. вітчизняні політикумні "верхи" майже нічого цілеосмисленого не роблять задля того, аби "внизу" само-

---

1 Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — Відень, 1926. — С. XIII.

2 Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році". — К., 2003. — С. 15.

3 Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності. — http://www.president.gov.ua

закладався фундамент справжньої європейської політичної нації відповідно до найсуворіших вимог, умов та глобальних викликів сьогодення. Наважуємось стверджувати: сьогодні цього і "у принципі" неможливо досягти без урахування двох найсучасніших націотворчо-політичних компонент специфічного соціоінституційного процесу: а) політичної електоралії та б) поліетнічного складу електорального масиву будь-якої багатонародної країни.

Зізнаємось в одному зумисному вчинку: із наведеного вислову екс-Президента України (у тому місці, де стоять три крапки) вилучена надзвичайного звучання політологема про "органічно вписані в європейський консолідаційний процес" природні права українського етносу та неукраїнських етноменшинських народів. Маємо всі підстави стверджувати, що багатонародні країни нашого континенту — нинішні члени Євросоюзу — змогли "органічно вписатися" у той "консолідаційний процес" завдяки врахуванню зазначених двох націотворчо-політичних компонент. Ось лише чотири красномовних приклади (за абеткою).

1. Австрія. Складається враження, що тут прагнуть усе й уся "загнати в рамки" етнополітичного — давнього та сьогоденного — законодавства. Субтитульні етнолюдності суворо поділені на "національні меншини" (бо донаціональних етноменшинських народів тут просто немає) та "етнічні групи" (біженці, апатриди, "гастарбайтери"). Діє — без "додатків"! — етнополітичний Закон про національності (від грудня 1868 р.), який — в юридичному фундаменті — містить і положення (cadentium lego) із квотової та куріальної галузей права, — зокрема, ті положення, які й захищають життя меншин (curiuti vitae), і стимулюють їхній вільний саморозвиток. Відповідно до деяких його норм у структурах місцевих та центрального парламентів передбачаються "квотові місця" для лідерів відповідних меншин. Вимоги до останніх так само становлять інтерес: оті лідери — кандидати в депутати — повинні мати вищу освіту, бути мінімум середньозаможними і знати п'ять мов — рідну, німецьку, латину, англійську та французьку. Для інотитульних людей, що дисперсно проживають просторами країни, діють напівтеоретичні-напівюридичні норми політичної концепції "етноперсональної автономії" (авторами якої є австрієць О. Бауер та галицький

українець А. Степаненко, рубіж XIX і XX ст.): голосування під час різносенсових виборів здійснюється за всекраїновими та регіональними (провінційними) списками. Умовно кажучи, "справами" всеавстрійської політичної нації в "центрі" опікується спецвіце-канцлер федерального уряду, а в регіонах — спецвіце-прем'єр провінційного уряду.

2. Бельгія. Поточне етнополітичне законодавство визнає компонентами єдинокраїнової політичної нації представників усіх сущих у країні етнолюдностей. Суто ж у політико-електоральному сенсі тут мову ведуть лише про три "одиниці": "бельгійців" (напевно, йдеться про здавна етнозмішане населення), "національні меншини" та "етногрупи". Специфічні колізії утворюються навколо представників екс-бельгійських колоній, — їх вважають не "апатридами", а "compatriotis politicus" (щось на зразок: "політичний співвітчизник"). Тут виходять із норми середньовічного міжнародного права (часів "Священної Римської імперії"): якщо два іноналіонали колись бодай один день свого життя якоюсь державою колись були визнані "офіційними компатріотами" (співвітчизняними громадянами), — то в наступному і аж до сьомого ("біблійного") коліна вони є "унінаціочітатисами" ("однонаціональними громадянами"), а надалі — "довічними компатріотами".

І теж "особлива стаття" — мова. Аби (а) політичний істеблішмент, (б) "високі іноземці" та (в) пересічні громадяни не зазнавали "мовно-спілкувальницьких та інформаційно-апробаційних незручностей", — навіть столицю поділили на три "федеративних сектори": французький, німецький, фризький. Всі ж "піддані короля усіх бельгійців" повинні вільно — усно та письмово — володіти мінімум чотирма мовами: рідною (для інобельгійців), французькою, німецькою, фризькою, англійською. В усі мислимі виборчі списки включають лише ту людину, яка а) знає зазначені мови, б) має відповідний (притаманний бельгійському "середньому класу") економіко-майновий ценз, в) може точно — та ще й за чинною законодавчою буквою! — визначити, кого і для чого цього конкретного разу обирають. Релігійно-етичні прихильності та партійно-політичні преференції кожному можна й приховати.

3. Румунія. Поточне етнополітичне законодавство базується на багатому спадку трьох східнороманських країн першої

половини XIX ст. (Валахії, Молдови і Трансільванії), які остаточно об'єдналися в 1859 р. Визнають три етноодиниці — національні меншини, етнічні меншини і етнічні групи, але у країні фактично паралельно реалізуються дві програми державної етнополітики: стосовно "традиційних союзних національностей" (unioniştii tradiţional-compatrioţi) (німці, угорці, греки, серби, цигани-келдерарії та цигани-сінті) та "ризикових народів" (popoare pericoloase) (албанці, українці, турки, липовани). На цих засадах існують три доволі сильні етноавтономії — для угорців, німців і циган (останні мають навіть власну "імперію", щоправда, без офіційних атрибуцій державності). Два фактори тут працюють на позитив:

1) у фундаменті суспільства існують сильні соціальні інститути (професійного, освітньо-культурного, релігійно-етичного, художньо-літературного характеру, наукові, молодіжні, жіночі та інші товариства);

2) по всій країні відновлено всі давні та недавні "інонаціональні" науково-навчальні заклади освіти, книговидання, друковані ЗМІ тощо.

Державні та адміністративні службовці, управлінці всіх рівнів та партійні лідери перебувають у постійному контакті з лідерським активом усіх нацменшин, етноменшин і етногруп. Лідерів етноменшинських народів поділяють — неофіційно — на три "лінії" (групи). Показова річ: усі лідери "першої лінії" (унітарні лідери) мають квотове місце у верхній палаті (сенаті) парламенту (до речі, від української громади сенатором є письменник П. Ткачук, від російської нацменшини — університетський професор Ф. Кирила, від старовірської етногрупи липован — єпархіальний митрополит буковинського села Біла Криниця Отець Євлампій); лідерам "другої лінії" (у нас — регіонально-обласного рівня) — окремий виборчий список у депутатський склад нижньої палати парламенту, а лідерам "третьої лінії" (у нас — районного рівня, а у них — це і є керівні кадри всіх територіальних громад та інших одиниць із контексту системи місцевого самоврядування) — "виборні місця" в усіх муніципальних структурах.

На президентських і парламентських виборах партійні та мажоритарно-окружні списки складаються під наглядом

“верхів”, а на всіх місцевих виборах усе “спущено” під власну відповідальність місцевих же активістів (activiști municipali). При цьому офіційного цензу немає, але — перед включенням будь-кого до списків — завжди запитують, чи знають вони, кого і для чого обирають. Суто етнополітичне законодавство акцентніше розпочали вдосконалювати з кінця 90-х років минулого століття. На цей момент у парламентських колах на апробації перебувають законопроекти під робочими назвами “Про румун звідусіль” та “Про іноетнічних людей звідусіль у Румунії”.

Всекраїнову політичну націю в Румунії здавна формують і періодично вдосконалюють “методику” її кадрової докомплектації за рахунок двох джерел, — із титульного етнороманського та етноменшинського середовищ. Результати аналізу свідчать, що стосовно манери комплектації кадрових лав політичної нації в Румунії етнофобіанством не страждають. Ще починаючи з середини XIX ст. (з часів серії демократичних “пашоптистських революцій” під назвою “весни народів”) політичну націю “вибудовують” знизу вверх, причому за участю всіх етнолюдностей конкретної місцевості. І в такий спосіб з того часу почали з’являтися “знамениті румуни” іноетнічного походження: вчені, політики, громадські діячі та ін. Румунська політична нація наших днів дедалі впевненіше кадрово збагачується за рахунок діаспори та через міжнародний інформкультканал “франкофонії”.

4. Угорщина. Ця країна — ще з XIII ст. (часів “Золотої булли” короля Ендрю II Арпада) — продовжує дивувати світ своєрідною манерою “самовписування” в європейську цивілізаційну мозаїку. Азійці за походженням (мадьяри — походженці з індійської місцевості Мадхья Прадеш) угорці багато чого — творчо та “калькою” — сприйняли від давніх римлян, німців, французів, італійців, південних і східних слов’ян, — та такими наступально-конструктивними темпами, що вже на середину XIX ст. “стали ледь не зразком новоєвропейської цивілізованості” (А. Гьонц). Згадувана вище королівська “Золота булла” 1222 р. заклала засади угорського парламентаризму, а середньовічні (приблизно тих же часів, XIII ст.) італійська “комуна” та німецька (магдебурзька) господарсько-правова “самодіяль-

ність” на новому ґрунті змодифікувалися на неповторну модель “комітатського муніципалізму”. Звідки, “знизу” й “узяли старт” розглядувані явища політичного електоралізму і політичної нації.

Показово, що обидва політолого-етнологічні явища “взяли старт” і одночасно, і з одного теоретико-авторського “джерела”: йдеться про багатющі теоретичним змістом документи — Угоду про об’єднання Австрії та Угорщини 1867 р. та Закон про національності 1868 р., авторами яких були політологи та політики Ф. Деак і Й. Йотвьош. До речі, зі сторінок цих документів “взяли старт” теоретичні поняття “політична нація”, “політична електоралія”, “етнічна держава”, “соціальна політика”, “урядовча мова” (не “державна”!), “національна меншина”, “етнічна меншість” та ін. Нині це політолого-етнологічне багатство зумовило воцаріння у практичному житті ліберально-політичного плюралізму найширшого масштабу:

а) у країні засадована диференційована політико-правова електоралія стосовно титульного народу-етносу, національних та етнічних меншин і етногруп в аплікаціях як до місцевих, так і до центрального парламентів (діє правило: кількість/якість депутатів корелюється не з електоральним масивом, а з економіко-культурним багатством конкретної місцевості, звідки й зрозуміло, чому колись П. Меріме сказав: у цій країні бути бідним і малокультурним не прийнято);

б) стосовно нетитульних етнолюдностей діє як вседержавне політичне право, так і квотові та куріальні галузі всесвітнього права (діє правило: у правовому плані всі формально рівні, а на практиці фактичні блага та привілеї місцеві громади “роздають” тільки розумним, освіченим і самоорганізованим трударям);

в) політичне життя у країні корелюється ділогією “парламент — політичні партії”, а економіко-культурне життя — ділогією “уряд — вертикальні комітати” (діє правило: хто вміє собою керувати, той і може бути висунутий на будь-яку урядовуючу діяльність);

г) будь-яка суспільно корисна діяльність засадовується на тріаді “освіченість — професіоналізм — відповідальність” (діє правило: скільки мов знаєш і професій маєш, — стільки разів ти — людина).

Субтитульним етнолюдностям приділяють, просто кажучи, величезну увагу. Ось докази. Усі вони мають право заснувати власні етнополітичні партії, ЗМІ, культурно-етичні осередки та школи (навчальні заклади) усіх рівнів, де навчаються на згаданих чотирьох-п'ятьох мовах (показово, що університетських професорів для студентів не-мадьяр затверджує президент республіки). Турбота в цій країні про науку, освіту та освіченість просто вражаючі: на урядові кошти угорські вищі навчальні заклади відкриті у США, Австралії, Канаді, Італії, з 2000 р. — і в Україні (Берегівський педінститут), а в Ужгородському університеті відкрито факультет хунгарології. Синтезним показником кількісно-якісного зростання угорської цивілізованості стало прийняття (2001 р.) парламентського Закону № LXII "Про угорців, які проживають в сусідніх країнах". У підтекстах цього документа можна "прочитати" й таку думку: угорська політична нація рекомендує сусідам піклуватися про наших конаціоналів бодай так, як ми піклуємось про ваших етнорепрезентантів у нашому середовищі. У сусідніх країнах над усім цим роздумують шостий рік поспіль, схоже на те, — в Україні теж.

Змістом та концептуальною структурою викладеного матеріалу ми прагнули виявити етнополітичні саморефлексії сьогоденної багатонародної України та особливо — міру відображення етносоціальних реалій в етнополітичній електоралії та "методиці" комплектування всеукраїнської політичної/етнополітичної нації. Ці два феномени вже сьогодні "натяком будують" наше завтра. Задля бодай епізодично-"пунктурної" компаративістики стану справ у сучасних контекстах "української етноелекторалії" та "української політико-етнополітичної нації" ми взяли приклад чотирьох багатонародних країн — Австрії, Бельгії, Румунії та Угорщини, кожна з яких по-своєму рельєфно вимальовує "образ Європи майбутнього", до якої ми прагнемо. Європа майбутнього, вважає швейцарський етнокультуролог Д. де Ружмон, "буде звільнена від тиранії політичних та адміністративних кордонів, колись встановлених для етнічних і економічних реалій", на заміну багатонародних країн йдуть багатоетнічні регіони, "які прийдуть до об'єднання за подібністю та взаємодоповнюваністю згідно з новими

реаліями, що будуть їх формувати незважаючи на старі кордони"[1].

Ми намагались акцентуватися лише на деяких гранях політолого-етнологічних проблем, що пильніше та уважніше від інших "дивляться у люстерко" ситуаційної ділогії "політична електоралія — політико-етнополітична нація". Схоже на те, справу лише розпочато. Закликаємо колег до подальшого, рельєфнішого та предметнішого дослідження цих проблем у призмі зазначеної ділогії.

[1] Див.: Ружмон Дені де. Європа у грі. Шанс Європи (Відкритий лист до європейців): Пер. з фр. — Л., 1998. — С. 229.

А. Є. ЛЯСОТА
канд. політ. наук, доц.
Дніпропетровський національний педагогічний університет

ДО ІСТОРІОЛОГІЇ ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНОГО ЗАСАДУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕТНОМЕНШИНСЬКОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

Ліберальна політико-правова традиція в аплікаціях до етнолюдських спільнот взагалі та особливо до етнонаціональних меншин доволі давня за генезою та доволі багата змістом і аспектними гранями. У нашій інтерпретації та термінологічній редакції сукупність теоретичних знань про походження, соціально-історичний зміст і призначення етноменшинських ліберальних поглядів, ідей і концепцій є специфічною галуззю науки політичної етнології, що — як гносеолого-предметна цілісність — склалася лише відносно нещодавно[1]. У цьому виступі прагнемо позначити деякі початкові генези цієї галузі знань та виявити основні історіологічні стадії її еволюції аж до стану доволі стрункої концепції ліберального облаштування етноменшинських людностей у багатонародному середовищі за сучасних умов.

Ми безумовно зважаємо на те, що належні (та власне основні) теоретико-методологічні — суто політолого-етнологічні — позиції цієї галузі знань вже визначені І. М. Варзарем — засновником науки, яку фактично обговорює наша конференція. Поряд же із цим не виключаємо, що коли під час викристалізації нових граней та нового теоретичного змісту концепції, якою переймаємось, постане ситуативна потреба зручнішого формулювання якогось актуального висновку-уроку для поточного сьогодення, ми тією оказією скористаємось. Бо ж не виключаємо,

[1] Див.: Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994.

що в тих колізіях деінде може йтися, як зазначалося в одному з нещодавніх звернень Президента України до парламенту, про "принципово важливі та загальноціннісні орієнтири", а може, і про деякі "інноваційні ідеї"[1].

Вихідну тезу, що базує всю досліджувану концепцію, формулюємо у вигляді "розширеної" антропофілософської тріади: "(1) вільна людська особа — (2) ліберально-плюралістичне багатонародне суспільство — (3) ліберально облаштовані етнолюдські меншості". Тріаду пронизує трійка актуальних ліберальних ідей: ідея вільної людської особи будь-якого етнопоходження; ідея ліберального етнополітичного ладу будь-якої багатонародної країни; ідея ліберальних політичних прав і свобод для будь-яких етнолюдських меншин у межах будь-яких соціокультурних та історико-політичних середовищ. Ці три ідеї, які Б. Рассел назвав "каркасом людської свободи як головної цінності буття типу-Homo на землі"[2], є різносенсовими лейтмотивами всіх теоретичних конструкцій у контекстах розглядуваної концепції.

Оті теоретичні конструкції виникали, природно, не "враз і в одному місці", — а поступово та, як у такому разі говорять біологи, "окремими рельєфними точками зростання". Нам вдалося встановити, що власне той "точково" зростаючий генезис концепції припадає на першу половину XVI ст., і відбувався він у різних країнах та в культурному середовищі різних народів, у тому числі українського. За першою стадією генезування самого явища та концепції, як то кажуть, — "на вимогу діалектики" — настали такі стадії; друга — середина XVII ст.; третя — перша половина XVIII ст.; четверта — майже все XIX ст. та п'ята — друга половина XX ст. (Специфіку самопрояву ознак названих ліберальних стадій покажемо у процесі викладу матеріалу.)

І останнє прояснювальне зауваження. Зазначені ліберальні ідеї протягом п'ятисот років розвивалися, "точково" зростали не як у письмовому контексті логічно викладеної якоїсь ідеї, теорії, концепції, науки, а історично перипетійно, часто перерив-

[1] Див.: Звернення Президента України до Верховної Ради України // Уряд. кур'єр. — 2006. — 10 лют.

[2] Рассел Б. Практика и теория большевизма: Пер. с англ. — М., 1991. — С. 63.

часто і суперечливо, тобто історіологічно. Цей принцип у контексті політолого-етнологічної науки вже багато років працює як ефективний дослідницький метод, так само введений в обіг І. М. Варзарем[1]. При викладі матеріалу потенціалом цього методу ми цілком скористуємось.

1. Перші та основні "точки зростання" нашої концепції в першій половині XVI ст. спостерігаємо у працях таких ренесансних мислителів, як англієць Т. Мор, італієць Н. Макіавеллі та українець С. С. Оріховський-Роксолян. Умовно кажучи, вони базувалися на таких християнськи-ліберальних позиціях. (а) Усі люди народжуються вільними та мають Боже право на те, щоб вільними прожити й усе життя на землі. Звісно, якщо в кожній країні благопозитивно складаються відносини між державною владою та природою, які, втім, обидві є так само промислом Божим. (б) У цих мислителів Боже, політичне і природне право "зливаються" в одне — право людини на вільне життя на землі. (в) Із вільних людей складаються вільні людські спільноти, що найчастіше називаються "народами" і "країнами". В усіх країнах та середовищі всіх народів корелянтами людської свободи є Божа воля (провіденція) і мудра сила державних правителів (правлінське благовоління).

Етноісторична диференціація народів у цих мислителів — лише у початках. Основний водорозділ між народами — етико-культурно-правовий: є народи "культурні", "правооблаштовані" та "народи з мудрими державцями на чолі", а також "народи варварські" і "тиранізовані" ("пригноблені"). У першій групі народів, зазначав Т. Мор в "Утопії" (1516 р.), усім правлять "мудрі закони" і "народна свобода", джерелами яких є законодавчий "сенат" і "народні збори" (обидва феномени розглядаємо як начала сучасного ліберального парламентаризму). Суспільство в такій країні "так побудоване, аби... позбавити всіх громадян тілесного рабства та дарувати їм якомога більше часу для духовної свободи і просвіти, — у чому й полягає щастя людського життя"[2].

---

[1] Див.: Варзар І. Історіологізм політолого-етнологічного мислення // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996. — С. 516–517.

[2] Див.: Мор Томас. Утопия // Утопический социализм: Хрестоматия / Общ. ред. А. И. Володина. — М., 1982. — С. 62, 65.

На початку XVI ст., коли йшлося лише про окремі країни, суто етноменшинський акцент майже не вирізнявся. Для Т. Мора етноменшини взагалі перебувають поза межами "культурної множини народів" — це "пригноблені" та "тиранізовані" народи, на допомогу їм — "із почуття людяності" — культурні народи "усіма зусиллями мають йти та визволяти пригноблені народи від тиранії чи рабства..."[1]. А взагалі, доходив він висновку, увесь соціально-політичний лад будь-якої країни залежить від конкретної людини: "... Якщо людина сама про себе не дбає, то як би не процвітали держава і суспільство, — та людина за всіх умов загине з голоду..."[2]

У той самий історичний час, але в інших геополітичних умовах ці ж питання — із сутнісною праводержавницькою переакцентовкою — вирішував Н. Макіавеллі. Середньовічну Італію, роздрібнену на величезну кількість крихітних республік, королівств і князівств, він не сприймав "єдиноетнічною країною". Та й будь вона політично єдиною та однією державою зорганізованою, — у ній ніколи так би й не жив один, титульний італійський народ. Саме в силу цих обставин Н. Макіавеллі першим із ренесансних європейських мислителів поділяє поняття "народ країни" на "місцево-аборигенне населення" ("popolo del origina prima") та "етнопополарментні люди" (що доволі близьке до давньоеллінського поняття "народ-етнос"), — тосканці, лангобардці, міланці, брундизці, сицилійці, корсиканці, генуезці та ін. Про це йдеться в його працях "Як упокорити повстале населення долини К'яна", 1503 р., "Політичний стан Німеччини", 1509 р., "Державець", 1513–1527 рр. та ін.

Співвідношення політичних сил еліт отих різносенсових людностей, зазначав Н. Макіавеллі у вступі до двотомної праці "Роздуми про першу декаду Тита Лівія" (1513–1521 рр.), "формують політичний світ, що складається з двох начал, — з добра і зла", і завжди було так, що "і те, й інше змінювалося від країни до країни". Позаяк ці полярності є і стимулом, і підґрунтям політичної боротьби в будь-якій країні, — з усіх мислимих протиборств між "більшістю" та "меншістю", "своїми" та "чужими"

[1] Там само. — С. 73.
[2] Там само. — С. 75.

“завше маємо потрійний та суперечливий наслідок: або самодержавство, або свобода, або анархія”[1]. А як народ при цьому має поводитись? Як йому ставитись до “своїх” і “чужих” поневолювачів його свободи?

Позаяк політика — це завжди “гра без правил”, народ ніколи й ніде “не хоче бути поневолений і пригнічений знаттю, а знать завжди воліє його поневолювати і пригнічувати”, — необхідно лише розуміти, що пересічні люди “такою мірою простодушні й так заглиблені в повсякденні власні турботи, що дурисвіт завше знайде того, кого можна ввести в оману”[2]. Однак за всіх умов народним низам і титульної більшості, і пригнічених етноменшостей, і елітним колам тих і тих, — усім нестерпна обстановка політичної не-свободи, коли над країною панують сильніші чужоземці, — “кожному тоді бридке панування варварів”[3]. Етнокультурницьке поняття “варвар” в аплікації до французів, іспанців, німців та швейцарців (які за Середньовіччя часто були етночужинськими поневолювачами провінцій колись величної Італії) в устах суворого патріота-мислителя не повинна нас засмучувати. Це — ситуативна політична, а не етносоціоцивілізаційна оцінка.

Тридцять-сорок років потому на такі самі роздуми та оцінки вже не наважився б третій авторитет зі штучно складеної нами групи видатних мислителів XVI ст. — С. С. Оріховський-Роксолян. Порівняно з англійцем та італійцем його соціогромадянський та етнополітичний статус був ледь не “з точністю до навпаки”: а) він був високопосадовим державним службовцем, але не у титульного правителя, а в метропольно-колоніального правителя; б) він об’єктивно був і суб’єктивно почувався “представником руського народу в польській державі”, тобто пригніченої україно-галицької етноменшини у складі Польсько-Литовської імперської держави; в) для нього ліберальна етноменшинська свобода не абстрактно-гуманістична орієнтація (“для когось...”), а життєва цінність, необхідна умова вільного розвитку рідного етноменшинського народу. Одним з перших в європейській політико-правовій думці він намагався усвідомити

[1] Цит. за: Шміт Е. Макіавеллі // Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: Пер. з нім. — К., 2002. — С. 135–136.

[2] Там само. — С. 138, 139.

[3] Там само. — С. 140.

специфіку політико-правового ладу польсько-литовської держави після прийняття 1505 р. сеймівського закону "Nihil novi", за яким короля вже обирали в парламенті, а монархія фактично перетворювалася на республіку з парламентською формою правління.

За таких умов С. С. Оріховський-Роксолян у низці новаторських теоретичних праць 40–60-х років XVI ст. (зокрема, "Про турецьку загрозу", "Напучення королю польському Сигізмунду-Августу", "Про природне право", "Політія Польського королівства" та ін.) ліберальну ідею взагалі починає засадовувати на природному праві. У згадуваному "Напученні королю…" він зауважував, що "лоно найширшої свободи — це Боже природне право на життя великих і невеликих народів", що й сама та "найширша свобода" йде від правителя і парламенту (сейму та сенату) на адресу підданських народів, що, зрештою, взагалі ліберальний юридичний закон "є правителем вільної держави, але правителем мовчазним, сліпим і глухим", а так званий глава держави є лише "інтерпретатором закону"[1]. У багатьох працях, численних ораторських виступах та листах С. С. Оріховський-Роксолян, напевно, перший з європейських мислителів, — підійшов до ідеї громадянського суспільства, у багатьох аспектах майже незалежного від політичної держави. Ця його ідея — ледь помітно збоку — спряжіється із цілісним спектром ліберальних свобод і прав різноетнічних "людей у низах народних", — зокрема, щоб усюди мати свої "міські та сільські вічові збори", вільні до розвитку освіту й просвіту, науки та ремесла, "некеровані ніким іззовні" релігійні конфесії та культи, "культурницькі громади для душі вільної", вільні форми етико-традиційного спілкування тощо.

Серед етноменшинських людностей польського імперського терену, які, на думку С. С. Оріховського-Роксоляна, "мали єдинорівне Боже та природне право на гідне і вільне життя", — саксонців, "силезьких альманців", хорватів, моравців, словенців, угорців, волохів та ін., — він найчастіше називав галицьких русинів-українців. У процитованому "Напученні королю…", натяком торкаючись симптомів міжетнічного тертя

[1] Цит. за: Розвиток політико-правової думки в Україні XVI — першої половини XVIII ст. // Історія філософії України: Хрестоматія / Упоряд. М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин. — К., 1993. — С. 111.

в імперії та фактів зовнішньополітичного впливу на Польщу, він радив королю дбати про те, аби в гіпотетичних протиборствуючих колізіях "хтось ненароком не зачепив і моїх русинів"[1]. Вважаємо, що мислитель перебував у передчутті великих змін у Центрально-Східній Європі: на Півночі сильнішали Тевтонський орден і Московія та катастрофічно слабшала Литва (до складу якої входила ледь не половина колишніх українських земель), на Півдні та Південному Сході виявляли активність Оттоманська Порта, Кримська Татарія, Молдова і Трансільванія. Польсько-русинська (українська) етноділогія перебувала на порозі Люблінської унії 1569 р. Саме за нею, зазначав О. Субтельний, настала небачена смуга соціально-політичної лібералізації життя "подвійно окупованих українців": як не парадоксально, під західноєвропейським впливом "зумовлювалася й уся організація суспільства на західний зразок... Рідко коли в українській історії вплив Заходу на Україну в цілому був такий великий і помітний у щоденному житті суспільства, як під час панування литовців та поляків"[2].

2. Другу стадію еволюції етноменшинської ліберальної концепції відкриває молдавський просвітник-енциклопедист і державно-політичний діяч (правитель Молдови, сенатор і радник російського царя) Дімітріє Кантемір. У чотиритомній праці "Історія сходження та падіння Оттоманської імперії" (1714–1716 рр.) та у філософсько-етнорелігійному трактаті "Система магометанської релігії" (1719 р.) (обидві історико-етнополітичні праці "протягом півтора століття слугували європейським університетам як підручники зі східної етнополітичної історії і... східної теології, а державцям і дипломатам — ...і "технологічним матеріалом" для вироблення політичної стратегії і тактики у зносинах із мусульманськими країнами"[3]) він засадовує цінну й досі думку: у країнах із просвітною формою політичного правління ліберальними правами і свободами мають бути облаштовані всі підданські народи — титульні та субтитульні, корінні та прийшлі, великі й малі. Бо ж "усі вони ходять під милостивим Богом, любомудрим

---

1 Там само. — С. 110.

2 Субтельний О. Україна. Історія: Пер. з англ. — К., 1991. — С. 79.

3 Варзар І. М. Державно-політичні погляди Дімітріє Кантеміра // Юридична енциклопедія: У 6 т. / Гол. ред. Ю. С. Шемшученко. — К., 2001. — Т. 3. — С. 35.

правлінням та вільним природним правом". Зрештою, "усі люди та народи... народжуються рівними та вільними і гідні залишатися такими доти, поки самі усвідомлюють межі своєї свободи..."[1].

Ліберальна ідея природної свободи людини і народу як етноісторичної спільноти через п'ять-шість років перекочувала до італійця Дж. Віко — видатного філософа-антрополога, політетнолога і правознавця першої половини XVIII ст., професора Неаполітанського університету та офіційного радника неаполітанського короля. Для його ліберального світогляду характерні такі позиції з контекстів розглядуваної теми:

- лише чотири народи світу заслуговують на звання "класичні", "цивілізовані" і "просвітні" — давні євреї — за авторство "унітарного Бога у трьох обличчях" (творець Всесвіту, Всесвітній дух і Син Людський); китайці — за "вірність у повсякденному житті та мисленні" тріаді "Божий закон — мирська політична влада — міжгромадянська довіра"; давні елліни — за "тріадний винахід, що підняв людство над собою ж", — "міфологія — філософія — демократія"; давні латинці — за "засадування самодостатньої тріади, яка щомиті творить суспільну свободу і вільну людину", — "знати — вміти — мати"[2]; усі інші народи в об'єктивному сенсі — "звичайні варвари";
- у світі людським духом вироблено лише "три справжні релігії, які всебічно прояснюють образ вільної людини і тип народу, достойного свободи", — китайська (даосизм), індійська (буддизм) (особливо у кришнаїтській варіації) та християнство (особливо в католицькій конфесії), усі ж інші — "фантастичні міфи диких народів"[3];
- у світі позитивно апробовано лише три форми політичного правління країнами та народами — аристократію, республіку, монархію. За умов встановлення в умовно взятій країні цих трьох правлінських форм у ній, як правило, поширюються зазначені релігії (або ідейно споріднені кон-

---

[1] Цит. за: Ермуратский В. Н. Общественно-политические взгляды Д. Кантемира. — Кишинев, 1956. — С. 29–30.

[2] Див.: Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций: Пер. с итал. — М.; К., 1994. — С. 150–156, 343–347, 424–428.

[3] Там само. — С. 195, 316, 364, 439.

фесійні гілки) і тріадні "філософічні різновиди вільної людини та простонародної свободи", а також науки і ремесла, освіта і мистецтва, "етика вільного мислення під Богом та культура непригніченого образу буття". Найгіршими формами правління є охлократія, "необмежена демократія" і "звичайна анархія", позаяк за таких кратологічних умов реалізації у народних низах тієї умовно взятої країни процвітають "сила дурня", "амбіції дрібних героїв", "плебейські примхи" і "міжпартійні сварки". Особливо супротивний ліберальній ідеї останній — "найнедемократичніший різновид плебейської війни" та радше тоді, коли йдеться про непросвітні народи й економічно відсталі країни, — саме там і тоді "через вперту партійну боротьбу та безнадійні громадянські війни починають перетворювати міста на ліси, а ліси — на людські барлоги"[1]. Складається враження, що це написано не 1725 р., а нещодавно, і що сказано це ледь не… про нас.

Формоутворюючі позиції з контекстів досліджуваної ліберальної ідеї "зашифровано" у довжелезній назві вже процитованої праці Дж. Віко: "Засади нової науки про загальну природу націй, завдяки яким виявляються також нові засади природного права народів". Давайте "дешифруємо" цей казус… За давньоеллінською традицією народи як етноісторичні спільності вже три тисячі років називаються етносами ("народ-етнос" — це сучасний термін Ю. В. Бромлея), а за давньолатинською традицією — націями. Останньої назви дотримувався й Віко. (Сучасники досі перебувають "між греком і римлянином".) У першій частині речення-назви книги йдеться про нації як вищу стадію цивілізаційної зрілості народів-етносів, а у другій частині — про прирордне право всіх народів-етносів.

Чи це має концептуальне значення? Так, має! Річ у тім, що "природа народу" (із другої частини назви-речення) у найадекватнішому сенсі виявляється лише на стадії нації, і тільки з цієї "загальної природи нації" (першої частини назви-речення) випливає "природне право народів" — усіх та будь-яких стадій цивілізаційної зрілості. Отже, Дж. Віко поділяв

[1] Там само. — С. 469.

народи-етноси на дві групи: тих, що перебувають на цивілізаційній стадії нації, і тих, що перебувають на донаціональних стадіях (роду, племені, народності). (Проте лише у 80-х роках XX ст. з'ясувалась істина: на нинішній планеті до першої групи належить 800 народів-націй, а до другої — 3200 донаціональних народів-етносів[1].) Дж. Віко був упевнений: Божою благодатною свободою мають бути правонаділені лише розвинені народи-нації (євреї, китайці, елліни, римляни), а земне природне право належить усім іншим народам-етносам.

Це питання Дж. Віко теоретично не концептуалізував, а вирішив просто проілюструвати... на прикладах Росії, Кримської Татарії і України. Попри всі імперські "титулярності" росіян і татар, а також підневільний статус українців, — усіх він називав "варварами". Чому? Тому що в об'єктивному сенсі на той момент (перша чверть XVIII ст.) це були народи "недосконалої природи", "люди лінивого розуму", "жіночні народи", "народи у вищій мірі слабкі та збіднілі", — і до того ж усі вони "протягом тривалого часу розвивалися на засадах простонародної мудрості, тобто фантастичних і диких релігій"[2]. Про яку ж, мовляв, ліберальність може йтися?!!

Наведений понятійний сленг "ліберально-природне право" потребує одного прояснення... Д. Кантемір значною мірою сформував політико-філософський і культурно-правовий світогляд сина — Антіоха Кантеміра, який став видатним російським філософом-просвітником, політичним мислителем, дипломатом і літератором. У 30–40-х роках минулого століття А. Д. Кантемір у певній взаємодії з Ш.-Л. Монтеск'є і Вольтером здійснив справжню "понятійно-термінологічну революцію" у російській філософії та політичній думці того часу. Зокрема, у "Листах про природу і людину" (1730–1742 рр.) він ввів в обіг звичні нині поняття "ідея", "матерія", "депутат", "наукове дослідження", "природа" та ін.[3]

---

[1] Див.: Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К., 2003. — С. 43.

[2] Див.: Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций. — С. 457.

[3] Цит. за: История философии в СССР: В 3 т. / Под ред. Т. Ойзермана. — М., 1968. — Т. 1. — С. 455–460.

Для нас особливо значущісним є останнє поняття — "природа". До того часу під "природою" розуміли традиційно-біблійне: це — "усе у Всесвіті, що створене Богом". Новаторство А. Д. Кантеміра полягало в тому, що поняттю було надано широке, "розкуте" філософсько-соціологічне звучання, за яким "людина, озброєна ідеєю своєї Божої місії у природному та соціальному світі", є і "частиною природи"[1]. З легкої руки А. Д. Кантеміра вже з кінця 30-х років XVIII ст. соціально-політичні науки почали оперувати низкою супутних понять ("субпонять"), — зокрема, такими, як "соціальна природа", "духовна природа людини", "етносоціальна сутність людини", "змінювана обставинами людська природа", "ідейна природа народу" та ін. Як зазначав Г. В. Плеханов, звідси, "від змісту цих субпонять", був лише один крок до центральної позиції марксової теорії політики: політичні вчення та політичні держави у всіх народів пронизують ідеї вільного політичного громадянина та політичної свободи — "як умови процвітання всіх та будь-яких народів, великих і малих, зрілих та відсталих у своєму розвитку"[2]. Етнонацменшини тут уже "мовчазно присутні"...

Повернімось до сучасників і соратників А. Д. Кантеміра 40–50-х років XVIII ст., які найвідчутніше — та "по свіжих слідах" — почали оперувати його новаторським соціополітичним апаратом — особливо відчутно — навколо феноменів "права народів" і "людська свобода". Ш.-Л. Монтеск'є у праці "Про дух законів" (1748 р.) засадовує ідею всезагальної закономірності, "якій підпорядковані явища природи і суспільства, культурні сфери та світ людської політики". Виходячи з того, що "соціальна природа людини є далеко не однаковою в різних країнах та в обійстях різних природно-географічних факторів", — природне право людей і народів уже не всесильне та всюдисуще. Йому на допомогу, — "а в деяких країнах і на заміну", — йде політичне право. Основна детермінація останнього: зважаючи на таку диференціацію природно-географічних факторів по країнах і регіонах, правителям слід корелю-

---

[1] Цит. за: Плеханов Г. В. Сочинения: В 20 т. / Отв. ред. Д. Рязанов. — М.; Л., 1925. — Т. 20. — С. 86–87.

[2] Там само. — С. 91–93.

вати свою поведінку в контексті позиції природної і політичної галузей права із законом поділу політичних влад[1].

Взаємозв'язок природного і політичного галузей права "на соціальному ґрунті" умовно взятих країн і народів невимушено проглядає назовні в самій назві видатного твору Ш.-М. Монтеск'є: "Про дух законів, або Зв'язок, який закони повинні мати зі структурою кожного уряду, звичаями, кліматом, релігією, комерцією і т. ін.". У цій назві, на думку сучасних дослідників, "зашифрована" найгостріша проблема політичної сучасності — найдоцільніша в політичному житті народів форма політичного правління країною. Цю надто актуальну і для нас проблему Ш.-М. Монтеск'є "вирішував" у тісному зв'язку з теорією факторів суспільного розвитку. Моральні, соціальні та фізичні фактори в сукупності "безпосередньо впливають на природу і принципи різних форм правління"[2].

Третя велика фігура в цій групі геніїв — Вольтер — екстраполював викладену логіку своїх колег суто на ділогії (1) "соціальна свобода — вільна людина" та (2) "великий народ — меншинський народ". У філософській повісті "Кандид, або Оптимізм" (1759 р.) Вольтер виходив з того, що в тій країні, де ці ділогії неадекватно дискурсовані в контексті взаємовпливів природної і політичної галузей права, — там — у надбудові — спостерігаються "немислимі суперечності та безглуздості... в уряді, судах, церкві, видовищах цієї веселої нації", і це з неминучістю відбивається на політичному житті народних низів: там "усе йде навиворіт, ніхто не знає, яким є його становище, у чому полягають його обов'язки, що він робить і чого робити не повинен..."[3].

В іншому місці "Кандида" Вольтер зазначав, що "свободою — Божим даром" — далеко не в усіх країнах і не в усіх народів уміють дорожити. Хоча мали б запам'ятати, що люди "не народжуються вовками, а лише стають ними..."[4]. Це свідчить про те, що вони не вміють дорожити отим даром свободи, тобто природ-

---

1 Див.: Монтескье Ш. Избранные произведения: Пер. с фр. — М., 1955. — С. 49–51.

2 Тимошенко В. І. Монтеск'є // Юридична енциклопедія. — Т. 3. — С. 768.

3 Див.: Вольтер. Философские повести: Пер. с фр. — М., 1985. — С. 209, 212–213.

4 Там само. — С. 157, 162.

ним правом бути вільним на землі. Тут-то — вперше в історії соціально-політичної думки! — Вольтер і виходить на проблему соціальної ціни народної свободи.

Самовимальовуються два рівні ціни. (а) Міжвовчі відносини нерівноправних людей і народів у межах однієї країни та великих народів на міжсусідській геополітичній арені Вольтер гротескно ілюструє на прикладі тисячолітнього суперництва Англії і Франції (у "Кандиді" — це псевдонімні "індійці" і "перси"). Ціна свободи тут — гіпертрофоване сполучання протилежностей: десятки й десятки війн, тисячі й тисячі загиблих, незліченні прояви низості й величі, а в засобах інформації — "прославляли мир, оповіщуючи, що на землі віднині запанують доброчесність і щастя"[1]. (б) Якщо ж ці народи опиняються на загарбаній ними чужій території Канади, — та ще й у статусі меншин! — постає вже гіперболічна етнополітична картина: обидва народи "захворюють особливим різновидом божевілля" і обидва "ведуть війну через клаптик обледенілої землі", витрачаючи на цю війну "набагато більше, ніж коштує вся Канада"[2].

Численні ілюстрації до цих двох варіацій утворення соціальної ціни щастя людей і народів на землі у трикутнику "соціальна свобода — природне право — політична влада" Вольтер наводить у багатьох своїх, мало осмислених сучасністю (у тому числі — й українцями) "етнозакодованих" працях — у "Нарисі про звичаї і дух народів" (1756 р.), "Філософії історії" (1765 р.), "Республіканських ідеях" (1765 р.), численних листах (лише його "Вибраних листів" у Франції видано сто томів!) та інших, а в деяких, зокрема в "Історії Карла XII" (1731 р.) та "Історії Росії за царя Петра Великого" (1759–1763 рр.), — і з конкретницьким звертанням до української теми. Крізь концептуальну тканину названих праць назовні проступає синтезна думка Вольтера — "мудрого та обережного атеїста, а зрештою, — і тонкого аполітика" (Б. Рассел): у суто земних справах людей інде можна обійтись і без Божої волі, і без потойбічної провіденції, і навіть… без споглядальницької та керівної ролі політичної держави. За яких умов? — Тільки за умов спрямування помислів і діянь людей та народів до лона "трикутника рівностей людських", у якому віль-

[1] Там само. — С. 100.
[2] Там само. — С. 217.

но та суворо курсує лише гуманістичне право: “природна рівність — соціальна рівність — політична рівність”.

На чолі “цілком свідомо рівноправної у потрійному сенсі людності”, яка може обійтися без Бога і держави, повинна стояти безумовно гуманна, просвітна і волелюбна особа, “самовладний правитель”. Судячи з “Мемуарів Вольтера, написаних ним самим у 1759 році та виданих лише у 1784 році”, він, напевно, на межі 40 і 50-х років, — вирішив сам і реалізувати свою утопію, — створивши на прикордонні Франції та Швейцарії, у містечку Ферней “свою вільну і щасливу країну” (інде — й “вільне, й волелюбне маленьке королівство”). До того це місце було “нещасною країною”, яку грабували і розоряли, тримали у злиднях і невігластві. Вольтерові ж вдалося “зробити цю крихітну країну вільною та щасливою”. “Я мав би після цього померти, — зауважував мемуарист, — бо вище за це я не можу піднятися”[1].

Зайве доводити, що Вольтер піднявся набагато вище — на всеєвропейський та світовий рівні. Немає сумнівів й у тому, що зачинатель і фактичний глава Європейського Просвітництва своїми теоретичними поглядами і забарвив, і понятійно сформулював (але, напевно, опосередковано, — і через “потрійний етико-категорійний імператив” І. Канта) концептуальну тріаду соціально-політичної суверенізації Франції: “свобода — рівність — братерство”. Ходою європейськими просторами (почасти — й через численні “наполеонові війни”) ця тріада “осоціалізувала” майже всю Європу XIX ст., а в подальшому — й багато країн і народів в усьому цивілізованому світі[2].

3. З об’єктивно-фактичного боку “тріада соціально-політичної суверенізації Франції” і відкриває третю стадію конституювання в духовному зростанні людства досліджуваної етнолібералної концепції. Перша ж “стовбова відмітка” в її утвердженні — Декларація прав людини і громадянина (16 серпня 1789 р.). А вже її, Декларації..., першоноваційним концептуальним посуванням виявилося “розщеплення” людської особи у складі політично зрілих народів на дві різної ваги соціально-політичні одиниці: пересічну людину — першоцеглину етно-

---

[1] Див.: Вольтер, Франсуа Мари Аруэ. Философские произведения: Пер. с фр. — М., 2005. — С. 126.

[2] Див.: Мартенс Ф. Ф. Международное право цивилизованных народов: В 2 т. — СПб., 1882. — Т. 1. — С. 39–40.

людського соціуму будь-якої країни та політичного громадянина — першоносія політичного суверенітету будь-яких народів і країн. Ці дві різної ваги фігури по-різному й достойні свободи і правонаділення, вони ж є й "різновагомими" носіями ліберальних цінностей та орієнтацій у своїх країнах.

Над цими "різносенсоріями" ледь не перший у світі замислився Наполеон. Ставши консулом (1799 р.), він звелів замінити у складі "суверенізаційної тріади" абстрактне, на його погляд, "братство" на "власність". При цьому, як подейкували сучасники, він вигукнув: "Ми — всі брати во Христі, але це не заважає нам убивати одне одного. А ось "власність" — це сама собою сила... Якщо людина має якусь матеріальну чи духовну власність, — їй є що захищати, і з цих спонукань вона може навіть йти проти брата... Францію заможних людей ніколи й ніхто не переможе"[1]. Економіко-власницьке та політико-правове облаштування людини і громадянина — об'єктивні засади ліберального облаштування й усього суспільства, — так приблизно можна сформулювати цю тезу Наполеона. Він наполегливо домагався втілення цієї тези в нормативні положення Цивільного кодексу Франції (Code civil, березень 1804 р.), який по праву й до сьогодні має його ім'я. "Моя слава, — писав він з острова Єлени, — не в тому, що я виграв сорок битв, — одна поразка під Ватерлоо затьмарить у пам'яті нащадків усі перемоги. Але те, що не помре ніколи, що житиме у віках, — це мій цивільний кодекс"[2].

З десяток років опісля ці міркування й сподівання "імператора імператорів" дістали відгук у "концепції просвітного та свідомо активного громадянського суспільства" італійського філософа та правника Антоніо Росміні. У праці "Права у громадянському суспільстві" (1836 р.) він стверджував: лише та країна може називатися "вільною та щасливою", де мінімум половину самодіяльного населення становить "свідомо активне політичне громадянство". А це й є ті політичні громадяни (із Декларації... 1789 р.), які "свідомо сплачують податки" та "свідомо беруть участь у політичних виборах". Процитований

[1] Цит. за: История XIX века: В 8 т. / Под ред. Лависа, Рамбо. — М.; Л., 1938. — Т. 1. — С. 196.

[2] Цит. за: Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учебник / Отв. ред. Е. А. Васильев. — М., 1993. — С. 36.

росіянин Ф. Ф. Мартенс (1882 р.) назве цю "свідомо активну та середньобагату половину країни" "середнім класом і базисом оцивілізування суспільства". Саме на адресу цього середнього класу, а не на "суспільство взагалі", у тій країні "уряд повинен спрямовувати своє служіння..."[1]. Ще за кілька років (40-ві роки XIX ст.) П.-Ж. Прудон такий уряд назве "нічним сторожем середньозаможного лібертинства, яке тому й є вільним та щасливим, що цілий світовий день працює на себе"[2].

Заглибимось у недалеку ретроспекцію... Вже на початку XIX ст. ліберально-юридичні положення згадуваних Декларації... та Кодексу... зактуалізували, — як і в часи Вольтера, — проблему соціальної ціни ліберальних прав і свобод людей у контексті невпинного вдосконалювання в різних країнах системи політичного врядування справами громадянського суспільства. Але до вольтерового "просвітно-правлінського акценту" вже додався новий нюанс: політичні знання та правопрофесійну компетентність слід спрямовувати до фундаменту і управлінської науки, і кадрового корпусу системи політичного урядування країнами, народами, суспільствами. Бо дедалі яснішою ставала істина: належні імпульси до всезагальної соціально-політичної лібералізації життя мають йти від політико-державної надбудови у напрямку до фундаменту суспільства, а не навпаки. "А це завжди і скрізь — задоволення дороге" (О. де Бальзак).

Дедалі відчутнішою ставала й праксеологічна постановка запитання: А як цього найефективніше домогтися? Одним із перших відгукнувся Анрі де Сен-Симон: владу і управління слід не тільки гуманізувати в етичному сенсі, а й гуманітаризувати в науково-кратологічному сенсі. "Я думаю, — зазначав він у 1802 р., — що всім класам суспільства буде добре при такому устрої: духовна влада в руках учених, світська — у руках власників; влада ж вибирати... вождів — у руках усього народу..."[3] Така лібералізація політичного урядування зробить владу і ефективною, і недорогою для податкоплатників. А тому

---

1 Цит. за: Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. — Л.; К., 2003. — С. 308–309.

2 Прудон П.-Ж. Что такое собственность, Или исследование о принципе права и власти: Пер. с фр. — М., 1919. — С. 218–219.

3 Цит. за: Утопический социализм: Хрестоматия. — С. 216.

все це — не "примхи інтелігентів", а вимоги широких суспільних кіл, зауважував він 20 років потому у відомому "Катехизисі промисловців": "...Загальне політичне прагнення величезної більшості суспільства полягає в тому, аби ним управляли якомога дешевше,... якомога м'якіше, щоб ним управляли найздібніші люди, — притому так, щоб суспільний спокій був би цілком забезпечений... Нація бажає перш за все, щоб управління коштувало їй якомога дешевше..."[1].

У 30–50-х роках XIX ст. окрему та помітну сторінку в історію і теорію європейського етнолібералізму вписав француз Жюль Мішле. Дві заслуги за ним досі безперечні. (1) Перша — чудовий переклад французькою (1835 і 1843 р.) та врозумливе переосмислення "Нової науки..." Дж. Віко для післянаполеонової ліберальної Європи першої половини XIX ст. Центральна ідея: не всі народи-етноси — "однаковою мірою" — схильні до соціоліберальних перетворень свого аборигенного способу життя. Одні (класичні приклади Віко: китайці, римляни, англійці) — через "надмірну прив'язаність до свого традиційного консерватизму", інші — "через недосоціалізованість та загальну несхильність до зміни способу життя..."[2]. Галантний француз Мішле прикладів тут не наводить, а суворий англієць А. Дж. Тойнбі сто років потому беззастережно "лінивими розумом" (це слова Дж. Віко) називав турок, росіян, хінді та арабів.

Ще одне беззаперечне достоїнство Ж. Мішле — власна праця "Народ" (1846 р.), переповнена етноліберальною "ілюстрацією". Одна з них — цінне спостереження: "апріорну схильність до ліберальної новизни" особливо виявляють "прийшлі народи". Тільки-но опинившись на новій для себе геопоселенській ойкумені, навіть за умов, що одразу потрапляють до статусу "небажаних етнічних і національних меншин", — ці "прийшлі звідкись народи", як правило, апріорі налаштовуються на "ліберально-оновленський лад", — особливо ж коли цього в них питають "хазяї обетованої землі"[3]. Втім, як на нашу думку,з обох боків це відбувається до певної межі: наприклад, до того

---

1 Там само. — С. 231.

2 Див.: Губер А. От переводчика // Джамбаттиста Вико. Основания новой науки об общей природе наций. — С. 527.

3 Див.: Мишле Жюль. Народ: Пер. с фр. — М., 1965. — С. 82–83.

часу, коли аборигени не починають ставитися до етноменшинських народів патерналістським "старшим братом", "покровителем", "вчителем" тощо. Ця патер-фратерська манера спілкувальницького мислення і поведінки росіян у складі багатонародного СРСР і розвалила останнього зсередини. Згадаймо. Московська нігілістика стосовно "здирливого лібералізму прибалтів" наприкінці 80-х років XX ст. спонукала три країни Балтії до швидкого і скандального виходу із "братерської сім'ї СРСР", а цілісна обструкціоністика на адресу "надто суверенних азійських вузькооких кооператорщиків" здетонувала нескінченну серію етнополітичних конфліктів уже в межах "незалежної" (від кого?) Росії. Навіть за умов, що, як вважає Ю. В. Петухов, росіяни є "вселенськи чуйним першонародом нашої планети"[1], — він, його мисляча еліта не повинні б виявляти назовні таких антилібертинських прагнень щодо інших, нехай і "менших" та "малих" народів...

Перший, по-справжньому зразок благопозитивного етнолібералізму продемонстрували угорці Ф. Деак і Й. Йотвьош у 60–70-х роках XIX ст. та австрійці К. Реннер і О. Бауер у 90-х роках XIX ст. — на початку XX століття. Крайні "точки" хронологічного періоду вказують на те, що йдеться про рівно півстоліття існування дуальної Австро-Угорської монархії, — за оцінкою А. Дж. Тойнбі, — "найліберальнішого етнодержавного утворення в історії земних цивілізацій"[2]. За різними підрахунками, Австро-Угорщині були піддані від 70 до 80 різностадійно зрілих народів-етносів. Геніальна простота і "зручність" теоретичних конструкцій зазначених видатних політетнологів полягає в тому, що досліджувану нами концепцію вони базували на своєрідному квадраті "ліберальних орієнтирів": (1) плюралістичний етнодержавний устрій країни — (2) гуманістичне право — (3) ліберальна державна етнополітика — (4) багатоукладна ринкова економіка.

Проективні — горизонтальні, вертикальні та діагональні — спряжіння та кореляції вказаними вченими і практичними політиками "орієнтирних точок" наведеного квадрата спочатку спроектувало ідеальні моделі, затим "видало назовні" меншою

[1] Петухов Ю. Д. Суперэтнос русов: от мутантов к богочеловеку. — М., 2007. — С. 10.

[2] Тойнби А. Дж. Постижение истории: Пер. с англ. — М., 1991. — С. 308.

мірою три всесвітньої значущості політолого-етнологічні "продукти". Перший етноліберальний позитив: зразкова — у теоретичному сенсі та ліберальніша за суттю — ліберально-гуманна концепція державної етнополітики у багатонародній країні (нехай, і тимчасовій, і штучно скроєній). Центральна позиція концепції: політична система "згори" і соціальна система "знизу", — точніше координовані зусилля інститутів обох систем усіх сущих у країні народів-етносів всебічно стимулюють до саморозвитку на ліберально-самодіяльницьких засадах, і в "ланцюг самовідповідальнісних дій на перспективу" вивільнюється творча енергія всіх "місцевих людей", — свої мови і культури, свої партії та організації, свої ресурси і продуктивні сили[1].

Другий етноліберальний позитив: універсального значення — у теоретико-правовому сенсі та ліберальний за змістом — "Закон про рівноправ'я національностей" (1868 р.), у проекті підготовлений у 1867–1868 рр. згаданими Ф. Деаком (вченим-етнологом, творцем Угорської ліберальної партії, міністром і віце-прем'єром австро-угорського уряду) та Й. Йотвьошем (політологом і правником, посадовцем-суддею, письменником і університетським професором)[2]. У модифікованих варіантах існує та діє й досі як в Угорщині, так і в Австрії. Основні політолого-етнологічні новації документа: а) усі сущі у країні етнолюдності апріорі — без винятків і застережень — визнаються абсолютно рівноправними і політиконаділеними громадянськими свободами; б) вперше у світі етнолюдності країни поділено на чотири групи ("державствуючі", пізніше — "титульні"; "етнічні меншини"; "національні меншини" та "етнічні групи"); в) відточена в політико-юридичному сенсі повага до "власноетнічної атрибутики буття етноісторичних спільнот" (мова, культура, традиції, звичаї, менталітет, етика, специфіка партійно-політичної самоорганізації тощо); г) критерійно засадоване право різнорівневих етнолюдностей на облаштування "у місцях компактного проживання" усемислимих форм автономій (державно-політичних, адміністративних, етноісторичних, територіальних та ін.), а для дисперсно розташованих — право етноперсональної автономії;

[1] Див.: Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия: Пер. с нем. — М., 1999. — С. 61–62.

[2] Див., напр.: История XIX века. — М., 1938. — Т. 6. — С. 30–53.

д) застосування норм куріального та квотового галузей права до "ризикових етнолюдських груп" тощо[1].

Третій та ледь не найістотніший позитив — генезування політолого-етнологічних засад теорії політичної нації. З рядків кількох афористичних висловлювань (джерела яких наведено раніше) відверто лунає найсучасніший етнополітичний лібералізм. Адже політична нація в багатонародній країні (1) "створюється свідомо активними та добірними громадянами Вітчизни, до якої б національності вони не належали" (Ф. Деак); (2) вона "єдинокраїнова, але складається з регіонально-міжетнічних утворень" (Й. Йотвьош); (3) вона "поліетнічна, полілінгвістична та мультикультурна" (К. Реннер); (4) зрештою, це — "політико-якісний, а не кількісно-демографічний феномен" (О. Бауер). Останні дві видатні постаті (які жили і діяли відповідно до 1938 і 1950 р.) є "містком транзиції" до наступної риски теоретичного змужніння досліджуваної концепції.

4. Четверта стадія етноліберальної концепції — найкоротша і припадає на період між двома світовими війнами. Політолого-етнологічною серцевиною проблеми стають відносини між титульними націями і етнонацменшинами в основних капіталістичних європейських країнах. Сама ж проблема дістала акцентику — на практичну реалізацію електоральних і культурно-релігійних прав етноменшинських народів (яких у той період називали — і понині виключно в Європі називають — "національними меншинами").

На тлі "всезагальної демократизації політичного життя усіх верств етнонародних низів" у СРСР (А. В. Луначарський) навіть у середовищі фашиствуючих державців з'являються "ліберальні етнодержавники". Дехто з них, зазначав Леонард Хобхаус, визнавав необхідність надання прав меншинам не для політичного самовизначення, а лише "для забезпечення культурної рівноправності". Він також вважав, що існує багато шляхів задоволення законних вимог національних меншин, однак "безперечно, що це не досягається лише наданням рівних прав голосу. Національна меншина не просто хоче одержати такі самі права, як інші групи, а мати право на власний спосіб життя"[2].

---

[1] Див.: Ideologia generaţiei române de la 1848 din Transilvania. — Bucureşti, 1968. — P. 301–303.

[2] Hubhous L. T. Social Evolution and Political Theory. — N. Y., 1966. — P. 115.

Одним із виявів цього ліберального підходу стала "система захисту меншин", що була створена під егідою Ліги Націй для різних європейських національних меншин і забезпечувала як універсальні індивідуальні права, так і певні, орієнтовані суто на якусь етногрупу, права, — права стосовно освіти, місцевого самоврядування й мови. Однак сталося так, що це питання наприкінці 30-х років було теоретично засадовано на достатньо професійному для того часу рівні, але Друга світова війна "вилучила" його із "документаційного портфеля" Ліги Націй і "передала" ООН.

5. Таким екстремно-історіологічним способом і досліджувана нами етноліберальна концепція "передавалась у спадок" Організації Об'єднаних Націй. Об'єктивно настала остання, п'ята стадія теоретичного "дооформлення" і реалізації нашої концепції. ООНівську міжнародну інституцію було створено лише 1945 р., а до цього питання "руки дійшли" аж наприкінці 1948 р. і — із суттєвими купюрами та редакціями — було включено до контекстів "Загальної Декларації прав людини".

У ній, — окрім того, що поняття "політичний громадянин" взагалі відсутнє (що є солідним кроком назад порівняно з французькою "Декларацією..." 1789 р.), питання про права національних чи будь-яких інших меншин у прямій постановці взагалі не виокремлюється. Пропозиції щодо включення положення про меншини в текст Декларації не були прийняті. Парадокс полягає в тому, що прийняття цього міжнародного акта значною мірою зумовлювалось необхідністю забезпечити насамперед права осіб, які належать до національних меншин, проте саме їх права і були безпосередньо відбиті в цьому історичному документі. Про права меншин у Декларації взагалі не згадується. Напевно, розробники її проекту дотримувалися тієї точки зору, що забезпечення прав окремої людини начебто має "автоматично" гарантувати права національно-етнічних меншин.

У теоретичному сенсі питання умовиводимо: співвідношення прав окремої особи з колективними правами (і насамперед правами національних меншин) не є і не може бути таким однолінійним і спрощеним. Права етносоціальних спільнот, безперечно, становлять окрему групу прав, і їх співвідношення з правами людини дуже складні. У контексті нашої ліберальної концепції мали б зауважити: дотримання прав індивіда як окре-

мої особи може бути досягнуто лише за умови одночасного забезпечення її основних соціально-політичних і культурних прав, інтересів, потреб та вподобань.

Історично склалося так, що на планеті проживає понад чотири тисячі народів-етносів, а країн (членів ООН) — загалом майже двісті. Отже, усі країни, як правило, багатонародні, і в них далеко не всі національно-етнічні спільноти мають власні держави чи автономні утворення, багато з них фактично становлять меншу частину населення відповідних країн, а тому юридично визнаються у статусі "національних меншин". У ст. 2 Загальної декларації прав людини ООН зазначається: "Кожній людині належать усі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального чи станового походження, майнового або іншого стану"[1]. Подібні положення містяться і в конституціях великої кількості країн. Проте для вирішення проблем, пов'язаних з особливостями політичного співіснування корінних (або титульних) націй і національних меншин, виявилося недостатнім простого закріплення принципу рівноправності незалежно від будь-яких чинників у Загальній декларації прав людини, конституціях та поточному законодавстві окремих країн. На жаль, історія свідчить і про те, що на таких "різночитаннях" виявляються антиліберальні намагання обмежити розвиток національних меншин, а інколи навіть і спроби їх насильницької асиміляції. Повертаючись до співвідношення прав окремої етнічної особи і прав етнонаціональних спільнот, доходимо висновку: у більшості випадків виявляється об'єктивна неможливість забезпечити права окремої людини, якщо національно-етнічна спільнота, до якої особа належить, перебуває у пригнобленому стані, зазнає дискримінації, утисків і поневірянь.

Однак у суто політолого-етнологічному сенсі без перебільшення можна сказати, що Загальна декларація прав людини відкрила якісно нову сторінку в політичній історії людства. Вона узагальнила й закріпила найважливіші права людини. І хоча в ній не знайшли безпосереднього відбиття права етнона-

[1] Цит. за: Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. — Вип. 21: Права меншин / За ред. М. Шульги. — К., 1998. — С. 32.

ціональних меншин, її внутрішня демократична спрямованість, основоположні засади сприяли створенню атмосфери поваги до цих меншин, толерантності у відносинах представників різних національностей і (що найважливіше) усвідомленню світовою спільнотою необхідності визнання окремих прав етнонаціональних меншин і практичної розробки їх правових моделей.

Декларація стала фундаментом і головним орієнтиром для розробки багатьох міжнародно-правових документів, які прямо чи опосередковано стосуються правового статусу національних меншин. Наприклад, у ст. 27 "Міжнародного пакту про громадянські та політичні права" зазначається, що "у тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, які належать до таких меншин, не може бути відмовлено у праві спільно з іншими членами тієї самої групи користуватися власною культурою, сповідувати власну релігію й виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою"[1]. Серед широкого загалу на територіях пострадянського простору побутує думка про начебто принизливий характер назви "національна меншина". Але міжнародне співтовариство неодноразово зверталося до цього поняття, постійно поглиблюючи його зміст і покладаючи на держави щоразу більший обсяг обов'язків, які вони мають виконувати стосовно національних меншин. У 1990 р. у Копенгагені відбулася чергова нарада "Конференції з людського виміру", учасники якої погодилися, що "питання, які стосуються національних меншин, можуть бути належно вирішені лише в демократичних політичних рамках, що ґрунтуються на верховенстві закону в умовах функціонування незалежної судової влади" і що "повага осіб, які належать до національних меншин як частини загальновизнаних прав людини, є істотним чинником миру, справедливості, стабільності й демократії в державах-учасницях"[2]. Було визнано зобов'язання держав здійснювати заходи захисту національних меншин, проводити консультації з їх організаціями та асоціаціями і приймати закони, необхідні для забезпечення захисту від будь-яких дій, що підбурюють до насилля й дискримінації на національному, расовому, етноетичному чи релігійному ґрунті.

---

1 Там само. — С. 46.

2 Там само. — С. 235–236.

До питання про ліберальні права національних меншин неодноразово зверталися й окремі країни і міжнародні організації. Комплекс етноліберальних ідей політико-правового змісту міцно злокалізувався на європейському континенті. Рада Європи значну увагу приділяє також проблемам забезпечення прав національних меншин. У Віденській декларації від 9 жовтня 1993 р. члени Ради Європи визнали, що головним для демократичної стабільності й безпеки нашого континенту є захист національних меншин. На Віденській конференції на найвищому рівні глави держав та урядів країн — членів Ради Європи вирішили "підписатися під політичними і юридичними зобов'язаннями щодо захисту національних меншин у Європі й надати Комітетові Міністрів [ЄС] повноваження на розробку відповідних документів"[1].

Сьогодні ці питання доволі актуальні для етнічно неоднорідної України. — та ще й в умовах нестабільної в ній політичної ситуації. Її суто теоретичного боку у цьому закладено дві основоположні вимоги, які, на нашу думку, покладено в основу ліберального підходу до справи захисту прав меншини: що (1) індивідуальна свобода етнічної людини певним способом пов'язана з її належністю до власної етнонаціональної групи та що (2) права, орієнтовані на певну соціальну групу, можуть сприяти забезпеченню рівності між "меншістю" та "більшістю" у складі більшої спільноти, наприклад поліетнічної країни. Таким чином, на наших очах народжується (назвемо його умовно) напівліберальний парадокс: політолого-етнологічна дилема "права етнічної особи — права етнічної меншини в багатонародній країні" з теоретико-логічних позицій розв'язується легко і позитивістськи, а з практико-політичних позицій, заходить... у праксеологічний глухий кут. Виявляється, що істина-сутність питання захована набагато глибше риски, до якої ліберально-теоретичний розум здатний "докопатись". Приблизно так, як у поета І. М. Губермана: "Дорога к истине заказана не понимающим того, что суть не просто глубже разума, но пребывает вне возможностей его"[2].

Над цим парадоксом ще всередині XIX ст. замислювався Дж. С. Мілль — "титан серед лібералів усіх народів і епох"

[1] Там само. — С. 129.

[2] Губерман И. Гарики предпоследние. — Екатеринбург, 2003. — С. 127.

(Й. Мандельштам). Найшвидше саме тому він вважав, що в багатонаціональній країні вільні соціальні й політичні інститути "майже неможливі". Чому? "Серед людей, позбавлених спільності поглядів та інтересів, особливо якщо вони читають і розмовляють різними мовами, не може існувати єдина громадська думка, необхідна для створення представницьких інститутів... [Це] загалом є необхідною умовою існування вільних інститутів, щоб межі урядів здебільшого збігалися з межами територій національних груп"[1].

На цьому "поліфонічному тлі" зрозумілі вагання, сумніви і марні пошуки авторів Загальної декларації прав людини 1948 р. та згадуваних сучасних — 90-х років XX ст. — міжнародних (головно, європейських інституцій) документів: сформульовану політолого-етнологічну дилему вирішено лише в позитивістськи-констатаційному сенсі, — мовляв, "так, вона реальна, і над нею слід думати й думати...". Та ось вона постала і перед "помаранчевим" політикумом України — і "мільйон терзань" зник! "Ми, українці, є різними, — констатував В. А. Ющенко у Конгресі США 6 квітня 2005 р. — Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою. У цьому — наша єдність і наша сила!"[2] З огляду на це відсторонено віруючим залишається установка Писання: Блажен, хто вірує... А всім іншим, зокрема теоретичним і практичним працівникам політолого-етнологічної ниви — з огляду на її "недорозорюваність", — залишається прагматична установка класика: "А нам — своє робити!.." Дійовий політико-етнічний лібералізм і пасивно-посибілістична "розслабленість" за принципом "laissez fair — laissez passer" не сумісні!

---

1 Милль Дж. С. О свободе: Пер. с англ. — СПб., 1991. — С. 89.

2 Україна — США: час реальних кроків назустріч: Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднаному засіданні палат Конгресу США 6 квітня 2005 р. // Уряд. кур'єр. — 2005. — 8 квіт.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Видання, яке важко започатковувалося і перипетійно готувалося, — народилося! Для мене, наукового редактора з великим стажем, підписування рукописів "до складання", а макетів — "у світ", — річ звичайна, але щоразу по-своєму хвилююча. Цього ж разу сталася і неабияка подія, і справжній casus unicum. Певний час засадована наукова школа щойно явила інтелектуальному світові першу колективну працю трьох груп учених різного віку, різної фахової підготовки та різної профільної орієнтації, — сивочолих фундаторів вітчизняної політичної науки, середньогенераційних кандидатів наук і юних дослідників аспірантсько-докторантського статусу. То ж буде мені дозволено всіх їх назвати політолого-етнологічними співтворцями. Синтезувалась якась спонтанна піфагореїстика: по сім осіб на кожну із зазначених мікросоціологічних груп, кожний з яких своїм — нехай, і певно обмеженого обсягу — дослідженням посприяв викристалізації екзистенції: вітчизняна наука жива і розвивається!

Перечитування макетового тексту підтвердило презумову редколегії: мовляв, статті слід розташовувати не за тематичним, ситуативним або смаковим критерієм, а за принципом абеткового пойменування авторів. І тепер можна констатувати: перед нами — цілісний моноліт, який контекстово втілює суть дослідницького напряму, теоретичні засади нової науки та хрестоматійний виклад найсучасніших політолого-етнологічних знань. У цьому випадку підтвердилася сайєнтологічна закономірність Г. Спенсера про "послідовну суб'єктну девіацію теоретичного стрижня якогось цілісного на початку ідейно-наукового феномена": викристалізації напряму і засадуванню в його лоні науки колись спромагалась одна людина, а вже творення сучасної хрестоматії тих фундаментальних засад стало під силу вже полісуб'єктному колективу.

Генераційно-концептуальний аспект навіює одну символічну аналогію… Два великих французи — Вольтер (“Кандид, або Оптимізм”, 1758 р.) та О. Конт (“Система позитивної політики”, кн. III, 1854 р.) — проводили паралелі між феноменами засадування наукової школи та закладення фруктового саду. Обидва цим феноменам “на плодоноснотворче життя” відводили по 50–60 років, зауважуючи: “природа науки” і “наукова природа” потребують “постійного та дбайливого догляду” — підготовки “відповідних обробляючих”, регулярного “оновлення рядків молодими саджанцями”, систематичного “обробітку ґрунту”, продуманої “міжсередовищної взаємодії з навколишнім світом”. На цю дуже вже прозору символіку вольтерів Кандид, реагуючи навіть на позитивну зовнішню аксіологіку щодо “свого/нашого саду”, радив відповідати підкуповуючою сентенцією: “Це ви добре сказали, але нам слід вирощувати наш сад”.

Я згоден з усіма наведеними думками класиків. “Наш сад” ще молодий, але він бадьоро зеленіє і вже плодоносить. Доглядаймо ж його завтра ретельніше, ніж досі це вдавалося. Лише за цієї умови поступ усієї справи буде забезпечений!

І. М. Варзар
м. Київ, червень 2007 р.

У матеріалах Всеукраїнської науково-теоретичної конференції рельєфно розкриваються зміст, соціумо- і державотворчий потенціал різних ідей, теорій та концепцій із контекстів сучасної політолого-етнологічної парадигми в аплікаціях до етнополітичних, етносоціальних, етнокультурних та етномовних реалій і проблем розвитку багатонародного українського суспільства.

Для науковців і практичних етнополітиків, законотворців і законодавців, різнопрофільних державних службовців та активістів системи місцево-регіонального самоврядування, працівників засобів масової інформації, докторантів, аспірантів і студентів соціально-гуманітарних спеціальностей.

Наукове видання

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Матеріали Всеукраїнської
науково-теоретичної конференції
м. Київ, МАУП, 28 лютого 2006 р.

Редактори С. Варзар-Кубанцева, Т. К. Валицька
Коректор А. А. Тютюнник
Комп'ютерне верстання С. В. Бичков
Оформлення обкладинки Н. І. Нечипоренко

Підп. до друку 14.12.07. Формат $60\times84^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 24,3. Обл.-вид. арк. 22,5. Тираж 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000